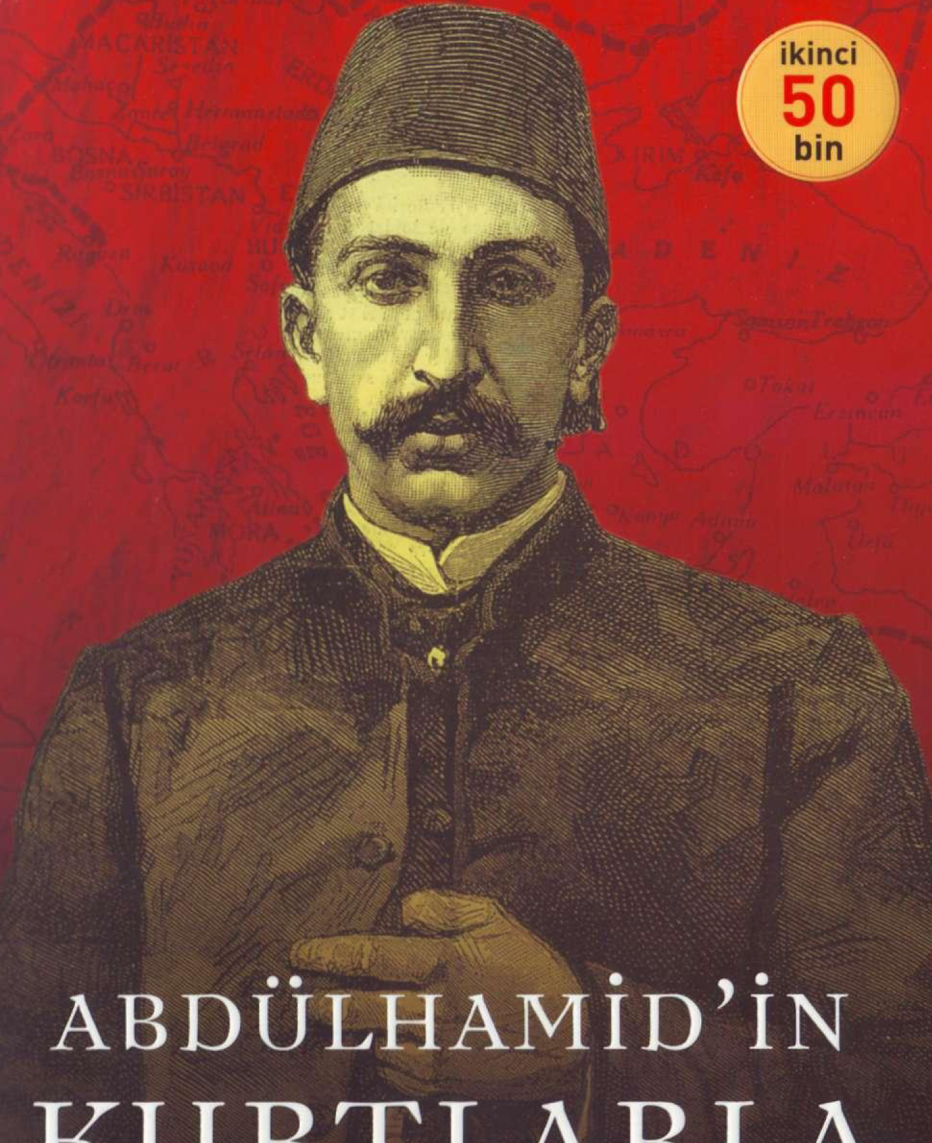
MUSTAFA ARMAĞAN

ikinci 50 bin

ABDÜLHAMİD'İN KURTLARLA DANSI

uluk kitap

Ufuk Kitap: 63 Tarih
Dizisi: 18 ISBN:
975-6065-15-X

Kapak ve İç Düzen:
Murat Acar

Baskt-Cilt: Uçar
Matbaası
Hakimiyeti Milliye Cad. Tepsifırını Sok. Çakmak Han No: 13/2
Üsküdar/İstanbul Tek (0 216) 553 82 53

Ufuk Kitap bir Fo n Da Ajans A .Ş. kurulu şudu r.

1. *Baskı:* Nisan 2006 (50 *bin adet)*
2. *Baskı:* Temmuz 2006 *(50 bin adet)*

Ufuk Kitap
Cumhuriyet Cad. No: 209/4, 34373, Harbiye, İstanbul, Türkiye Tel: (0 212) 232 17 51 Faks: (0 212) 232 15 88 Online Satış:
www.ufukkitaplari.com

ABDÜLHAMİD'İN KURTLARLA DANSI

Mustafa Armağan

ufuk kitap

Mustafa Armağan

Urfalı bir anne-babanın çocuğu olarak Cizre'de doğdu (1961). İlk ve Orta öğrenimini Bursa'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1985 yılında mezun oldu. Fritjof

Capra'dan yaptığı *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası* **adlı çevirisi ile Türkiye Yazarlar Birliği Tercüme Ödülü'nü (1989) ve** *Şehir ey Şehir* **adlı kitabıyla Türkiye Yazarlar Birliği Deneme Ödülü'nü (1997) aldı. Bir dönem (1995-1996)** *İzlenim* **ve** *Diyalog Avrasya (DA)* **dergilerini yönetti. 1995'ten beri** *Zaman* **gazetesinde yazıyor.**

Yayınlanan eserleri: *Gelenek* **(1992);** *Gelenek ve Modernlik Arasında* **(1995);** *Şehir Asla Unutmaz* **(1996);** *Şehir Ey Şehir* **(1997);** *Bursa Şehrengizi* **(1998; 2. Baskı** *Osmanlı'yı Kuran Şehir: Bursa'ya Şehrengiz* **adıyla 2006);** *Alev ve Beton* **(2000),** *İstanbul Mavi Kırpar Gözlerini* **(2003),** *İnsan Yüzlü Şehirler* **(2003),** *Kuğunun Son Şarkısı: St. Petersburg'da Zamanlar ve Mekânlar* **(2003);** *Osmanlı İnsanlığın Son Adası* **(2003);** *Osmanlı'nın Kayıp Atlası* **(2004);** *Kır Zincirlerini Osmanlı* **(2004);** *Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler* **(2005);** *Ufukların Sultanı: Fatih Sultan Mehmed* **(2006).**

Çevirileri: Seyyid Hüseyin Nasr'dan *Molla Sadra ve İlâhi Hikmet* **(1991); Fritjof Capra'dan** *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası* **(1989) ve** *Yeni Bir Düşünce* **(1992); Muhammed Esed'den** *Sahih-i Buhâri: İslâm'ın İlk Yılları* **(2001).**

Derlemeleri: *İslam Bilimi Tartışmaları* **(1990);** *İstanbul Armağanı I: Fetih ve Fatih* **(1995);** *İstanbul Armağanı II: Boğaziçi Medeniyeti* **(1996);** *İstanbul Armağanı III: Gündelik Hayatın Renkleri* **(1997);** *İstanbul Armağanı IV: Lâle Devri* **(2000);** *İslam'da Bilgi ve Felsefe* **(1997);** *İstanbul'da Semtler ve Hayatlar: Bir Semtini Sevmek* **(2001);** *Değişen Milliyetçilik: Tartışılan Sınırlar* **(2001);** *Cemil Meriç: Düşüncenin Gökkuşağı* **(2001);** *Osmanlı Geriledi mi?* **(2006).**

Osmanlı: İnsanlığın Son Adası, **Türkiye Yazarlar Birliği'nin 2003 yılı Fikir Ödülü'nü almıştır.**

İçindekiler

II

ŞAHSİYETİ

KURTLARLA DANS

IV

BİR PROJE ADAMI

BABALAR VE OĞULLAR

Sunuş

İTİRAF ETMELİYİM Kİ, elinizdeki kitap bir dergi projesinden doğdu.

Bundan birkaç yıl önce bir proje hafızamın kıyılarına hücum edip duruyordu. Çıkarma yapmak istiyordu besbelli. Herşeyin dergisi var da, neden O'nun dergisi yok? 'O' dediği, Sultan Hamid Han. Neden böyle bir dergi çıkarmaya teşebbüs etmiyordum?

Günler, haftalar boyu bu projeyle boğuştum.

Aslında birçok değerli bilim adamı, tarihçi, sanat tarihçisi, aydın... Sultan II. Abdülhamid'le ilgili çalışmalar yapmış ve değerli katkılarda bulunmuşlardı. Ancak bu çalışmalar dağınık ilerliyor ve en önemlisi de, genel okuyucunun bunlarla toplu olarak buluşması mümkün olamıyordu. Sultan'ın her Allah'ın günü bir başka önemli cephesi aydınlığa çıkıyor ama bunun geniş okuyucu kitlesine okutulması mümkün olamıyordu. Çıkarılacak bir dergi, bu dağınıklığa da çare olacak ve bir nevi merkez vazifesini görecekti.

Bunun için girişimlerde bulundum, sağolsun İşaret Yayınevi'nin sahibi İsmet Uçma beyefendi sahip çıktı projeye ve şim-

di İslam Konferansı Örgütü Başkanı olan Ekmeleddin İhsanoğlu beyefendinin de katıldığı bir ön toplantısı dahi akdedildi. Ancak tamamen fakirin organizasyon konusundaki kabiliyetsizliği yüzünden bu önemli

proje akamete uğradı. (Günün birinde bir babayiğit çıkar da hayata geçirirse bilsinler ki, desteğim arkalarındadır.)

Velhasıl o dergi projesi bir başka bahara kaldı ama ukdesini yüreğimde bırakarak... Bir şeyler yapılmalıydı ama ne?

Nereden bilebilirdim bu çabalarım sırasında Sultan'ın ağına takıldığımı. O, zamanla zihnimi bir örümcek gibi sardı ve yazılarıma rota değiştirtmeyi başardı. Ve sonunda elinizdeki kitap vücuda geldi.

Akademik mi olsun, popüler mi olsun diye çok düşündüm kitabı yazarken. Birincisini yapmak, belki bilimsel olacaktı ama doğal olarak daha dar bir okur kitlesine seslenecekti. İkincisini yapmak, kaçınılmaz olarak bazı meseleleri karmaşıklığından arındırarak ama bu arada da bazı önemli girinti çıkıntıları düzleyerek anlatmayı getirecekti. Sonunda bu ikisi arasında bir orta yol bulmaya çalıştım. Hem bilgi, hem yorum olacak, aynı zamanda dipnotlarla bilgilerin kaynakları verilecekti. Kamyonlar dolusu bilgi vardı. Bu yığından ancak birkaç avuç aktarabildiğimi itiraf edeyim.

Eser miktarda da olsa fazla örselenmemiş görsel malzeme kullanmanın kitabın okunmasını rahatlatacağını düşündüm. Resmi bir biyografisini vermek yerine, kitabın sonuna, okurun belli başlı olayları rahatça takip edebileceği bir kronoloji koymakla yetindim. Bibliyografya eklemek istemedim, çünkü bu, zaten sayfa altlarında olan bilgileri bir de kitabın sonuna yığmaktan başka bir anlama gelmiyordu ve ancak akademik çalışmalarda anlamlıydı.

Ancak şimdiden söyleyeyim, kitapta sadece tarih bulmak isteyenler yanılacaklardır. Ben Abdülhamid dönemi olaylarını anlatmak yahut geçmiş üzerine bir yorum ve değerlendirme yapmak için yazmadım kitabı; aynı zamanda bugün ve geleceğe yönelik bir proje çıkartmaya çalıştım onun âleminden.

özellikle bir barış ortamı tesis ederek vakit kazanması ve belki de Fatih'den beri görülen en yoğun eğitim hamlesine girişmesi üzerinde ısrarla duruşum bundandır. O, bu ülkenin makûs taIiliinin eğitimle düzeleceğine inanıyordu. En büyük açığımız, **yetişmiş** insan alanındaydı.

İnsan kaynaklarını yeterince kullanamamak en büyük dertlerimizden biriydi. Ülkenin geleceğini kurtaracak bir nesil üzerinde titremiş ve onları, çıkacak bir kanlı savaşta kurban vermemek için kurtlarla nice mücadeleleri göze almıştı. Ve biz onun döneminde itinayla yetişmiş bu zengin insan kaynağıyla Trablus, Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarını yapmış, üzerlerinde onun emeği bulunan yüz binlerce vatan evladını, 1911-1922 arasında toprağa gömmek zorunda kalmıştık.

O günler geride kaldı belki ama almamız gereken dersler yok mu? Tarih bunun için okunmaz mı zaten? Bugün yine bir barış **dönemine** ihtiyacımız yok mu? Çağ değişti ve biz insan kalitemizi artık *bu çağın* isteklerine uygun hale getirmek için yeni bir **eğitim** hamlesine muhtaç değil miyiz? Akif, Birinci Dünya Harbi'nde Asım'ın neslinin "kıt'a kapma oyunu" oynadıklarından söz eder. Bu gençlerin kimi Galiçya'da, kimi Sina çölünde, kimi Kafkaslarda, kimi de Çanakkale'de emperyalizme karşı çağları alt üst bir eden mücadele veriyorlardı. Bugün de eğitim neferlerimiz aynı rolü oynamıyorlar mı? İnsanlığa bu defa Yunus'un gönüllerine ektiği güzellikleri demetleyip sunmuyorlar mı? Bu çağın vebasına inançlarından derledikleri güzellikleri derman olarak sürmüyorlar mı? Ve en önemlisi de, 'Bizden adam çıkmaz' hurafesinin çatısını çatır çatır yıkmıyorlar mı?

Bu bir 'Sonsuzluk Kervanı' dostlar! Dün Tarık b. Ziyad'ın kutlu askerleri bu vazifeyi üstlenmişlerdi, bugün ise eğitim gönüllüleri. Dün Abdülhamid Han bu kervanın bir halkası olmuştu, bugün vazife bizim omuzlarımızda.

Velhasıl, Abdülhamid'in dansı devam ediyor... Kurtlarla, yani insanlığın düşmanlarıyla insanlığın dostlarının ezelî mücadelesi...

Mustafa Armağan

Çengelköy, 18 Nisan 2006

I
ABDÜLHAMİD'İ ANLAMAK

Sultan II. Abdülhamid
(1842-1918)

Son altın ok

Bilecik'ten geçiyordum, gözlerim doldu.

gözlerime doldun.

Gözlerim seninle doldu.

Sen gözlerimden boşaldın.

Bir afiş kekeliyordu ismini.

Vaktiyle yaptırdığın İdadi binası, şimdi Belediyenin yeni mekanı olmuştu.

Giyinmiş, süslenmişti; ışıl ışıl gülüyordu akşamın alacasına. İlk günkü

kadar dinç görünüyordu.

Cephesinde çarşaf büyüklüğünde bir Türk bayrağı nazlı niyazlı dalgalanıyordu.

Ya sen nerelerdeydin Sultanım?

Neden oralarda yoktun ve hatırlanmamıştın acaba?

25. cülûs yıldönümünde bizzat senin irade-i seniyye'nle yaptırıl.m saat kulesi de uzaktan bir gelin kadar mahcup, ışıklara bürünmüş, göz süzüyordu.

Bir ışık sütunu gibi dineliyordu Şeyh Edebali'nin omuz başında.

Lakin bir tek sen yoktun. Yok

muydun gerçekten de?

Hallerine bakılırsa kimseler de bilmiyordu eserlerin altına limon suyuyla attığın imzayı.

Onu okuyacak durumda dahi değillerdi aslında. Görünmez mürekkeple mi içirmiştin ismini mermere yoksa? Özel gözler görsün diye miydi bu delicesine kıskançlığın? Söyle:

Arkasına dönüp bakanı kör eden
Medusa'nın gözleri misin yoksa?

Bilecik'ten geçiyordum. Gözlerin kör olduğu bir şehir gibiydi burası. Sen yoktun ama güzel hatırın şehrin sinir uçlarını bir sis gibi sarmıştı.

İnsanların sinesinde bir bahar muştusu gibi inatla dolaşıyordun.

Merkez Camii'nde iki genç, cemaat olmuşlar, senin yenilettiğin bu mabedde Allah'ın en güzel isimlerini ağızlarında birer akide şekeri gibi eziyorlardı.

Loştu caminin içi ve pencereden sağılan küf yeşilinde ikisi de pek genç olan bu iki çift dudak, gönülleri yekvücut, O'nun adını sayıklıyorlardı sayende.

Senin adını okunmaz olmuş harflerin karınlarına emanet eden kitabede ise bu camiyi ihya ederek cümle âlemin gönlünü kazandığın yazıyordu.

Sene 1316... Böyle
diyor kitabe.

1900 yılına mı denk geliyor ne?

Yani 'imparatorluğun en uzun yüzyılı'na.

Yani asıl Ortaçağ'a girdiğimiz 19. asrın son senesine.

Senin ismin ve resmin yoktu yeni Bilecik Belediyesi binasında gerçi,

Lakin çelebi gönüllü şehir sakinlerinin fakir ama ak pak gönüllerinde bir sarmaşık gülü gibi açtığın ayan beyan görülüyordu.

Geziyordun sereserpe gözlerin pırıltısında, iç geçiren göğüslerde, dudakların kavsinde.

Adın süngüleştirmeye yetiyordu tutuklanmış hafızaları.

İsmin anılınca cemi cümlemizin sevdası cezvedeki telve gibi kabarıyor, köpük köpük dökülüyordu Bilecik'in gözyaşı kanallarına.

Ertuğrul Gazi'yi son uykusuzluğunda memnun eden zatın sen olduğunu biliyorlardı pekala.

Hayme Ana'yı, Bala Hatun'u, Şeyh Edebali'yi ve sair alperenleri gündeminin baş sırasına alanın sen olduğunu da.

'Köklere yeniden değmek için çırpınan bu adam ne mübarek bir zatmış', diyorlardı kesik dilleriyle.

Abdestsiz adım attığın görülmemiş. İnan,

bundan adları gibi emindiler.

Hatta yatağının baş ucunda hususi bir tuğla bulundurur muşsun Kerbela toprağından mamul.

Abdestsiz yatağa girmediğin yetmezmiş gibi, sabah kalktığın vakit abdestsiz yere basmamak için önce bu tuğla ile teyemmüm edip ondan sonra gidermişsin lavaboya.

Anladım ki, bu halk senden seni de aşan bir zümrüt kadeh yontmak sevdasına düşmüştü.

Geleceği ayağa kaldırmak için...

Asırlardır kaybettiği 'kutlu taş'ı nedense özellikle sende bulmayı umuyordu.

Kayıp değerlerini seninle telafi etmeyi, daha doğrusu. Öz babasını

arayan üvey evlat gibi...

Gönüllerine Tarık bin Ziyad'dan, Alparslan'dan, Fatih'ten yontulmuş gülümsemeler aşk eden bir özge lider.

Etlerine saplanan kurşundun onların nazarında.

Sadaktaki son oktun.

Kuğudaki son çığlık.

Kuyudaki son hû.

Son şarkı?

Belki.

Ama yanık olduğun kesin.

Belediye binası yapılan Hamidiye İdadisi soğuktu ama cami, için için yanıyordu.

Bilecik kör değildi artık.

Görünüyordun açık seçik.

Şeyh Edebali'nin kubbesinden kopan rüzgâr gibi Kanatlarımızdaki

tozları silkeliyordun.

Bilecik'ten geçiyordum, gözlerime doldun.

Gözlerim seninle doldu. Sen bana boşaldın.

Türkiye'nin hangi bucağına gittimse ikinci bir Mimar Sinan gibi gölgen takip etti titrek adımlarımı.

Mahmudiye köy camisinin veya Mihaliç Caddesi'nin kitabelerinden ismini kazıyabilirlerdi belki.

Ama bu elleri hâlâ Osmanlı mayası kokan halkın gönlünden izlerini silmeyi başarabilecek bir babayiğit var mıydı?

Fethini?

Rüyanı?

Duanı?

Bilecik'ten geçiyordum, boşalmış sadağıma bir altın ok gibi düştüğünü gördüm.

18 Mart 2006

Sen sükût ettin, sukût etti siper"

Beni evhamlı sanıyorlardı... Hayır! Ben, sadece gâfil değilim, o kadar!

Sultan II. Abdülhamid

ÖYLE YAZMIŞTI bağrıyanık bir kalem Mütareke yıllarında...

İşte İstanbul gazetelerinden biri, 1919'un sancılı bir Ağustos'unda yayınladığı ilginç karikatürün altına şu acı dolu notu düşmek ihtiyacını hissetmişti: "Sen sukût ettin, sukût etti siper." Yazarın burada 'Sen' dediği, 10 yıl önce tahtından indirilmiş olan Sultan II. Abdülhamid'den başkası değildi

Evet, sen düştün, düştü siperimiz... Sen düştün, düştü aklımız... Sen düştün ve ardından öyle bir düşüş düştük ki, şimdilerde ancak nereden düştüğümüzü ve düşmemize mani olan elinin hangi tunç ocağından çıkarıldığını keşle çabalıyoruz.

Oysa çok değil, daha 10 yıl öncesinde kendisine ağız dolusu küfürler edilen, en olmadık iftiralara ve en aşağılık karikatürlere muhatap olan bu adam, Mütareke gayyasında dönemin bilinçaltından bastırılmış bir hatıra olarak aniden fışkırmış, hatırlanmak ne kelime, delicesine özlenmişti.

Bu defa Sultan II. Abdülhamid, barışın güvencesi ve kollayı-

cısı olan halkının gönlünde yeniden tahta çıkıyordu. Kendisine biatlar tazeleniyor, özürler dileniyor, nedâmetnâmeler yürüyordu ak kâğıtların damarlarına.

Bir dünya göçmüştü onunla beraber. Hz. Davud'un kalkanını andıran bir dünya, asırlık zincirlerinden kurtulmuş, onu hep kubbesinde bir koruyucu şemsiye olarak gören halkın üzerine çökmüştü gittikten sonra. Kâinatımızın kubbesi, onun Yıldız Sarayı 'ndan asker zoruyla çıkartılıp trenle Selanik'e gönderilişinden tam 9 yıl sonra yerle bir olmuştu. Türlü vaadler ve cakalarla iktidara el koyanlar eliyle gerçekleşmişti bu yıkım hem de...

Sultan Abdülhamid kucağında "Sulh-i Cihan" (Dünya barışı) çocuğu ile

1918, kaçış yılı olmuştu hürriyet kahramanlarımızın. Birer ikişer firar etmişlerdi kurtarmaya soyundukları vatandan. Oysa daha 10 yıl önce yönetime el koyduklarını; daha 5 yıl önce Babıali Baskını ile iktidar kuşunu kahhar pençeleri arasına alıp büyük Turan ülkesi kuracakları vaadiyle devleti savaşa soktuklarını ve Memalik-i Osmaniye'nin sınırlarını Orta Asya'ya kadar büyütecekleri iddiasıyla yola çıktıklarını yazan gazetelerin mürekkebi kurumamıştı.

Kurumamıştı ve kaçıyorlardı.

31 Mart'tan sonra Beyazıt Meydanı'nda Yıldız Sarayı'ndan çıkan engerek belgeleri yakmışlardı. Şimdi de, hep beraber yurt dışına kaçarken, kalan belgeleri çantalar içerisinde yanlarında götürüyorlardı...

Geride hiçbir iz kalmaması lazımdı çünkü...

Utanılacak izler tarihin sinsi hafızasından topyekün silinmeliydi.

Peki alınları açık olsa, neden gerek duysunlardı ki, bu acemice tedbire? Divan-ı Harb'de yargılanmayı talep etmek için ille de Sultan Abdülhamid Han gibi mangal yürekli mi olmak gerekiyordu? Kaldı ki, kendisi istediği halde, başlarına iş açmamak için yargılanmasına izin vermeyenler, bizzat

Jönlerimiz değil miydi? Onun 'neler' bildiğini hepsi de pekala biliyorlardı çünkü. Sultan Hamid'in yargılanma arzusunu hatıralarında bize aktaran Fethi Okyar da biliyordu kuşkusuz.

Dönemin tam anlamıyla "kara kutu"suydu Sultan Abdülhamid. Kutuyu açtırmak, kötüyü söyletmek anlamına gelecekti. Günün birinde mahkemeye çıkar da bir konuşmaya başlarsa, pir konuşacak nice hürriyet kahramanı, oturdukları mevkilerden sapır sapır döküleyazacaklardı. Bu yüzden kendini savunma hakkı dahi vermediler devrik Sultan'a; üstelik bildiklerini kimselere anlatmasın diye de kapısını üzerine sürgülediler. Başına bir tabur asker dikerek hem de.

İngilizler de gelse, kaçmak, Turan'ı fetih için yola çıktıklarını ilan edenlere yakışır mıydı? Bu muydu Turan ideali? Bu muydu yeni Kızıl Elma? Berlin'de miydi o? Erivan'da mı yoksa Bakü'de mi gizlenmişti "Turan rüyası"?

Neyden kaçıyorlardı sahi? Nereye kaçıyorlardı sonra? İngiliz zaptiyelerinden mi? Fransız süngülerinden mi? O kadar da korkak olmadıklarını biliyoruz çok şükür. Peki bir imparatorluğu savaşa sokanlar düşmana yenilince ilk işleri kapağı başka ülkelere atmak mı olmalıydı?

Sultan Abdülhamid, düşmesi an meselesi olan başkentin Anadolu'ya, Bursa'ya nakledileceği haberi kendisine verilince, "Bizans İmparatoru Konstantin kadar da mı olamadık?" demiş ve çıplak gerçeği yanına gelen heyetin yüzüne tokat gibi çarpmamış mıydı? Ve sonradan Cumhuriyet döneminin başbakanı olan Fethi Okyar'ın göz kanallarına yaş hücum etmesine sebep olan şu yiğitçe cümleleri eklememiş miydi sözlerine:

> Konstantin teslim olmaktansa çarpışarak ölmeyi tercih etmişti. Onun kadar da mı cesaretimiz kalmadı? Bana bir tüfek verin, tek başıma düşmanla savaşmaya hazırım. Hiçbir yere gitmiyorum!

Bir yere gitmiyorsun Sultanım! Buradasın ve ölümünden sonra pahan giderek yükseliyor. Bir vizyon, bir akıl, bir ruh, bir diriltici nefes üflüyorsun küresel denizlerde bocalayan sevdamıza. Bir direniş ruhu, akıllı davranış bilinci, kavrayış ve zekânın vatanseverlikle el ele kurduğu görkemli taht, inançlı bir insanın çağının gelişmeleriyle hemhal oluşu, çok yönlü düşünebilme ve hareket edebilme yeteneği...

Habbeleri kubbe yapacağız

Bütün bunlar senin dünyandan çağımıza damlayan habbeler. Habbeleri kubbe yapmak mı düşüyor yoksa bize? Kubbesi habbe olmuş bir millet, habbeyi kubbe yapmayı da günün birinde öğrenmek zorunda değil midir? Gökkubbesi üzerinden çalınmış bir milletin, habbelerden kubbe yapmak zamanıdır şimdi. Disiplininle, iş ahlakınla, ciddiyetinle G. Scott Fitzgerald'ın *The Great* Gatsby'deki harika tespitinin en bariz nümunesi değil misin? Yani madalyonun her iki yüzünü birden görebilme, artı ve eksi kutupları aynı anda zihninde tutabilme kabiliyetin, bugün 88 yıl öncesiyle kıyaslanamayacak kadar yüksekte duruyor, ama aynı zamanda bir çıta gibi üzerinden atlamaya da davet ediyor bizleri.

Bu kadarını sen de istemezdin elbette ama arkanda açılan boşluk o kadar derin oldu ki Sultanım, bugün senin direniş ruhuna, vizyonuna, felsefene, Hz. Peygamber'e (sav) duyduğun sevgiye, vatanseverliğine yeniden sarılmak ihtiyacını hissediyor insanlar. Arkandan gelenler bir boşluğa düştüler, daha doğrusu, düşürüldüler.

Zaten sen de onlara hiç hain demedin ki. Sadece gâfildi onlar senin gözünde. Küresel bir paylaşım oyununun Türkiye bahçesindeki operatörleriydiler. Asıl büyük suflörü, çok sonraları, 1919 gibi çatırtılar yükselen bir tarihte fark ettikleri görüyoruz ama artık çok geçtir. 9 yıl sonunda ülkenin yüzölçümü milyon kilometrekarelerden birkaç yüz bin kilometrekareye büzülüvermişti acemi ellerinde. Senin bütün kuvvetinle oyalamaya çalıştığın büyük aktörler, Ankara-Sakarya-Konya üçgenine sıkışıp kalmış bir toprağı layık görmüşlerdi bu millete. Son bir hamleyle şahlanıp ona da sahip çıkmasaydık, bağımsız bir vatanımız ve bayrağımız dahi olmayabilirdi bugün.

"Satmam!" dediğin vatan parçaları Sultanım, İngiliz-Fransız-İtalyan, hatta Yunan işgaline uğradı. Emperyalizmin çizmeleri çiğnedi topraklarımızı. Sen, tam bu kâbus dolu günlerin eşiğinde, Mondros Mütarekesi'nden hemen önce, işgal İstanbul'unu, Boğaz'da İngiliz gemilerinin içimizi yakıp kavuran gövde gösterilerine tanık olmadan önce terk ettin. Terk ettin ama asla diğerleri gibi değil.

Onlar kaçtılar dışarıya, sen yer altına çekildin. Beş vakit önünde eğildiğin yaratıcı kudret, seni ateş dalgalarının selinden korudu, kendi yanına aldı.

"*Göklerin çektiği kartal.*" Sezai Karakoç, Necip Fazıl'ın vefatının ertesi günü yazısının başlığına bu taç deyimi kondurmuştu. Fakat asıl "*Göklerin çektiği kartal*", bizzat Necip Fazıl'ın da bağlandığı geleneksel köklerden olan sana en az onunki kadar yakışıyor.

Yanlış anlaşılmasın: Sultan Abdülhamid'in şahsı değil bugün önemli olan. Önemli olan biyolojik varoluş değil. Eti, kanı, tırnağı, gözü, kulağı değil... Asıl önemlisi, onun bu toplum için, bu millet için, bu ümmet için ifade ettiği manadır. Emperyalizme karşı soylu bir direnişin sembolüdür o. 'Son kale'nin, 'insanlığın son adası'nın son cesur neferlerinden birisidir...

Üstelik de onun zamanında kalenin surları delik deşik olmuştur. Sürekli olarak gedikleri yamamak gerekmektedir. Ancak bir gediği sıvarken, bir başka noktada yeni bir gedik açıldığına şahit olunmakta ve bu defa da bütün gücüyle oraya koşturması icap etmektedir. Yangınlar büyümüş, devletin çatısını dahi alev alev sarmıştır. İçerideki müdafiler sağlam dursalar, direnmeye niyetli olsalar gam değil! Oysa onun gözü arkada kalacak hep. Huruç harekâtı mümkün görünmedi bu yüzden ona.

İşte o zaman yapılması gereken bir tek şey vardı. Tarihte büyük savunmaları yapanlardan ders alınması gerekirdi. Düşmanın surlarda gedik açması önüne geçilemez hale gelince, önlemlerden birisi, surun içine bu defa içeriden bir *duvar* daha örmektir. Böylece düşman sevinç ve hevesle yıkılan surlardan içeriye girdiğini zannederken, karşısında yeni bir sur görecek ve bu iki kale duvarı arasında en çetin ve kanlı mücadeleler cereyan edecektir.

Ben bunu biraz Sultan Abdülhamid'in sıkı idaresine, Garplıların deyişiyle *Hamidian Regime*'e benzetiyorum. Dış hudutlardan geçmelerine mani olamadığı bir kuşatmaya, bir iç sur dikerek cevap verme rejimidir Sultan Abdülhamid'inki. İç sur, mesela *sansür* şeklinde karşımıza çıkabilir, mesela *istibdâd* şeklinde arz-ı endam edebilir, mesela *hafiye* teşkilatının kuş uçurmayan sıkıdüzeni de vardır bu rejimin içinde. Ama... Aması çok mühim...

Özgürlük mü güvenlik mi?

Şimdi biraz çuvaldızı kendimize batırmayı deneyelim ve hayal gücümüzü harekete geçirelim. Diyelim ki, Türkiye Cumhuriyeti

Devleti Amerika Birleşik Devletleri'yle bir savaşa girmiş olsun. Ve bu savaşta ordumuz yenilgiye uğramış, ağır toprak kayıpları vermiş olalım. Rica minnet antlaşma masasına oturttuğumuz ABD, işgal ettiği topraklarımız yetmiyormuş gibi, üstüne üstlük milyonlarca dolar da tazminat talep ediyor olsun. Elimiz mecbur, kabul ediyoruz, çünkü ordunun asıl gövdesi telef olmuş, biraz daha üzerimize yürüseler başkentimizin dahi ardından ağıt yakacağız. Fakat ABD topraklarımızı belli bir yerden itibaren değil de seçerek işgal etmiş olsun ve bu seçimde de hiçbir rasyonel gerekçeyle hareket etmeden, sadece il plaka numaralarından l'den 25'e kadarki illeri işaretlemiş olsun. Yani Adana'dan Erzurum'a kadarki il plaka numaralarına bakarak işgal mevkilerini seçiyor ve işgal ediyor.

Bu iller içerisinde hangileri vardır? Sayalım: Adana, Adıyaman, Afyon, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Artvin, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum. Allah korusun, böyle bir işgal faciası karşısında kalsak ne hissederdik, bir tasavvur edin. Geri kalan vatan parçalarını korumak, daha sıkı bağlarla birbirine bağlamak için gereken bütün tedbirlerin alınmasından daha doğal bir davranış olamazdı herhalde. Demokratik haklar, fikir özgürlüğü, basın, yargı, sivil toplum kuruluşları bu panikten etkilenmeden kalabilir miydi? Herkes istediğini söylesin, halkıma tam bir özgürlük getireyim, zaten galip devlet de içerideki unsurlar üzerinde daha fazla söz sahibi olmak ve iç işlerimiz üzerinde kontrol kurmak istiyor.

Böylesi bir kriz ortamında özgürlükleri artırmayı ve toplumu ve devleti kendi haline bırakmayı aklına getirecek bir aklın, aklını peynir ekmekle yemiş olması gerekmez mi? Şurada 3 tane uçak çarptı diye havaalanlarında insanları iç ipliğine kadar soyan özgür dünyanın reisi ABD'nin içine düştüğü panik halini bir gözünüzün önüne getirin. Ve ondan sonra Abdülhamid sansüründen, istibdâdından, hafiye teşkilatından söz edin. Zira Abdülhamid, kucağında bulduğu ve içine itildiği 93 Harbi'nde tam da bu durumdaydı. Hatta durumu daha da ağırdı, çünkü mücadele edeceği dünyayı tanıyan yetişmiş insan kaynağı da istenen ölçülerde değildi. Üstelik de, bu savaşın ateş ve duman kokusu

henüz dağılmamışken, İstanbul'da bir Düvel-i Muazzama toplantısı (Tersane Konferansı) yapılmış ve Osmanlı'nın kaderi bizzat Dersaadet'de tartışılmıştır. Kurtlar başına çömelmiş, Hasta Adam'ın mirasını hem de kendi başkentinde pay ediyorlar.

Bilir misiniz ki, bu Osmanlı'nın "Tamam mı-Devam mı?" davasının müzakere edildiği konferansa, Osmanlıların delege göndermelerine dahi izin verilmemişti. Düşünün, sizin bedeniniz üzerinde bir ameliyat yapılıyor ama sizin gözlemci olarak olan bitenleri seyretmenize izin veriliyor sadece. Öylesine, bakacak ve hakkınızda verilecek hükme razı olacaksınız. Üstelik de tam o gün, en yapılmayacak işi, belki hakkımızda hayırhah düşünürler diye, Meclisin açıldığını ilan edeceksiniz. Yani devlet denilen yapının bütün reflekslerini felç ederek, parçalanma tehdidi karşısında kalan parçaları birbirine bağlamaya çalışacağınıza, tam tersine bir davranışta bulunacak, özgürlük ve demokrasi ile makyaj yapacaksınız.

Böylesine kritik bir durumda sorumluluk sahibi bir yöneticinin yapması gereken ne varsa onları yaptı Sultan Abdülhamid. Önce kurtları uzaklaştırması gerekiyordu başından. Onları uğraştıracak ve oyalayacak sorunlar bulmalıydı. Sonra da kurtların bir daha saldıramayacakları bir mesafeye çekmesi gerekiyordu devleti. Ve içeride, şimdilik ertelenen ama gelecekte kaçınılmaz bir şekilde patlak verecek hesaplaşmada daha dirençli, daha kuvvetli, daha bilgili, daha birlik yanlısı, daha vatan kavramı etrafında örgülenmiş bir bilinç ve bir özgüven olmalıydı insanlarında.

Bunu sağlamanın yolu ise bir barış dönemini temin etmekten geçiyordu. Daha uzlaşmacı, daha barışçı, daha yumuşak başlı ve idareci olmaktan başka çıkar yolu da yoktu. Ama onurunu ezdirmeden, şahsiyetini feda etmeden başaracaktı bunu. Aksi halde önemi kalmazdı çünkü. Osmanlı olmaktan çıktıktan sonra, sınırları korumanın da büyük bir ehemmiyeti yoktu. Önemli olan, "Ben buradayım!" sinyalini kesmeden bunları başarabilmekti.

Abdülhamid bunu başardı işte. Eğer başaramasaydı, devletin, 1880'lerin, 1890'ların vahşi emperyalist iştahının dünyayı silip süpürdüğü ortamında paramparça olması kaçınılmazdı. Ömür uzatılmalı, duraklamalar, son saniyesine kadar oynanmalıydı. Vakit lazımdı, barış lazımdı, istikrar lazımdı. Kazanılan bu hayatî vakitte iç düzen yeniden

yapılandırılmalı, eğitim, bilim, teknoloji, kültür, sanat, kurumlar, imar ve her şeyden önemlisi Osmanlı imajı ayağa kaldırılmalıydı. Çünkü o giderse herkesin birden ceza sömürgesine gideceğini biliyordu. Filistin'i de, Makedonya'sı da, Musul'u da, Edirne'yi de kaybetmek kaçınılmaz olurdu.

Ve Sultan Abdülhamid 1878'in bir Şubat günü Meclis'i tatil ederken bütün bu çerçevesini çizdiğimiz şartların içindeki sorumluluk sahibi, eli taşın altındaki bir yönetici kimliğiyle hareket etmekteydi. En verimli topraklarının üçte biri işgal edilmiş, nüfusunun beşte biri elden çıkmış, hatta Anadolu ve Kıbrıs'tan bile tavizler vermek zorunda kalınmıştır.[1]

Abdülhamid olmak zordur demiştik. Ancak şunu da ilave etmemiz lazım: Bu şartlar altında bir Abdülhamid yetiştiren toplum olmak daha da zordur. Bir adamı yetiştiren ve sürükleyen sosyal çerçeveyi görmeden konuşanlara bütün dünyada *cahil* diyorlar. Bizde bu cahillerin kıtlığına hiç kıran girmemiştir ki!

Bilmek ve anlamak... Önümüzdeki iki yol bunlar olmalıdır.

[1] Erik Jan Zürcher, ***Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,*** Çeviren: Yasemin Saner Gönen, 11. baskı, İstanbul 2001, İletişim Yayınları, s. 122. Ayrıca bkz. Orhan Koloğlu, ***Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit,*** 2. baskı, İstanbul 2005, İletişim Yayınları, s. 11 vd.

Abdülhamid'i anlamak

Sen bir anne gibi tuttun ufukları

Sezai Karakoç

NECİP FAZIL KISAKÜREK *Ulu Hakan II. Abdülhamid Han* adlı iddialı eserini şu görkemli ve ucu açık final cümlesiyle noktalar:

> Abdülhamid'i anlamak her şeyi anlamak olacaktır.[1]

Necip Fazıl'ın dediği gibi gerçekten de Sultan II. Abdülhamid'i anlamak, bize 'her şeyi' açıklayacak sihirli bir anahtar sunma becerisine sahip olabilir mi? Bir kişi, nasıl olur da 'her şeyi' açıklama kudretini haiz olabilir? Ancak söz Necip Fazıl'ın ağzından, üstelik de iddialı bir eserinin son cümlesi olarak çıkmışsa muhakkak ki üzerinde düşünmeye değer.

Bunun gibi cümleler, büyük yazarların, okuyucuların beyin damarlarına saldıkları atomlara benzer. Patlatılınca muazzam bir enerji

[1] Necip Fazıl Kısakürek, ***Ulu Hakan II. Abdülhamid Han,*** 3. baskı, İstanbul, 1977, Büyük Doğu Yayınları, s. 632 (ilk baskısı 1965'de yapılmıştır).

yükünün açığa çıktığını hayretle görürsünüz onlardan. Hem patlatılmak için orada değiller midir zaten?

1977 tarihli 3. baskısında tam 639 sayfaya ulaşan bu hacimli "eser", Necip Fazıl'ın fazlasıyla kendisine mahsus renkler taşıyan "ideolocya"sınm tarihteki ayaklarından birisini oluşturur. Fikriyatının serüvenini tarih içindeki zirve şahsiyetlerin omuzları üzerinden seyretmeye bayılan Necip Fazıl'ın II. Abdülhamid'i, karanlık ve susturulmuş bir devrin sırlarını gümbür gümbür haykıran bir sözcü sıfatıyla karşımıza çıkar. Nitekim *İdeolocya Örgüsü* adlı temel "tezi"nin, kendi deyişiyle baş eserinin, hatta manifestosunun hemen yanı başına konumlandırdığı görülür *Ulu Hakan II. Abdülhamid Han* adlı kitabını.

Necip Fazıl, II. Abdülhamid aleyhine ortaya sürülen ne kadar iddia varsa, onların tam tersinin doğru olduğunu en baştan bir prensip, bir usûl olarak kabul eder ve bu kabulü de kitap boyunca ortaya koyduğu delillerle ispatlamaya koyulur. Belki tarih disiplini ve tarihçilik mesleği açısından, bâtıl bir iddianın, bir yanlışın tam tersinin doğru olacağı/olması gerektiği varsayımıyla yola çıkmak bizi isabetli sonuçlara vasıl etmeyebilir (nitekim tarihte 'doğrular' ile 'yanlışlar' simetrik bir diziliş arz etmezler). Ancak esas

itibariyle, II. Abdülhamid'in, yakın tarihimizin "turnusol kâğıdı" türünden ayırt edici bir işleve sahip olduğunu fark etmek ve ettirmek önemliydi Necip Fazıl için.

Bir başka deyişle, onun nazarında Sultan Abdülhamid'e aydınların nasıl baktığına göre, bakanların dünya görüşleri, ufukları, ufuksuzlukları, tarihimize ve bugünümüze dair neler düşündükleri ve teklif ettikleri rahatlıkla tespit edilebilirdi. Velhasıl, '*Bana Abdülhamid'ini söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim*[1].' sözüyle özetlenebilir onun görüşü. Dolayısıyla Necip Fazıl'ın "Abdülhamid'i anlamak her şeyi anlamak olacaktır" tespitini bir milletin 'kimlik teşhisi' çabası bağlamında anlamak gerekmekte-

dir. Bir başka deyişle, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir'in* başında formülleştirdiği 'Neydik, neyiz ve nereye gidiyoruz?'[2] şeklindeki derin soru üçlemesinin yakın tarihin çorak ülkesine düşen gölgesini tablolaştırmak...

Tarihteki kilit şahsiyetlerin engin dünyalarını anlamak, bugünümüze de, yarınımıza da kudretli ışıklar tutacaktır. Tarihçilik biraz da, geleceğin büyük adam adaylarını geçmişteki meslektaşlarıyla buluşturmak işi değil midir?

Yakın tarihin kilidi

İşte II. Abdülhamid her şeyden önce siyasî, sosyal, kültürel, askerî, teknolojik... tarihlerimiz ya da genel olarak büyük harfle Tarihimiz açısından bu kilit şahsiyetlerden biridir. Onun benzersizliği, hem kendisinden önceki, en azından son bir asırlık sultanlar zinciri içerisindeki yerinden, hem de kendisinden hemen sonra, arkasından müthiş bir gürültüyle açılan büyük boşluktan ve hızlı yıkımın dehşetinden kaynaklanır. Onu tarihin kader-denk noktasında ulaşılmaz bir 'zirve' haline getiren kritik rolünü, bu iki ucu yanık kokan manzaranın önünde fotoğraflamak lazımdır.

Ne mutlu ki, bugün üzeri çamurla sıvanıp tanınmaz bir hale getirilmiş olan bu zirvenin kaba hatları ağır ağır da olsa ortaya çıkıyor; üzeri katran kadar kalın bir sıvayla örtülmüş "Abdülhamid gerçeği", ufkumuzda yeniden ihtişamla zuhur ediyor. Nizamettin Nazif'in dilinden söylersek,

Abdülhamid, zaman ilerledikçe devrin insan kadrosu içinde "bir nur gibi" daha ziyade parlıyor.

IV. Mehmed'in 1687'de tahttan indirilmesinden bu yana, yani 319 yıldır en uzun süre yöneticilikte bulunmuş devlet başkanı sıfatını taşıyan[3] II. Abdülhamid Han'la ilgili yığınla olumsuz spekülasyon yapılmıştır, hala

[2] Ahmet Hamdi Tanpınar, ***Beş Şehir,* 2.** baskı, Ankara, 1960, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. x.

[3] Yılmaz Öztuna, "Sultan Hamîd, Atsız ve Kabaklı", ***Tarih Sohbetleri 3,*** İstanbul 1998, Ötüken Neşriyat, s. 304.

yapılmaktadır ve galiba dozu giderek azalsa da, yapılacaktır. Bu da aslında onun "yaşayan" bir şahsiyet olduğunun en büyük kanıtıdır.

"Son Padişah" olarak nitelendirdiğimiz II. Abdülhamid, 24 Nisan 1909'da, yani bundan 97 yıl önce 31 Mart denilen düzmece bir hadise bahane edilerek, daha da garibi, dinî kitapları yaktırmak veya yasaklatmak gibi 'şer'î gerekçeler'e sığınılarak 33 yıl oturduğu tahtından indirilmişti. O yıllarda *Tanin* gazetesini çıkaran Hüseyin Cahit Yalçın, sonradan kaleme aldığı *On Yılın Hikâyesi* adlı hatıralarında Meşrutiyet'ten sonra ülkenin nasıl bir başıboşluk ve sahipsizlik içine yuvarlandığım çok veciz bir üslupla anlatır.[4] Aynı şekilde sonradan Başbakan olan Fethi Okyar da, II. Meşrutiyet dönemindeki şaşkınlık ve kargaşayı şöyle yansıtır:

> Evvelâ Meşrutiyeti ilân ederek rejimi, mutlakiyetten şartlı demokrasiye çevirebilmiş olan İttihad ve Terakki, iktidara sahip çıkamamıştı, çünkü ne hükümet etme felsefesi, ne kadrosu, ne hazırlığı vardı... İktidar, şekilde bizim, gerçekte eskinin devamı idi ve eskiye dönme de demiyeceğim, amma yapılmış olanı yıkma hareketi, bu boşlukların içinde birden patlayıverdi...
>
> Biz, İttihad ve Terakki olarak, hem meşrutiyetin tüm sorumluluğunu yüklenmiştik, hem de Parlamento'da çoğunlukta olarak iktidar partisi idik: Vatanın kaderi bizim elimizde ve omuzlarımızda idi. Aslında ise, iktidarda değildik: Çünkü ne vatanı idare edecek kadromuz, ne de bu kadroyu terkib edebilecek felsefemiz vardı. Bütün bu çelişkiler ve boşluklar içinde iyi niyetimizden asla şüphe edilemezdi ve sanırım böylesine muazzam bir yükü üstlenmemizin başlıca sebebi ve dayanağı da mutlak iyi niyetti.[5]

Ah o iyi niyet! "Cehenneme giden yollar iyi niyet taşlarıyla döşelidir" diye boşuna dememiş İngilizler.

[4] Mesela bkz. ***Yedigün,*** 20 Ikinciteşrin 1935, s. 29 vd.

[5] Fethi Okyar, ***Üç Devir Bir Adam,*** Hazırlayan: Cemal Kutay, İstanbul 1980, Tercüman Yayınları, s. 32 ve 146.

Üzerinden tartışmaların buğusu henüz tüttüğü için ben bu tür öldükten sonra da sanki hayatta imişcesine tartışılan kişilere, ısrarla "yaşayan şahsiyetler" demeyi tercih ediyorum. Bu anlamda Abdülhamid Han'ın birçoğumuzdan daha 'diri' olduğu yeterince açık değil mi? Yaptıkları, yapamadıkları, hataları, sevapları, projeleri, kör noktaları, hamleleri, vizyonu, ufukları ve sınırları...

Bütün bunlar iktidardan uzaklaştırılmasından bir asır sonra dahi tartışmaya davet ediyorsa, hatta kışkırtıyorsa insanları, o kişinin nabzının hala mahrem noktalarımızda atmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. O, zamanın öğütücü, un ufak edici, tahripkâr akışına dayanmanın, direnmenin, tükenmemenin bir tür iksirini bulmuş demektir.

Tabii şu da var: II. Abdülhamid'in Tanzimat'ın Osmanlı yapısını radikal bir tarzda dönüştüren reformlarına da yer yer müdahale ettiği gözden kaçmaz. Hatta Tanzimat'ın özüne olmasa bile, uygulanışındaki temel hatalara müdahil olduğu açıktır. Sultan II. Mahmud'dan beri teb'anın gözünde yıpranmış ve meşruiyeti zedelenmiş bir kurum olan padişahlık veya devlet otoritesini kendi şahsı etrafında manevî bir hale oluşturarak restore etmeye girişmiştir. Ve bu müdahalelerinde Osmanlı Devleti'ni yeniden güçlü ve zinde bir bünye haline getirerek dış dünyayla bilek güreşine tutuşturmayı hedeflemiştir.

Abdülhamid Adliyesi nasıldı?

Tarihçi Yılmaz Öztuna'ya kulak verelim mi sözün burasında? Tanzimat adliyesinin Sultan Hamid döneminde nasıl kararlı bir şekilde takip edildiğini şöyle açıklıyor Öztuna:

> Padişah, devleti sokakta bulmamıştı. Kendisine Devlet, Meşrutiyetçiler tarafından da ihsan edilmemişti. İmparatorluğa şahsen sahip çıktı. Şahsî yönetim gibi çok ağır bir sorumluluğu seçti.
>
> Ancak tam bir Tanzimatçı idi. *Cevdet Paşa'nın kurduğu Tanzimat eğitimi ve Tanzimat adaletini,* çok daha geliştirerek uyguladı. Kazâ'nın (yargının) icrâ'dan (yürütmeden) ayrılması, daha açık tabirle siyasî iktidarın asla mahkemelere karışmaması bir Tanzimat ilkesi olduğu için, bu prensibe, hem de kusursuz şekilde uydu.[6]

Saltanatı süresince sadece 11 kişinin -onlar da adi suçlulardı-idam hükmünü onaylamış olan Abdülhamid Han, özellikle siyasî suçluları affediyor, bu da Adliye ile arasını açıyordu. Nitekim Adalet Bakanı (Adliye Nazırı) Abdurrahman Paşa, bir defasında saraya gelerek istifasını sunmuş ve istifa sebebini soran Padişah'a, 'Bizim adaletimize güvenmiyor musunuz da getirdiğimiz idam dosyalarını müebbed hapse çeviriyorsunuz?' diye çıkışmıştı. En güvendiği bakanlardan birisinin bu yaman eleştirisiyle karşılaşan Abdülhamid, ona, hakimlerin de insan olmak hasebiyle hatalar yapabileceklerini, bu yüzden sonradan pişman olabilecekleri bir karardan dolayı vicdan azabı çekmek istemediğini söyleyerek durumu açıklamış ve sonunda Paşa'yı istifadan vazgeçirmişti.[7]

Ancak onun "tam" bir Tanzimatçı olduğu vurgusunu değiştirmek ve Tanzimat'ın ruhuna sahip çıkmakla birlikte, onun halktan kopuk tavra, hatta "halka rağmencilik"e kaymasına karşı yeni bir yöneliş ve istikamet getirdiğini söylemekte fayda var. Bir başka deyişle, Abdülhamid denilince, karşımızda Tanzimat'ı yeniden tanzim etmeye ve çıkmış olduğu Osmanlı rayına yeniden oturtmaya kararlı bir bilge-kral olduğunu unutmamamız gerekiyor.

Nitekim François Georgeon'un kanaati de aynen bu yöndedir. Ona göre Abdülhamid yönetimi, Tanzimat'la birlikte gelen iki yeniliğe karşı bir tepki olarak şekillenmiştir. Birincisi, padişahın zayıflayan yetkilerine karşı güçlü

[6] Yılmaz Öztuna, "Sultan Hamîd adliyesi", ***Tarih Sohbetleri* 2,** İstanbul 1998, Ötüken Neşriyat, s. 237.

[7] Osman Nuri Lermioğlu, ***Halkın İstemediği İnkılap: Meşrutiyet,*** İstanbul 1976, Sabah Gazetesi Kültür Yayınları, s. 49-50.

bir padişahlık kurma şeklinde kendisini belli etmiştir, ikincisi ise bu zayıflamanın son halkasını temsil eden Midhat Paşa'nın liberalizmine ve anayasacılığına bir tepki olarak karşımıza çıkar.[8]

Bu sebepledir ki, Necip Fazıl'ın, "Abdülhamid'i anlamak her şeyi anlamak olacaktır" tespitini, onun giriştiği bu direnişte, ama körü körüne olayların akışına ayak diremesinde değil, çağın olaylarını, mensup olduğu medeniyetin rengine bir daha boyayabilme ümidinde ve aşkında, yalnız ümidinde ve aşkında da değil, bunun gerçekleşebilir bir proje olduğunu göstermesinde sınamak lazımdır.

O, bir proje insanıydı ama ütopyacı değildi. Tek kelimeyle, İslamiyetin ve Osmanlılığın modern çağa rengini verebileceği iddiasının ve bu iddiayı gerçekleştirme bilincinin son has temsilcilerindendi.

"Sultan II. Abdülhamid Han" denilince, üzerimize kapanmış kara kapılardaki paslı anahtarların yuvasında gürültüyle dönmeye başlaması, işte bu yüzdendir.

[8] **Bkz. François** Georgeon "Son canlanış (1878-1908)", Yayın yönetmeni: Robert Mantran, Osmanlı *İmparatorluğu Tarihi, cilt II; XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa,* Çeviren: Server Tanilli, İstanbul 1995, Cem Yayınevi, s. 152.

II

ŞAHSİYETİ

Sultan Abdülhamid'i kılıç kuşanma merasimi için gittiği Eyüp Sultan Camii'nde gösteren bu gravür, Fransızca *L'lllustration* dergisinde çıkmıştır.

Abdülhamid kimdir?

Abdülhamid devrinin her yirmi dört saati
bin muamma ile doludur.[1]

Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu

II. ABDÜLHAMİD yakın tarihimizin en büyük bilmecelerinden birisidir.

Daha dün denilecek kadar yakın bir tarihte yaşamış olmasına rağmen, kendisini harice karşı bu kadar iyi perdeleyip gölgelik alana onun kadar iyi çekilmesini bilmiş ikinci bir şahsiyet yoktur (bu hem yerli, hem de yabancı gözlemcilerin ortak tespitidir). İktidarda olduğu 33 yıl (1876-1909), dünya, Avrupa ve İslam alemiyle olan ilişkilerimizin çok kritik ve sancılı bir dönemini teşkil eder. İnsanlık ve medeniyet tarihinin, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin son derece kritik bir dönüm noktasına rastlar onun hükümdarlık yılları. Ama aynı zamanda Osmanlı tarihi, Osmanlı toplumu, Osmanlı coğrafyası, Osmanlı medeniyeti için de keskin bir dönüm noktasıdır.

[1] Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, ***Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar,*** 3. baskı, İstanbul 1978 (ilk baskı: 1964), Divan Yayınları, s. 71.

İlk bilimsel Abdülhamid biyografilerinden birinin yazarı François Georgeon'un tespitiyle söylersek, "Abdülhamid'in iktidara gelişi, XIX. yüzyılın sonlarına doğru 'dünyanın paylaşılması'na varacak olan

emperyalizmin genel yükselişinin başlangıçlarına denk düşer." O, insanlık tarihinin en hızlı geçiş dönemlerinden birinde, Osmanlı gibi, tarihin belki de en karmaşık imparatorluğunun başındaydı.[2] Yürüttüğü derinlikli ve çok-yönlü dış politikanın çapını anlamamızın önündeki engeller, onun içinde bulunduğu şartları tanımamaktan alırdı gıdasını.

Böylesine aşındırıcı bunalımlarla etrafının kuşatıldığı kritik bir dönemde iç, dış, sosyal, siyasi ve iktisadi ilişkiler kompleksinin kıskacında kalmış bir coğrafyada, nasıl olur da "Hasta Adam" denilen bir yapının içinden deha çapında işbilir bir politikacı ve devlet adamı çıkıp da işleri toparlıyor ve bütün bu gelişmelerin ülkesi ve bölgesi üzerindeki olumsuz etkilerini en azından 30 yıllığına buzdolabına koyup dondurabiliyor? Dahası, devletin bekasını temin uğruna bir zaman kazanma sürecine sokuyor, üstelik bunları da hiç hesapta olmayan şaşırtıcı bir performansla başarabiliyor?

Sultan Abdülhamid belki sıkı bir yönetim sergiledi; anayasa, parlamento, seçimler gibi siyasî enstrümanları işletmesine devrin şartları izin vermedi. Ama bir şekilde bu 33 senelik dönemi, tamamen değilse bile, büyük ölçüde hasarsız atlatmamızı sağladığı da bir gerçek. Balkan savaşlarına, hatta Birinci Dünya Savaşı'na kadar iyi kötü onun zamanında korunabilmiş bir toprak bütünlüğü ile gelindi. Daha da önemlisi, bugünkü Türkiye'yi kuracak temeller, Sultan Abdülhamid'in iktidar döneminde atılmıştır.[3]

31 Mart yapılmasaydı Abdülhamid Balkan İttifakı kuracaktı!

[2] Volkan Ş. Ediger, *Osmanlı'da Neft ve Petrol*, Ankara 2005, ODTÜ Yayıncılık, s. 117.

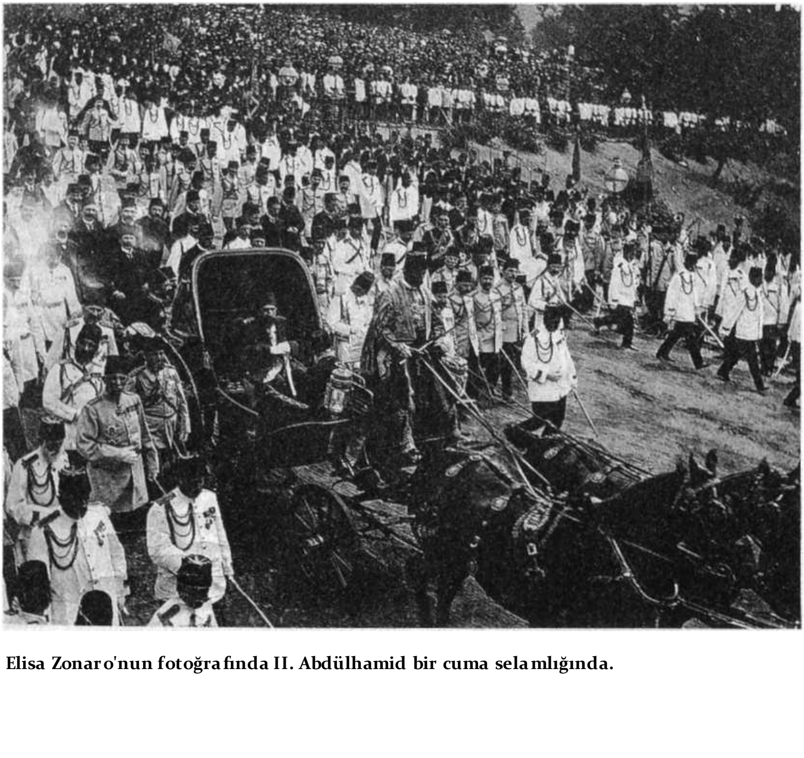
[3] Kemal Karpat bu tespiti, Coşkun Yılmaz'ın kendisiyle 10 yıl kadar önce gerçekleştirdiği bir söyleşide yapıyor. Bkz. "Prof. Dr. Kemal Karpat ile tarih, Osmanlı ve II. Abdülhamit üzerine...", *İlim ve Sanat*, Sayı: 44-45,1997 I-II, s. 38.

Uzmanların tahminine ve onu yakından tanıyanların şahitliğine inanmak gerekirse, eğer Sultan Abdülhamid başta olsaydı, Osmanlı Devleti Balkan Harbi'nin çıkmasına izin vermez, hatta Birinci Cihan Harbi'ne girmez ve devletin ömrünü savaş sonrasına kadar uzatabilirdi. Girse bile, kendi deyişiyle Almanya gibi bir kara gücünün yanında değil, İngiltere, Fransa gibi bir deniz gücüyle ittifak yapmayı tercih ederdi. Kaldı ki, 31 Mart İsyanı veya operasyonunun gerçekleştiği gün, Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa, bir Balkan İttifakı projesinin görüşmelerini yapmış olarak Bükreş'ten İstanbul'a geliyordu. Şehirdeki çatışmaları görünce kaçarcasına geri dönmüş ve Sultan

Abdülhamid'in muhtemelen bir Balkan Savaşı'nı önlemek için attığı bu ciddi adım da sonuçsuz kalmıştı.[4]

Daha da önemlisi, böylelikle yetişmiş insan kaynağı bakımından Cumhuriyet döneminde yaşanan ve etkisini hala hissettiğimiz cılızlığı yaşamazdık. Ya da tersinden söylersek, II. Abdülha-
mid, iktidarı süresince eğer İttihatçılar gibi acemice bir dış poli-
tika gütseydi herhalde devlet gemisi 20. yüzyılın başına dahi ulaşamaz, muhtemelen 1880'li yıllarda çok daha hızlı ve keskin bir parçalanma tehlikesini yaşayabilir, Türkiye Cumhuriyeti diye bir siyasî oluşumu bile yakalama şansımız kalmayabilirdi.

Sonuç olarak, Sultan Abdülhamid iktidarı bu kadar hayatî bir dönemeçte durmaktadır. Bu çok değişkenli duruşun önemini fark etmenin, hem yakın tarihimizi, hem de bugünümüzü anlamak bakımından değeri tartışılmaz.

Elisa Zonaro'nun fotoğrafında II. Abdülhamid bir cuma selamlığında.

kendisini Yıldız Sarayı'na kapatması, düşünce ve kişiliğini sadece yakın çevresine açması, dışarıyla olan ilişkilerini "görünmeden var olma"[5] prensibiyle sınırlı tutması sebebiyle şahsiyeti hakkında Türkiye'de de, İslam aleminde de, Batı'da da pek çok spekülasyon yapılmıştır. Yok yakalattığı gençleri öldürtüp denize atıyormuş, yok tonlarca altını hazinesine koymuş, yok sarayında binlerce cariyesi varmış vs.

Bütün bu spekülasyonlar o mahrem dünyaya bir türlü nüfuz edememenin, derununa sızamamanın sıkıntılarıyla üretilmiş propagandanın eserleridir aslında. Zira elimizde Sultan Abdülhamid'le görüşmüş veya onu görmüş olan muhtelif büyükelçilerden ve Bayan Max

[5] Bu tabir, Selim Deringil'in büyük emek mahsulü kitabı ***Well-Protected Domains'inden*** mülhemdir. İngilizcesine göre maalesef biraz aksayan Türkçe tercümesi için bkz. ***İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909),*** Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2002, Yapı Kredi Yayınları.

Muller'den İngiliz gazeteci M. de Blowitz'e[6] ve Nobel Ödüllü yazar Knut Hamsun'a kadar yerli ve yabancı yüzlerce kişinin dosyalar tutan birinci el tanıklıkları var. Bu tanıklıklar onun insan tarafı, entelektüel kişiliği, hobileri, liderlik ve devlet adamlığı ile ilgili birçok karanlık noktayı aydınlatmış bulunuyor.

[6] Blowitz'in Abdülhamid'le röportajının bir özeti için bkz. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Sultan İkinci Abdülhamit", ***Resimli Tarih Mecmuası,*** sayı: 64, Nisan 1955, s. 3800-3801.

Bunlara aşağıda sırası geldikçe değineceğiz.

Abdülhamid'in bir entelektüel olarak portresi

Rus-Japon Harbinin safhaları üzerinde Bagnam (Bucknam) Paşa'ya öyle sualler sormuştu ki, Amerikalı kaptan sık sık hayretler içinde kalıyor... "Hayret ediyorum: Ancak bu mevzularda sistemli tahsil ve uzun tecrübe neticesi elde edilebilecek malumata nasıl sahip olmuş?" sualini soruyordu. Bu suale hâlâ cevap bulabilmiş değilim.

Rauf Orbay

İmparatorluğu yeniden fetih stratejisi

SONUNDA ÇIKTI. Hem de bir zamanlar ona "Le Sultan Rouge", yani "Kızıl Sultan" diyen Fransızların memleketinde bir II. Abdülhamid biyografisi basıldı. Hem de Türkiye'den ilk biyografi olarak. Daha önce Yusuf Akçura biyografisi ile bizi şaşırtan değerli âlim François Georgeon'un kalemi bu defa Fransız kamuoyuna olduğu kadar dünya tarihçilerine de, hele hele bizdeki Ermeni ve Jön Türk propogandistlerine de objektif bir reddiye yazmış bulunuyor.

Georgeon daha önce kaleme aldığı 15 sayfalık bir yazıyla Sultan II. Abdülhamid hakkındaki görüşlerini ortaya koymuş bulunuyordu.[1] Yazısının bir yerinde "Abdülhamid'i ve onun hükümdarlık dönemini anlamak, bir bakıma bugünkü Türkiye'yi anlamak demektir" der.

[1] François Georgeon, "Abdülhamid II (1876-1909)", Editör: Kemal Çiçek, ***Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç***, Ankara 2001, SOTA & Yeni Türkiye

(Hatırlarsanız Necip Fazıl da "Abdülhamid'i anlamak her şeyi anlamak olacaktır" diye yazmıştı.) Yine yazısının bir başka önemli paragrafında, Georgeon, Abdülhamid'in, imparatorluk topraklarını *yeniden fethe giriştiğini* söyler ki, bence bu, Abdülhamid hakkındaki literatürün en vurucu tespitleri arasına girmeyi hak etmektedir. İmparatorluğu yeniden fetih!.. Siyasî olarak fetih, fakat aynı zamanda haberleşme ve ulaşım olarak (telgraf direklerinin dikilmesini ve demiryolları projelerini düşünün) yeniden fetih; dış politika ve diplomasi olarak yeniden fetih; imaj olarak yeniden fetih; ve bu yazıda üzerinde duracağımız, kültürel olarak yeniden fetih... II. Abdülhamid'in çoğunlukla gözlerden kaçan "derin" karakteri burada yatmaktadır bir bakıma.

Yazara göre Osmanlı toplumu ve kültürünü inceleyen yeni çalışmalar Abdülhamid döneminin hiç de iddia edildiği gibi karanlık bir dönem olmadığını, hatta aksine, Akdeniz'in doğu kıyılarında bulunan büyük

liman şehirlerinde olduğu gibi bazı yerlerde "Belle epoque", yani rahat ve eğlenceli bir hayatın sürdüğü bir dönemin yaşandığını göstermektedir. Georgeon'un kanaati, Abdülhamid'in, eski Osmanlı geleneklerini çağa uyarlayan ve aynı anda çağdaş olmanın gerektirdiği bazı nitelikleri taşıyan ilginç bir devlet adamı portresi çizdiği merkezinde şekillenir.

Yalnız ilginç olan husus, Georgeon'un Fransızca metninin son cümlesinin, Türkçe metinde atlanmış olmasıdır. Bu son cümlede, Abdülhamid'in "modernlik"ine örnek olarak, kendisinin nezaretinde yaptırılan Yıldız Sarayı'ndaki köşklerin mimari tarzlarının Topkapı Sarayı'ndan alınmış olmasına mukabil, bazı

Yayınları, s. 409-424. Fransızca kaleme alınan bu metnin dipnotlandırılmış ve kısmen değiştirilerek yazılmış olan Türkçesi, Yeni Türkiye Yayınları'ndan çıkan bir tür 'ansiklopedi' niteliğindeki ***Osmanlı'nın* 2.** cildinde basılmıştır (Ankara 1999, s. 266-274). Kitabının çevirisi 2006 yılında Homer Kitabevi tarafından basılmıştır.

köşklerin süslemelerinin doğrudan doğruya Dünya Sergilerinden *(Expositions universelles)* devşirildiği, böylece Yıldız Sarayı'nda geleneksel yerleşim mantığı ile Avrupai süsleme sanatları arasında bir kompozisyon oluşturulduğu ifade edilmektedir.[2] Nitekim Abdülhamid'in üzerine örtülen asırlık örtüler açıldıkça, onun bugün bize göründüğünden çok farklı bir şahsiyet ve idareciliğe sahip olduğu daha iyi anlaşılacak, "gelenekçi" olduğu kadar "yenilikçi"[3] yönü de, Tanzimat'tan itibaren itibarları hızla erozyona uğramakta olan geleneksel Osmanlı kurumlarını ihya ederken, yeni ve modern kurum ve uygulamalara da cesaretle girdiğini daha berrak bir şekilde görme imkânımız olacaktır.

Ve bu çift yönlü hareketin, yani otokrasi ve aydınlanmanın aynı anda başarılabileceğini, "Osmanlı muamması"nın modern çağın gereklerini karşılamaktan uzak kalan boşluklarını kapatmak için vakit kazanmak ve bu arada eksik ve gedikleri kapatmak gayretinin önemini daha iyi anlayabileceğiz. Bu çerçevede II. Abdülhamid'in, eğitim ve kültür alanlarında Tanzimat'ın bütün iddia ve tantanasına rağmen gerçekleştirmekte zaafa düştüğü 'kültür ihtilali'ni IV. Mehmed'den sonraki en uzun süreli iktidar yıllarında başaran idareci olarak tarihin sayfalarında hak ettiği yeri almasının uzun sürmeyeceği ümidindeyim.

Abdülhamid dönemeci

Krizlerin keskinleştirdiği, olgunlaştırdığı ve belki de motive ettiği bir hükümdar. Yüzündeki her çizgide 33 taşkın mizaçlı yılın eseri okunuyor. Rusların eline düştü düşecek denilen bir dönemde ağır bedeller karşılığında korunan imparatorluk sınırları, ilk günlerde ard arda gelen komplo ve darbe girişimleri, suikastler,

[2] Çiçek, *age*, s. 424; krş. ***Osmanlı***, II, s. 273.

[3] Mesela bkz. Bernard Lewis, ***The Emergence of Modern Turkey***, Oxford Paperback, 1968, s. 178 ("O, arzulu ve aktif bir modernle şmeciydi.")

İstanbul'un geçirdiği büyük deprem, Ermeni "patırdısı", Yuna nistan'a karşı girişilen Teselya Savaşı, Filistin üzerindeki Siyonist baskılar ve benzeri yüzlerce önemli olay ve bütün bunların karşısında mevcut sınırları korumaya çalışırken, imparatorluğun insicamını sağlamaya ve yeni kadroların yetişmesi için vakit kazanmaya dayalı uzun vadeli bir strateji. Bunlar, Sultan Abdülhamid'in 33 yıl süren uzun iktidar yıllarındaki zor dönemeçler.

Lewis'in "aktif modernleşmeci" dediği Abdülhamid'in eğitim, bilim ve kültür alanlarında giriştiği reform hamleleri, iddia ettiği gibi Küçük Said Paşa'dan mı kaynaklanmıştır yoksa Abdülhamid'in kendi şahsî ilgisinden ve, daha net söylemek gerekirse, "modernleşme projesi"nden mi neş'et etmiştir? Küçük Said Paşa'nın layihası, önemlidir önemli olmasına ama Abdülhamid'in bütün marifetini Said Paşa'nın kuyruğuna bir taş gibi bağlayıp sürükletmek insaflı bir hüküm olmasa gerektir. Maalesef Lewis, en hakkaniyetli olduğu noktalarda bile Abdülhamid hakkındaki önyargılarından uzaklaşamamakta ve "gerileme" *(decline)* döneminde işlerin hep kötüye gittiğini, istisna-i olarak Abdülhamid döneminde olduğu gibi bazı ilerleme hamleleri görüldüğünde de bunu Sultan'a değil de, başkalarının düşüncesine yorma gayretkeşliğine girdiğini gözlemliyoruz ki, üzerinde ibret alınarak durulması gereken önemli bir noktadır.[4]

Son yıllarda İngilizce Abdülhamid literatürüne anlamlı bir katkı, ABD'de görev yapan değerli sosyal bilimcimiz Kemal Karpat'ın son çalışmasından geldi.

Karpat, Sultan Abdülhamid'i, dünya tarihinde toplumlarının kaderlerinde bu kadar kritik bir rol oynadıkları halde kendilerine hem

[4] Lewis, ***The Emergence...***, s. 179 vd.

içeriden, hem de dışarıdan bu derece kötüleyici ve küçümseyici yaklaşılan birkaç liderden biri olarak görür. Avrupalıların onu Ermeni propagandaları neticesinde Kızıl Sultan, Batı medeniyetine karşı duran bir gerici ve özellikle de kendilerini Müslümanları "medenileştirmek'le görevli sayan Avrupa yönetiminin altını oyup tersine çevirmek için Panislamizmi (İslâm Birliği'ni) devreye sokan bir entrikacı olarak gördüklerini söyleyen Karpat, Abdülhamid'in Jön Türkler ve Cumhuriyet dönemlerinde de aşağı yukarı aynı suçlamalara maruz kaldığını (Arap dünyası hariç) belirtmekte ve aleyhine estirilen bu suçlama rüzgârının ancak 1950'lerden itibaren basın üzerindeki kontrolün gevşemesiyle dinebildiğim ve Abdülhamid yanlısı yayınların ancak bu tarihten sonra kendilerini rahatça ifade etmesine imkân tanındığını belirtmektedir.

Gerçekten de Nihal Atsız'ın, babası İsmail Safa'nın Sivas'ta sürgündeyken ölmesinden Abdülhamid'i sorumlu tutan Peyami Safa'ya verdiği cevap, onun hakkını teslim sürecinde önemli bir merhale teşkil etmektedir.[5] Yine 1940'ların ikinci yarısında Semih Mümtaz S.'nin yazdığı saray hatıraları, Abdülhamid hakkındaki ilk olumlu ve içeriden yayınlar arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.[6]

Abdülhamid'in "modern" çehresi

Karpat'ın Abdülhamid'i, şaşırtıcı derecede çok yönlü ve zıt uçları birleştiren bir şahsiyettir. Saray tiyatrosuna Avrupalı trupları davet eden bir Halife; en yakın adamlarından bir kaçı Banker Yorgo Zarifi, Başhekim

[5] Atsız, Türk Tarihinde Meseleler, 4. baskı, İstanbul 1997, İrfan Yayınevi, s. 85 vd. Atsız'ın Peyami Safa'ya karşı Abdülhamid'i savunduğu makalesi ("Abdülhamid Han (= Gök Sultan)") Ocak dergisinin Mayıs 1956 tarihli sayısında çıkmıştır. Ancak çok önemli saydığım (Abdülhamid'in müdafaasına 5 sayfa ayırmıştır) bir başka makalesi olan "Osmanlı pâdişâhları", Tanrıdağ dergisinin 10 ve 17 Temmuz 1942 tarihli 10. ve 11. sayılarında basılmıştır (bkz. Türk Tarihinde Meseleler, s. 99-104.)

[6] Semih Mümtaz S., Evvel Zaman İçinde, İstanbul 1946, Türkiye Yayınevi; aynı yazar, Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler, İstanbul 1948, Hilmi Kitabevi. Sağlığındayken Abdülhamid'i savunan en kayda değer metinlerden birisi Ahmed Midhat Efendi'nin 2 ciltlik Üss-i İnkılâb'ının son cildidir.

Mavroyeni ve Macar Yahudisi olan dostu Vambery'dir... Bu tabloya göre Abdülhamid, sadık ve güvenilir olmak şartıyla çevresindeki önemli görevlerin bazılarına Müslüman olmayanları getirmekte tereddüt etmemiş

bir padişahtır. (Mesela Vambery, Padişah'ın Avrupa basını ile ilişkilerini idare eden bir halkla ilişkiler müdürü olarak vazife yapmıştır.) Her türlü maddî ilerlemeye taraftar bir padişahtır. Hem dindar, hem dünyevîdir. Halifeliğin dünya Müslümanlarının sığınağı olduğunu savunan da, içerideki din adamlarını hizaya getirmeyi başaran da Abdülhamid'dir. İleride göreceğimiz gibi Avrupa müziğini tercih eder, tiyatrodan hoşlanır, gaz, elektrik, demiryolları, otomobil gibi modern yenilikler ilk defa onun zamanında imparatorluğun topraklarını ziyaret etmiştir. Türkiye'de fotoğrafçılığın yayılması, ona çok şey borçludur. 1893'lerde çektirdiği 1,819 fotoğraflık dev fotoğraf koleksiyonu 51 albümde toplanmış olup halen İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca bu albümlerin birer kopyalarını ABD ve İngiltere'ye kendisi göndermiştir.

İstatistik, Abdülhamid'in engin merak konuları arasındaydı ve bu yüzden, ilk Amerikan nüfus sayımım gerçekleştiren Samuel S. Cox, onun isteğiyle İstanbul'a konsolos olarak tayin edilmiş ve padişaha gerekli enformasyon desteğini sağlamıştır. Darülfunun, Arkeoloji Müzesi ve modern kütüphanemizin altındaki imza da ondan başkasına ait değildir.

Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndaki şahsî koleksiyonu, 1908'deki Yıldız yağmasına rağmen hâlâ Türkiye'deki en değerli kütüphanelerden biridir. Her çeşitten 90-100 bin kitaptan mürekkep bu kütüphanede nadir Türkçe, Arapça ve Farsça yazmalar kadar tarih, edebiyat ve felsefeyle alakalı önemli Batılı eserler de bulunmaktadır. Kütüphanenin hâfız-ı kütübü Sabri Bey, yağmaya gelenleri, kapının önüne çıkarak 'Cesedimi çiğnemeden içeriye giremezsiniz' diyerek püskürtmeyi başarmış bir kitap âşığıdır. (Kütüphanedeki nadir kitapları farklı kütüphanelere dağıtmayı amaçlayan 27 Mayısçılar, bu defa Sabri Bey'in oğlu Nureddin Kalkandelen'in direnişiyle karşılaşmışlar ve 50 yıl arayla girişilen bu iki dağıtma operasyonu da Abdülhamid'in binbir itinayla topladığı koleksiyona zarar vermeyi başaramamıştır. Karpat Hoca, burada Cumhuriyet'in bilim ve ilerleme adı altındaki dogmatizminin Abdülhamid'in İslamcı muhafazakârlığını arattığını, ironik bir tonda ilave etmektedir sözlerine.[7]

Karpat'ın bir diğer ilginç notu ise Chicago'da 1893 yılında düzenlenen Dünya Fuarı'na davet mektubu gelmesi üzerine Abdülhamid'in hükümete, fuara katılma emrini vermesidir. Ama hangi şartla? Abdülhamid'in

[7] Kemal H. Karpat, ***The Politicization of islam,*** Oxford University Press, 2001, s. 169.

Oryantalizmin Osmanlı'ya bakışındaki tahkir ve tezyif edici bakışa nasıl bilinçli bir şekilde direndiğini bu şarttan anlıyoruz. Onun TRT'nin son Eurovision şarkı yarışmasında yaptığı gibi Oryantalizmin bize layık gördüğü imajı gönüllü olarak giymek ve Mevlevi "göstericileri"ni artık manası iyice fersudeleşmiş birer rakkas (ve rakkase) gibi takdim ederek puan toplamaya çalışmak tavrından iğrendiğini görüyoruz. Nitekim fuarda İslâmın sembolü olan bir caminin yanı sıra Osmanlı ürünlerinin satıldığı bir kapalı çarşı maketinin yapılmasını istemiştir. Mevlevi dervişlerinin sema gösterisi teklifine ve camide namaz kılan Müslüman konu mankenlerinin 'sergilenmesi' teklifine ise karşı çıkmıştır. Cami, kimlik göstergesi olarak vardır ama Osmanlılar sadece seyirlik bir nesne değil, harıl harıl çalışıp üreten kanlı canlı birer *öznedir* bu mantığa göre. Böylece Sultan **II.** Abdülhamid'in 1893'lerde Mevlevilerin sema gösterisi karşısında gösterdiği şuurlu direniş, 2006 Türkiye'sinde eski "İslamcı", yeni "Muhafazakâr Demokrat" yönetim tarafından Mevlevi ekibinin Avrupa'ya bir şirinlik muskası şeklinde sunulması laübaliliğine gelip dayanmış bulunmaktadır.[8]

İngiliz'in elini öpmeyen çocuk

Paradoksal gibi görünen bir başka nokta da, Abdülhamid'in hem Tanzimat reformlarının en kararlı devamcısı olması, hem de Tanzimat'ı yeniden "tanzim" etmeye girişmiş bir Sultan portresi çizmesidir. 1826'dan beri hızla halktan kopma temayülüne giren Tanzimat hareketi, bir elit-bürokrat-asker zümresi yaratmış ve bu zümrenin reformları, giderek meşruiyet tabanını kaybetmeye başlamıştır. İşte Abdülhamid'in önündeki muğlak zemin bu noktadan başlamaktadır.

Abdülhamid bir yandan eğitim, bilim, yargı gibi alanlarda Tanzimat reformlarının ısrarlı bir takipçisi olurken, halktan giderek uzaklaşma temayülüne giren elit-bürokrat egemenliğini 1881 sonlarında kırmayı başarır ve hızla yönetimin halkla bozulan diyalogunu tamir etmeye yönelir. Dinî semboller üzerinden yeni bir meşruiyet halkası oluşturur ve Osmanlılık ideolojisi etrafında yeni bir programı uygulamaya geçirir ki, bu hareket, Tunuslu Hayreddin Paşa gibi teorisyenleri olsa bile muhtemelen büyük ölçüde dönemi ve Abdülhamid'in şahsî biyografisi tarafından

şekillendirilmiş bulunmaktadır. Kendi biyografisi, yani Tanzimat'tan beri yaşanan ve Osmanlı'yı kahretmek için yeterli olan o Kırım Harbi ve sonrasındaki acı yıllar.

Daha 11 yaşındayken yaşadığı Kırım Harbi yılları... Üsküdar'da onbinlere varan İngiliz askerinin halkın arasına saldığı ürküntü, Büyükdere taraflarına kamp kuran Fransızların Beyoğlu yöresindeki umumi ahlaka mugayir davranışları... Sultan'ın payitahtında açılan eğlence yerlerinde "relax" olan İngiliz ve Fransız subayları... Halife

[8] Sultan Abdülhamid'in Oryantalizme bakışı için bkz. Selim Deringil, ***İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: H. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)***, Çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2002, YKY, s. 162 vd.

Abdülmecid'in göz yummak zorunda kaldığı bir çok menfur olay ve bu olayları uzaktan gözlemleyen yeni yetme bir şehzade.

Zamanın İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford Canning bir gün saraya geldiği zaman babası Abdülmecid, saygılı bir şehzade olduğunu göstermek üzere Abdülhamid'den Büyükelçi'nin elini öpmesini ister. Ne var ki, Abdülhamid, babasının ısrarına rağmen zamanın süpergücü olan İngiltere'nin kurt diplomatının elini öpmemiştir. Bu olay, İngilizlere güvenmeme şeklinde ortaya çıkacak olan müstakbel siyasetinin ilk işaretini vermesi bakımından önemlidir.

Ardından Sultan Abdülaziz'le beraber çıktıkları 1864 yılındaki Mısır[9] ve 1867 yılındaki Avrupa seyahatleri. Paris Sergisi'ni ziyaret Londra, Brüksel, 200 yıl kadar önce atalarının önünden döndükleri Viyana ve bir zamanların Osmanlı beldeleri Budin ve Peşte'yi kucaklayan Budapeşte... Anlaşılan, gezi boyunca çeşitli ülkeler arasında karşılaştırmalar yapmış, Avrupa'nın teknik ve örgütsel üstünlüğü karşısında Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu geriliğinin sebeplerini daha berrak olarak düşünmek imkânını bulmuştur.[10]

Böylece Tunuslu Hayreddin'den Henri Layard'a ve Galatasaray Mektebi Müdürü Ali Suavi'den Küçük Said Paşa'ya kadar devrindeki birçok aydının takdim ettikleri ıslahat layihaları, onun kafasında kıvama eriyor ve gelecekte dışarıda "denge politikası" ve "zaman kazanma

[9] Bkz. Vahdettin Engin, Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u, İstanbul 2001, Simurg Yayınları, s. 16.

[10] Engin Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve iktidarı", Osmanlı, cilt: II, Ankara, 1999, Yeni Türkiye Yayınları, s. 254.

stratejisi", içeride ise altyapı yatırımları ve eğitim hamleleri şeklinde karşımıza çıkan karmaşık ve bir o kadar da ilginç sürecin sınırlarını çiziyordu. Bu zengin ve hep bıçak sırtında yürüyen şahsî ve siyasî arka plandan Sultan Abdülhamid'in kışkırtıcı ipuçlara sahip kültürel boyutu sürgün verecektir.

Yazımızın bundan sonraki kısmında üç olay etrafında Abdülhamid'in kültürel boyutu, yani bir entelektüel olarak Abdülhamid üzerinde duracak, böylece devrini olduğu kadar günümüzdeki sünnet düğünlerinin tarihi gibi günlük hayatımıza ait bir ayrıntıyı da belirlemiş bulunan[11] bu kendi kendini yetiştirmiş aydın padişahın kültür tarihimiz açısından öneminin altını biraz daha çizmiş olacağımı umuyorum.

Pasteur'e yardım gönderen Halife

Pasteur, kuduz aşısını 1885 yılında uygulamaya koymuştur. Sultan Abdülhamid, haberdar olur olmaz İstanbul'da bir Kuduz Hastanesi *(Dârü'l-Kelb Tedavihanesi)* açılması için harekete geçmiş ve hastane iki yıl içerisinde inşa edilmiştir. Aynı zamanda "Evliya" lakabıyla tanınan ilk mikrobiyologlarımızdan Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey (1839-1896) -ki Türkçe tıp eğitiminin gerçekleştirilmesinde büyük emeği geçmiştir- 1886 yılında, kuduz aşısının bulunuşundan hemen bir yıl sonra Zoiros Paşa ve Veteriner Hüseyin Hulki beylerle birlikte Paris'e gönderilerek Pasteur Enstitüsü'nde çalışmış, döndükten sonra da Kuduz Hastanesi'nde görev yapmıştır. Pasteur'ün yanında yaptığı çalışmalar hemen semeresini vermiş ve Hüseyin Remzi Bey, 1888-89'da *Kuduz Aşısı* adlı bir kitap yazarak hem Paris'de gördüklerini anlatmış, hem de aşı hakkında ülkemizde ilk bilimsel bilgileri vermiştir.

Hüseyin Remzi Bey'in anlattıklarına göre Pasteur'le ilk görüşmeleri

[11] Günümüzde sünnet düğünlerinin illa da Ağustos'un sonuna doğru yapılmasında, Abdülhamid'in, cülûs yıldönümü olan 19 Ağustos'a rastlayan hafta sünnet olan çocuklara gönderdiği çeyrek altının payı küçümsenmemelidir. Bkz. Burhan Felek, ***Hayal Belde Üsküdar,*** İstanbul 1988, Felek Yayıncılık, s. 121.

Abdülhamid'in Pasteur Enstitüsü adına gönderdiği 10 bin altın Frank para armağanı ve Pasteur'ün şahsına da Mecidî Nişanı ve madalya ünlü bilim adamına takdim edilmiştir. Pasteur de Osmanlı misafirlerini gayet iyi

karşılamıştır. Hüseyin Remzi Bey'in bu gerçekten de oldukça "erken" sayılabilecek çalışması, Süheyl Ünver'in verdiği bilgilere bakılırsa, Pasteur'ün damadı Rene Vallery-Radot'nun kitabından daha önce çıkmıştır ve bu yönüyle eser, Pasteur hakkında sağlığında çıkan "ilk inceleme" unvanım taşımaktadır. Kitap, aynı zamanda dönemin bilimsel ortamı, Pasteur ve ona karşı çıkanların görüşleri ve aşının uygulama şekilleri hakkında da bilgiler vermektedir.[12]

Suriye Katoliklerinden ve Saraya yakın çevreden Said Naum Duhani'nin verdiği bilgilerden Abdülhamid'in Pasteur ile bizzat mektuplaştığını ve bu büyük tıp adamına "Mon Cher Monsieur Pasteur" (Azizim Mösyö Pastör) diye hitap ettiğini öğreniyoruz. Aynı kaynağa göre "antipnömokoksik serum", Abdülhamid'in âlicenaplığına bir cemile olmak üzere "Amerikalı doktorlar tarafından "Abdülhamid serumu" diye adlandırılmış, hatta 1941'de İstanbul'da gösterime giren *Untamed* adlı Paramount Pictures şirketinin filminde aktörlerden birisi bu serumun ismini "Sultan Abdulhamid's serum" diye telaffuz etmiştir.[13]

Tıp Tarihi Enstitüsü'nün Sultan Abdülhamid'in Pasteur Enstitüsü'ne gönderdiği üç kişilik ekipteki Zoiros Paşa'nın varislerinden satın aldığı evrak ve kitaplar arasında çıkan belgeler de konumuz açısından özel bir

[12] Aykut Kazancıgil, Osmanlılar'da Bilim ve Teknoloji, 2. baskı, İstanbul, 2000, Ufuk Kitapları, s. 286-287; ayrıca bkz. Aydın Talay, Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid, İstanbul 1991, Risale Yayınları, s. 267-268 ve Hazırlayanlar: Gülbün Mesara, Aykut Kazancıgil, Ahmed Güner Sayar, A. Süheyl Ünver Bibliyografyası, İstanbul 1998, İşaret Yayınları, s. 166.

[13] Said Naum Duhani, "Beyoğlu Pera iken: 5- Diğer simalar", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 7, Ağustos 1968, s. 35-36. Duhani, Pasteur'ün güvendiği yardımcılarından Dr. M. Nicolle'ü İstanbul'a gönderdiğim ve maaşlı olarak yıllarca Osmanlı hastanelerin de çalıştığını bildiriyor.

önem taşımaktadır. Belgeler içerisinde iki mektup dikkat çekicidir. Bunlar Pasteur'ün kendi el yazısı ile Zoiros Paşa'ya yazılmıştır, ayrıca Pasteur'ün kartvizitleri de Enstitü'de muhafaza edilmektedir. Pasteur'ün her iki "bilimsel" mektubu da Türk tababetinin Abdülhamid döneminde dünyadaki gelişmelerin ne kadar yakından, adeta sıcağı sıcağına takip edildiğini gösteren değerli belgeler olarak incelenmeyi beklemektedir. (Rahmetli Süheyl Ünver hocanın çok hoşlandığı o kültürel sürprizlerden birisi daha!)[14]

Bahsi kapatmadan önce belirtelim ki, Abdülhamid'in tababete olan alakası Pasteur'le sınırlı kalmamış, verem mikrobunu ve bir süre sonra da tüberkülin ilacını bulan Dr. Robert Koch'un da ilk kapısını çalanlar arasında Sultan'ın gönderdiği Osmanlı doktorları yer almıştır. Bu defa Berlin'e, Koch'un yanına gönderilen heyette, genç yaşta ölen Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye öğretmenlerinden Hüseyin Hulki Bey de bulunmuştur. (Pasteur'ü ziyaret edenlerden biri de oydu hatırlarsanız.) Hüseyin Hulki Bey *Berlin Hatıraları* (1889) adlı kitabında Koch'la konuşmalarını, Koch'un lepra (cüzzam) ile tüberküloz (verem) arasındaki ilişkiye dair sözlerini, Berlin'de ziyaret ettikleri çeşitli tıbbî merkezler ile tabipleri de anlatmaktadır.

Ziyaretleri sırasında Dr. Koch, Türk heyetini 20 metre genişliğinde sade ve 4 sandalye ve 4 ayaklı bir masadan başka mobilya bulunmayan bir odada karşılamış, kapıya kadar gelerek heyettekilerin ellerini ayrı ayrı sıkmış, hatta sandalyelerden birini bizzat taşıyarak heyete verdiği değeri belli etmiştir. Dr. Koch, Abdülhamid'in ihsan ettiği birinci rütbe Osmanlı nişanı takdim edilince teşekkür etmiş ve ilacın İstanbul'daki lepra hastaları üzerinde tecrübe edilmesini ve neticelerin kendisine bildirilmesini

[14] Süheyl Ünver, "İstanbul'da Louis Pasteur'ün iki mühim mektubu ve kartvizitleri", ***İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası***, sayı: 2 (1964), s. 99-104'den zikreden: Mesara, Kazancıgil, Sayar, ***age***, s. 296.

istemiştir. Hüseyin Hulki Bey de Dr. Koch'a, deri ve frengi kliniğine lepralıların müracaat ettiğini, ilacın bu hastalar üzerinde denenerek neticelerinin kendisine bildirileceğini ifade etmiştir.[15]

Abdülhamid döneminin Türk basını açısından olduğu kadar Türk kitap yayıncılığı açısından da en verimli yıllar olduğu Bernard Lewis tarafından 'bile' ortaya konulmuş bulunmaktadır. Buna göre Abdülhamid iktidarının ilk 14 yılında (1876-1890) basılan 4 bin kitaptan sadece 200 kadarı dinle ilgili olup 1000 civarında bilim ve fenle ilgili ve ondan biraz daha fazla edebi kitap neşredilmiştir. Geri kalan yayınlar ya kanun, tüzük, yönetmelik gibi resmi yayınlardır ya da dilbilgisi, sözlük ve okuma kitaplarıdır. Edebî eserler, Abdülhamid dönemi yayıncılığında ilk sırayı işgal etmekte, onun hemen ardından popülerleştirilmiş bilimsel kitaplar gelmektedir. Edebiyat ve bilim... Abdülhamid döneminde dikkatleri politikadan çelmelenen Türk aydınının yöneldiği bu iki alan, İkinci

Meşrutiyet döneminin, hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarının Türk aydınında oluşacak kültürel karakterin müjdecisi gibidir.

Abdülhamid'in devrin edebiyatçıları ile ilişkileri Namık Kemal'den ibaret değildir. Aynı zamanda Mizancı Murad, Ahmed Midhat Efendi ve Muallim Naci gibi kendisiyle çalışmayı kabul eden dönemin zirve edibleri de vardır. Bunlardan Muallim Naci, vefatından 2 yıl önce, 1892'de Sultan Abdülhamid tarafından vak'anüvis tayin edilmiş ve eski padişahların tarihini yazmaya memur edilmiştir. Tamamlanamamış ve henüz ele alınıp işlenmemiş bulunan bu notlar Ankara'da Dil ve Tarih

"Türk düşmanı" Hugo'ya hayran Türk Padişahı!

[15] Süheyl Ünver, "Dr. Hüseyin Hulki Almanya'da", ***Dirim,*** sayı: 3 (1950), s. 105-107'den zikreden: Mesara, Kazancıgil, Sayar, ***age,*** s. 185.

Victor Hugo, çeşitli şiir ve yazılarında, özellikle *Les Orientaies'de* Türkler ve Osmanlılar aleyhine çeşitli beyanlarda bulunmuş olsa da Türkiye'de 1862'de basılan *Sefiller* çevirisi *Hikâye-i Mağdurîn'den* beri Türk aydını ve okurunun yoğun ilgisine mahzar olmuştur. Öyle ki öldüğü yıl (1885), Hugo'nun Türk basınında tavan yaptığı yılların başlangıcı olmuş ve hakkında yüzlerce haber, telgraf ve yazı çıkmıştır. Dahası, Türk edebiyatında ilk defa bir yabancı yazarın ölümü üzerine onun hakkında iki tane mersiye kaleme alınmıştır. Bu, Hugo'dan önce de, ondan sonra da bir yazara gösterilen en yoğun ve sıcak ilgi olarak hatırlanacaktır edebiyat tarihimizde.

Victor Hugo'nun ölümü üzerine çekilen ve basında çıkan taziye telgraflarının en ilginçlerinden birisi, elbette Sultan Abdülhamid'e ait olanıdır. Bizzat Padişah tarafından Hugo'nun ailesine çekilen bu taziye telgrafı, şairin ölümünden yaklaşık 10 gün sonra, yani 3 Haziran 1885'de *Tarîk* gazetesinde çıkmıştır.

Abdülhamid'in Hugo'ya ilgisinin bir taziye telgrafından ve resmi bir gösterişten ibaret olduğunu zannediyorsanız aldanıyorsunuz. Yukarıda temas ettiğimiz meşhur kütüphanesinde Hugo'nun iki romanının Padişah için yapılmış Türkçe çevirilerinin yazma nüshaları bulunduğunu, Zeynep Kerman, "Türk edebiyatında Victor Hugo" adlı bibliyografyasında haber vermektedir. Bu romanlardan *Bug-Jargal* tercümesi, 1890-91 tarihlidir ve Mabeyn-i Hümayun mütercimlerinden Rıza Bey'e aittir (Üniversite Kütüphanesi T.Y. 7490, 110 sayfa). Kütüphanedeki diğer yazma çeviri ise *L'Homme qui* rit'nin Türkçesidir ve *Gülen Adam* adını taşımaktadır ancak tarihsizdir. Çevireni verilmeyen bu eser de bugün Üniversite Kütüphanesinde 7456 numarayla

[16] Zeynep Kerman, "Türkiye'de Victor Hugo: 1862-1980 yılları arasında Türk edebiyatında Victor Hugo", Hazırlayan: Tuğrul İnal, ***Ölümünün 100. Yılında Türkiye'de Victor Hugo,*** Ankara 1985, Türk-Fransız Kültür Derneği Yayınları, s. 279-80, 286, 287 ve 292.

kayıtlı olup tam 640 sayfa hacmindedir.[16]

Coğrafya Fakültesi'nde ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[17]

Abdülhamid'in Türkçe konusundaki hassasiyeti

Kendi görüşünü hükümete doğrudan doğruya ilettiği Hususi İradeler, padişahların şahsî fikir ve tavırlarını öğrenmek bakımından son derece değerli belgelerdir. Hususi İradeler arasında bulunan 3 belge, bu defa bize Sultan Abdülhamid'in Türkçe konusundaki hassasiyetini bütün açıklığıyla göstermekte ve günümüz için de manidar mesajlar taşımaktadır.

25 Temmuz 1894 tarihli belgede Avrupa devletlerinin yalnız ülkelerinde değil, işgal ettikleri topraklarda dahi kendi dillerini öğrenmeyi mecbur tuttuklarından bahsedilmekte ve aynı devletlerin dillerini yayma faaliyetlerine Osmanlı ülkesinde de devam ettikleri vurgulanmaktadır. Gayrimüslim teba arasında devam eden bu faaliyetlere mani olmak için çareler arayan Abdülhamid'i, bu iradede, Hıristiyan okullarındaki talebeye ciddi olarak Türkçe öğretilmesinin temini hususunda Maarif Nezareti'ni sıkıştırırken görürüz. Bu okullarda Türkçe derslerinin ciddiye alınmasını istemekte ve imtihanlar sırasında Maarif Nezaretinden bir gözlemci bulundurularak Türkçeyi yeterince öğrenip öğrenmediklerinin tespit edilmesini, nizamname gereği bu okulların diğer zamanlar da teftiş edilmesini ve öğrencilerine Türkçe öğretmeyenlerin kapatılmasını emretmektedir.

15 Şubat 1895 tarihli iradesinde ise Abdülhamid'in otellere verilen isimlere dikkat edilmesi uyarısında bulunduğunu görüyoruz. Örnek olarak bu iradenin sadeleştirilmiş metnini aşağıya alıyorum:

> Geçen sene Tarabya'da ve bu sene Beyoğlu'nda açılmış olan iki otelden

[17] Süheyl Ünver, "Muallim Naci zamanlarının birer müzesi olan Bursa türbelerinde", ***Türk Yurdu,*** sayı: 289 (1960), s. 45-46'dan zikreden: Mesara, Kazancıgil, Sayar, ***age,*** s. 261.

> birincisi Summer Palas ve ikincisi Pera Palas olarak isimlendirilmiş bulunmaktadır. Palas kelimesi saray manasına geldiğinden ve bu tür mekânların böyle bir isimle vasıflandırılması ileride bir takım sakıncaların

meydana gelmesine sebep olacağından, isimlerin değiştirilmesi için lazım gelenlerin yapılması Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir.

30 Haziran 1896'da gönderilen bir Hususi İrade'de ise İstanbul limanına eşya boşaltacak gemilerin yanaşacağı yerlere asılmak üzere Rıhtım Şirketi tarafından hazırlanan bayrağın ortasına Fransızca değil, Türkçe olarak "Osmanlı Rıhtım Şirketi" ibaresinin yazılması emredilmiştir.[18]

Keza II. Abdülhamid 19 Mayıs 1894'de Manastır İdadisi'ne, Maarif Vekili Zühtü Paşa'ya hitaben gönderdiği bir genelgede "mekteplerde Türk çocuklarına Türkçenin iyi öğretilmesine dikkat edilmesini, sade ve temiz Türkçeye ehemmiyet verilmesini" istemiş ve açık bir Türkçe kullanmanın faydalarını uzun uzun anlatmış, alışılmamış Arapça ve Farsça kelimeler yerine halk dilinde yaşayan Türkçenin kullanılmasını emretmiştir.[19]

Sultan Abdülhamid dönemindeki resmi yazışmaların ağdalı dilinin kısmen sadeleşmesi bir tesadüf olmayıp onun bilinçli Türkçeleşme yolundaki vurgusunun eseriydi. Nitekim 1900 yılında Muzafferiddün Şah'a Azerbaycan okullarındaki Türk dili yasağının kaldırılmasını rica etmiş olması, onun bu gayretinin yalnız Osmanlı sınırları içindeki okullarla sınırlı kalmadığının, İslâm ve Türk âlemlerini de kültürel nüfuz alanı olarak gördüğünün en büyük delillerinden birisi olarak karşımıza

[18] Vahdettin Engin, age, s. 125-127.

[19] Nermin Pekin, "Sultan II. Abdülhamid ve Türkçenin sadeleşmesi", Tercüman, 3 Mart 1980'den nakleden Nail Uçar, "Hatıralarla Sultan Abdülhamid-2", Türk Edebiyatı, Sayı: 151), Nisan 1986, s. 23. Ayrıca bkz. Nihad Sami Banarlı, "Sultan Hamid'in Türkçeciliği", Hayal Tarih Mecmuası, Aralık 1967, s. 5-9.

çıkar.[20]

Sonuç olarak, Abdülhamid'in "Tanzimat'ın Tanzimat'ı" diyebileceğimiz yeni reform projesinde edebiyat, bilim ve dil, yani Türkçe üzerindeki vurgunun ağır bastığını, engin ilgisinin Pasteur ve Koch'dan Sir Conan Doyle ve Victor Hugo'ya kadar uzandığını ve Türkçenin korunması ve sadeleşmesi konusunda özel bir hassasiyet sahibi olduğunu söyleyebiliriz.

Yazımızı noktalama görevini ise ise bir Fransız araştırmacısına verelim; François Georgeon'a:

> ... Abdülhamid'in tarih önünde aklanması yeni bir olaydır... Yıldız Sarayı'na ait arşivi dikkatli ve derinlemesine incelediğimiz zaman Abdülhamid'in kurumlan, eğitimi ve adaletin işleyişini ıslah etmek için ne kadar çok uğraştığı ortaya çıkar. Bu arşiv çalışmalarının sayesinde reform harekâtının 1876 yılında sekteye uğramadığı, aksine zaman zaman hız bile kazandığı ve dolayısıyla Abdülhamid'i aslında Tanzimat hareketinin yenilikçi ve reformcu devamcısı gibi değerlendirmek gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Hatta Abdülhamid'in getirdiği bazı yenilikler vardı; Osmanlı devletinin olumsuz "imajım" silmek ya da devletin taşra politikasını esnekleştirmek gibi... Şimdiye kadar rejimi, eserleri ve kişiliği ile ilgili ışığa çıkan tarihi gerçekleri değeayan ve aynı anda çağdaş olmanın gerektirdiği bazı nitelikleri taşıyan, ilginç bir devlet adamı portresi çizdiğini görürüz.

[20] Abdülkadir Özcan'ın verdiği bu bilgi, Mehmet Tosun'un yayına hazırladığı *21. Yüzyılda Sultan II. Abdülhamid'e Bakış* (İstanbul 2003) adlı derlemede yer almaktadır (s. 14).

Bir halk adamı

Millet birbirini kırıp geçireceğine
bırakın beni öldürsün.[1]

Sultan II. Abdülhamid

OSMANLI TARİHİNİN son büyük zaferlerinden birisi, Teselya'da Yunanistan'a karşı kazanılmıştır (1897). Yunanlılar Girit'te ve yeni çizilen sınır boylarında işgale kalkışınca Osmanlı ordusu 15 Şubat 1897'de bir "çeyrek seferberlik" ilan etti.[2] Osmanlı ordusu büyük devletlerin gözlerinin önünde Atina kapılarına dayandı. Bu uluslararası camianın o zamanlar Osmanlılardan asla beklemediği cüretkâr bir hareketti ve Düvel-i Muazzama sefirleri bu ani hücum karşısında donup kalmıştı. Hiç hesap etmedikleri bir şey olmuş ve Gazi Edhem Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri neredeyse Atina sınırına kadar olan toprakları istila etmişti.

Beklenebileceği gibi büyük güçler harekete geçerek ateşkes ilan ettirdiler; ardından yapılan görüşmelerle Osmanlı ordusunun, Yunanistan'dan tazminat almak şartıyla geri çekilmesi

[1] "Galip Paşa'nın Hatıraları: 4", ***Hayat Tarih Mecmuası***, Sayı: 9, Ekim 1966, s. 82.

[2] Dikkat edin, tam seferberlik değil; çünkü Yunan ordusunu kendi dengi olarak görmüyordu devrin Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi.

Örnek bir Padişah eşi: Fatma Pesend Hanım

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Osmanlı topraklarının üçte biri Rusya'nın işgaline uğramıştır. Kıbrıs da Ruslara gözdağı olsun diye İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Kurtlar puslu havayı severmiş. Ne kadar doğru... Bu ağır bunalım ortamında iki Fransız banker (Lorando ve Tubini) Abdülaziz'e verdikleri borçları geri alamayınca Fransa hükümetini harekete geçirirler. Fransa da Midilli adasına el koyar ve Osmanlı Devleti bu iki bankere olan borcunu ödeyinceye kadar da adayı boşaltmayacağını bildirir.

Fransa'nın verdiği süre 1901 Kasım'ında bitiyordur. Bu tarihe kadar Osmanlı hazinesi 500 bin altın olan borcunu ödeyemediği takdirde Midilli, kayıp topraklarımıza eklenecek, sınırlarımız bir adım daha geriye çekilmiş olacaktır. Vaktiyle hesapsız kitapsız alınan ve âtıl yatırımlara giden borç, faizleriyle üstelik tam 750 bin altına yükselmiş durumdadır.

Sultan Abdülhamid işte bu dağlaşan borcu ödeyememenin sıkıntısı içerisinde kıvranmaktadır. Onun bu sıkıntısı, tabiatıyla haremde kadınlar arasındaki fısıltı trafiğine dâhil olmuştur. Fatma Pesend Hanım ve saraydaki kalfasının, onun yaşadığı sıkıntının farkında olduklarını biliyoruz.

Fatma Pesend Hanım, günün birinde kocasının huzuruna gelerek, "Acaba cihan Padişahını bu kadar kaygılandıran şeyin ne olduğu bana söylenemez mi?" deyince, Abdülhamid, "Bilmiyor musun? Midilli meselesi. Ne yapacağımı daha kestiremedim" cevabını verir. Fatma Hanım'ın karşılığı ise şu olur: "Ben de bunun için geldim. Siz ve ben bir aileyiz. Ailede dertler de, mutluluklar da ortaktır." Bu söze Abdülhamid, "Ne demek istediğini anlıyorum ama, teşekkür ederim" diye cevap verir, hanımının parasını devlet işlerine karıştırmak istemez belli ki. Ama Fatma Hanım ısrarlıdır: "Ben size sıkıntınıza sebep olan paranın hiç değilse bir bölümün verebilirim... Belki de tamamını."

Fatma Pesend Hanım zengin bir ailenin kızıydı. Babasından kalma hatırı sayılır bir mirasa konmuştu. Abdülhamid bu parayı nasıl geri **ödeyeceğini düşünür: Fatma Pesend Hanım'ın cevabı müthiştir:** ***"Bu devlete benim borcum yok mu, dersiniz! Geri isteyen kim?"*** **Öyle ya, bu devlet sayesinde yetişmiş, onun sayesinde bu nimetlere erişmiş, saraya kadar girmiştir. Devlete olan borcunu ödemek istemektedir. Beklediği fırsat ayağına gelmiştir bir bakıma...**

Abdülhamid çok uğraşır hanımını vazgeçirmek için. "Çok gençsin... Önünde uzun yıllar var... Benim fazla bir miras bırakacak durumda olmadığımı senin bilmen lazım... Hayatın insanın önüne ne dökeceği belli olmaz..." der. Fakat Fatma Pesend Hanım, parayı özellikle vermek istediğini söyler. Çok duygulanır Sultan Abdülhamid ve parayı alır. Faizleriyle birlikte 750 bin altına yükselmiş olan borcu pazarlıklar sonucu 502 bin altına indirtir. Büyük bölümünü hanımından aldığı parayla tamamladığı bu borcu ödeyerek Midilli adasını Fransız işgalinden kurtarmayı başarır.

Şahsî servetiyle devlete olan borcunu ödediğini düşünen ve bundan gurur duyan bir saraylı olarak hayırla yad edilmeyi hak ediyor Fatma Pesend Hanımefendi.[5]

Görüyoruz ki, Sultan Abdülhamid, halkıyla bütünleşmeye kararlı, onlara güvenen ve yardımcı olmak için etrafını seferber edebilen bir padişahtı. Halk onu anlamıştı. Bunu biliyordu. Fakat entelektüellerin kendisini anlamayışlarına üzüldüğünü sık sık ifade etmiştir. Anlaşılması zor bir pozisyondaydı. Kabul. Ama galiba biraz da kabahat kendisindeydi. Saraya kapanmıştı ve görünmeden varolmanın formüllerini arıyordu. Kendisi önemli değildi onun gözünde; ve varlığını bir sis gibi salmıştı toplumun damarlarına. Bu garip sis, portresinin sağlıklı bir şekilde algılanmasına da engel oluyordu ister istemez.

[5] Bozdağ, *age*, s. 99-104.

Velhasıl, siyasî ve kültürel tarihimiz açısından Sultan Abdülhamid, sonradan ayrışacak ve keskinleşecek bir büyük yol kavşağında bütün ihtişamıyla hâlâ duruyor ve bizden anlaşılmayı bekliyor.

Abdülhamid'i çağındaki diğer yöneticilerden ayırd eden şey neydi? Onu, modern tarihimizin seyri içinde benzersiz kılan ve bugüne kadar yaşatan etkenler nelerdi? Yoksa o hâlâ hazmedemediğimiz bilgi ve fikirleri taşıyan bir "saatli bomba" özelliğine mi sahipti?

Hanımı Fatma Pesend Sultan'ın bütün masrafı Hazine-i Hassa'dan, yani padişahın şahsî tahsisatından ödenen 1897 Yunan Harbi sırasında sarayın durumunu anlatan satırları, bugünkü yöneticilere ibret numuneleri taşımaktadır:

"Harem" denilince maalesef zihnimizde oryantalist tasavvurun tesiriyle tamamen pasif, herhangi bir eğitimden nasibini almamış, iradeleri ellerinde olmayan esirelerin, hatta özne olamayan bir takım hatun kişilerin bulunduğu daire anlaşılıyor. Halbuki bu kadınlardan her birinin kendilerine göre bir dünya anlayışı, padişaha ve devlete bakışı, hatta iktidar hırsı vardı. Allah'tan ki, Ayşe ve Şadiye Osmanoğlu gibi kızlarının hatıratları yanında eşlerinden Fatma Pesend Hanım'ın hatıraları yayınlanmış bulunuyor da Abdülhamid devrinde haremin perdesini bir parça aralayabiliyoruz.

Yalnız son derece ilginç bir tarafı var Fatma Pesend Hanım'ın hatıralarının: Sultan Abdülhamid ve hareminin devlete ve millete bakışlarını öğretiyor. Böylece, harem mensuplarının, bırakın bir punduna getirip ceplerini, koyunlarını doldurmayı, öz mallarını dahi devlet için nasıl bir kalemde gözden çıkarabildiklerini görme imkânını buluyoruz.

Bir ailesinden kendisine miras kalmış parayı vatan ve millet uğruna gözünü kırpmadan harcayan hanımları düşünün, bir de milletten ve devletten ne kopartabilirim diye hesap kitap yapanları. Hadi çalıp çırptıklarına bir şey demiyoruz ama bu ikinciler, kalkıp da birincilere 'hain' dâhil demediklerini bırakmıyorlar mı, işte sigortalarım asıl o zaman atıyor.

Hastaneleri gezip yaralılarla ilgilendiğini söylemiştik Sultan' ın. Savaş sırasında bir gün bacağını kaybetmiş bir askerin halinden çok müteessir olan Padişah, bu gaziye acısını unutturmak istemiş. Marangozluk da elinden geldiği için gazinin yürürken işine yarayacak bir baston yapmış ve

kendi eliyle getirip ona hediye etmiş. Rivayete göre bu güzel davranış yıllar yılı İstanbul mahallelerinde bir efsane gibi söylenmiş durmuş.[6] Nitekim 1894'de vuku bulan büyük İstanbul depreminde nasıl bir gönüllü önder olarak toplumun önüne geçtiğini ve halkın yaralarının sarılması için bizzat kendi cebinden yardımlar yaptığını, halka "Yanınızdayım!" mesajı vermek için çırpındığını binlerce belge üzerinden görme şansımız var.

Depremden sonra II. Abdülhamid'in fahrî reisliğinde bir yardım komisyonu kurulmuş, ilk yardımı da Padişahın kendisi yapmış (1000 lira). Şehzadeler ve diğer geçmiş padişahlar için 500 lira daha yardım yapan Abdülhamid, ileriki günlerde 5000 lira daha yardımda bulunmuştur. İlginç olan nokta, bu son yardımın 2000 lirasının "eğitim gören öğrencilere" verilmesi şartının getirilmiş olmasıdır.

Bir Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in deprem sonrasında Afyon'a yaptığı ziyarette otomobilinden dışarı çıkamayışını düşünün, bir de Sultan Abdülhamid'i hastanede yataktan yatağa koştururken gözünüzün önüne getirin...

Ve hangisi Cumhuriyet, hangisi Saltanat siz karar verin.

[6] Ismet Bozdağ, ***age***, s. 65-66.

[7] Hazırlayanlar: Mehmet Genç-Mehmet Mazak, ***İstanbul Depremleri: Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi,*** İstanbul 2000, İGDAŞ Yayınları, s. 47.

II. Abdülhamid'in insan yüzü

Ah beyefendi, siz bilmiyorsunuz, tanımıyorsunuz.
Pederim gibi merhametli, akıllı bir padişah ne
gelmiş, ne gelecek!...
Zamanla anlayacaksınız ya...[1]

Şehzade Abdürrahim Efendi, 1909

SULTAN ABDÜLHAMİD, sandığımızdan çok daha zengin tayflara sahip bir insan. Bir taraftan Afganistan, Çin ve Japonya'ya İslamı tebliğ için heyetler gönderiyor (Japonya'daki Ertuğrul faciasını unutmak mümkün mü?); diğer taraftan da Ruslarla sanatkârca bir diplomasi oyunu oynuyor. Siyasî tarafı ise başlı başına uzmanlık alanı olabilecek kadar geniş bir konudur ki, ileride geleceğiz ona da.

Sultan Abdülhamid'in beni heyecanlandıran yönlerinden biri de insan tarafıdır. İnsan olarak Abdülhamid, sarayın dışından göründüğünün tersine, son derece yumuşak huylu, halim selim, konuştuğu zaman hikmetli konuşan, karşısındaki insan düşmanı dahi olsa onu etkileme kabiliyetine sahip bir kişilik olarak çıkar karşımıza.

Galip Paşa'nın hatıraları 4", ***Hayat Tarih Mecmuası,*** Sayı: 9, Ekim 1966, s. 83.

Onu yakından görmüş ve sözde dostluğunu kazanmış olan Yahudi asıllı casus-Türkolog Arminius Vambery, Sultan hakkında şunları anlatıyor:

> Sultan Doğuda rastlanan en kibar, en şefkatli, nazik ve değerbilir prenslerden biridir. Aşırı derecede mütevazı ve gösterişsiz davranışı, yumuşak sesi, uysal ve hatta yumuşak bakışı bir elçiye güçlü bir padişah, 30 milyon insanın hâkiminden çok, zavallı bir ikinci sınıf efendi intibaını verir.[2]

Abdülhamid Han o kadar mahviyetkâr bir insandır ki, kendisiyle görüşmeye gelen insanların, meğer ki nefret edeler, onun karizmatik şahsiyeti yanında tevazusuyla karşılaştıklarında bütün defans sistemleri çözülüyordu. II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip yeniden toplanan Meclis-i Mebusan'ın açılışına Padişah'ın da teşrif etmesi, pek 'azılı' çok muhalifini heyecana boğmuştu; bu arada Jön Türklerin Paris'teki liderlerinden olup o sırada Meclis Başkanı bulunan Ahmed Rıza Bey'i onun elini öpmeye iten

saik de insanlar üzerinde uyandırdığı bu saygı olmalıdır (bir başka mebus ise yere kapanarak ayaklarını öpme girişiminde bulunmuştu!).

Son derece zeki, çabuk kavrayışlı ve hazırcevap olmasına rağmen ancak uzun ve derin bir düşünme sürecinin ardından ve karşısındakinin görüşlerini iyice anladıktan sonra kendi fikrini açıklayan, sonuna kadar ihtiyatlı bir şahsiyet vardır karşımızda. Hatta pek çok konuda devrin devlet ve ilim adamlarından rapor ve görüş ister, onlardan gelen değerlendirmeler arasından tercihini yapardı. Bunu kendisi de hatıralarında söylemiştir zaten:

> Ben hiçbir vakit hâşâ müstebitlik etmedim. Mutlaka kendi fikrimin de kabul olunmasını istemedim. Cumhur da olsa tabiidir ki kendi fikrini vükelâsına bildirecek... Benim fikrim bu meselede şu merkezdedir.. Siz de müzakere

[2] Mim Kemâl Öke, ***Saraydaki Casus: Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery,* 2.** baskı, İsanbul 1998, İrfan Yayımcılık.

> edin.. Kabul ederseniz icra edersiniz.. Bir mahzur varsa tabiî icra edilemez demeğe hakkı vardır. Ben de bu hakkı isti'malden başka bir şey yapmadım.[3]

Ayrıca kuvvetli bir istihbarat örgütü kurmuştur. Boğaz'dan önemli bir zâtın (devlet adamı, yazar, şair ve sanatçının) geçtiğini haber alınca onu saraya getirtmek için birilerini yollar ve ne

Bir Sultan'ın günlük hayatı

Semih Mümtaz S. diye bildiğimiz eski İstanbul Şehremini (Belediye Başkanı) Reşid Mümtaz Paşa'nın oğlu (Reşid Mümtaz Paşa da Mustafa Reşid Paşa'nın kendi ismini verdiği bir yetiştirmesidir) 1946 yılında *Evvel Zaman içinde* adlı ufak bir kitap yazmıştır. Kendisi bir paşa ailesinden geldiği için küçük yaştan itibaren sarayda bulunmuş olup Sultan Hamid'in insanî yönünü, en sağlıklı müşahede edenlerden biridir.

Kitabından bazı örnekleri aktaralım.

Abdülhamid'in en büyük özelliklerinden birisi iyi giyinmesiymiş. İnsanların karşısına temiz, muntazam ve iyi bir kıyafetle çıkarmış. Fakat kanepe üzerinde diz üstü oturduğunda ve namaz sırasında elbiseleri sık sık kırışır, insanların

[3] M. Metin Hülagü, ***Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri: Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı,*** İstanbul 2003, Pan Yayıncılık, s. 224.

[4] Aktaran: Ziya Şakir, ***Sultan Hamid'in Son Günleri,*** İstanbul, 1943, Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, s. 261 ("Bu haliyle de, henüz sokaktan gelmiş

karşısına da böyle kırışık elbiselerle çıkmayı uygun bulmadığı için günde 2-3 defa elbiselerini değiştirir-miş. Sultan Abdülhamid daima ceket giyiyor ve düğmelerini daima boynuna kadar ilikli tutuyor. Ziya Şakir'e bakılırsa, ölüm döşeğindeyken elbisesini çıkarmamış, kimsenin karşısına gömleğiyle dahi çıkmamıştır.[4]

Ceketinin mendil cebine incecik bir kordonla saatini koyar, mendilini ise daima sol kolunun içine sıkıştırırmış. Boyun bağları daima ve mutlaka çoraplarının rengine uygun olup her zaman beyaz gömlek giyermiş. Yerli kumaştan yapılma elbiseleri tercih ediyor; etrafında Avrupa malı giyinmekle iftihar eden vezirlere paşalara, "Ben sizin kadar lüks giyemiyorum, benimki halis Hereke malı" diyerek onları da yerli mal kullanmaya teşvik ediyormuş.[5] Sarayda başı açık geziyor ancak namaz kılarken takke giyiyormuş.

israf haramdır; prensiplerinden birisi de buydu. Abdülaziz'in o şatafatlı ve ağır borçlara batmış hazinesini, büyük kısmı bir vaziyette İttihatçılara teslim etmesi de bu sıkı prensibinden kaynaklanıyor.[5]

Kendi alışverişini yapan ağalara tek tek hangi malı kaç kuruşa aldıklarını soruyor, hatta 'Daha ucuza alamaz miydin?' diye sorguya çekip sarayın mutfak harcamalarını dahi bizzat kontrol ediyormuş. Haremde hanımları ve haznedarlarından başkasıyla görüşmüyormuş. Yıldız Sarayı'nın bahçesinde halayıkların, haznedarların, bekâr sultan ve şehzadelerin koşup eğlenmelerinden hoşlanıyor ve hatta aralarına girip muziplik yapıyor ve şakalaşıyormuş kendileriyle.

yapıp ederler, onu saraya getirtirlermiş. Davetli kendisinin ağırlanmaya

de, biraz istirahat etmek için elbisesiyle yatağına uzanmış yorgun bir insana benziyordu") Ayrıca bkz. Hülagü, *age*, s. 345. Atıf Bey, öldükten sonra elbisesini ancak kesmek suretiyle üzerinden çıkartabildiklerini söyler. Nitekim Fatih Sultan Mehmed de son seferi sırasında Gebze'de vefat edince, kaftanı kesilerek üzerinden çıkartıl-mıştır ki, bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde bu kolları kesik haliyle teşhirdedir.

[5] Bu kumaşları diken resmî terzisinin, zamanın Avrupa moda dünyasının başını çekenlerden Hollanda uyruklu Jean Botter olduğunu hatırlatalım. Bkz. Afife Batur, "Botter apartmanı", ***Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi***, cilt **2**, İstanbul 1993, s. 312-314.

[6] Abdülhamid bütçeleri ve dış baskılar hakkında Engin Deniz Akarlı'nın basılmamış doktora tezine bakınız; "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficite in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions", Princeton Üniversitesi 1976. Şevket Kâmil Akar'ın yakınlarda yaptığı doktora tezi daha teknik olmakla birlikte Abdülhamid dönemi bütçelerini sağlıklı bir şekilde incelemek için gerekli malzemeyi sunmaktadır: "1876-1877/1908-1909 Mali Yılı Bütçelerine Göre Abdülhamid Dönemi Maliye Politikası" (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı, 1998.

layık olmadığını anlatmaya çalışsa da, padişah iltifatlarda bulunur, hediyeler verir ve bir nişan takarmış göğsüne. 'Siz değil mi ki, bizim topraklarımızdan geçtiniz, ileride çoluk çocuğunuza, etrafınıza gösterirsiniz; siz güçlü kalemi olan birisiniz, gördüklerinizi anlatsanız bizim için yeterli' dermiş. Bunlar toplumlarının önündeki insanlar; onlar aracılığıyla kamuoylarına ülkesi hakkında olumlu mesajlar vermeye çalışmıştır.

Haremde kadın olarak hanımları ve hazinedarlarından başkasıyla görüşmezdi. Yıldız Sarayı'nın bahçesinde halayıkların, hazinedarların, bekâr sultan ve şehzadelerin koşup eğlenmesinden hoşlanır, hatta bazan aralarına girerek muziplikler yapar, şakalaşırdı. Temizliğe çok düşkün olduğu için daima elinde gezdirdiği *Atkinson* marka kolonya şişesini bir kaç saat içerisinde sürer, bitirirdi. Kilercibaşı Hüseyin Efendi'nin dediği doğruysa, iştahı da yerindedir; sıcakların bastırdığı günlerden birinde tam iki sürahi suyu afiyetle içmiştir!

Bir başka ilginç hadiseyi daha zikrediyor Semih Mümtaz.

Bir gün Abdülhamid, Başvekili Ahmed Vefik Paşa'yı çağırır ve gece sarayda kalmasını "emreder". Paşa bu emr-i vâkiye hayır diyemez. Sarayda kalır kalmasına ama gözüne bir türlü uyku girmez. Çünkü yatak, ipekler içindedir: çarşaf ve yastık yüzleri ipektendir, yorganlar ipekli ve sırmalıdır. Yatakta ne zaman bir yandan öbür yana dönmeye kalksa bir hışırtıdır gider. Elini oynatsa "huş" diye bir ses duyar. Gece boyunca bir o yana, bir bu yana döner durur. Sabahı zor eder. Ve ertesi gün evine gidip derin bir uyku çeker.

Gelin görün ki bir hafta sonra Padişah kendisine yeniden "emreder" sarayda kalmasını. Ahmed Vefik Paşa bir uykusuzluğu daha göze alamaz ama ortada "emr-i padişahı" Vardır. Sonunda çareyi bulur: Karısının hastalığını bahane ederek evine

kadar gitmek için müsaade alır. Arabasına yatağını yorganını doldurur, entarisini ve terliklerini giyer, dayanır sarayın kapısına. Kapıcılara o kıyafetle, "Beni yatak odama götürün!" diye emir vererek saraya girer ve odasında, evindeymişcesine mışıl mışıl uyur. Abdülhamid ise -Paşa'ya bunu bile bile mi yapmıştır bilinmez ama- hadiseyi haftalarca kime rastladıysa anlatmış ve her seferinde gülmüştür.

Herhalde, tarihin insanca yüzüne ancak bu tür tarafsız, sıcak ve yakın plan portrelerle yaklaşabiliriz, şeklindeki bir sonucu sizler de benim gibi çıkarmış olmalısınız aktardıklarımdan.

Ey tarihçiler! Bu sıcaklığı eksik etmeyin eserlerinizden, olmaz mı?

Bizim hep abus çehreli, gülmeyen, iç dünyasına kapanmış, çok ciddi bir insan olarak bildiğimiz Abdülhamid'in böylesine neşeli bir tarafı da var. Elbette devlet hayatında gayet ciddi; ama özel hayatında onun da deşarj olmaya ihtiyacı yok mudur?

İnsan Abdülhamid'in saklı yüzü

Sarayından "bizim ev" diye bahsedecek kadar da mütevazı' kalmış olduğunu kaydetmek, çehresini tasvire çalışırken muvafık olur.

Nâhid Sırrı Örik

DEDEM MUSTAFA ARMAĞAN'IN yengesi Hamide Nine, Bursa'daki evimize yatılı misafir olarak geldiğinde biz çocukları etrafına toplar, hatıralarını anlatır, ne zaman konu maaşların masraflara yetmediğine gelirse, takılmış plak gibi, "Ah evladım, Sultan Hamid devrinde bir bolluk vardı! Ondan sonra hiçbir şeyde bet bereket kalmadı" diye söylenir dururdu. Şimdilerde doğan çocuklar arasında *Tayyip* isminde bir artış görüldüğü gibi, o zaman da aileler kızları olursa *Hamide*, oğulları olursa *Hamid* ismini koymaya özenir, hatta dedem gibi hızını alamayıp kızına *Atiye* ismini koyanlar da eksik olmazdı.

"Hepsini anladık da, bu Atiye de ne oluyor?" diyorsanız, bunun ilginç bir hikâyesi var. Zira Sultan II. Abdülhamid'in insan yönüne olduğu kadar 'Baba' imajına da demir atar sessizce.

Burhan Felek, çocukluk hatıralarını topladığı *Hayal Belde Üsküdar'da* Abdülhamid dönemine rastlayan kendi sünnet düğününde bizzat padişahın gönderdiği çeyrek altını avuçlarına aldığı zamanki heyecanını yazar.[1]

> İster umumî, ister maruf ailelerin hususî sünnet düğünleri olsun, Rumî 19 Ağustos'ta, Padişahın cülûs gününde yapılırdı. Böylece hem Padişahın

cülûsu için şenlikler olur, hem de düğün dernek eğlencelerine başka bir revnak verilmiş olurdu. Amma asıl dava, umumi yerlerde yapılan sünnetlerdeki çocukların beherine Padişahın gönderdiği bir altın lira çeyreği *(İhsân-ı Şâhâne)* verilmesiydi. Bir cülûsta böyle umumî düğünlerde kesilen [sünnet edilen] çocukların sayısı 15-20 bin olsa bu ihsan Padişaha ancak 5 bin altına mal olabilirdi. Ama bu onun için büyük bir propaganda, çocuklar için de büyük bir sevinç kaynağı olurdu. İşte her sene 19 Ağustosta yapıla yapıla, sünnet mevsimi, günümüzde de Ağustos ortası ile Eylül ortası arasına yerleşmiş kalmıştır... Her çocuğun başına gelen (!) bu macerada padişahın gönderdiği çeyrek lirayı da akşama doğru aldığımı hatırlarım.

Tahta çıkış yıldönümü olan Rumi takvimle 19 Ağustos (Miladi takvimle 31 Ağustos'a denk gelir) tarihinde toplu sünnetler düzenleten Sultan Abdülhamid, böylece bugün dahi devam eden bir çift geleneği, yani sünnetlerin Ağustos ayında yapılması geleneği ile toplu sünnet törenleri geleneğini başlatmış oluyordu. Yani bugün eğer sünnet törenlerini, farkına varmadan Ağustos ayına kaydırıyorsak ve toplu sünnet diye yaygın bir uygulama varsa, her ikisini de Abdülhamid'in insan kalbine, özellikle de çocuk kalbini kazanma yönündeki mükemmel stratejisine borçluyuz. Artık törenlere çeyrek altın gönderen bir Abdülhamid Baba yok gerçi ama onun ayak izini sokaklarımızda görebiliyoruz hepimiz.

İşte "Atiye" ismini Urfa'daki bir ailenin içine kadar sokan şey, Sultanımızın, Tanzimat'la birlikte kimyası bozulan Devlet Baba imajını diriltmek ve halka, sahipsiz olmadıkları duygusunu yeniden aşılamak için gösterdiği olağanüstü çabanın sonucuydu. Bürokrasinin kekre yüzüyle

[1] Burhan Felek, ***Hayal Belde Üsküdar***, 3. baskı, Istanbul 1988, Felek Yayıncılık, s. 119-127.

muhatap ola ola devlete güveni derinden sarsılmış kitleleri yeniden sarıp sarmalayan ve kendilerini bir büyük ailenin üyeleri, padişahı da babaları gibi görmeleri yönünde güdümleyen Abdülhamid'in, bakanlarını ve vezir vüzerayı da yanına alarak halka o soğuk günlerde odun kömür temin etmek için nasıl seferber olduğunu yazmıyor maalesef tarihlerimiz.

Onlar yazmıyor diye, yapılan iyilikler karşısında kalem sonsuza kadar susacak değil elbette. İşte Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Nadir Özbek, ABD'de Binghampton Üniversitesi Tarih Bölümü'nde hazırladığı doktora tezinde[2], Abdülhamid'in bu yardımsever yönüne büyüteç tutuyor ve sonuçta ortaya inanılması güç bir tablo çıkıyor:

Aydınların Kızıl Sultan dedikleri Abdülhamid'i halkımızın hâlâ neden bu denli sevdiğinin ipuçlarını buluyoruz bu kitapta.

Görelim mi ipuçlarından birkaçını?

Önce şu "atiyye" meselesi... Atiyye-i seniyyeler, padişahın geniş bir kitleye sunduğu hediyelerdir. Bu hediyeler elbette sünnet düğünlerinde çocuklara birer çeyrek altın göndermekle sınırlı kalmamış, mezuniyet törenlerinde öğrencilere hediye kitap göndermekten tutun da, Üsküdar'da itfaiyeci Mehmet Efendi'nin 7-8 yaşlarındaki zavallı sakat kızına protez bacak yaptırmaya kadar uzanan gerçek bir yardım seferberliğine dönüşmüştür.

Mesela soğuk geçen kış günleri için özel bir komisyon kurulmuş, bunlar (bazılarının bunlara 'Hafiye' demesinde sakınca yok) evini ısıtacak imkânı bulunmayan aileleri tespit ettikten sonra Hazine-i Hassa Nezareti'nin tahsis ettiği 15,300 kuruş karşılığında 50 ton kömür satın alıp İstanbul'un yoksul ahalisine

[2] Türkçesi İletişim Yayınları tarafından ***Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*** adıyla 2002 yılında yayınlandı.

Ermeni Onnik'in takma bacağı Sultan'dan

29 Mayıs 1899 tarihinde bir dilekçe gelir Abdülhamid'in eline. 6 yıl önce sol bacağını kaybeden 26 yaşında bir genç, içine düştüğü sefaleti anlatarak Sultan'dan durumuna bir çare bulmasını ister. Abdülhamid, ilgilenmesi için mektubu Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşaya ulaştırır. Paşa, raporunda bacağın kalçaya çok yakın bir yerden kesilmiş olduğunu, bu nedenle de, takma ayağın bir korse ile bele bağlanması gerektiğini yazar. **Hesap kitap yapılır. Protez, tam 18 liraya mal olacaktır. Konu bu defa Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın masasındadır. Sadrazam paranın ödenebilmesi için padişahın onayını ister. Belgenin kenarına Abdülhamid'in zarif notu, takma bacağın parasının atiye-i seniyye'den ödenmesini buyurmaktadır.**[3]

Talebi 2 ay gibi kısa bir sürede cevaplanan ve muradına eren bu delikanlının kim olduğunu mu merak ettiniz? Bekletmeden söyleyeyim: Bu talihli gencin ismi, Ahmet, Mehmet değil, Kirkor oğlu Onnik'dir. Yani bir Ermeni çocuğu!

Velhasıl, Osmanlı milletlerini tek bir aile gibi yönetmek için yapılan son soylu girişimdi Abdülhamid'inki.

3 Bkz. Yavuz Selim Karakışla'nın *Toplumsal Tarih* dergisinin Ağustos 2003 tarihli 116. sayısındaki yazısı.

dağıtmıştır. Arşiv belgelerinden öğrendiğimize göre, kömürün dağıtıldığı bir semt halkı, bu yardımdan o kadar memnun olmuştur ki, padişaha özel bir teşekkür mektubu göndermiştir. Yardımların yalnız İstanbul halkına yönelik olduğunu sanıyorsanız, Abdülhamid'in projesini anlamamış olursunuz. Mesela Filibe'nin fakirlerine de kömür yardımı yapıldığını ve onların da padişaha müteşekkir olduklarını belirten bir arzuhal sundukla-rını söylüyor bize arşivler.

Abdülhamid'in her tahta geçiş yıldönümünde alışkanlık haline getirdiği bir atiyyesi de, borçları yüzünden hapse düşenleri kurtarma operasyonuna yöneliktir. Abdülhamid, zamane yöneticileri gibi devlet hazinesinden yiğitlik yapmaz, her yıl, çocukluğundan beri biriktirdiği şahsi hazinesinden bir miktar parayı borcunu ödeyemediği için hapse düşenleri kurtarmaya tahsis ederdi. Nitekim 1892 yılında, doğum gününü vesile kılarak, yardım komisyonuna mahkûmların durumunu inceletmiş, tahsis edilen miktarın gerekenden fazla olduğu anlaşılınca affın kapsamı genişletilmiş ve 50 kişinin daha yararlanması sağlanmıştır.

Onun tercihini kader mahkûmu insanlardan yana kullanması, 'insan yüzü'nün yansımalarından bir kesittir sadece... Nitekim sürgüne gönderdiği aileler dahi ona dua ediyor hâlâ. Niye mi? Kendilerini âbâd ettiği için tabii ki. Cezalandırırken bile ödüllendirmeyi bilirdi Sultan çünkü.

Abdülhamid nasıl çalışırdı?

İlk şaşırmak ilk adımda başladı diyorum.
Daire-i hususiye bu mu idi?
Halid Ziya Uşaklıgil

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN günde muntazaman 15-16 saat çalıştığı biliniyor ki, bu bizim normalde 8 saat çalışan bürokratlarımız için çok fazladır. Demek ki, sadece uyku için kendisine zaman ayırıyor; kalan vakitlerinde daima çalışma halindedir.

Haluk Şehsuvaroğlu, onun erken yattığını ve gece dizlerine kadar inen uzun bir gömlek giydiğini naklediyor. Acele bir iş veya haber çıktığında, vakit ne kadar geç olursa olsun uyandırılmasına müsaade etmişti. Böyle bir durum dış kapıdan içeriye bir tezkere gönderilir ve hünkârın kapısı önünde yatan haremağasına verilirdi. O da kapıyı vurarak padişahı uyandırır ve tezkereyi arz eder, padişahın iradesini alıp öyle dönerdi.

Başkâtip Tahsin Paşa böyle gecelerde gelen tezkereye bazen 1, hatta 1,5 saat vakit ayıran ve uykusuz kalan padişahın ertesi sabah hiç aksatmadan yine aynı saatte vazifesi başında olduğunu biraz da hayret ederek anlatır. Hatta Patrikhane ile ilgili yaptırdığı soruşturmanın raporu gelince, "*Bizim için hiç uyumamak,*

Kızına göre Sultan Abdülhamid'in dindarlığı

Ayşe Sultan, babasının dindarlığını da bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktan çekinmemiştir:

Babam doğru ve tam dinî itikada sahip bir Müslümandan başka biri değildir. Beş vakit namazını kılar, Kur'ân-ı Kerim okurdu. Gençliğinde Şâzelî tarikatına girmişti. Daima camilere devam ettiğini, Ramazanlarda Süleymaniye Camiinde namaz kıldığını, o zamanlar camide açılan sergilerden alışveriş ettiğini hikâye tarzında anlatırdı. Böylece, camide namaz kıldığı günlerden birinde Hamza Zâfir Efendi adında muhterem bir şeyhe tesadüf edip onunla ahbap olmuş, bu tarikata bu suretle intisap etmiştir. Keza Yahya Efendi Tekkesinin büyük şeyhi olan Abdullah Efendi vasıtasıyla dahi Kadirî tarikatına intisap etmiştir.

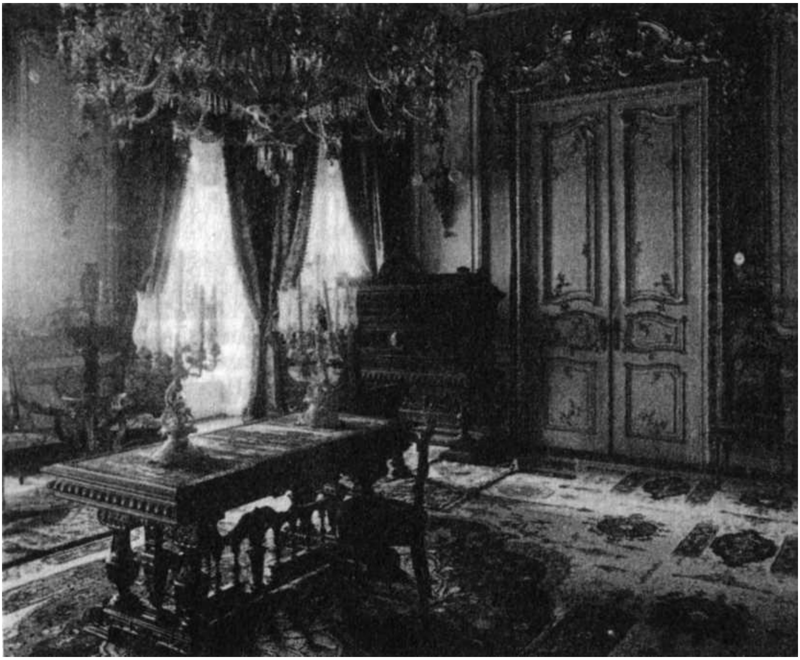
Babam herkesin namaz kılmasını, camilere devam edilmesini çok isterdi. Sarayın husus"i bahçesinde beş vakit Ezân-ı Muhammedi okunurdu. Babamın bir sözü vardı: "Din ve fen," derdi. "Bu ikisine de itikat etmek caiz" olduğunu söylerdi.[1]

daima müteyakkız bulunmak farz-ı 'ayn olmuştur"[2] diyerek zamanın tellerini alabildiğine germişti.

Diğer kaynaklar da Sultan Abdülhamid'in gayet düzenli bir hayat sürdüğünü naklediyor. Sabahları erken kalkar, banyosunu yapar, namazını kıldıktan sonra banyo dairesinde bulunan bir kanapenin üzerinde güneş doğuncaya kadar tesbihatına dalardı. Banyodan sonra saçlarını sağdan ayırıp sık sık fırçalardı. Her sabah kendi başına banyosunu yapıp kendisi kurulanır, bir yardımcıya ihtiyaç duymazdı. Ardından bahçede ufak bir gezinti yapar ve buradan çalışma odasına geçerdi. Sabah kahvaltısı

[1] Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, 3. baskı, Ankara 1986, Selçuk Yayınları, s. 24-25.

[2] Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları: Sultan Abdülhamid*, İstanbul 1999, Boğaziçi Yayınları, s. 396.

Sultan Abdülhamid 33 yıl boyunca kurtlarla bu masa başından mücadele etti.

gayet sade ve basitti. Resmi meşguliyetleri haricindeki zamanlarını bahçede dolaşmak, havuzda sandala yahut istimbota binmek, havuz üstündeki adada bulunan nadide kuşları, hayvanları seyretmek ve oradaki köşkte dinlenmekle geçirirdi.[3]

"Bizim için hiç uyumamak, daima müteyakkız bulunmak farz-ı 'ayn olmuştur."

Sultan Abdülhamid

Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun verdiği bilgilere göre, erken yatıp erken kalkar, sabah namazından sonra kahvaltısını çok hafif yapar, sonra kahvesini içer ve masasına oturup Başkâtip'i isterdi.

[3] Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Abdülhamid'in Yıldız'daki hususi dairesi ve orada yaşayış tarzı", ***Resimli Tarih Mecmuası***, Sayı: 22, Ekim 1951, s. 1008-1009.

Bir Avrupa gazetesine göre Abdülhamid yatağında roman dinlerken

Yaklaşık saat 11.00'e kadar resmi işlerle uğraşır, 11.30'da öğle yemeğini yer ve 15-20 dakika kadar bir şezlong üzerinde dinlenmeye çekilirdi. Ardından öğleden sonra mesaisi başlar, kâtip ve bakanlarını bu saatlerde kabul ederdi. Çoğunlukla akşam yemeğini müteakip bahçeye çıkar ve yürürdü. İşi yoğun olduğu zaman gece yarılarına kadar Mabeynde işinin başında bulunurdu. Ancak normal vakitlerde yatsı namazından sonra yatak odasına çekilirdi.

Ayşe Osmanoğlu, babasının zamanla ilişkisini ustaca yakalamış bulunuyor:

> Babam saate, vakte pek bağlı idi. Diyebilirim ki her işini bir saate bağlamış, düzgün ve yeknesak bir ömür geçirmiştir.

Bu merak, ileride göreceğimiz gibi saat kulelerinin efendisi yapacaktır onu.

Kimseye 'Sen' diye hitap etmezdi

Mesela kimseye, çocuklarına dahi "sen" diye hitap etmeyişi, kızı ve Fethi Okyar dâhil pek çok kişinin dikkatini çekmiştir. Bugünkü hitap lâubaliliği karşısında ondan alacağımız derslerden birisi de bu "haddeden geçmiş nezaket" olmalıdır.

Sherlock Holmes, fotoğraf, kitap ve çömlek!

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN marangozluğa merakı pek meşhur olup[1] dedektif romanlarına ve seyahatnamelere düşkündü. Hatta eğer bunlar tercüme edilmemişse kendisi için tercüme ettirip yatmadan önce bunlardan bir bölüm okutarak dinler ve öyle uyurdu. Nitekim Atıf Efendi'ye söylediğine göre, Nansen'in kuzey kutbunu keşif seyahatini bizzat kendi ağzından okumuş ve çoluk çocuğu da dinlemiştir. Uykusu gelince "Kâfi" der ve okuyan şahıs (bu şahıs bazen Gidiş Müdürü Mahmud Bey, bazen de Esvapçıbaşı İsmet Bey veya Mabeynci Emin Bey olurdu) kitabı sessizce kapatıp dışarıya çıkardı.

Abdülhamid'in matbaa ve yayın işlerine de gayet meraklı olduğunu biliyoruz. Modern matbaa makinelerini Türkiye'ye getirtip nefis divanlar bastırmıştır. Mesela *Cem Sultan Divanı'nı* mükemmel bir şekilde bastırıp bazı nüshalarını İngiltere'ye, Almanya'ya ve Amerika'ya gönderttiği biliniyor.

Aynı şekilde en muteber hadis derlemesi kabul edilen *Sahih-i Buhârî'nin* en sağlıklı baskısını da Abdülhamid'e borçlu olduğu-

[1] Sabahattin Türkoğlu, "Marangoz padişah: Sultan II. Abdülhamid", ***Antik & Dekor,*** Sayı: 50, Ocak 1999, s. 84-90.

Sherlock Holmes ve Sultan Abdülhamid

"Konan Doyl'un "Şarlok Holmes" hikâyeler serisine devam edip etmediğini kemal-i merakla sordu. Çünkü Abdülhamid'in beğendiği yegâne kalem sahibi Konan Doyl idi. Bir gün demişti ki: "Konan Doyl ne harikulade bir polis müdürü olurdu." Aktaran: Stefan Lozan, "Abdülhamidin Selânikten getirilişi", *Resimli Tarih Mecmuası,* **Sayı-.** 1, **Ocak** 1950, **s.** 3.

François Georgeon, Abdülhamid'in Sherlock Holmes'un yazarı Sir Conan Doyle'u imparatorluğun en büyük nişanlarından biriyle onurlandırdığını söylüyor ki, bu, birinci dereceden Mecidiye nişanı olmalıdır. Bkz. François

Georgeon "Son canlanış (1878-1908)", **s.** 153; **aynı bilgi, kaynak belirtilmeden yazarın son kitabında da tekrarlanmaktadır. (Bkz.** *Sultan Abdülhamid,* **s.** 163.) **Bu görüşü, o yıllarda İstanbul'da görev yapan Sir Henry Woods da tekrarlıyor ve Doyle'un saraya gidip nişanı orada aldığını belirtiyor. (Bkz.** *Türkiye Anıları,* **Çeviren: Fahri Çoker, İstanbul** 1976, **Milliyet Yayınları, s.** 123.)

Zaten bizdeki yerli polisiye roman türünün gelişmesi tam da Abdülhamid dönemine rastlamaktadır. Bu konuda Erol Üyepazarcı çeşitli yayınlar yapmıştır. Bkz. *Korkmayınız Mr. Sherlock Holmes-. Türkiye'de Yayınlanan Çeviri ve Telif Polisiye Romanlar Üzerine Bir inceleme,* 1881-1928, **İstanbul** 1997, **Kelepir Kitaplar.**

Üyepazarcı'nın verdiği bilgilere göre, Abdülhamid'in 2 **ile** 5 **bin adet arasında olduğu rivayet edilen bir polisiye roman koleksiyonu vardı ve bunların birçoğu Yıldız yağması sırasında ortadan kayboldu.**

"Osmanlıca ilk çeviri polisiye roman olan Ponson du Terrail'in *Paris Facialarıı* 1881 **tarihinde Ahmet Münif imzasıyla yayımlanmış. Bu tarihten II. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıla kadar elli dört adet polisiye roman çevrilmiş. Telif roman konusunda Ahmet Mithat Efendi ile Selanik'te** *Yeni Asır* **gazetesini çıkaran Fazlı Necip kısıtlı sayıda eser vermişler, ilk telif polisiye romanımız Ahmet Mithat'ın** 1884 **tarihli** *Esrar-ı Cinayat'ı. Hayret* (1885) **ve** *Haydut Montari* (1888) **ise yazarın diğer polisiyeleri.**

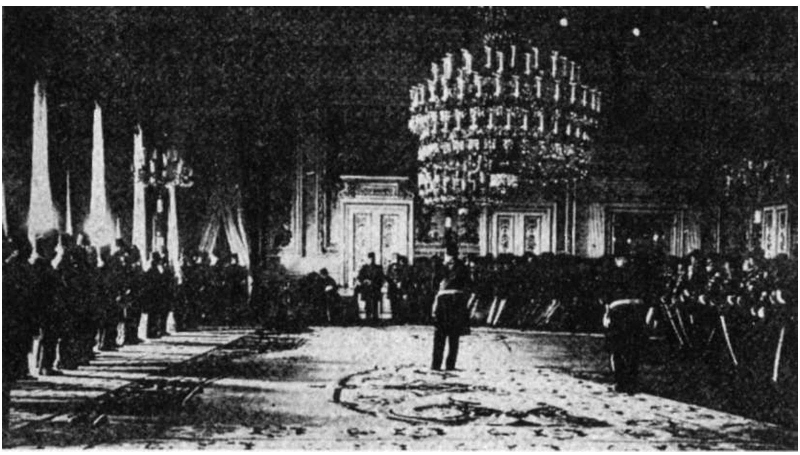
> 31 **Mart vakası sırasında yağmalandığı için Abdülhamit'in kitap koleksiyonu hakkında sağlıklı bir bilgimiz yok, ancak o yıllarda yaşayan,** ***Abdülhamit ve Sherlok Holmes*** **adlı bir de polisiye roman yazan Yevant Odyan'agöre ilk dönemde sultanın gözde yazarları Emile Caboriau, Ponson du Terrail, Xavier de Montepin ve Jules Mary iken, Conan Doyle'u okuduktan sonra tam bir Sherlock Holmes tutkunu olmuş, hatta Doyle'u saray davet etmiş, ancak nedense bu görüşme gerçekleşmemiş...", Aktaran: A. Ömer Türkeş, "Sherlock Holmes'un rakibi Avni",** ***RadikalKitap,*** 3 **Şubat** 2006.
>
> **Üyepazarcı, son makalesinde Abdülhamid'in özel olarak çevirttiği kitapların sayısının, Osman Nuri Ergin'in dediği gibi** 6 **bin değil,** 505 **adet olduğunu isim isim tespit etmiştir. Sherlock Holmes'un bütün maceralarının eksiksiz olarak tercüme edilmiş olması, dikkat çekicidir. Bkz. "II. Abdülhamid'in çevirttiği polisiye romanlar",** ***Müteferrika,*** **Sayı:** 28, **Kış** 2005-2, **s.** 25-34.

muzu söylüyor uzmanları. Bu nüsha, hadis literatüründe hâlâ "Abdülhamid neşri" adıyla bilinmektedir.[2] Kendisi *Buhârî'yi* yalnız manasını öğrenmek için değil, aynı zamanda dua olarak da okurdu.

Nitekim Çanakkale muharebeleri devam ederken, ordumuzun muzaffer olması için devamlı olarak *Buhârî-i Şerif* okuduğunu Atıf Bey'in notlarından öğreniyoruz. Bastırdığı *Sahih-i Buhârî* nüshalarını satışa koydurmamış, ümmet-i Muhammed'e ücretsiz dağıtılmasını irade etmiştir.

Tabii Sultan Abdülhamid aleyhine kasıtlı olarak ortaya atılan Kur'an-Kerim ve Hadis-i Şerifleri yasaklattığı iftirası, sadece gülünçtür. Çünkü o, bu kutsal metinlerin, saklanma imkânı olmayan

[2] Bkz. İngilizceye tercüme ve şerh: Muhammed Esed, ***Sahîh-i Buhârî: İslâm'ın İlk Yılları***, İngilizceden Çeviren: Mustafa Armağan, İstanbul 2001, İşaret Yayınları. Metinler konusundaki titizliğiyle tanınan Muhammed Esed, bu hadis çalışmasına "Abdülhamid neşri"ni esas almıştır. İsmail Kara'nın ***İslamcıların Siyasî Görüşleri*** adlı kitabında İslamcı aydınların Abdülhamid'e yönelttikleri kitap düşmanı suçlamasını incelenmektedir. (İstanbul 1994, İz Yayıncılık, s. 140 vd.)

Dolmabahçe Sarayı'ndaki bayramlaşmaların birinde Sultan Abdülhamid elinde kılıçla oturduğu yerde devlet ricalini kabul ediyor. (Fotoğrafın gizlice çekildiği sanılıyor.)

ve olur olmaz işlerde kullanılan gazete kâğıdına basılmasına karşıdır, bir de izinsiz ve hatalı basılan Kur'an'lara.[3] Yoksa Kur'an ve Hadislerin basılmasına yasak koyması için herhangi bir makul sebep yoktur.[4] Bu yüzden zaman zaman bu tür 'sakıncalı' yayınların toplanıp yakıldığını biliyoruz. Ancak aynı hassasiyeti bugün de sürdüren basın ve yayın organları mevcut değil midir?

Fotoğraflanamayan fotoğrafçı

Onun bir de fotoğrafçılığa meraklı olduğunu biliyoruz. Fotoğraf ustalarına (Sebah & Joailler, Abdullah Biraderler, Febüs ve diğer-

[3] Nitekim son yapılan yayınlardan birisinde (Fatmagül Demirel ve Raşit Çavaş, "Yeni bulunan belgelerin ışığında II. Abdülhamid'in yaktırdığı kitapların bir listesi", ***Müteferrika,*** Sayı: 28, Kış 2005-2, s. 13) yakılan kitaplar arasında 45 adet Maarif Nezareti mührü bulunmayan Mushaf-ı Şeriften söz edilmektedir ki, bugün dahi Diyanet İşleri Başkanlığı Mushaf Kurulu'nun imzası bulunmayan Mushaflar yakalandığında yakılarak imha edilmektedir!

[4] Bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Gazetelerde Kuran'dan ayetler ve Hadis-i Şerifler yayımlama yasağı", ***Toplumsal Tarih,*** Sayı: 86, Şubat 2001, s. 38-40. Ayrıca bkz. Koloğlu, ***Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit,*** s. 139 vd.

Çanakkale Zaferimiz için Buhârî hatmeden Sultan

Bizim için elden duadan başka ne gelir? Her vakit *Buhârî-i Şerif* okuyorum. Bir hatim de ikmal etmek üzereyim, İnşaallah duamız Cenâb-ı Hak indinde müstecab olur. (s. 266)

Memleketin selameti, millet-i islamiyenin bu beladan kurtulmasını dua ediyorum. Hastalığım iyi olsun, yine Buharî'ye başlayacağım.. Çanakkale harbinde hep Buhârî okudum. Cenab-ı Hak o vakit bizi himaye ve siyanet etti. Yine eder. (s. 388)

Atıf Hüseyin Efendi'nin Hatıratı'ndan.

lerini) imparatorluk içinde çekilmesi gereken kurum ve binaları tespit ederek (Bursa'da bir okul, Halep'de bir cami, Mekke'de bir kışla gibi) özel sipariş veriyor ki, bu da onun sanata ve bilimsel buluşlara açık yönünü gösterir. (23 yıl Abdülhamid'in Fotoğrafçıbaşılığını yapmış olan kıdemli usta Febüs, onunla ilgili ilginç hatıralarını yıllar sonra *Aydabir* dergisine anlatmıştır.[5])

Döneminde neredeyse bütün imparatorluğun fotoğrafları çekilmiştir. Ben bunların ancak bir kısmını inceleyebildim ama şu kadarını söyleyebilirim: Batmakta olan bir güneşin gurup vakti, kuyruğundaki bütün ihtişamı renk renk dünyaya göndermesi gibi bir duygu kaplıyor insanı onlara bakarken.

Ayrıca ABD Kongre Kitaplığı'na hediye ettiği 36 adet fotoğraf albümü, kırmızı deri kaplı olup üzerleri altın yaldız kakmalıdır. Bunlarda 1200'den fazla resim bulunmaktadır.[6] Hatta bu albümlerdeki resimler, şimdilerde

bir Amerikan üniversitesinin internet sitesinde yayınlanmaktadır. Arzu edenler bu yüzlerce fotoğraftan

[5] Kandemir, "Febüs anlatıyor! Febüs Abdülhamidin fotoğrafını nasıl çekmiş!", ***Ayda bir,*** Sayı: 7, Mart 1936, s. 53-55.

[6] Sara Körle, "Sultan Hamid'in A.**B.D.** Kongre Kütüphanesi'ne hediyesi", ***Hayat Tarih Mecmuası,*** Sayı: 5, Haziran 1970, s. 32-34.

oluşan muhteşem koleksiyona internetten (http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiihtml/ahiiabt.html) kolaylıkla ulaşabilirler.

Kitap merakı derseniz, akıl alır gibi değil. Belki padişahlığı sırasında okumaya fazla zamanı olmuyordu ama kitabın kıymetini her zaman takdir etmiş birisidir kendisi. Halen ABD'de Michigan Üniversitesi Kütüphanesi'nde Sultan Abdülhamid'in Yıldız Kütüphanesi'nden yağmalanan eserlerden oluşan 288 parçalık muhteşem bir koleksiyon mevcuttur ki, bu eserler arasında çok değerli yazma Kur'an-ı Kerimler ve diğer dinî eserler göz kamaştırmaktadır.[7]

Tarih araştırmacısı Ziya Erkins ise bize bu kütüphanenin bölümleri ve kitaplar hakkında şu bilgileri veriyor:

Sultan Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndaki kütüphanesi 4 bölümden oluşuyordu: 1) Yabancı dillerde Türkiye ile ilgili yazılmış eserler. Bunların içerisinde elyazması pek çok kitap vardı. Bunlar özel olarak tercüme ettirilerek telif hakkı ödenmiş kitaplardı. Dolayısıyla bunları basmak ve dağıtmak yasaktı. Tek nüshadırlar. 2) Ayrıca kütüphane Avrupa'da çıkan bütün önemli gazetelere aboneydi. Dolayısıyla son derece zengin bir süreli yayın koleksiyonu mevcuttu. 3) Roman ve hikâyeler bölümü: Toplam 6 bin kadar kitap özel olarak saray için çevrilmiştir. Bu romanlar haremde de okunur ve elden ele gezer, sonra kütüphaneye teslim edilirdi. Mesela Carmen Silva'nın bütün eserleri mevcuttu. Kütüphanenin bir de Arapça ve Farsça eserleri içeren kısmı vardı ama bu kısım diğerlerine nazaran fakirdi. 4) Coğrafya ve seyahatnameler koleksiyonu. "Yıldız duvarlarının çevirmiş bulunduğu mahdut bir orman içinde hayat geçiren Abdülhamit, sanki bütün dünyayı buradan seyredercesine" bu eserleri okurdu.

[7] Muhittin Serin, "ABD'deki el yazma eserler ve II. Abdülhamid koleksiyonu", ***Akademik Araştırmalar Dergisi***, Sayı: 4-5, 2000 s. 492 vd.

Abdülhamid'in Kütüphanesi'nde seyahat

Kocası ünlü bir Oryantalist olan Bayan Max Müller, bizzat gördüğü ve incelediği bu kütüphaneyi 1897'de basılan hatıratında şöyle anlatıyor:

> İhtiyar kütüphanecinin, kocamın görmek istediği herhangi bir kitabı bulmak için gösterdiği içten gayret cidden dokunaklı idi. Yardımcıları ona gayet bilinçli olarak yardım ediyorlardı. Bize evvelâ çok güzel resimlendirilmiş (minyatürler) ve ciltlenmiş nefis İran elyazmaları getirdiler. Ben, onlara, kocamın kütüphanede Hindistan'dan getirilmiş ne gibi kitaplar bulunduğunu görmek istediğini anlattığım zaman, ellerinde ne varsa hemen önümüze döktüler. Ama bunlar daha ziyade müziğe ait eserler idi. Şerh ve tefsirleriyle birlikte Kur'an'dan bazı nefis elyazmaları getirdikten sonra **etrafta** dolaşıp mevcut eserleri umumî olarak bizzat tetkik etmemizi istediler. Kitaplıklar müte harrik [hareketli] raflariyle en güzel yapım tarzı idi. Bir köşede Fransız, İngiliz ve Alman klasiklerinin çok güzel bir koleksiyonunu bulduk. Odanın orta kısmında ise, içlerinde ekserisi Sultan'a hediye olan muhteşem resimli ciltler bulunan cam mahfazalar duruyordu. Kocam, Sadık Bey'in yardımıyla yaşlı kütüphane memuruyla konuşurken, yardımcıları bana ve oğluma Osmanlı İmparatorluğunun dahilinde bulunan bazı nefis yerlerin ve İstanbul'daki bazı umumî binaların resimlerini gösterdiler.
>
> Kütüphane memurundan, Zat-ı Şahanelerinin, kütüphane tanzimi ile bizzat meşgul olduklarını ve hemen her gün burayı ziyaret ettiklerini öğrendim. Sultan, kocamın kendisinden kabulünü rica ettiği kitaplarının, vâsıl oldukları zaman, müstesna bir köşeye yerleştirilmelerini emir buyurmuşlar. Buradan isteksiz bir şekilde ayrıldık.[8]

Erkins'in verdiği bilgilere göre, Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde 30 kadar memur ve kitapçı çalışırdı. Sultan Abdülhamid burayı pek sever, gününün 2 saatini burada geçirirdi. Bazen devlet adamlarını da kütüphanede huzuruna kabul ettiği olurdu. Meşhur Yıldız yağmasında bu kitapların bir

[8] Mrs. Max Müller, ***İstanbul'dan Mektuplar***, Çeviren: Afife Buğra, İstanbul 1978, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 51-52.

kısmı dağıldıysa da, esaslı ve en mühim kısmı, bugün Şarkiyat Kütüphanesi adıyla hizmete açıktır.[9]

O kadar çok yönlü bir şahsiyettir ki 'Son Sultan', belge ve bilgi kaynıyor ortalık. Bu defa da onun çömlek ve çiçek merakından dem vuralım biraz. 1936 yılında Göksu kıyısındaki çömlekçilerden birisine yolu düşen *Aydabir* dergisi muhabiri, ustayla yaptığı konuşmada ilginç bir bilgiye toslar. Çömlekçiye sorduğu "Kimlerdi en kodaman müşterilerin?" sorusuna hiç beklemediği bir cevap alır:

"Sultan Hamid!"

Muhabirin verdiği tepki devrin Abdülhamid'e boş bakışının semptomlarıyla doludur: "Amma yaptın hazret... Sultan Hamid testi koleksiyonu mu yapardı?" Sigarasını yakan ustamız ekmeğini yediği Sultan'a hakaret edilmişcesine içerler ve başlar sazının tellerini tıngırdatmaya:

> Ben Sultan Hamide yılda otuz bin saksı verirdim. Anladın mı şimdi... Otuz bin saksı!. Yumruk kadarlarından tut da fıçı kadarlarına kadar... Sultan Hamid gibi çiçek meraklısını görmedim. Saksılarının boylarını boslarını kendisi tayin ederdi. Bu kolay bir iş değildi ama, kârlı işti.

Muhabirin merak duygusu iyice tırmalanmış gibidir. Sorar hemen ardından: "Bu kadar saksıyı ne yapardı?" Cevap yine Abdülhamid denilen buzdağının altına sürer bizi:

> Ne yapacak... Sultanların yakalarına takılacak çiçeklerden tut da sofrasına konacak turfanda çileklere kadar hepsi bu saksılarda yetiştirilirdi. Sultan Hamid hele çileğe bayılırdı. Limonluklarda yetiştirilen çilekler için hususi saksılar yapardık.

[9] Ziya Erkins, "Abdülhamidin kitap merakı", ***Tarih Dünyası***, Sayı: 32, 26 Ağustos 1952, s. 1278.

Modern kütüphaneciliğimizin babası

Tabii bir de kütüphaneciliğimizin modern anlamdaki kurucusunun Abdülhamid olduğu gerçeğine alışmamız gerekiyor. Burada bir kitap uzmanına kulak veriyoruz:

> Modern kütüphanecilik aşağı yukarı Sultan Hamit devrinde bize girmeye başladı, ilk toplu katalogların yapıldığı bir devir... Kümülâtif katalogların hazırlandığı bir devir... Bunların ilk örneklerini Sultan Hamit devrinde görüyoruz. [Abdülhamid devri] Neşriyatın teşvik edildiği bir dönem olarak dikkat çekiyor. Matbaa [Matbuat] Kanunundaki sansür maddesinin yorumu neticesinde vardığımız sonuç şu ki, matbaa açmanın, kitap telifinin devlet tarafından teşvik edildiğini görüyoruz. Kontrol edip de bu olur veya olmaz demiyor, aynı zamanda bunlardan uygun gördüğüne maddi imkân sağlanıyor. Ya devlet alıp bastırıyor veya basımına yardım ediyor. Basılmış nüshaları satın alıyor. Bunun gibi çeşitli yardımları var bu maddenin tatbikatı olarak.
>
> Sansür ciddi bir derleme faaliyeti de meydana getiriyor Daha sonra başkentin İstanbul'dan Ankara'ya nakli sırasında Maarif Nezareti'nde toplanan o derleme nüshaları Ankara'ya götürülmüş, ***Türk Ansiklopedisi***'nin kütüphanesini teşkil etmiş, ondan sonra dağılıp gitmiştir. Hâlâ bunları toparlama durumundayız...[10]

Ardından da Sultan Hamid'in haremağalarının ellerinde şerit metrelerle Göksu deresi kenarındaki iş yerine gelip saksıların boylarını ölçtüklerini ve aralarında bu yüzden çıkan bir tartışmayı aktarır. Bütün saksılar santimi santimine aynı boyda olmalıdır. Sultan'ın irade-i seniyyesi böyledir. Bir santim kısa veya uzun ya da ince veya kalın olursa saray tarafından kabul edilmeyecektir. Tartışma sırasında testicilikte Saksonya kâsesi gibi ince

[10] Seyfi Say, "Dr. Hidayet Nuhoğlu ile kütüphanecilik ve Türkiye'deki problemleri üzerine", ***İlim ve Sanat,*** Sayı: 28, Şubat 1991, s. 33. Sultan Abdülhamid döneminde kütüphanelerin durumu ve geliştirilmesi için yapılan çalışmalarla ilgili belgeler için bkz. Atillâ Çetin, "II. Abdülhamid devrinde kütüphanelere dâir yayınlanmış birkaç belge", ***Ankara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi,*** Sayı: 13,1985, s. 277-283.

işçiliğin yapılamayacağını anlatıncaya kadar akla karayı seçer çömlekçi ve yakayı ancak böyle kurtarır![11]

Çevresi ve devrin entelektüelleri tarafından tam olarak anlaşılamamış, tek başına, yalnız bir insan o. Çok kritik, bir dönemde bir tutku gibi bu coğrafya ve bu insanları bir arada tutmanın formüllerini arıyor. Fotoğraflar, ülkesinin resmini tasarlamak için bir araç sadece. Eğitim hamlelerine girişiyor, yolların yapımı, haberleşme imkânlarının artırılması gibi temel konulara eğiliyor. Yeniden o büyük Osmanlı padişahlığı imajını yakalamak ve etrafa yaymak için çabalıyor. Hindistan, Cava,[12] Afganistan, Çin, Malezya, Endonezya, Açe, Zengibar[13], Rusya (Orta Asya) ve Japonya'ya kadar elçiler ve din adamları gönderiyor. Ayrıca Güney Amerika ülkelerinin birçoğuyla onun devrinde diplomatik ilişkiler kurulduğu biliniyor.[14]

Bunlar o büyük resmin parçaları sadece. Biz parçaları yan yana

[11] "Çömlekçiler", ***Aydabir,*** Sayı: 10, 1 Haziran 1936, s. 62-63

[12] Selçuk Günay, "II. Abdülhamid döneminde Güney ve Güneydoğu Asya Osmanlı politikasından bazı örnekler", ***Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi,*** Sayı: 18,1990, s 133-145.

[13] Bkz. Hatice Uğur, ***Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık: Zengibar,*** İstanbul 2005, Küre Yayıncılık.

[14] Latin Amerika ülkeleriyle kurulan (çoğu zaman dolaylı) diplomatik ilişkiler hakkında Mehmet Temel'in hazırladığı kitap başlangıç mahiyetinde de olsa belli bir fikir vermektedir. Bkz. ***XIX. ve XX. Yüzyılda Osmanlı-Latin Amerika İlişkileri,*** İstanbul 2004, Nehir Yayınları.

koymaya devam edelim.

Sultan Abdülhamid ve musiki zevki

ARAŞTIRMACI ZİYA ŞAKİR BEY'E göre, Sultan II. Abdülhamid, "çok yüksek bir musiki istidadına malikti. Asıl dikkate şayan olan cihet şurasıdır ki, bu hükümdar, şark ve garp musikileri hakkında taassup göstermez, her ikisini de severdi." Ziya Şakir, bir başka yazısında Sultan Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda yaptırdığı tiyatroda "büyük garp bestekârlarının opera ve operetlerini oynattığı"nı ve şark sanatkârlarına da yerli operetler besteletip onları da büyük bir zevkle seyrettiğini aktarmaktadır.

Sarayda Tanzimat sonrasında değişen müzik zevkinin bir enmuzeci olarak Sultan Abdülhamid'in, klasik musikimizden hoşlanmasına rağmen, fazla "gamlı" bulduğunu ve bu yüzden insanı neşelendirecek alafranga müziği tercih ettiğini biliyoruz. Bunu da, başta kızı olmak üzere çok sayıda şahidin anlatımlarından çıkarabiliyoruz.

Nitekim klasik musikîmizin son güneşlerinden Hacı Ârif Bey'in bütün kaprislerine katlanmış, onu tekrar sarayına almış ve İran Şahı Muzafferiddün'ün yanına göndermeyecek derecede kıskanmıştı. Fakat hırçınlığı üstünde olan Hacı Ârif Bey, günün birinde Sultan'ın eserlerini dinleme arzusunu sert bir ifadeyle

Bıktım bu Batılı müzisyenlerin yağcılığından!

Sultan Abdülhamid'in müzikten, özellikle de Batı müziğinden anladığı ve hoşlandığı Avrupa'da epeyce yayılmış olacak ki, Yıldız Sarayı, beste yağmuruna tutulmuştur adeta. Hatta bu aşırı "ilgi"den şikâyetçi olduğunu kendi hatıralarından okuyoruz:

> Bu gün, şerefime bestelemiş oldukları üç marşı aldım. Bu, bir gün için epey fazladır. Muhtelif milletlerden olan ve şahsıma eserlerini ithaf eden bestekârların sayısı, şimdiye kadar iki bini bulmuştur. Bu insanları nasıl mükâfatlandırmalı? Bu bestekâr beylerin, beni biraz rahat bırakmaları için sefirlerimin daha uyanık olmaları icap eder. Bu ithaflara şimdiye kadar dünyada herkesin yaptığı gibi değil de, nişanlar vererek teşekkür etmemizden dolayı bana ithaf edilen beste, şiir ve diğer sanat eserlerinin baskınına uğramış bulunuyorum. Fakat kendilerine nişan veya hediye yerine sadece teşekkür mektubu gönderdiğimiz vakit fevkalâde hiddetleniyorlar. Eserini takdim eden sanatkâra, Alman imparatorunun veya bir başka hükümdarın hediye vererek iltifat etmesi, pek nadir bir hadisedir, İstanbul'a gelip sefirleri vasıtasıyle huzuruma çıkabilmeyi temin eden sanatkârların her birine neden hediye vermeye mecbur olayım? Üstelik ağır başlı musikilerini de katiyen sevmiyorum. Çaldıkları parçaların çok güç olduğuna şüphe yok; fakat ben zihnimi yoran musikiyi değil, dinlendirici musikiyi tercih ediyorum. Klâsik musikiyi sevecek kadar musikişinas değilim.
>
> Musikiye büyük istidadı olan biri, oğlum Bürhaneddin'dir (ölümü . Bestelediği parçalar hakikaten pek güzel ve herkesin hoşuna gidiyor; ben de dinlerken büyük zevk duyuyorum.
>
> Karadağlıların şair prensi Nikita da Montenegro da oğlumu dinlerken büyük zevk duyduğunu söylemiştir.[1]

Sultan II. Abdülhamid'in iktidarda iken hatıra defterine yazdı(rdı)ğını anladığımız bu ilginç parçanın anlamı üzerinde düşünmek, bizi onun yalnız müzik konusunda değil, aynı zamanda diğer güzel sanatlarda da çağının mesen'lerinden, yani sanatı himaye edenlerden birisi olduğu bilgisine âgâh edecektir.

[1] Sultan Abdülhamit, Siyasi ***Hatıratım***, 9. baskı, Istanbul 1999, Dergâh Yayınları, s. 157.

Yalnız o da değil. Kızlarından Zekiye Sultan da büyük bir sanat hamisiydi, **İlk hanımı olan Nazikeda Başkadınefendi iyi bir piyanisttir, oğlu Burhaneddin ile diğer kızları Refia ve Naime Sultanlar da öyle...[2]**

Osmanlı Devleti yıkılmayıp da yoluna devam etmiş olsaydı, Osmanlı Sarayındaki bu yüksek musiki zevkini tatmış şehzade ve sultanlar ile

evlatları, Türkiye'nin müzik manzarasını etkileyecek ve 20. **yüzyılda da büyük eserler veren ve musikişinasları himaye eden bir kurum özelliğini kazanacaklardı.**

Bunun en belirgin örneği, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasının sanatçılarının büyük ölçüde Osmanlı sarayındaki Muzika-yı Hümayun'dan transfer edilmiş olmasıdır. Nitekim 1892'de saray müzik okuluna yazılarak ikbali parlayan, İstiklal Marşı'mızın bestekârı Osman Zeki Üngör (1880-1958), **Muzika-yı Hümayun'un son patronu (kumandanı) değil miydi? Düşünün, İstiklal Marşı'mızın bestesini, Yıldız Sarayı'nda Sultan Abdülhamid'in himayesinde kurulan müzik okulunda yetişmiş bir bestekâra borçluyuz. Üstelik de onun yeteneğini fark eden ve bu suretle yükselişini temin eden kişi de, 'Kızıl Sultan' diye yaftaladıkları Sultan II. Abdülhamid'den başkası değildir.**

Öyleyse Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden kopmuş olduğunu söyleyen birisine akıllı nazarıyla bakılabilir mi? Ve Sultan Abdülhamid'in, Cumhuriyet'in altyapısını olduğu kadar üst kültür birikimini de oluşturan en önemli figürlerden birisi olduğunu görmeye başlamamız gerekmiyor mu artık?

geri çevirmiş, "Sanatta irade-i hümayun geçmez" diyerek protesto etmiş ve Abdülhamid'in kalbini kırmıştı.[3]

Sultan Abdülhamid, kızlarından Ayşe Osmanoğlu'na (1887-

[2] Vedat Kosal, "Osmanlı İmparatorluğunda klâsik Batı müziği", ***Osmanlı,*** cilt 10, İstanbul 1999, Yeni Türkiye Yayınları, s. 645.

[2] Rüştü Şardağ, "Saraya 3 kere damat olan bestekâr", ***Yıllarboyu Tarih,*** Sayı: 7, Ekim 1978, s. 56-67.

1960), gençliğinde babası Sultan Abdülmecid'in şehzadelere Avrupa'dan birer piyano getirttiğini, saraya İtalyan ve Fransız musiki öğretmenleri alındığını söylemiştir. Alexandre Efendi ve İtalyan besteci Donizetti'den musiki tahsili gören[4] Abdülhamid, epeyce çalıştığını, ancak gaileli hayatının musikiye ayıracak zaman bırakmadığım biraz da dertlenerek anlatmıştır.

Nitekim o da, babası gibi, saraya piyano ve çeşitli müzik aletleri aldırmak suretiyle çocuklarının müzikle uğraşmasını istemiştir.

Çocuklarına huzurunda piyano çaldırmakta, dinlerken yanlışlarını bulursa düzeltmektedir (demek o kadar anlıyor!).

Ayşe Sultan, babasının alafranga müziği, alaturka musikiye tercih ettiğine bilhassa dikkat çekmektedir. Bu gelişme, Avrupalı bir Prens gibi yetiştirilen Sultan Abdülmecid devrinde sarayda alafranga müziğin rağbet kazanmaya başlamasıyla açıklanabilir. Baba etkisi...

Refik Ahmet Sevengil'in ifadesine göre, Sultan Abdülaziz döneminde alaturka müziğe yönelen sarayın ilgisi, Sultan Abdülhamid'le birlikte Avrupa müziğine yönelmiş ve alafranga müzik, itibara binmişti.

II. Abdülhamid tahta çıktığında bir çok musikişinas, kendisine marş yazıp takdim etme yarışına girmiştir. Sarayın orkestra şefi olan Necip Paşa da şansım denemiş ve bir marş hazırlamış. Padişah, eserlerin hepsim tek tek dinledikten sonra Necip Paşa'nınki-ni seçmiştir. Yıllar boyu, başta Cuma selamlıklarında olmak üzere resmi törenlerde çalınan "Hamidiye Marşı", işte budur.

Peki sarayda bir kızlar bandosu olduğunu biliyor muydunuz? Bu bando, önce III. Selim, sonra da Abdülmecid döneminden itibaren harem dairesinde kurulmuş ve Donizetti biraderlerin küçüğünün kurup yönettiği bu ufak bando, tamamen harem mensuplarından teşekkül etmiştir.

[4] Ziya Şakir, "Yıldız Tiyatrosu", ***Resimli Tarih Mecmuası***, Sayı: 51, Mart 1954, s. 2974.

Abdülhamid padişah olunca Mabeyn-i Hümayun Müzikası kumandam Süleyman Paşa'ya, Sultan Abdülaziz döneminde gözden düşmüş bulunan Kızlar (veya Harem) Bandosunun ihya edilmesi için emir vermiştir. Ancak harp darp derken bu büyük çaplı bando girişimi, ancak küçük ölçekte gerçekleşebilmiş, ufak bir orkestra ile oldukça kuvvetli bir incesaz takımı oluşturulmuştur.[5] Ne yazık ki, onca emeklerle vücuda getirilen Kızlar Bandosu, Sultan Abdülhamid tahttan indirildikten soma İttihadcılar eliyle dağıtılmıştır.[6]

Kızlarından Şadiye Sultan (1886-1977), küçüklüğünde, bir defasında gizlice bu bandoya nasıl dâhil olduğunu ve sahnede babasını nasıl şaşırttığını ve güldürdüğünü, hatıralarında anlatıyor.[7] Piyano ve keman gibi sazlardan oluşan bu ilginç bando hakkında, popüler tarih dergilerinde bazı yazılar çıkmıştır.[8]

Yıldız Sarayı tiyatrosunda yalnız piyesler oynanmaz, aynı zamanda seri konserler verilir, opera veya operetler sahneye konulur, zaman zaman da İstanbul'a gelen yabancı tiyatro grupları ile Sarah Bernhardt, Adelaide Ristori, Suzanne Despres ve Madame Judic gibi yıldız oyuncuları saraya davet edilerek sahne almaları temin edilirdi.[9]

Yani Yıldız Sarayı, 350 kişinin maaş aldığı dev bir konservatuar gibiydi onun zamanında.

[5] Ziya Şakir, "Saray Harem musikisi ve Harem Bandosu", ***Resimli Tarih Mecmuası,*** Sayı: 48, Aralık 1953, s. 2761.

[6] Ayşe Osmanoğlu, ***Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım),*** Ankara 1986, Selçuk Yayınları, s. 28-29.

[7] Şadiye Osmanoğlu, "Sultan İkinci Abdülhamid devrinde Harem hayatı", ***Hayat,*** Sayı: 1-10, 1963.

[8] Mesela: Be-Se, "Osmanlı Sarayı'nda kızlar bandosu", ***Yıllarboyu Tarih,*** Sayı: 2, Şubat 1985, s. 18-19 (bu yazının, büyük ölçüde Ziya Şakir'in yazısından aşırma bilgilerle kaleme alındığı ilk bakışta dahi anlaşılıyor). Bu bando hakkında ana kaynağın Leyla Saz Hanım'ın harem hatıraları olduğu anlaşılıyor. Bkz. Leylâ Saz, ***Harem'in İçyüzü,*** İstanbul 1974, Milliyet Yayınları.

[9] Metin And, "İstanbul'dan geçen kadın yıldızlar", ***Skylife,*** Şubat 2006, s. 78-86.

Abdülhamid'in mesleği ve hobileri

SON OLARAK Abdülhamid Han'ın bazı az bilinen özelliklerine değinelim

Marangozluğu

Abdülhamid, kakma ve süsleme işlerindeki maharetinin yanı sıra usta bir marangozdu da. Sarayında özel marangozluk aletleri vardı. Bu mesleğe, sarayda görevli Avusturyalı bir sanatkârın teşvikiyle başlamıştı. Boş

zamanlarında iş tulumunu giyer ve Tophane fabrikası ustalarından Yüzbaşı Mehmed Efendi ile beraber girdiği atölyesinde saatlerce kendini kaybeder, yazıhane, konsol, sehpa, masa vs. yapardı. Kendi elleriyle imal ettiği masalardan birisi, Cevdet Sunay'ın görev süresi dolduğunda (1973) Çankaya Köşkü'nde mevcuttu. Sunay görevini -henüz Fahri Koruttuk Cumhurbaşkanı seçilemediği için- zamanın TBMM Başkanı Tekin Arıburun'a, Abdülhamid'in el yapımı olan masanın başında devretmiştir. (Şimdi hala yerinde midir, bilmiyorum.) Kemal Tahir'in babası da marangozhanenin müdürlerindendi.

Sporculuğu

Sultan II. Abdülhamid gençliğinde at binme, yüzme, atıcılık gibi sporlara meraklıydı.

Nişancılığı

Silah kullanmakta pek mahirdi. Nişan alarak ismini yazar, havaya attığı madalyaları kurşunla ortasından delerdi.

Tiyatro ve operaya ilgisi

Yıldız Sarayı'nda yaptırdığı tiyatroda çeşitli oyun ve operaları hususi olarak getirtir ve ailesiyle birlikte seyrederdi. En sevdiği piyeslerden birisi, ünlü Alman şairi Friedrich Schiller'in (ö. 1805) *Haydutlar* adlı eseriydi. *La Traviata, Aida, Karmen, Faust, Maskot* en sevdiği operalardandı. Ancak oyunları seyrederken dalıp gitmez, aklına gelen mühim işler için derhal başkâtibini veyahut o sırada tiyatroda bulunan devlet erkânı ve saray ricalini çağırarak gereken emirleri vermekten geri durmazdı.[1] Nitekim bir seferinde İtalyan Veliahdı'yla tiyatroda iken, Kral'ın bir suikastte öldürüldüğü haberi telgrafla kendisine bildirilmiş, oyunun sonuna kadar sabretmiş ve çıkarken Veliahda, Krallara mahsus bir hitap şekli olan "Majeste" demek suretiyle haberi ulaştırmak istemişti. Ancak Veliahd yine durumun farkına varmayınca gemiye binerken 101 pare top attırarak Krallığını kutlamıştı.[2]

At merakı

Google'da "Abdul Hamid" diye yazıp grafikler sekmesine bastığınızda karşınıza hiç beklemediğiniz siyah at fotoğraflarının çıktığını görürseniz sakın şaşırmayın. Çünkü bunlar, Osmanlı'yı ilk ziyaret eden ABD Başkanı Grant'e Sultan Abdülhamid'in özel hediyeleridir. Saf kan Arap atlarının ABD'deki en

[1] Ziya Şakir, "Yıldız Tiyatrosu", ***Resimli Tarih Mecmuası,*** Sayı: 51, Mart 954, s. 2972-2974.

[2] Sermet Muhtar Alus, "Yıldız Sarayında opera ve operetçiler", ***Tarih Hazinesi,*** Sayı: 15, Nisan 1952, s. 785-787.

soylu örnekleridir bu bir çift at. Ancak Abdülhamid'in bir de beyaz küheylan merakı vardır. "Ferhan" adlı bu at, Bağdat civarındaki bir aşiretin reisine aittir. Sahibini muharebe meydanından sürükleyerek kaçırmasıyla şöhret bulan bu asil atın namı Yıldız Sarayı'nın duvarlarını aşıp Sultan'ın kulağına kadar ulaşmış ve Abdülhamid de Bağdat'a haber göndererek reisten atın kendisine hediye edilmesini istemiştir. Uzun yıllar İstanbul'un şöhretli atlarından birisi olarak dillerde dolaşıp durmuştur Ferhan'ın adı.[3]

[3] Bkz. "İyi kan, hiçbir zaman aldatmaz", ***Yıllar boyu Tarih,*** Sayı: 8, Ağustos 1979, s. 69.

KURTLARLA DANS

Sultan Abdülhamid, kılıç kuşanma töreni için kayıkla Eyüp iskelesine inerken. *[L'Illustration'dan)*

Kurtlarla birlikte ulumak

Biz esîr-i derd-i 'aşkız, başka bir sevdâyız

Namık Kemal

DEVRİNDEKİ DÜVEL-İ MUAZZAMA diplomatlarının Sultan II. Abdülhamid'in ustalıklı dış politikası hakkında sarf ettikleri sözlerin yüzlercesi arasında bir cümle son derece manidar gelir bana: "Abdülhamid kurtlarla birlikte ulumayı bilen bir hükümdardı".

İngilizcedeki 'Kurtlarla birlikte ulumak' (*Howling loith the wolves)* deyiminin kaynağı şudur: Dağ başında kurtlar etrafınızı çevirdiğinde ancak onlar gibi ulumayı becerebilirseniz sizi kendilerinden kabul ediyor ve dokunmadan yaranızdan geçip gidiyorlar. Kaçmaya yahut başka türlü (mesela insan gibi) sesler çıkarmaya kalkarsanız, üzerinize saldırıp anında parçalıyorlar. Bir başka deyişle, tek şansınız, onlar gibi ulumayı becerebilmektedir.

II. Abdülhamid de, diğer Tanzimat devlet adamları gibi, Şark Meselesi'nin (*The Eastern Question)* içeride büyük endişe ve korku uyandıran atmosferinde doğmuş,[1] Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçalanmanın arefesinde olduğunun, etrafına çöreklenen kurtlar

[1] Bazı araştırmacılar "Şark Meselesi"nin, 6 yıllık uzun ve yıpratıcı bir savaştan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin 1774 tarihinde Rusya ile imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması ile başladığını ve 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'yla nihayet-

sofrasında bir paylaşım savaşının er veya geç patlak vereceğinin keskin bilinci içerisinde yetiştirilmişti.

İşte Sultan Abdülhamid, girilen bu kritik dönemeçte en azından büyük bir devlet *imiş gibi* davranarak, devrin kurtlarının Osmanlı'yı hâlâ ulu bir devlet olarak kabul etmesini sağlamaya çalışacak, ilerideki o kaçınılmaz hesaplaşma gününe kadar vatanın parçalanması ve bölünmesini olanca gücüyle engellemeye teksif edecekti mesaisini. O mukadder, kaçınılmaz 'hesaplaşma günü'ne olabildiğince güçlü ve teçhizatlı çıkılmalıydı. Zira asırların ertelenen hesabı görülecekti orada...

Sultan Abdülhamid'in, tarihin böylesine kritik bir dönemecinde 30 küsur yıl boyunca yapağı şaşırtıcı diplomatik ve siyasî manevralarla Osmanlı Devleti'nin vücudunu, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar çok ciddi bir kaza yaşatmadan yüzdürüp get irebildiği, dost ve düşman tarihçilerin ortak kanaatidir. Çöküşün 1878'den 1918'e kaydırılmış olmasının, yani 'ölüm kesesi'nden kazanılan bu 40 yıllık vaktin namütenahi önemde olduğunu, **olayların** seyrini gördükçe daha iyi anlayacağız.

Korkunç yıllar

1890-1905 yılları, küçük balıkların büyük balıklar **tarafından** yutulmaları ve haritadan silinmeleri dönemidir. **İngiltere, H**indistan ve Mısır'ı aldıktan sonra Afrika'ya yönelmiş ve **sırayla Doğu** Sudan, Kenya ve Rodezya'yı sınırlarına dâhil etmişti. 15u sırada Hollanda da emperyal yarışa dâhil olmuştu. Ağırlıklı olarak Hollandalı çiftçi göçmenler Boerler adıyla Ümit Burnu'ndan Mısır'a kadarki toprakları ele geçirmek için örgütlenmişler, İngilizlerin baskısı üzerine içerilere giderek Transval ve

lendiğini savunurlar. Mesela bkz. Matthew Smith Anderson, ***Doğu Sorunu, 1774-1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme,*** Çeviren: İdil Eser, İstanbul 2001, Yapı Kredi Yayınları, s. 11 (elbette yazarın yer yer karşımıza çıkan alelusul ve tarafgir hükümlerine katılmamız mümkün değildir).

Orange cumhuriyetlerini kurmuşlardı. Bu cumhuriyetler, Güney Afrika'da İngilizlerle toprak kapma oyunu oynuyordu.

Fransa, emperyal paylaşım savaşında geri kalmamak için harekete geçmiş ve önce yıllarca korumasında yaşadığı Osmanlı Devleti topraklarından Cezayir ve Tunus'a pençelerini geçirmişti. Arkasından Fas Sultanlığı vardı hedefte. Ama Fas, Almanların da gözlerine kestirdikleri bir ülkeydi. Böylece Fas üzerinde büyük bir Fransız-Alman rekabeti

başlamıştı. Gizli bir savaş veriliyordu. Bu arada Fransa Büyük Sahra, Senegal, Çad, Orta Afrika, Batı Sudan ve Ubangi- Şari'yi de sömürgelerine katmayı başarmıştı.

Öte yandan İspanya, Fas'ın kuzeyinden bir toprak parçasına razı olmuş, Moritanya'nın Atlas Okyanusu'na bakan sahillerini almıştı. Portekiz ise kendisinden 20-30 kat büyük topraklara sahip Angola ve Mozambik'i renklerine bağlamıştı. Çin bile paylaşılmış, en büyük limanı olan Şanghay, Avrupa ülkeleri tarafından bölüşülmüştü. İşte bu paylaşım savaşma direnen iki Doğulu güçten Japonya, 1905'de Rusya'yı mağlup ederek herkesi şaşkına çevirmiş, Osmanlı Devleti ise bu süreci en az toprak kaybıyla atlatmanın mücadelesini vererek bir başka şaşkınlığa yol açmıştı emperyalistler safında.[2]

Toprak avına rötarlı çıkan Almanya'nın nasibine ise Güneybatı Afrika ile Tanganika düşmüştü. Tabii Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir oldu bittiyle el koyduğu Bosna-Hersek'i veya Hive ve Buhara emirlikleri ile koca Sibirya'yı topraklarına katmış olan Rusya'yı dâhil ettiğimizde, Sultan Abdülhamid sayesinde gelen uzatmaların bizi hangi büyük tehlikelerden koruduğunu daha iyi anlamış oluruz.

Peyami Safa Abdülhamid'e neden düşmandı?

[2] Gıyasettin Gökkent, "Sultan Hamid'in siyaseti", ***Hayat Tarih Mecmuası***, Sayı: 2, Mart 1970, s. 19.

Peyami Safa, babasının erken ölümünden sorumlu tuttuğu Sultan Abdülhamid'i ölüncüeye kadar affetmemiştir. Bu yüzden Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu 1950'den sonra yurda dönüp babasıyla ilgili sonradan kitaplaşan hatıralarını *Hayat* dergisinde yayınlamaya başladığında, *Milliyet* gazetesindeki köşesinde "Ayşe Hanım'a açık mektup" başlıklı iki yazı döşenmiştir. Bu yazılarda Ayşe Sultan'a, ısrarla "Ayşe Hanım" diye hitap eden Peyami Safa, ondan, susmasını ve hatıralarını da Türk Tarih Kurumu'nun tetkikinden geçirdikten sonra yayınlamasını istemektedir. (M. Raif Ogan'ın *Sultan Abdülhamit II ve Bugünkü Muarızları* (İstanbul 1956) adlı kitapçığı, Peyami Safa'nın bu yazılarına ve tavrına reddiye olarak kaleme alınmıştır.)

Peki Peyami Safa'ya, bütün milliyetçiliğine ve muhafazakârlığına rağmen Abdülhamid'e husumet besleten olayın aslı nedir?

Babası İsmail Safa, 'doğuştan şair" diye bilinir. Ve Abdülhamid'e muhaliftir. Hem de onu devirme planları yapacak kadar. (Ayrıntılar için Beşir Ayvazoğlu'nun *Peyami* adlı incelemesine bakılabilir: İstanbul 1998, Ötüken Neşriyat, 1. Bölüm.) Muhalefet insana neler yaptırıyor? dedirtecek bir olaya da karışır İsmail Safa. O sırada muhalefetin yegane umudu haline gelmiş olan İngiltere devletinin desteğini arkalarına alabilmek önemlidir. Bunun için Güney Afrika'da Boerlerle (bunlar Afrika'nın bağımsızlık savaşı veren yerli halkı olmayıp ağırlıklı olarak kuzey Avrupalı çiftçi kökenli sömürgecilerdir) yaptığı savaşta İngiltere'yi desteklediklerini, hatta savaşa gönüllü olarak katılmaya hazır olduklarını[3] belirten ortak bir mektup kaleme alırlar ve götürüp İngiliz Büyükelçiliği'ne takdim ederler. Abdülhamid'in İngiliz politikası malum. Gladstone'u Haçlı seferlerini yeniden başlatan adam diye görmesi boşuna değil, İngiltere, bütün dünyayı olduğu gibi, kutsal toprakların üzerine çöreklenmiş

[3] İsmail Safa ve arkadaşlarının, İngiltere'ye sadece sözde destek vermekle kalmayıp, bizzat gönüllü olarak savaşa gitmeye hazır oldukları bilgisi, Ali Şükrü Çoruk'un ***Türk Edebiyatı*** dergisinin Aralık 2005 tarihli 386. sayısında gün yüzüne çıkardığı Rıfat Müeyyed'in yazısından alınmıştır ("Meşrutiyet için Transval'da ölmek", s. 12-16). Atsız'ın Peyami Safa'yı eleştirdiği risaleden yukarıda bahsetmiştik. Boerler için bkz. Niall Ferguson, ***Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power,*** Basic Books, 2002, s. 270-273.

oturan Osmanlı'yı da egemenliği altına alabilmek için türlü hilelere başvurmaktadır.

İngiliz Büyükelçiliğine giden ekip sorgulanır ve her biri bir yere, sürgüne gönderilir. Sürgün dediysem, aç acına değil. Maaşlı sürgündür bu.[4] 2500 kuruş aylıkla Sivas'a gönderilen İsmail Safa, İngiliz taraftarlığının bedelini ödemektedir.

Ancak Peyami Safa'nın Abdülhamid'e kızmasını yine de anlamak mümkün değil. Fikir meseleleri şahsî tarihimizle bu kadar alakalandırılırsa, inandırıcılığı kalır mı? Başka konulardaki fikirlerimizin de ikna gücünü kırmış olmaz mı bu davranış? Peyami Safa'ya düşen, gerek nefsi adına, gerekse içerisinde bulunduğu sağ-milliyetçi söylemin temayülü gereği, tersini yapması, yani Sultan Abdülhamid'i, ailesine karşı haklı veya haksız bir karar aldığı için suçlamak yerine, objektif olabilmekti. Onu, Türkiye'nin Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e akıp gelen reelpolitiği içerisinde incelemekti.

Ancak Peyami Safa bunu yapmadı, yapmaya dahi yanaşmadı...

Velhasıl, Abdülhamid'in tılsımlı saltanat yılları, bir bakıma yenik duruma düşen takımınızın bir gol atabilmesi için sabırsızlandığınız inkıtâ (duraklama) dakikalarına benzer. Uzadıkça uzasın istersiniz o birkaç dakika; hiç bitmesin. Bu arada her an bir şeylerin değişeceği umudu sürekli olarak yanar söner içinizde. Uzatmalar nelere gebedir! Bilirsiniz...

Belki II. Abdülhamid'in el yordamıyla tesis ettiği ve formülasyonu kolay ama uygulanması zor olan hassas dengelere da

[4] Abdülhamid sürgüne gönderdiklerini dahi koruyup gözetirdi. Nitekim İstanbul Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'yı öldürten Bedirhanlı aşireti toptan sürgüne gönderilmiştir, ancak gelinleri Nuriye Günaysu (ö. 1956), Şam'da, İstanbul'dakinden daha müreffeh bir hayat sürdüklerini torunu Rükzan Hanıma sık sık anlatır ve ona "Abdülhamid" dediklerinde kızar "Abdülhamid Han" deyin dermiş. (Kişisel görüşme).

Sultan Abdülhamid'in 20. yüzyıl politikası

Gerçi II. Abdülhamid'in dış politikası, büyük ölçüde İngiltere'nin, bugünkü ABD gibi tek süper güç olduğu bir devreye rast gelir ve bu yüzden de ona karşı olan Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi alternatif güçlerin her an devreye sokulabildiği bir döneme göre ayarlanmıştır. 20. yüzyıl başında İngiltere bu solo yapma alışkanlığından vazgeçerek ittifaklar sistemine yöneldiği zaman Abdülhamid'in dış politikası da sınırına dayanmıştır.[5] Ancak Sultan Abdülhamid'in dünyadaki değişen şartlara ayak uyduracak farklı bir dış politika üreteceğinin işaretleri de yok değildir. Çünkü bu defa uzaklardaki iki süper gücü, yani ABD ile Japonya'yı devreye sokmayı tasarladığı yeni bir karmaşık dış politika atağına hazırlandığının işaretlerini de almaktayız.

yalı dış politikası, kendisini tahttan indiren kadro tarafından terk edilmeyip gözden geçirildikten sonra bir süre daha takip edilebilseydi, yani her iki dönem arasında dış politikada bir süreklilik sağlanabilseydi, Osmanlı Devleti'nin ömrü, muhtemelen tarihin daha da uzun bir bölümüne yayılabilirdi.[6]

Mesela Habeşistan siyasetini ele alalım.

Habeşistan'da Abdülhamid parmağı

İtalya, emperyalist paylaşımda geriden gelen ve kendisine paylaşılmamış bölgeler bulmak umuduyla en yakınına bakan Avrupalı güçlerdendir. Kızıldeniz'e bakar ve Eritre'yi gözüne kestirir.

[5] Bkz. Selim Deringil, "Dış politikada süreklilik sorunsalı: II. Abdülhamit ve İsmet İnönü", ***Toplum ve Bilim,*** Sayı: 28, Kış 1985, s. 93-107.

[6] Gökhan Çetinsaya Abdülhamid'in dış politikasını "çıban başı koparmamak" şeklinde formülleştirir. Bkz. "Çıban başı koparmamak: II. Abdülhamid rejimine yeniden bakış", ***Türkiye Günlüğü,*** Sayı: 58, Kasım-Aralık 1999, s. 54-66.

Biraz daha güneye bakar ve Somali iştahını kabartır. Nihayet kuzey Afrika kıyılarına gözü takılınca, Trablusgarb ve Bingazi'nin, yani bugünkü Libya'nın en kolay koparılacak parça olduğunu fark eder. Fransa'nın Fas'la meşguliyetini fırsat bilen İtalya, bu yağlı lokmayı kapmak için hareket geçmiştir. Yıllardan kaç mıdır? 1901 veya bilemediniz 1902.

Yıldız Sarayı'ndaki adamın eli de armut toplamıyordur sonuçta. Onun da hafiyeleri, Avrupa'da dolaşan havadis rüzgârlarını Yıldız'ın telgrafhanesine bildiriyorlardı. Abdülhamid, Afrika'daki son Osmanlı topraklarının da elden çıkmaması için neler yapabileceğini düşünmektedir. Bir müttefik lazımdır bu işte kendisine. İngiltere'nin niyeti bozuktur. Fransa'nın Fas'tan sonra Libya'ya döneceğim bilmektedir. Rusya'yı bu işe bulaştırmanın, kurda kuzu teslim etmekten farkı yoktur. Peki ne yapılmalıdır?

Çözümü, dışarıdan değil, içeriden bulacaktı bu defa: Bingazi'nin güneyinde ve Büyük Sahra'nın ortasında yemyeşil Kufra vahasında yaşayan Sunusiler harekete geçirilip örgütlenebilirse, Trablusgarb elimizde kalabilirdi. Bunun için bir sondaj yapılmalıydı. Nitekim Arapça, Fransızca ve Almancayı iyi bilen Azmzade Sadık Müeyyed Paşa'yı görevlendirdiğini ve Sünüsilere gönderdiğini görüyoruz.

Paşa, Sünusileri devlete yeniden bağladı ve sadakat yemini ettirmeden geri dönmedi. İşte Afrika'nın bu köşesinde Sünusilerin Osmanlı'ya 1919'a kadar sadık kalmaları ve İtalyan işgalcilere kök söktürmeleri, Sultan'ın bu önden giden adımı sayesinde mümkün olmuştu.

O yıllarda Afrika'da bağımsızlığını muhafaza eden birkaç devletten birisi de Habeşistan'dı. Kral Menelik, kendisim Hz. Süleyman'ın torunu ilan etmişti. Habeşlerin beşte ikisi Müslüman, geri kalanı Hıristiyandı. Ten

renkleri siyah olmasına rağmen Afrika ırklarından olmayan Habeşliler, Araplar ve Yahudiler gibi Sami ırkındandı, dilleri de İbranice ve Arapça gibi bir Sami diliydi.

Abdülhamid Habeşistan'ın bu yönlerini inceden inceye düşündü. Onlardan İtalya'ya karşı nasıl yararlanabilirdi? Sonunda Krala bir askerî heyet göndermeye karar verdi. Üç kişilik heyetin başında yine Sadık Müeyyed Paşa'yı görmekteyiz. Sonunda Paşa, yanına birçok değerli hediye alarak başkent Adisababa'nın yolunu tuttu.

Görünüşe bakılırsa diplomatik bir ziyaretti bu. Ama asıl amacı, gizli tutulmuştu. Önce Cibuti'ye çıkıldı, oradan başkente geçildi. Heyet parlak törenlerle karşılanmıştı. Sadık Müeyyed Paşa, Kral'a, Abdülhamid'in, "*Sen ki Hz. Süleyman'ın torunu ve Habeş Müslümanlarının hâmîsisin...*" diye başlayan mektubunu takdim etti. Ardından değerli hediyeler çıktı meydane. Osmanlı nişanları, altın, gümüş ve elmas kabzalı kılıçlar, kamalar vs. Ayrıca padişahın Kral'a *müşir*, yani mareşal rütbesi tevcih etmesi, çok etkili olmuştu. Habeş kabilelerinin reisleri dahi utulmamış, Sultan onlara da birçok değerli hediye göndererek kalplerini fethetmişti.

Yeme, içme fasılları bittikten sonra sıra, asıl mühim işe gelmişti. Yani gizli mesajın açıklanmasına. Mesajda, İtalya'nın alttan alta hazırlık yaptığı ve Habeşistan'ı işgal edeceği bildiriliyordu. Saldırının semtini bile söylemiş, Eritre ve Somali üzerinden yapılacağı duyurulmuştu Kral Menelik'e. Zaten 7-8 yıl önce böyle bir işgal teşebbüsünde Habeşliler gereken dersi vermişlerdi İtalya'ya; bu olayın hatıraları henüz tazeydi. Padişahın gizli mesajı, yaraya tuz basmış, İtalyan aleyhtarlığı yeniden hortlamıştı Habeşliler arasında.

Tabii sadece hediyeyle olmazdı; silah almaları için nakit para da gönderilmişti Habeş Kralına. Yardım hedefine ulaşmıştı. Silahlanan ve güçlenen Habeşlileri kimse tutamazdı artık. İtalyanlar bu Habeşlileri kimin uyandırdığını merak ededursun, Abdülhamid'in ördüğü örümcek ağına ağır ağır takılıyorlardı. Derhal Trablusgarb ve Bingazi'deki İtalyan askerleri, hareketliliğin olduğu Habeşistan sınırına yığıldı. Gerçi bir savaş çıkmadı İtalya ile Habeşistan arasına ama Abdülhamid'in arzusu yerine gelmişti. Çünkü İtalyanların Libya ve Bingazi'deki askerlerinden kurtulmuş, şimdilik derin bir nefes almıştı.[7]

Böylece kendisi tahttan indirildikten soma, 1911'de, İttihatçıların Trablusgarb'a silah yığınağı yapan ve sahilde Hamidiye karakolları açan Abdülhamid'in politikasının tersine, silahları merkeze aldırmaları ve direniş güçlerini zayıflatmaları üzerine İtalyanların çıkarması hedefine ulaşmış, ancak Sünusiler sayesinde, iç bölgelerde 1919'a kadar bu vatan toprağını savunmaya devam edebilmiştik. Şehzade Osman Fuad Efendi başta olmak üzere, Mondros Mütarekesi'ne rağmen Libya'da direniş devam etmiş ve Abdülhamid'in ektiği tohumlar bir süre daha işgale direnebilmişti.

Abdülhamid'in bu siyasî dehası, bu strateji tarafı, imparatorluğun, gelecekteki büyük kapışmada nasıl planlı bir şekilde savunulacağını da ortaya koymuştu aslında. Merkezi ordu her yere yetişemezdi ama yerel güçlerle yapılacak işbirliği, direnişi daha uzun ömürlü hale getirebilirdi. Nitekim onun gayrimüslim unsurların giderek koptuğu bir imparatorlukta İslamî unsurları öne çıkarma ve Türk, Arap, Kürt, Arnavut ve Çerkes gibi unsurlardan yeni ve daha küçük bir imparatorluk kurma konusundaki ısrarını anlayabiliyoruz. Libya, onun gözünde Afrika'nın kontrol üssü olacaktı. Aynı şekilde Arnavutluk'u Balkanlardaki Müslüman üssü olarak konumlandırmaya çalıştığına dair belgeler var elimizde.[8]

Kuşkusuz bunlar büyük hesaplardı ama her hesabın da bir ömrü vardır. Sonuçta Libya, daha tahttan indirilmesinin üzerinden 3 yıl geçmeden elden çıkmış oldu. 6 yıl sonra ise ne Arnavutluk kalmıştı, ne de

[7] Gökkent, agy, s. 20-21.

[8] Bkz. Ali Sacit Türker, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk Siyaseti", Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Arap toprakları.

İslam dünyasını örgütlemek

Ya Rusya'nın işgali altında bulunan Müslümanların durumu? Buraları kendi haline bırakmanın bir Halifeye yakışmayacağının bilincinde olan Sultan Abdülhamid, Buharalı Şeyh Süleyman Efendi'yi Asya içlerine göndermişti. Sade o değil, derviş ve seyyidler de Rusya topraklarındaki Müslümanlar arasında İslam birliği fikrini yayıyor, onlara Halife'nin yanlarında olduğunu söylüyorlardı. Özellikle dünyanın dört bucağından

Hacca gelen Müslümanlar arasında İslam birliği ve Hilafetin önemi gibi konuları gündeme getirmeleri için en seçkin alimleri Mekke'ye özel olarak gönderdiğini biliyoruz. Bu işleri, sarayına aldığı Şeyh Ebu'l-Huda ve Şeyh Zafir Efendi eliyle organize ediyordu. Şazeli Şeyhi olan Zafir'den Tunus'ta da yararlanılmış, Fransız kuvvetlerine karşı içeriden bir direniş örgütlenmişti.

Keza Abdülhamid'in adamları Afrika'daki Büyük Sahra'nın güneyinde bulunan Bornu'da da boş durmamış, 1885 yılında hükümdara Abdülhamid'in hediyelerini ve nişanını götürmüş, bu jest, iki ülke arasında sıcak bir yakınlaşmaya yol açmış, İslam Birliği fikrinin ve Osmanlı Hilafetinin gücü, orada da hissettirilmişti.

Tabii Zengibar'dan bahsetmesem olmaz. Cezmi Eraslan'ın tespitine göre, II. Abdülhamid, 93 Harbi'yle önemli miktarda toprak ve Müslüman nüfus kaybedince Zengibar Sultanlığı gibi Müslüman ülkelerle ilişki kurmaya daha fazla önem vermeye başlamıştır. 1878 yılında Emin Efendi adında bir zat bölgeye resmî görevli olarak gider ve Arapça bir mektup ile bir de nişan takdim eder Sultan'a. Amaçlarının da İslam camiasına hizmet olduğunu belirtir. Emin Efendi'yi Şükrü Bey ve diğerleri takip eder. Bu gidiş gelişler hem Osmanlı-Zengibar bağlarını kuvvetlendirmekte, hem de Halife'nin nüfuz sahasını genişletmekteydi. Nitekim Zengibar Sultanı İbadi mezhebine mensup olduğu halde, Cuma hutbelerinde Sünni Osmanlı Halifesinin adı okunmaktaydı. Bunun sonucu olarak Sultan Seyyid Ali b. Hamid'in 1907 yılında İstanbul'u ve Sultan Abdülhamid'i ziyaret ettiğini biliyoruz.[9]

Tabii Hindistan Müslümanları üzerindeki gücünü kullanmak için önüne çıkan her türlü fırsatı değerlendirdiğini söylememe gerek yok. Çünkü Hindistan'daki Hilafet hareketinde Abdülhamid'in çaldığı İslam Birliği mayası belirleyici bir rol oynadığı gibi, aynı zamanda en tehlikeli hasım ilan ettiği İngiltere'nin gücünü sınırlamanın da enstrümanı olmuştu. Nitekim Başbakanlık Arşivi'ndeki bir belgede bize İngiltere adlı büyük kurtla yaptığı dansın gerekçesini kendisi şöyle açıklamaktadır:

> İngiltere en tehlikeli Avrupalı kuvvettir ve İngilizler çıkarlarına uygun gördüklerinde Osmanlı Devleti'ni parçalamakta bir dakika bile tereddüt etmeyeceklerdir. İngiltere, Halifeliği İslam aleminde kendi çıkarları

doğrultusunda kullanmak için Cidde veya Mısır gibi bir yere aktarmayı planlamaktadır.[10]

İngiltere: Baş düşman

Abdülhamid'in İngiltere'den kuşku duymakta haklı sebepleri vardı, çünkü "Türk düşmanı" Gladstone'un başında bulunduğu bir İngiltere'ydi karşısındaki. Kırım Harbi yıllarındaki müttefik ve dost İngiltere gitmiş, yerine, önce Kıbrıs'a, sonra da Mısır'a el koyan yırtıcı bir hasım gelmişti. Abdülhamid'in de İngiliz siyasetini okuma biçimi değişecekti doğal olarak. Hamleye karşı hamle gerekirdi bu oyunda; hamle yapmadığınızda ise ya

[9] Hatice Uğur, ***Zengibar,*** s. 61-68.

[10] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı (YEE), 9-2638-72'den aktaran: Azmi Özcan, "'The Chaliphal policy' of Sultan Abdülhamid II and Egypt", Nisan 2002'de Rabat'ta bir kolokyuma sunulan tebliğ.

uyutma taktiğini devreye sokmanız gerekiyordu ya da büyük taviz yerine küçük taviz oyununu oynamanız. Abdülhamid de İstanbul'u kurtarmak için Kıbrıs'ta geçici İngiliz yönetimine içi kanayarak evet demişti. Anlaşma geçiciydi ama İngilizlerin gözünü Kıbrıs da doyurmamıştı. Şimdi Mısır'a el koymakla meşguldü.

Mısır Hıdivi İsmail Paşa Sultan Abdülaziz'den dış borç alma imtiyazını kopardıktan sonra çılgınca bir borçlanma sarmalına girmişti. Sonunda deniz tükendi. Borcunu ödeyemeyeceğini söyleyerek bu defa elindeki Süveyş Kanalı hisselerini satılığa çıkardı. Fransa geç kalmış, İngilizler tahvilleri çoktan kapatmıştı. Ama İsmail Paşa'nın derdine derman olamamıştı bu para da. Kahire Sarayı'ndaki sefahat son sürat devam ediyor, borçlarını ödemeye ise yanaşmıyordu. Sonuçta Osmanlı Devleti'ne bağlı imtiyazlı bir ülkeydi Mısır ve borçlardan nihai sorumlu, Osmanlı Devleti'ydi.

Mısır karışmış, isyan sesleri duyulmaya başlamıştı. Subaylar Arabi (veya Urabi) Bey'i lider seçerek haklarını savunmak istediler. Sonunda Abdülhamid dayanamadı ve İsmail Paşa'yı azletti ve yerine, büyük oğlu Tevfik Paşa'yı atadı. Olaylar yine durulmayınca, Abdülhamid Hıdivliği lağvetmeyi bile düşündü. Önce Arabi Bey'i desteklediyse de, Arap

milliyetçiliği yapması hoşuna gitmedi. Arabi Bey, bütün Avrupalı memurların işine son vermişti. İngiltere ve Fransa zaten müdahale için bahane arıyorlardı. Ancak bu defa taktik değiştirmişlerdi. Doğrudan kendileri müdahale etmeyecek, Osmanlı askeri, kendi çıkarlarını korumak üzere Mısır'a yollanacaktı.

Görünüşte Osmanlı Devleti'ne "tezkere" verilir gibiydi. Abdülhamid tecrübesiz ve havuç peşinde koşarken evindeki tarlayı kaybeden türden acemi bir yönetici olsa Mısır'a asker yollar ve böylece Mısır halkını karşısına alır, dolayısıyla Mısır'a belki erkenden veda ederdi. Ama o, etrafının kurtlarla çevrili olduğunun bilincindeydi. Önüne atılan ilk havucun peşinden koşmadan önce iki kere düşünecek kadar tecrübeliydi. Bu tuzağa düşmedi. "Zira Türk askeriyle Mısır'daki milliyetçi hareketi emperyalist Avrupa devletleri yararına bastırması, bütün İslam dünyasındaki halifelik prestijini zedeleyecekti."[11]

Sultan Abdülhamid, Arabi Paşa'dan soğumuştu. Görünüşte İngiltere'ye ve Fransa'ya karşı bir hareketin başında idi Arabi Paşa; fakat Mısır'ın içinde bulunduğu nazik durumu kavramaktan acizdi. O çağda kabadayılıkla iş yapılamayacağını göremedi ve Başbakanlığa kadar yükseldiği Mısır'da halk galeyana gelip de İskenderiye'deki Avrupalı tüccarların mallarını yağmalamaya, kendilerini de öldürmeye başlayınca müdahaleye zemin hazırlanmış oldu. İskenderiye limanında bulunan İngiliz donanması 6.5 saat boyunca şehri bombaladı. Ardından da işgal başladı. 15 Eylül 1882'de, Yavuz Sultan Selim'den 365 yıl sonra İngilizler Kahire'ye girmiş oldu. Abdülhamid işgali tanımadı, protesto etti etmesine ama, her fırsatta geçici olarak Mısır'a girdiklerini söyleyen İngilizleri çıkartmak mümkün olamadı. Böylece milliyetçi Arabi Paşa, ülkesine en büyük kötülüklerden birini yapmış oldu.

Ancak Osmanlı Devleti'nin hemen teslim olduğunu zannetmeyin. Çünkü bu işgalin hukukî bir dayanağı yoktu. Fiilî bir işgaldi, daha doğrusu bir emr-i vâki. Yine Osmanlı mülküydü Mısır, yine vergi ödüyor, atamaları İstanbul yapıyordu ama kontrol İngilizlere geçmişti. Bu da yeterliydi zaten bir sömürge imparatorluğu için.

Sınır sorunu değil, onur sorunu

[11] Yılmaz Öztuna, ***Büyük Türkiye Tarihi***, cilt 7, İstanbul 1978, Ötüken Yayınevi, s. 196.

Fiilî durum devam ederken İngiltere rahat durmuyor, hakimiyet sahasını genişletmeye uğraşıyordu. İşte 1906'da patlak veren

Akabe Sorunu İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki büyük mücadelenin yeni bir safhasını teşkil edecekti.

"En tehlikeli düşman" ilan ettiği İngiltere'nin Mısır ve Sudan'a yerleşmesi, Abdülhamid'i rahatsız ediyor, işgalin yaygınlaşacağından endişeleniyordu. Bunun için bir tedbir olarak Güney Filistin'de Birü's-Seb'a adlı bir garnizon-şehir kurdu. (Bugünkü İsrail'de Beersheba şehri). Bir Osmanlı garnizonu bu kaleye yerleşmiş, etrafında da bir kasaba kurulmuştu. Mısır ile Arabistan ve Hicaz yolu üzerinde bir müstahkem mevki... Stratejik bir üs ya da...

İngilizlerin Yemen'de çıkardıkları isyan, güçlükle bastırılmış (1905), hedefine varamamıştı. Bu defa Arabistan yarımadasına yönelen İngiltere, Akabe kasabasına asker göndermek istedi. Böylece Arabistan yarımadasının da kapısını aralamış olacaktı. Ancak Abdülhamid Han'ın kontratağı sayesinde bu teşebbüs engellendi.

Eski Dışişleri Bakanımız Fatih Rüştü Zorlu'nun babası Miralay Rüştü Bey -ki Abdülhamid'in güvendiği yaverlerindendi- 2 tabur asker ve 1 adet topla Akabe'ye İngilizlerden önce ulaştı. Kaleye yerleşti, hatta aldığı ikinci emri de yerine getirdi. Bu emir, kontratağın devam etmesi gerektiğini söylüyor, Akabe'yle yetinmeyip Tabe kasabasını da ele geçirmeyi içeriyordu. İngilizler bu ani harekât karşısında nasıl davranacaklarını şaşırdılar. Satın aldıkları bedevileri Akabe'ye saldırttılarsa da, sonuç alamadılar.

Durumun ciddiyetini gören İngilizler, Mısır'a asker yığacaklardı. Babıali'ye Akabe ve Tabe kasabalarının boşaltılması için 10 gün süre tanındı. İstekleri yerine getirilmezse bunu savaş sebebi sayacakları bildirildi. Öte yandan Abdülhamid, İstanbul'daki İngiliz elçisini çağırmış, 'Kendi topraklarımda bir kaleye girmek için İngilizlerden izin mi almam gerekiyor?' sorusuna cevap istiyordu. İngiltere'nin vereceği tek cevap, savaştı. Nitekim Akdeniz donanması yanında Atlantik donanmasından gemiler de harekete geçmişti. Abdülhamid, Osmanlı ve Mısırlı subayların toplanıp sınırı çizeceklerini, İngiltere'yle sınır meselesini asla görü-

şemeyeceği noktasında ısrar etti ve sonunda kabul ettirmeyi başardı. Tabe'yi geri verdi ama Akabe Osmanlılarda kaldı.[12]

Sorun İngiltere için sınır sorunuydu, Osmanlı tarafı için ise onur sorunu.

Musul petrolleri için 6 Nisan 1889'da, Bağdat petrolleri için de 21 Eylül 1898'de çıkarılan irade-i seniyyeye göre, her ikisi de Hazine-i Hassa'ya devredilerek, yabancı müdahalesine kapatılması amaçlanmıştı. Bir işgal durumunda dahi bunlara özel mülk oldukları için el konulmayağı düşünülüyordu. Ama İngiltere'ydi bu. Kuralı kendisi koyardı. Nitekim özel mülk de olsa, Musul ve Kerkük'teki petrol arazileri British Petroleum başta olmak üzere İngiliz şirketlerinin işgaline uğradı. Abdülhamid'in torunlarının açtığı uluslararası mahkemeler sürmekle birlikte, İlber Ortaylı'nın dediği gibi "Verirlerse alırlar."[13]

Oztuna, *age*, s. 205-208.

"Musul-Kerkük padişah mülkü", *Türkiye*, 6 Nisan 2005.

Abdülhamid bir "müstebid" miydi?

Bünyesi, tamamen merkeziyyet üzerine ibtinâ edilmiş bir devleti, bu tarzın cihan içinde hayatiyeti sona erdiği günlerde muhafaza edebilmek, haricen görüldüğü kadar basit değildir.[1]

Sultan II. Abdülhamid

TANZİMAT'IN İLK (Abdülmecid) dönemi hariç 1946'ya kadarki Türk siyasi hayatının tamamı, 1908 Meşrutiyet'iyle 1913 Babıali Baskını arasındaki 4-5 yıllık dönemi parantez içine alırsak genelde liderler (Sultan Abdülhamid, Enver Paşa, Atatürk, İsmet İnönü), yani "tek adam"lar üzerinden gitmiştir (aynı şekilde Almanya'da Prens Bismark, İmparator II. Wilhelm gibi). O dönem Avrupa'sının siyasî yapısı demokrasi değil, monarşiler ve tek adam yönetimleri ve onlara muhalefetle seyreder. Yani Abdülhamid'in tek adam yönetimi yalnız değildir kendi çağında; Brezilya'dan Rusya'ya ve Belçika'dan Japonya'ya kadar uzanan bir coğrafyada pek çok kafadar ve meslektaşa(!) sahiptir.

Batı'da demokrasi vardır dememize rağmen Avrupa ülkeleri birkaç

[1] İsviçre'de çıkan ***Gazette de Lausanne'ın*** muhabiri Jean Felix'in 1917 yılında Abdülhamid'le Beylerbeyi Sarayı'nda yaptığı röportajda padişahın ağzından aktardığı bu olağanüstü analiz, Abdülhamid'e karşı hasmane tutumuyla tanınan Cemal Kutay'ın editörlüğünde çıkan şu yayından alınmıştır: "Ölümünden az evvel Sultan Hamid'in ifşa ettiği büyük sır", ***Tarih Konuşuyor,*** Sayı: 10, Kasım 1964, s. 778.

istisnasıyla, otoriter bir yapıya sahiptir. Biz bugünden baktığımızda Abdülhamid'in idaresinde belki otoriter ve istibdat benzeri bir görüntü bulabiliriz. (François Georgeon onun yönetimine 'otokrasi' adını vermeyi tercih eder.) Çünkü biz bugün çok partili, seçimlerle belirlenen bir yönetim, sivil toplum vs. gibi siyasetin çoğullaştığı bir ortamda yaşıyoruz. Oysa 19. yüzyıla baktığımızda Osmanlı Devleti, Rusya'dan İngiltere'ye, İtalya'dan Almanya'ya kadar pek çok devletin siyasî ve diplomatik kıskacında bulunuyor ve her Allah'ın günü topraklarından bir parçası daha kopartılmak isteniyordu.

Böylesi çetin bir dönemde 'Ölen ölür, kalan sağlar bizimdir' gibi bir safdilane düşünce içerisinde olunsaydı acaba imparatorluğun hangi parçası elimizde kalırdı? Hatta Türkiye diye bir siyasî varlık kalır mıydı? Düşünmek gerekir.

Ermeniler Doğu Anadolu'yu, Ruslar Balkanlar ve Kafkasları, İngilizler ve Fransızlar da petrol bölgelerini alsınlar dediğimizde, acaba elimizde 1919'da olduğu gibi Ankara çevresindeki bir avuç topraktan başka bir şey kalır mıydı? Bu bilinçle bakıldığında Rumeli toprakları, Mekke, Medine, öbür tarafta Tunus, Cezayir de Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalarıydı.

Zaten *vatan* dediğimiz kavram da bu değil midir? Bir yer bir defa vatan olmuşsa her zaman olabilir, elimizden çıksa da orası vatandır; temel espri budur. Dolayısıyla bunları korumak, tekrar elde edilmesi, geri alınması için müsait zaman ve fırsat kollamak gibi bir politika güden kişi, tabii ki içeride bazı çatlak seslerin çıkmasına engel olmak gibi bir zorunlulukla karşı karşıya kalacaktır.

Devletlerin büyük açmazı: Özgürlük mü, güvenlik mi?

Bilelim ki, insanlar gibi devletlerin de refleksleri vardır. Bugünkü mantığımızla baktığımızda dahi Türkiye Cumhuriyeti'nde veya şu ya da bu devlette aynı refleksleri görebiliyoruz. "Liberal" bir rejim ve özgürlüğün kalesi olduğunu iddia eden ABD'nin 11 Eylül'den sonra artık eskisi kadar özgürlüğe açık olmayacağını göstermesi, milletvekillerimizi dahi hava alanlarında defalarca, ayakkabı topuklarına varıncaya kadar aramaya tabi tutması, giriş çıkışları sıkı sıkıya kontrol altına alması gibi uygulamalar da gösteriyor ki, bu, temelde devletin güvenlik krizi yaşadığı bir dönemdir. Dolayısıyla doğru veya yanlış, güvenlik meselesinin ön plana geçtiği her aşamada devletler özgürlükleri kısma yoluna giderler. Bu tedbir, fertlerin özgürlüklerini sınırlasa da, devletin bekası için gerekli tedbirler cümlesindendir.

Nitekim 1925'de Takrir-i Sükûn Kanunu böyle bir kriz atmosferinde çıkarılmadı mı? Basın hem de en sert bir üslupla susturulmadı mı? İçeride iç isyanlarla uğraşırken devletin bu tür tedbirler almasını o zamanlar için normal görenler yok mu içimizde? Üstelik büyük devletlerin, tepesinde akbaba gibi dolaştığı bir dönemde çok da demokratik davranma lüksüne sahip değildir devlet refleksi.

Bu kısıtlayıcı tutumun elbette eleştirilecek yanları vardır ama "güvenlik mi öncelikli, yoksa özgürlük mü?" sarmalına takılan bir aklın ikinci uca meylettiği görülmemiştir. Etmişse bile Japonya ve Almanya gibi esaret altında dışarıdan "zorla" demokrasi geliştirme girişimlerine sahne olduğundandır. Bunlar da, o ülkelerin iç dinamiklerinin değil, dış dinamiklerin etkisi ve baskısıyla ortaya çıkmış nadiren rastlanan ***iyi*** örneklerdir.[2]

[2] Bu tür ABD güdümlü zoraki demokrasilere çeşitli örnekler için bkz. Karin von Hippel, ***Democracy By Force: US Military Intervention in the Post-Cold War World,*** Cambridge University Press, 2000.

Dolayısıyla Abdülhamid'i bugünkü sınırlı bakış açısıyla yargılamanın ve onu müstebit, otoriter, despot, zalim bir yönetici olarak görmenin hatalı bir hüküm olacağı kanaatindeyim. O günkü şartlar doğrudur veya yanlıştır ama ancak bu şekilde bir yönetim anlayışının devleti ayakta tutacağı sonucunu doğuruyordu akl-ı selim sahiplerinin kafasında.

Bu tedbirin ne kadar isabetli olduğu, neyi önlemeye, engellemeye, frenlemeye çalıştığı, Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra yaşanan 9 yıllık feci tecrübeyle yeterince doğrulanmış olmadı mı?

Ulu Hakan mı, Kızıl Sultan mı?

Çok haysiyetli, vakur, azametli idi. Hiç şüphesiz şahsen merhametli idi.[1]
Fethi Okyar

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN, yukarıda da belirttiğimiz gibi, halk arasında çok yaygın olarak benimsenen, gelin görün ki, aydınlar camiasında anlaşılamayan (veya yeterince anlaşılamayan) bir hükümdar olduğunu görüyoruz. Bunun sebebi ne olabilir? Yönetici ve sorumlu konumunda bulunanların devletin kısa ve uzun vadeli menfaatlerini, yaklaşmakta olan büyük tehlikenin boyutlarını elleri taşın altında olduğu için dönemin aydınlarından daha önce ve daha net görmeleri, daha önce sezip tespit etmeleri, önlem alma ihtiyacını daha erkenden hissetmeleri ve hemen harekete geçmeleri mi?

Peki halk onda ne bulmuştur? Kendinden bir şeyler mi? Umutlarını mı? İstikrarı mı? Çoktandır gözden kaybettiği babanın dönüşü gibi bir şey miydi Sultan Hamid Osmanlı halkları için? Yalnız Müslüman ahali değil, Ermeni ve Yahudi cemaatleri de suikastten sağ kurtulduğu için şükür duası etmemişler miydi Tanrı'larına?

[1] Fethi Okyar, Üç ***Devirde Bir Adam,*** Hazırlayan: Cemal Kutay, İstanbul 1980, Tercüman Yayınları, s. 80.

Öncelikle halkın dinî duygularına saygılıydı. Onun modernleşme çabalarını dinle, geleneklerle ve halkla bütünleştirerek yürütme çabası içindeydi. Bu yüzden belki de adına *Abdülhamid tipi modernleşme* diyebileceğimiz karmaşık bir projenin altına imza atmış görünmektedir.

Sultan Hamid aynı zamanda inanılmaz yoğunlukta, çeşitlilikte ve yaygınlıkta bir imar faaliyetine girişerek imparatorluğun bu defa mimarî anlamında "son büyük mimarı" olma vasfını kazanmış bir hükümdardır. Abdülhamid dönemi mimarisi okullardan tren garlarına, Avrupaî limanlardan atası Ertuğrul Gazi'nin hatırasını canlandıran tekkelere, Art Nouveau üslubunda yapılan Yıldız'daki Şeyh Zafir Efendi türbesinden (mimarı İtalyan D'Aronco'dur) içinde Elhamra Sarayı'ndan esintiler taşıyan Yıldız (Hamidiye) Camii veya çiniciliğimizin hala ölmediğini ve diri olduğunu ispatlamak amacıyla kurulan Yıldız Çini Fabrikası gibi kâgir sivil yapılara kadar muazzam bir çeşitlilik arz eder. Özellikle mevcut okul binalarımızın bugünkü tek tip görüntüsünü Abdülhamid döneminin bir modern standardı olarak devam ettirdiğimizin altını özenle çizmemiz gerekiyor.

33 'uzun' yıl, modern çehremizin oluşumunda tahmin ettiğimizden de fazla belirleyici olmuştur. Bu renkli ve karmaşık devri aydınlatmadan Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını, hatta diyebiliriz ki, bugünü dahi aydınlatmak mümkün olmayacaktır. Tabii Berat Demirci'nin dikkatimizi çektiği "asker yaşatan padişah" oluşuyla da.[2] Direnişini kimsenin burnu kanamadan başardığı için onun eylemine "Sessiz Çanakkale " demek durumundayız. Kanlı Çanakkale değil kansız Çanakkale savunmasıdır onun yaptığı.

Bütün bu ve benzeri iyilikler, Sultan Abdülhamid'i halkın muhayyilesinde "devlet" gemisinin başındaki "hayırlı baba" imajına doğru taşımıştı.

[2]Berat Demirci, ***Hançeremizdeki Harita,*** İstanbul 2005, Sütun Yayınları.

Abdülhamid Han'ın iyilikseverliği ve hayırlı baba imajı üzerine bir doktora tezi hazırlamış bulunan Nadir Özbek, onun halkla olan bu baba-evlat ilişkisini şu sözlerle ortaya koyuyor:

> Abdülhamid, fakir ve muhtaç halkın koruyucusu olduğu izlenimini basın ve yayın yoluyla güçlendirmeye özel önem vermiştir. Örneğin 1894 büyük İstanbul depremi felaketzedeleriyle bizzat ilgilenmiş, bunlardan muhtaç olanlara bir çok bağışta bulunmuş ve daha da önemlisi yaptığı yardımların özellikle gazeteler aracılığıyla duyurulmasına dikkat etmiştir.[3]

Ancak Sultan Abdülhamid'i, yaptığı iyilikleri topluma bir şov şeklinde sunan Alman veya Rus monarklarından ayıran husus, yardımları

doğrudan, herhangi bir aracı olmadan padişahın şahsını odağa alarak yapmış olmasıdır. Ne var ki bunu Abdülhamid'in bencilliği şeklinde yorumlamak fazla saflık olacaktır. Bu faaliyetlerde merkeze alınan figür padişah olmakla birlikte, imajı düzeltilen kurum, padişahın temsil ettiği devlettir. Yani halkın Tanzimat'tan beri hayırhahlığına gölge düştüğüne inandığı devletin imajıdır tamir edilen.

Ne var ki, II. Abdülhamid yalnızca Avrupalı krallarla arasına bir parantez açmakla yetinmez, aynı zamanda kendisinden önceki Osmanlı padişahları ile de yollarını ayırır. Onun bu yardım faaliyetleri, şahsî hayırlar olarak kalmaz; geleneksel bir faaliyet olan sultanların yardımseverliğini, hayırhahlığını ancak Abdülhamid bir "iktidar senaryosu" çerçevesine yerleştirir.[4] İktidarın kendisini ifadede yeni biçimlere ihtiyacını olduğunu bulmuş ve gelenekteki her unsuru bu yolda kullanmaktan çekinmemiş, geleneklerin imdada yetişemediği durumlarda ise yeni gelenekler icad etmekten kaçınmamıştır. "Gelenek icadı"nın modernliğin en önemli tezahürlerinden biri olduğunu ben değil, Terence Wil

[3] Özbek, agm, s. 11.

[4] Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet: Siyaset, iktidar ve Meşrutiyet, 1876-1914,* İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 34-35.

Babanın evine dönüşü

Sultan Abdülhamid döneminde ülkenin imarı için yapılanlar saymakla bitecek gibi değil. Osmanlı coğrafyasında yıkılmış bulunan camileri tamir ettirmek için kendi hazinesinden (Hazine-i Hassa'dan) yardımlar gönderiyor, pek çok hayır işlerine koşturuyor, Darülaceze'yi kurduruyor, öksüz ve yetim çocukları, hatta sokak çocukları için (bunlar Rum veya Ermeni çocukları da olabiliyor) özel okullar, yardım kurumları açabiliyor. Bu kurumlardan birisi olan Dârülhayr-ı Âli, kimsesiz çocukları, bir bakıma bugünkü sokak çocuklarını sahiplenmek ve topluma kazandırmak adına atılan son derece ciddi bir hamle olarak karşımıza çıkıyor.[5]

liams ile Eric Hobsbawm, kitapları *The Invention of Tradition'***da** (Geleneğin İcadı) milliyetçilik bağlamında dile getirmişlerdir.

Kim ne derse desin, Sultan Abdülhamid tahttan indirildikten sonra klasik padişahlık kurumu, yetkileri ve prestiji itibariyle bitmiştir. Ne

Sultan Reşad, ne de Sultan Vahdettin, Abdülhamid Han gibi gerçek birer padişah olabilmişlerdir. Hani derler ya, Açe'de, Somali'de, Zengibar'da vs. hutbeler yakın zamanlara kadar Sultan Hamid adına okutuluyordu; bunlar gerçektir. Çünkü hala padişah olarak o biliniyordu. Fakat malum bir takım sebeplerle aydınlar arasında onun ülkenin gelişmesini engellediği, birçok yeniliğe karşı çıktığı, gerici olduğu, gençleri öldürttüğü gibi dedikodular, ciddi bilgilermiş gibi yazılıp çizilmiştir.

Malum, II. Abdülhamid'in, özellikle de 1880 sonrası iktidar döneminde gazeteler, dergiler, kitaplar, telgraflar, kısacası basın-yayın ve haberleşme araçları denetime, hatta sansüre tabi tutulmuştu. Gazetelerin üzerine "Görülmüştür" kaydı düşülürdü. Kitapların dahi ancak kontrol edildikten

[5] Nadir Özbek, "II. Abdülhamid ve kimsesiz çocuklar: Darülhayr-ı Ali", ***Tarih ve Toplum***, Sayı: 182, Şubat 1999, s. 11-20.

sonra yayınlanmasına izin veriliyordu. Ancak bu baskılar siyasî yazılar ve ihtilal gibi haberler için geçerliydi. Bunların dışında yazı yazmak için son derece geniş bir alan kalıyordu (eğitim, bilim, yayın dünyası, yeni kitaplar vs.).

Ancak Sansürün şöyle de bir faydası olduğu söylenebilir: Yazıyı yazanın kimliği sansür kurulu tarafından soruşturulduğu için takma isimler yerine, gerçek kalem erbabının imzaları ön plana çıkmış ve meydan, Ahmet Rasim, Muhtar Sadık, Hüseyin Cahit, Ahmet Hikmet, Cenap Sahabettin ve Şemsettin Sami gibi usta kalemlere kalmıştı.

Evet, doğrudur, Abdülhamid döneminde, özellikle 93 Harbi'nden sonra sansür müessesesi mevcuttu; giderek de sıkılaştı yukarıda açıkladığımız gibi; devletin haricî baskılar karşısında bunaldığı ve dağılma tehlikesi geçirdiği bir ortamdaki sert bir refleksiydi bu. Ama insaf edilsin, o zamanlar bu yöntemi kullanmayan büyük devlet mi vardı dünyada? Orhan Koloğlu'nun emek mahsulü çalışması *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit* bu unutulan hakikati bütün yalınlığıyla ortaya koymadı mı? Hatta İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sandison, 8 Ekim 1881'de bir rapor yazarak Sultan'ı suçlamanın anlamsız olduğunu, aynı uygulamayı Rusya, Fransa, hatta bizzat İngiltere'nin de uygulamakta olduğunu söylüyor ve bir de örnek veriyordu:

> Biz kendimiz şu sırada Osmanlı ülkesinde bulunan Hintli uyruklarımızı etkileyebileceği düşüncesiyle, postamızın Osmanlı gazetesi *Gayret*'i dağıtmasını yasakladık. Postalarımızın Türkiye'deki varlığının da Türk hükümetinin benzer önlemler alması hakkını içerdiği kanısındayım.[5]

Tabii bu gibi baskılar devrin aydınlarını, 'Başımızdaki Kızıl Sultan,

[5] Orhan Koloğlu, ***Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit*, 2.** baskı, İstanbul 2005, İletişim Yayınları, s. 86-87. Tabii burada Sandison'un Abdülhamid tarafından maaşa bağlandığını ve 1 Ocak 1894'de saraydan 15 bin kuruş maaş aldığını hatırlatmakta yarar var. Bir başka deyişle ancak bu yolla doğruyu yazdırabiliyordu Abdülhamid. ***Abdülhamid'den Para ve İhsan Alanlar*** adlı kitaptan bahseden reklam metni şu kitabın sonunda yer almaktadır: Faiz Demiroğlu, ***Abdülhamide Verilen Jurnaller:*** 50 ***Yıldır Neşredilmeyen Vesikalar,*** İstanbul 1955, Yakın Tarih Kütüphanesi.

özgürlüklerimizi keyfi ve despotça kısıtlıyor' gibi peşin hükümlere, dolayısıyla duygusal bir muhalefete sürüklüyordu. Elbette özgürlüklerin geniş ve hatta sınırsız olması arzuya şayandır. Herkes özgür olmak ister ama devletlerin kaderi bir varlık-yokluk sınırına gelip toslarsa, artık normal zamanlardaki gibi geniş özgürlüklerden söz edemezsiniz. Özgürlükler, o noktada artık güvenlikle yer değiştirmek veya yeniden ayarlanmak durumundadır.

Bu bakımdan Sultan II. Abdülhamid'in tavrı, daha uzun bir vadeye yayılmış şekilde, müsait ortam doğduğunda (tabii bu ortamın artık doğmuş olduğuna kimin karar vereceği ayrı bir siyasî meseledir) özgürlükleri iade etmek niyetindeydi. Fakat özgürlüklere getirilen sınırlama, zannettiğimiz gibi Türkiye'yi bir büyük zindana, Rusya'da olduğu gibi bir 'halklar hapishanesi'ne çevirmiş değildi.

Nitekim sansürün en yoğun olarak uygulandığı günlerde dahi, aslı astarı olmadığı halde, İstanbul postanesinden 20 bin Bulgarin katledildiği haberleri Londra'daki gazetelere uçurulabiliyor, yabancı postaneler denetim altına alınamıyor, kapitülasyonlar yüzünden ecnebi matbuatın girişine kesin bir yasak konulamıyordu. Hatta şu soru tamamen anlamsız mıdır: Peki o zaman son sistem matbaa teknikleriyle basılan muhteşem görünümlü *Servet-i Fünûn* dergisi bu sansür döneminde nasıl yayınlanabildi?

Son Sultan'ın uzun iktidar yıllarında idamına onay verdiği suçlu sayısı sadece ll'dir, onlar da anne veya baba katili gibi siyasî olmayan, ağır insanlık suçlarından dolayı idam edilmişlerdir. Bu idam cezalarından birisi, iki haremağasının saraydaki kavgası yüzünden işlenen cinayet

üzerine infaz edilmiştir. Aşırı derecede üzerine gidiliyor, aleyhine yazılar yazılıyor, "Kızıl Sultan" denilip iftiralar atılıyor, lanetler ediliyor, Fransa'dan, İngiltere'den, Belçika'dan, Rusya'dan, hatta Ermeni anarşistlerinden destekler alınıyor. Fakat bütün bunların karşılığında o, kendisine suikast düzenleyenleri dahi affediyor, en fazla sürgüne gönderiyor. Sonuçta, siyasî mahkûmların merkezden biraz uzakta kalması, enterne edilmesi gibi eski dönemlere kıyasla hafif sayılabilecek cezalar vermekle yetiniyor. Namık Kemal'e verilen cezayı göreceğiz (s. 222-223).

Fakat bu portre ve arkasından İttihad ve Terakki iktidarında Abdülhamid'e yönelik büyük bir iftira kampanyası başlatılmıştır. Aleyhinde o kadar çok aslı astarı olmayan şeyler söyleniyor ki, bir kısmına söyleyenler bile inanmıyor. Geçerli ve işe yarar bir söylem oluyor Abdülhamid aleyhtarlığı. Aleyhtar söylemin ilk kırılma emareleri Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlıyor. Savaşlar kaybedildikçe, cepheler birbiri ardından çöktükçe önce halkta, sonra da aydın tabakada 'O olsaydı ne yapar eder bizi savaşa sokmazdı. Barışı korur, başımıza bu felaketlerin yağmasına mani olurdu' telakkisi yayılıyor.

Ancak aleyhtar eğilim, ilginç bir yolla, İttihadçılığa karşı olduğunu savunan Cumhuriyet dönemine miras kalıyor. Cumhuriyet döneminde "Hasta Adam" kabul ettikleri Osmanlı'ya ve tarihine karşı, onu reddeden, redd-i mirasa yönelen çarpık bir siyasî tavır geliştiği için Abdülhamid'e yönelik bu tepkiselliğin orada da kırılmadan devam ettiğini görüyoruz.[7] Bu redci tavır, 1940'lara kadar fikir hayatına hakim oluyor ve ancak 40'ların başında bu tavırda ciddi bir kırılma eğilimi ortaya çıkıyor.

Benim 'Abdülhamid kırılması' adını verdiğim bu yeni yöneliş, özellikle, Nihal Atsız'ın çıkışıyla başlar. Nihal Atsız o dönemde Türkçü ekol içerisinde Peyami Safa'nın Abdülhamid'i çok ağır bir dille tenkit ettiği yazısına yine ağır bir üslupta cevap vermek suretiyle ilk büyük karşı atağı gerçekleştirir. "Abdülhamid Kızıl Sultan değil, Gök Hakan'dır" tezini cesaretle sırtlanır ve yıllar sonra

[7] Cumhuriyet dönemindeki Abdülhamid aleyhtarlığı, Almanya'da yapılan bir doktora tezine konu olmuştur. Bkz. Claude Kleinert, ***Die Revision der Histiographie des Osmanichen Reiches am Beispiel von Abdülhamid. Das spate Osmanische Reich im Urteil Türkischer Autoren der Gegenwart 1930-1990,*** Berlin 1995.

Abdülhamid'i ilk kim keşfetti?

Necip Fazıl'ın, Cumhuriyet devrinde Abdülhamid'i ilk savunan kalem imtiyazını göğsüne asma gayretine rağmen, şimdiki tespitlerime nazaran ilk karşı atağa geçen aydınımız Nihal Atsız'dır. Rıza Nur'un çıkardığı *Tanrıdağ* dergisinin 17 Temmuz 1942 tarihli 11. sayısında 2. bölümü yayınlanan "Osmanlı pâdişâhları" adlı yazı dizisini "Abdülhamid kırılması"mn miladı saymamız gerekir. Atsız bu yazıyı, 1966 yılında yayınladığı *Türk Tarihinde Meseleler* (4. baskı, İstanbul 1997, İrfan Yayınevi) adlı kitabına genişleterek, daha da önemlisi, ilk halindeki Abdülhamid lehine vurguları iyice kuvvetlendirerek almıştır. Mesela 1942'deki halinde "*Abdülhamid o kadar fena bir pâdişâh değildi. Yâni bu kadar fena gösterilmek istenen Abdülhamid bile gâfil ve biçâre değildi*" (s. 9) şeklindeki ihtiyatlı ifade, kitaba alınırken," II. *Abdülhamid, gaf etin ve bîçareliğin zıddı ne ise, onun en muhteşem temsilcisidir*" (s. 104) gibi keskin bir forma bürünmüştür. Bu basit mukayese ile Atsız'ın Abdülhamid taraftarlığının da zaman içinde kesinleşip keskinleştiğine şahit olmaktayız.

Abdülhamid lehine olan havanın kuvvetlenmesindeki bir başka faktörün, H. Raif Ogan'ın 1956'da Peyami Safa'nın iki yazısına tepki olarak kaleme aldığı ufak kitabıdır. Fakat asıl, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nun 1958 yılında *Hürriyet* gazetesinde tefrika edilen 14 uzun makalelik yazı dizisinin Abdülhamid tabusunun kırılmasında önemli bir işlev ifa ettiğini düşünüyorum. 1930'ların bu sergerde kaleminin, 1958'de Sultan Abdülhamid'i, iktidarda bulunduğu yıllarda "hayırla anılacak tek insan" diye nitelendirmesi, içinden geldiği kesimlere anlamlı bir mesaj içeriyor olmalıdır.

unutulmuş olan bir devlet büyüğünün yüzünü aydınlatacak işaret fişeğini ateşler.

Nihal Atsız *Ulu Hakan Abdülhamid* adlı bir broşürle karşı atağa geçer. Ondan sonra Abdülhamid meselesi artık iki tarafın hararetli bir tonda tartıştığı, sevenler ve karşı olanların saflarını belirlediği bir Ulu Hakan-Kızıl Sultan tartışmasına dönüşür. Anla-

yacağınız, Nizamettin Nazif'in (Tepedelenlioğlu) 1950'lerin sonlarından itibaren görüşlerinde yaptığı radikal değişiklik ne yazık ki Peyami Safa'ya nasip olmamıştır.

Aslında Necip Fazıl'ın, başlarda andığımız *Ulu Hakan Abdülhamid Han* adlı kitabı, 1940Tı yıllarda başlayan tartışma zinciri içerisinde değerlendirilmeli ve yerli yerine oturtulmalıdır. Bu tür popüler ve bir

davayı ispat sadedinde yazılmış olan eserler tabii ki objektif tarih çalışmaları olarak değerlendirilemez. Daha çok ideolojik temellendirmeler, hatta karşı tarafa tarih üzerinden yöneltilmiş silahlardır bunlar. Bir başka deyişle herkes kendi konumunu II. Abdülhamid üzerinden temellendirme telaşındadır. Fakat 1960'lardan itibaren Abdülhamid üzerine ciddi, akademik çalışmaların başladığını görürüz.

Abdülhamid devri hatıratlarının peş peşe yayınlaması ve devirle ilgili arşivin gün yüzüne çıkmasıyla, ve dahi ortama egemen olan sansürün çözülmeye başlamasıyla birlikte Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal sürecindeki bu en önemli halkanın etrafındaki karanlık yavaş yavaş dağılmaya başlamış, bilimin ışığına tutulma şansına erişmiştir. Ancak doğrudan Abdülhamid ve dönemi üzerine yapılan çalışmaların ciddi akademik alakaya mazhar olması için (yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da) 1970'leri beklememiz gerekmiştir.

Sultan Abdülhamid'in hemen bütün evrakının toplu halde bulunduğu Yıldız Arşivi, onun dönemi için olduğu kadar yakın tarihimiz için de vazgeçilmez bir kaynaktır. Niyazi Ahmet Banoğlu'nun deyişiyle, "33 sene, Yıldız'da toplanan evrak, 33 sene gizli kalmış bir çok hâdiseleri aydınlatacak, 33 sene maskeli yaşayanların maskesini düşürecektir".[8]

Bugün elimizde hatırı sayılır bir bilgi yekûnu oluşmuştur ama tezler

[8] Niyazi Ahmet Banoğlu, "Jurnallerin tarihine umumî bir bakış", Faiz Demiroğlu, ***age***, s. 3. Yıldız Evrakı hakkında doyurucu bir değerlendirme için bkz. Stanford J. Shaw, "The Yildiz Palace Archives of Abdülhamit II", ***Archivum Ottomanicum***, 3, 1971, s. 211-237.

daha çok belli yönler üzerinde toplanmıştır. Dış politika, Panislamizm, Arap ve Balkan bölgelerindeki politikalar, milliyetçilikler, muhalefet, eğitim ve iktisat tarihi akademyanın ilgisini tırmalarken, iç politika, merkezin siyasî tarihi, Anadolu'nun sosyal tarihi, Ermeniler ve Kürtler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, din vs. konular Abdülhamid literatürünün kıyısında kalmıştır[9].

Velhasıl, bugün Abdülhamid'i 1930'larda olduğundan çok daha sağlıklı bir gözle değerlendirme şansımız doğmuş durumda. Çalışmalar bollaşıyor, zamanla daha kaliteli ileri ortaya çıkıyor. Sonuçta da tarihin gölgeli alanlarına sürülmüş olan "Sultan II. Abdülhamid" portresi güneş ışığına çıkmaya hazırlanıyor. Ya da François Georgeon'un hoş ve alaycı

deyişiyle söylersek, Sultan Abdülhamid, tam da 1918'de fiziksel olarak ölürken, siyaseten yeniden doğmuştur.[10]

Buradaki "siyaseten" ifadesini, izninizle fikrî ve bilimsel olarak da yeniden doğduğu şeklinde düzelteceğim. Kendisini tahttan indiren ekip Sarıkamış ve Çanakkale muharebeleri dışında gündemden düşerken, Abdülhamid'in Boğaziçi sahilinde yaptırılan Gökkafes'in inşasına bir asır öncesinden 'karşı çıkması'yla çok satan gazetelerin manşetine oturmasını[11] başka neyle izah edebilirsiniz ki?

[9] Gökhan Çetinsaya, '"Abdülhamid'i anlamak': 19. yüzyıl tarihçiliğine bir bakış", ***Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru,*** İstanbul 1998, Metis Yayınları, s. 139.

[10] François Georgeon, ***Sultan Abdülhamid,*** Çeviren: Ali Berktay, İstanbul 2006, Homer Kitabevi, s. 502.

[11] Mesela 4 Mayıs 2004 tarihli ***Sabah*** gazetesinin manşeti ve haber spotu şöyleydi: "Gökkafes'in tarihî ayıbı: Tapuda Abdülhamit'ten beri duran 'bina yapılamaz' şerhi silinerek inşa edilen Gökkafes'e Yargıtay şoku." Aynı şekilde 1 Eylül 2005 tarihli ***Zaman*** gazetesinin arka sayfasında çıkan Anadolu Ajansı mahreçli bir haber ise şu başlıkla verilmekteydi: "2. Abdülhamid'den sonra ilk kez mantar meşesi yetiştirildi." ***Akşam*** gazetesinin 17 Mayıs 2004 tarihli nüshasının 15. sayfasının manşetinde ise şu haber yer almaktaydı: "Sırp Kralı Milan'ı Osmanlı kurtardı."

Abdülhamid kendini savunuyor!

Onlar sanıyorlar ki, biz sussak mesele kalmayacak.
Halbuki, biz sussak, tarih susmayacak. Tarih
sussa, Hakikat susmayacak.
Sezai Karakoç[1]

SULTAN ABDÜLHAMİD tahttan indirildikten sonra tarih ve gelecek karşısında kendisini savunmak ihtiyacını hissetmiş olmalı ki, daha Selanik'deki sürgün günlerinde bir kâtibe hatıralarını dikte etmiş, ancak haber alınır alınmaz müsvedde halindeki bu kâğıtlara el konulmuştur. O gün bugündür bu hatıralar bulunamamıştır. Ancak Beylerbeyi Sarayı'nda Alatini Köşkü'ndekinden daha rahat ve gevşetilmiş bir nezaret altında hatıralarını yazdırmayı başarmış ve bunlar Ali Vehbi Bey tarafından Fransızcaya tercüme edilerek bastırılmıştır. Bunun dışında Atatürk'ün de hocası olmuş Osman Senai Bey adlı subayın terekesinden çıkan defter de İsmet Bozdağ tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca çeşitli hatıralar ve özel doktoru Atıf Bey'e söyledikleri de dâhil bazı sözlerini içeren parçalar elimizde bulunmaktadır.

Devrik Sultan hatıralarında hem kendi devrinin zekice bir muhasebesini ve savunmasını yapar, hem de tahttan indirildikten sonra vuku bulan olayları yorumlar. Etrafına örülmek istenen kafesi nasıl etkisiz hale

[1] Sezai Karakoç, "Hakikat ve serap", ***Diriliş***, Sayı: 14, Kasım 1970, s. 1.

getirdiğini ve 30 küsur yıl sonra kendisini tahttan indiren grubun neleri yok ettiğini gayet veciz bir üslupla dile getirmektedir. Özellikle Meclis'i kapattığı suçlaması karşısındaki savunması gerçekten siyaset tarihine bir belagat şaheseri olarak geçecek nefasettedir. Aşağıdaki sözler ölümünden 11 ay kadar önce yazdırılmıştır:

Abdülhamid tarih karşısında

14 Mart 1333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

> Ne kadar garip bir tecellidir ki, amcam Abdülaziz Han'ı düşürmek için Avrupa'ya kaçan Genç Osmanlılar, eninde sonunda muradlarına ermişler, hem Abdülaziz Han düşmüş, hem de hemen peşinden açılan 93 Rus savaşı Rumeli'nin yarısını alıp götürmüştü. Tıpkı onlar gibi, beni düşürmek için Avrupa'ya kaçan Jön Türkler de muradlarına ermişler, beni düşürmüşler ve girdikleri Cihan Savaşı'nda da Osmanlı İmparatorluğunu elden çıkarmışlardır.
>
> Her iki gurup da memleketin okumuş yazmışlarını içine alıyordu. Her iki gurup da Batıcılığa hayrandı. Her iki gurup da memleketin tek kurtuluşunu meşrutiyette görüyorlardı. Her iki gurup da emellerine ordunun bir

parçasını vasıta etti. Her iki gurubun da dayandığı ordu da içinden parçalandı.

Evet, ne kadar daha garip bir tecellidir ki, ben bu olayların her ikisinin de içinde yaşadım. Amcamın öfkeyle yapamadığını, ben sabırla yapmayı denedim. Amcamın ceza ile başaramadığını, ben bağışlayarak elde etmeye çalıştım. Ama yine de muvaffak olamadım!

Ve daha garip bir tecelliye bakınız ki, "Genç Osmanlılar"ı da, "Jön Türkler"i de Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak isteyen büyük devletlerin hepsi arkalıyorlardı! Bu devletlerin gözünde ümit bu gençlerdeydi! Bunların dediği yapılırsa Osmanlı İmparatorluğu kurtulacak, dediklerine kulak asılmazsa batacaktı! İki kere istemeyerek de olsa, dediklerini yaptık ve işte battık! Bari son kalan bir avuç vatan toprağında yaşayanlarının gözleri açıldı mı?... İnşaallah!

Evladım sayılan bu vatan çocukları, benim, bir sarayın dört duvarı arasında gördüğüm hakikati koskoca yeryüzünü gezip tozdukları halde nasıl görmediler; nasıl görmediler de ecdad kanıyla sulanmış koskoca bir ülkeyi kendi elleriyle batırdılar!

Suçlamaya dilim varmıyor; fakat görüyorlardı ki, İngilizler, Fransızlar, Ruslar, hatta Almanlar ve Avusturyalılar, yani bütün büyük Avrupa devletleri menfaatlerini Osmanlı mülkünün parçalanmasında bulmuşlardır; düşmandılar. Görüyorlardı ki, bu devletler birbirleriyle dalaşıyorlar ama Osmanlıları üleşmekte anlaşıyorlardı. Anlaşamadıkları, kimin daha büyük parçayı yutacağı idi. Öyle olduğu halde, bu düşüncede olan devletlerin kendilerini arkalamalarından da mı bir manâ çıkaramıyorlardı?

Söyledim, yine söyleyeceğim; anlattım, yine anlatacağım, düşünmüyorlar mıydı ki, Osmanlı ülkesi birçok milletlerin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Böyle bir ülkede Meşrutiyet, ülkenin unsur-ı aslîsi (temel unsuru) için ölümdür. İngiliz Parlamentosunda bir Hindli, Afrikalı, Mısırlı; Fransız Parlamentosunda bir Cezayirli mebus var mıydı ki, Osmanlı parlamentosunda Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Arap mebusu bulunmasın istemeye kalkıyorlar!

Hayır bunca okumuş, düşünmüş, kendisini davasına vermiş vatan evlâdının cibilliyetsiz çıkacağını kabul edemem! Sadece aldandılar, derim. Aldandılar ama, cezalarını kendilerinden çok, aldanmayan milyonlarca masum vatan evladı çekti; hem öldüler, hem vatandan oldular![2]

Ölümünden 1 yıl önce, üstelik de 8 yıldır hemen hemen kim şeyle doğru dürüst fikir teatisinde bulanmamış birisinin sözleri dir bunlar. Hala ülkesinin selametine adamışlık tüten bu satırla rı kaleme alan şahsın basit, sıradan bir mantıkla çözümleneme yecek kadar karmaşık bir dünyası

[2] Hazırlayan: İsmet Bozdağ, ***Abdülhamid'in Hatıra Defteri: Belgeler ve Resimlerle***, 5. bas kı, İstanbul 1975, Kervan Yayınları, s. 59-61.

olduğu muhakkak. Bu satırları yazmak, hele kendisi tahttan indirildikten ve ülkenin bir felakete doğru gittiğini gördükten sonra dahi "eden bulur" dememek, bu kadar insaflı bir dille konuşmak herkese nasip olacak bir ruh yüceliği değil çünkü.

Belki şartların gereği olarak devletin ve ülkenin bütünlüğünü muhafaza etme dirayetini gösteren sert bir padişahın yönetimine büründüğü söylenebilir iktidarı. Bu aşamada kendisini meşruiyet zemininde ve vicdanen rahat hissetmeye sevk eden unsur da büyük ölçüde halkla kurduğu derin bağlantıda gizli bence.

Sultan Abdülhamid, yabancılaşmış eliti ve Frenkleşmiş bürokrasiyi tasfiye ederek kendisini halkla yüz yüze getirmeye çalışmıştı. Ancak burada resimlerini resmi dairelere astıran dedesi II. Mahmud'la da yolları ayrılmıştı. Torun padişah, görsel olarak şahsım ortaya sürmüyor, hatta -belki hatalarından biri de buydu- kendisini tam bir inzivaya gömüyordu Yıldız Sarayı'nın kalın ve yüksek duvarları arkasında.

Ancak bu kamusal alandan çekiliş, onun zıddı bir mekanizma ile telafi ediliyor, sureti değil ama 'görünmez eli' tedavüle giriyordu. Burhan Felek'in anlattığı sünnet düğünlerinde çocuklara altın göndermekten tutun da kışın yakıt sıkıntısı çeken haneleri tespit ettirerek odun kömür yardımı organize etmesine kadar o her yerdeydi. Hafiyelik sistemi de bunun bir parçasıydı aslında ve zannedildiği gibi her zaman da kötüye kullanılmamıştır, halkın ve özellikle memurların üzerinde bir büyük gözün hangi şenaatlere engel olduğu ve hangi iyilik bekleyen insanlara yardım ulaşmasını sağladığı, jurnalleri göz ucuyla okurken daha görebilirsiniz.

Kabul edelim ki, Viyana'daki elçinin at arabası koşumlarının tamir ve değiştirilmesinden tutun da devlet dairelerindeki sobaların kurulmasına kadar inanılmaz çeşitlilikteki iş de bu *büyük*

gözün denetimi sayesinde yürüyordu. Ve yine yüzeysel bir okuma bile, Abdülhamid'in bazılarıyla çalışmak zorunda kaldığı bürokratların rezaletlerini ortaya koymaya yeterlidir.

Nitekim onun devrinde bir şey zannedilen adamlar, arkalarındaki itici kudret ortadan kalktıktan sonra ya ortadan kaybolmak ya da silinmiş bir yüzle gezmek zorunda kalmışlardı. Tabii ileride görebileceğimiz gibi bütün marifeti vaktiyle ondan ihsan koparmak olanlar ile yine bütün marifeti ona küfrederek bir yerlere gelmek olanların da akibeti aynı olacaktı.

Beşiktaş'ta bomba patladı: 26 ölü, 58 yaralı!

...Müthiş bir infilak duyulmuş, insanlar, hayvanlar parça parça göğe fırlamış, ortalığı bir duman sarmış, yaverler kaçmış, devlet erkânı camie sığınmış, yerinde duran padişah...

Avlonyalı Ferid Paşadan naklen

2003 YILI RAMAZAN'INI cehenneme çeviren bombalara eskiden beri aşina bir şehirdir İstanbul. Bu bombalardan birisi, bundan 101 yıl önce Beşiktaş'ta, Barbaros Bulvarı üzerindeki Yıldız veya o zamanki adıyla Hamidiye Camii'nin avlusunda patlamıştı. Sultan II. Abdülhamid bu suikastten kılpayı kurtulmuş ama -İstanbul'da Kasım 2003'deki iki bombalama olayıyla şaşırtıcı bir benzerlik!-120 kilo ağırlığındaki bomba 3'ü asker olmak üzere 26 kişinin ölümüne, 58 kişinin de yaralanmasına yol açmıştı.

Günlerden 21 Temmuz 1905'dir. II. Abdülhamid'in Cuma selamlığındayız. Cuma namazı bitmiş, özellikle ecnebi meraklılar tarafından büyük bir heyecanla beklenen an gelmiştir. Sultan Abdülhamid caminin çıkış kapısına doğru ilerlerken bazı vekil ve vezirleriyle konuşmuş, onlara iltifatlarda bulunmuştur. Tam kapıdan çıkacakken bu defa da sevgili Şeyhülislamı Cemaleddin Efendi'yle ayaküstü bir meseleyi konuşacağı tutmuştur. Dışarıda kendisini hangi korkunç sürprizin beklediğinin tabii ki farkında değildir o sırada.

Ermeni sosyalistinin huzura attığı bomba

Bizzat suikastçılar Yıldız Camii'nin avlusunda Padişah'ın dışarı çıkmasını beklemektedirler. Gecikme, onları da iyice meraklandırmıştır. Çünkü Cuma selamlıklarına defalarca gelip gitmişler ve Padişah'ın caminin dış kapısına 1 dakika 42 saniyede ulaştığına varıncaya kadar her şeyi inceden inceye hesaplamışlardır. Ne var ki, Sultan Abdülhamid'in tam kapıdan çıkarken Cemaleddin Efendi'yle yaptığı o ayaküstü sohbet, bütün planlarını alt üst edecektir.

29 yaşındaki Belçikalı sosyalist Charles Edward Jorris, Fransa'daki eylemleri sırasında Ermeni tedhişçileriyle tanışmış ve onların daveti üzerine İstanbul'a gelerek Beyoğlu'nda Moravic Apartmanı'na yerleşmiştir. O ve diğer Ermeni suikastçılar, önce Beykoz'da Abraham Paşa korusunda, sonra Polonezköy'de çeşitli defalar bomba denemelerinde bulunmuşlar, ardından da Yıldız'da Padişah'ın geçeceği yol üzerinde bir ev kiralayarak planlarına nihai şeklini vermişlerdir. Bunun üzerine Viyana'da özel bir araba imal ettirmiş ve arabacının oturma yerinin altına patlayıcıyı yerleştirebilecekleri gizli bir bölme yaptırmışlardır.[1]

Bu arabayı Yıldız Camii'nin avlusuna kadar sokmayı başaran (özel izinle alınan bu kısma koskoca arabanın nasıl girdiği daha sonra kafaları epey karıştıracaktır) suikastçılar, saatli bombayı padişah kapıda görünür görünmez harekete geçirmiş ama o "bir anlık gecikme" yi hesaplayamamışlardır.

[1] Cemal Kutay, ***Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)***, cilt: **1**, İstanbul, 1992, Kazancı Yayınları, s. 549.

İstanbul'u sarsan patlama

Ardından, Boğaz'ın Avrupa yakasını Fatih'e kadar sarsan ve Maçka, Nişantaşı gibi semtleri yerinden oynatan müthiş bir infilak sesi ile sarsılır İstanbul. "Dijital kamera" yerine olay yerinin kanlı manzarasını Necip Fazıl'ın dumanlı kalemi yansıtsın bize isterseniz:

> **Gündüzü geceye çeviren bir duman, baruttan yayılan ölüm kokusu ve hemen arkasından bir harp sahnesi manzarası... Parçalanmış bir sürü insan, at ve araba... Camide ne cam, ne pancur... Parmaklıklar üstünde kopuk insan ve at uzuvları, yerlerde sahiplerini kaybetmiş sorguçlu kalpaklar, baltayla doğranmış gibi paramparça cesetler... Ve... Ve feci bir panik... Boğuşma halinde bir kaçışma... Ana-Baba günü...[2]**

Ya bu korkunç manzara karşısında adı "korkak" a çıkartılan Sultan Abdülhamid nasıl davranmıştır dersiniz? Tam bir Osmanoğluna yaraşır şekilde. Olayı soğukkanlılığını asla yitirmeden sükûnetle izlemiş, telaşa ve paniğe kapılmış olan yetkilileri ise "Korkmayın!" diye yatıştırıp gerekli emirleri verdikten sonra sert ve vakur adımlarla saltanat arabasına yönelmiş ve patlamadan ürkmüş olan atların dizginini ele alarak arabasıyla dörtnala Yıldız Sarayı'nın yolunu tutmuştur. Onun bu metanetine yerli ve yabancı seyirciler, bu arada Amerikalı Bahriye Generali Bucknam (Bagnam) Paşa da hayran kalmış ve misafirler arasından "Yaşa Sultan!" sesleri yükselmiştir.

Suikasti çok planlı olarak hazırlayan Ermeni tedhişçilerinin hesabı şuydu: Suikast başarılı olsaydı, arkasından Beyoğlu'nda patlamalar birbirini takip edecek, kargaşalık çıkartılacak, bunu dış güçlerin müdahalesi izleyecek ve Doğu'da bağımsız bir Ermeni devleti kurulmasının ilk adımları böylece atılmış olacak-

[2] Necip Fazıl Kısakürek, ***Ulu Hakan II. Abdülhamid Han***, 3. baskı, İstanbul, 1977, b.d. yayınları, s. 312-313.

Tevfik Fikret'in alnındaki kara leke

Dürüstlük ve vatanperverliği özellikle sol aydınlar tarafından her fırsatta gözümüze sokulan şair Tevfik Fikret, Yıldız suikastının hedefine ulaşamayışına fena halde içerlemiş ve yazdığı "Bir lahza-i teahhur" (Bir anlık gecikme) adlı şiirinde suikastçı Jorris'i "şanlı avcı", kendi yöneticisini ise alçak *(denî)* ve zalim olarak göstermiştir. Şiirden birkaç beyit, edebiyatçımızın Abdülhamid'e olan kini yüzünden Ermeni Taşnak örgütünün yanında yer alacak kadar nasıl alçaldığını göstermek için yeterlidir *(dâm,* tuzak demektir):

Ey şanlı ava, dâmını beyhûde kurmadın; Attın...
fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!... Kanlarla
bir cinayete benzeyen bu iş Bir hayr olurdu,
misli asırlarca geçmemiş.

İşte aynı Tevfik Fikret'in, 1891 yılında *Mirsad* dergisinin açtığı yarışmada Abdülhamid'e övgüler düzen şiiriyle birinciliği kazandığını, *Malumat* dergisinde ise 1894'de yine Sultan Abdülhamid'i öven bir şiirinin yayınlandığını biliyor muydunuz? Yani yaklaşık 10 yıl önce Fikret, Ermeniler

tarafından vurulmadığına dövündüğü aynı padişahı yere göğe sığdıramıyordu.

tı. Ama o birkaç dakikalık gecikme büyük planlarını suya düşürmüş oldu.

Kaçabilenler o kargaşalıkta Sirkeci Garı'ndan trenle Avrupa'ya giderek paçayı kurtarmışlar ama Jorris ve hempaları derhal yakalanmıştır (karısı Anna da kaçmayı başaranlardandır). Bir soruşturma komisyonu kurulmuş (bu arada, Necip Fazıl'ın dedesi Cinayet Mahkemesi Reisi Hilmi Bey de komisyonun üyelerindendir), Abdülhamid, mahkemenin tarafsızlığına şüphe düşürmemek için sorgu yargıçlığı ve azalıklarında Rum, Ermeni ve Musevi hâkimler bulundurulmasını irade etmiş ve yargıla-

Abdülhamid'e duyuları kin insana neler yaptırıyor?

Tevfik Fikret'in talihsiz manzumesi bir iş kazası gibi görülmemeli. Bir lahza-i teahhur", devrin aydınlarının Saray'a bakışını yansıtan

puslu da olsa- bir aynadır sonuçta. Nitekim bu olayın üzerinden 45 yıl geçtikten sonra bile bir süreli yayında Fikret kini'nin nasıl büyük bir inatla devam ettiğini görüyoruz. Yazar, Abdülhamid'in Cuma namazı kılmadığını, herkes namazını kılarken padişahın hünkâr mahfelinde sigara tellendirdiğini(!), kendisine verilen jurnalleri okumak için Cuma vaktini seçtiğini utanıp sıkılmadan yazabilmiştir.

Lakin şimdi anlatacaklarımın yanında bu bile hafif kalır. Hilmi Kirtiş adlı yazar, Yıldız'da bombanın patlamasını hakkında şunları döktürüyordu:

Ne oluyordu? Bu, her halde bir suikasttı. Fakat Abdülhamit ölmüş müydü? *Acaba millet bu zalimden kurtuldu mu?...* **Yeşil parmaklıklar kıpkırmızı kan ve et parçaları içindeydi. Bombanın tesiriyle fırlıyan insan etleri hep duvara, parmaklıklara yapışmıştı. Abdülhamit bütün bu etler arasında bir heyulâ-yı istibdat gibi camiden çıkarak sarayına dönmüş, tahkikat, nefi[y]ler, hapisler, cezalar icrası için emirler vermişti.[3]**

Yazının devamında bomba eyleminin Osmanlı milletini Abdülhamid'in zulmünden kurtarmak için bazı Ermeni vatandaşları tarafından "bin türlü müşkülâtla" gerçekleştirildiğinin anlaşıldığı belirtilmekte ve Ermeniler "cesur" sıfatıyla alkışlanmaktadır. Yani yazar, terörzedelere acıyacağına, terörist Ermeni eylemcilerin bombayı patlatmak için ne büyük zorluklar çektiklerini anlatmayı tercih etmektedir!

Belki Fikret'i anlayabilirim ama olayın üzerinden 45 yıl geçtikten sonra bile kendi ülkelerinin eski de olsa bir devlet başkanına atılan bombayı alkışlayan

[3] Hilmi Kirtiş, "Abdülhamide atılan bomba", *Aylık Ansiklopedi,* Sayı: 2, Ağustos 1949, s. 19.

eller, üstelik yakın tarihinde Ermeni ihanetini yaşamış bir ülkede yazar diye boy gösterebilmektedir ya. Pes!

"Bir anlık gecikme"nin gerçek sebebi

Hemen bütün kaynaklarda bu bir anlık gecikmenin (Fikret'in deyişiyle, *bir lahza-i teahhur'un)* sebebini Padişah'ın Cemaleddin Efendi'yle biraz daha sohbet etmek istemesinden, hatta 'gevezeliğinin tutması'ndan kaynaklandığı belirtilmektedir. Ancak, devrin Sadrazamı Avlonyalı Ferid Paşa'nın oğlu Celaleddin Velora Paşa'nın bizzat babasından naklettiğine göre, Şeyhülislam, o sırada **İstanbul**'a **gelmiş bulunan Mekke Emiri'ni namaza getirmiş ve namazdan sonra Padişah'a bu uğurlu misafiri müjdelemeye teşebbüs etmiş, Abdülhamid de emiri hemen tanımış ve elini öpmesine müsaade etmiş, iltifat olarak da, "Hoşgeldiniz Emir Efendi, Âsitanemize (İstanbul**'a) **safalar getirdiniz, Haremeyn halkınız iyidirler inşaallah?" demeye kalmadan o müthiş infilak sesi duyulmuştur. Küçük bir ayrıntı belki ama Fikret'in o kadar dövündüğü o gecikmenin sebebi olarak bu açıklama bana daha makul göründü. Bkz. Anlatan: Avlonyalı Ferid Paşa'nın oğlu Celaleddin Paşa (Velora), Yazan: Samih Nafiz Tansu, *Madalyonun Tersi*, İstanbul,** 1970, **Gür Kitabevi, s.** 18-19.

ma sonunda içlerinde Jorris'in de bulunduğu 11 kişi idama, 46 kişi de çeşitli cezalara çarptırılmışlardı.

Ya sonra? Sonrası daha ilginç aslında. Sultan Abdülhamid'in insan israf etmeyi sevmeyen bir 'sarraf olduğunu bu olaydan da anlıyoruz. Diğerleri gibi, suikastın ele başısı olan sosyalist Jorris de affedilmiş, af ne kelime, cebine 500 altın harcırah konularak bu defa Sultan Abdülhamid'in sâdık bendelerinden birisi olarak Avrupa'ya işbaşına gönderilmiştir! Bir suikastçi, belki de dünya tarihinde ilk defa, suikast düzenlediği kişi tarafından işe alınmakta ve ödüllendirilmektedir!

Soğukkanlı Sultan Abdülhamid'in insan kaynakları meselesine bakışına dair minik bir örnek bu sadece...

Jön Türkler ve Mason iktidarı

1910'da Arnavutluk'taki ihtilâlin bastırılmasında ben de görevliydim. Karşılaştığım Alman gazetecilerin, "Türkiye'de mason olmayana hayat hakkı verilmiyormuş, bütün zabitler [subaylar] Mason olmuş" diye endişeli sualler sorduklarına şahit oldum.

Kâzım Karabekir

BU DEFA JOSEPH BREWDA'NIN 1994 yılında Schiller Enstitüsü'nde verdiği bir konferansa dayanarak Osmanlı'da Mason iktidarının oluşumuna ve Abdülhamid'in iktidardan uzaklaştırılmasındaki etkilerine farklı bir pencereden bakmaya çalışacağız.

1865, ilk anayasamızı yazacak olan "Yeni Osmanlılar" cemiyetinin kurulduğu tarihtir. Kendisi de bu cemiyetin üyelerinden birisi olan Ebüzziya Tevfik, cemiyetin kuruluşunda ilginç bir noktaya dikkatimiz çeker. Haziran ayının bir Cumartesi günü akşamı Tansu Çiller'le yeniden meşhur olan Yeniköy semtinde Ahmed Bey adlı bir arkadaşlarının yalısında toplanır ve ertesi gün de Belgrad ormanlarında pikniğe çıkarlar. O Pazar günü, Osmanlı tarihinin sonraki safhalarını derinden etkileyecek olan hareketin fünyesi çekilir.

Toplantılarda yanlarına aldıkları birkaç kitap vardır. Bunlardan birisi, Karbonari İnkılab Cemiyeti hakkındadır, diğeri ise

Lehistan (Polonya) Gizli Cemiyeti hakkında. Dev ağaçlar altına serilmiş hasırlara oturan bu 6 gencin ellerindeki Karbonari Cemiyeti'nin esasları, Yeni Osmanlılar'ın da örgütlenme ve stratejisine temel teşkil etmiştir. Peki nedir bu Karbonari?

Karbonari, 'Kömürcüler' demektir. 19. yüzyıl İtalya'sında kurulan gizli devrimci örgütlere bu adın verilmesi, kömürcüler gibi ormanlarda saklanarak toplantılar yapmalarından kinayedir. Amaçları, İtalya'nın

bağımsızlığı ve parlamenter bir sisteme geçmesidir. Nitekim sonuncusu 1848'de patlak veren çeşitli ayaklanma ve devrimleri örgütlemiş ve kısa bir süreliğine de olsa, bir Roma Cumhuriyeti kurmaya muvaffak olmuşlardır. Ancak Fransız İmparatoru III. Napolyon'un kuşatmasına dayanamayan bu cumhuriyetin kurucuları, başta Guissepe Mazzini olmak üzere sürgüne gönderilmiş ve çalışmalarını dışarıdan sürdürmüşlerdir.

Şimdi bu Mazzini nam zata dikkat buyurula. Zira kendisi, bu cemiyetin fikir ve eylem babalarından olup gayesine ulaşabilmek için gerekirse terör de dâhil pek çok kanunsuz yola başvurmakta sakınca görmemiş gözüpek bir adamdır... Ancak bir özelliği daha var: Hem ileri derecede bir Mason, hem de Karbonari'yi Masonluk tarzında örgütlemeye girişmiş bir lider. İngiltere, Amerika ve Rusya dâhil pek çok ülkede ajanları olan Mazzini'yi kâh Amerikan İç Savaşı'nda görüyoruz, kâh Rus Çarı II. Alexan-der'a suikast düzenlerken.

1872'de ölüyor gerçi ama ajanları faaliyette berdevamdır. Nitekim tam da Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasının ilan edildiği 1876'da, Karbonari'nin de desteğiyle Türkiye'de Abdülaziz tahttan indiriliyor, öldürülüyor, dana önce Mason yapılan V. Murad tahta çıkartılıyor ama üç ay sonra onun da cinneti iyileşmeyince yeni bir darbe ile Şehzade Abdülhamid, Meşrutiyet'i ilan etmesi ve seçimleri yapması şartıyla tahta çıkarılıyor. Bu, tarih kitaplarımızda o kadar sorunsuz, tereyağından kıl çekercesine başarılmış bir 'operasyon' gibi anlatılır ki, insan hareketin dış bağlantılarından neredeyse hiç şüphelenmez.

Oysa bu bir yılda üç taht değişiminin hikâyesi, inanılmaz bir gizli ilişkiler ağının içine düşürür bizi. Hareketi gerçekleştirenlerden Serasker Hüseyin Avni'nin bir şeyden haberdar olmadığı belli. Zaten kendisi Meşrutiyet'e karşı olmasıyla tanınıyor ve bir kin cinayetine kurban ediliyor. Midhat Paşa ne yaptığını bilen birisi gibi ama o da içine itildikleri mücadelenin giriftliğini kavrayacak dirayet mahrum. Nitekim ilk yaptığı işlerden birisi, arkadaşı Namık Kemal'i bir mutasarrıflığa göndererek ondan kurtulmak oluyor. Yani I. Meşrutiyet'i ilan ettiren kadro, birbirini yemekle meşgul. Ancak gerek Karbonari, gerekse İngiliz Başbakanı Lord Palmerston'un desteğinde harekete geçen B'nai B'rith adlı Yahudi örgüt çoktan işin kaynağına oturmuş durumdadır.

İşte Abdülhamid Han'ın büyüklüğü burada karşımıza çıkar. Hem Midhat Efendi'yi tasfiyesi, hem de Masonik güçlerin ellerini kollarını bağlaması, kendi usulünce yasaklatması ve üyelerini takip ettirmesi, hatta zaman zaman hücre evlerine baskınlar düzenletmesi sayesinde Osmanlı ekonomisinin ve kültürünün ana damarına hakim olacak bir İngiliz-Yahudi palazlanmasına iktidarı süresince izin vermez. Nitekim bu yüzden de adı, "Kızıl Sultan" a çıkar. Bunun intikamı, 30 yıllık bir aradan sonra 1908'de alınacaktır.

Hürriyet vaadleriyle iktidara gelen İttihadcıların giderek Türkçülüğe yönelmelerini, araştırmacı Joseph Brevvda, arkalarındaki İngilizlerin oyununa bağlıyor. Yani Türkçülük, Turancılığa dönerken Rusya'yla Osmanlı'yı karşı karşıya getiriyordu. Öte yandan İngiliz gizli servisi, casus Lawrence eliyle Arapçılığı, casus Seton-Watson eliyle Sırpçılığı, Lady Dunham eliyle Arnavutçuluğu, Noel Baxton eliyle de Bulgar milliyetçiliğini körüklüyor ve Osmanlı Devleti'nin parçalanması için gereken bütün şartları hazırlıyordu.

Aynı zamanda Türkiye, İran ve Rusya'dan alınacak topraklarla bir "Büyük Ermenistan" muzu ortaya atılıyor ve kapışma seyrediliyordu. Bir hayaldi bu tabii. Yaşaması mümkün olmayan suni bir hayal. Kendileri de biliyordu bunu. Arkasından bölgeyi birbirine katmak için bir "Büyük Kürdistan" muzu atıldı ortaya. İşin garibi, nasıl oluyorsa her iki "Büyük" devletin de sınırları neredeyse milimi milimine öpüşüyordu. Böylece Müslüman Kürtlerle Hıristiyan Ermenileri birbirine düşürüp bunların birbirini kırmalarından paniğe kapılıp tehcire başvuran Osmanlı'yı suçlu ilan edecek ve asıl gayelerine erişeceklerdir: Kutsal topraklar ve petrol, emperyalizmin ellerindedir artık!

Bütün bu gürültü patırtı içinde işini yürütenler yok değildi. Mesela B'nai B'rith'in Selanik'deki üyelerinden Musevi lider Emanuel Karaso, Jön Türk hareketini ustaca manevralarla Masonluğa bağlayan halka olacaktır. Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmeye giden ekip, Ermeni Aram Efendi, Arnavut Esad Toptanı, Laz Arif Hikmet ve Karaso'dan oluşuyordu ve Son Sultan da asıl bunu hazmedemiyordu.

1876'daki şartları hatırlamıştı. îttihadcılar Serasker Hüseyin Avni'den de ders almamışlardı anlaşılan.

Emanuel Karaso, I. Dünya Savaşı'na sokulan Osmanlı ordusunun iaşe müfettişliğini kapmış ve bu işten yüklü bir servet kazanmıştı. Ancak savaş suçlularının yargılanacağı belli olunca, o da diğer vatan kurtaran arslanlarımız gibi yurt dışında alacaktı soluğu. 1919'da İtalya'ya kaçtı ve orada, kazandığı serveti ölünceye kadar harcadı. Sonradan anlaşıldı ki, Karaso, İtalyan vatandaşıymış! Mazzini'nin büyük planı, belki de bir tek yerde, Osmanlı'da başarılı olmuştu.

Abdülhamid'i hal' etmek üzere saraya gelen bu ilginç karmanın röntgenini Yılmaz Öztuna şöyle çekmektedir:

> Karaso, İtalya'dan para alan bir casus olup, Libya'nın İtalya tarafından yutulmasında meş'um bir rol oynamış, sonradan İtalya'ya kaçmış bir vatan hainidir, Jandarma paşası olan Es'ad Toptanı, birkaç yıl sonra devlete isyan ederek Arnavut istiklâli için silah çekmiş ve sayısız Türk'ün kanına girmiş bir adamdır. Aram Efendi'nin Ermeni ihtilâl komiteleri ile yakın ilgisi malûm olup Sultan Hamid'den Ermeniler'in intikamını almak için hey'ete sokuştulmuştur. Arif Hikmet Paşa, sonraki yıllarda karanlık siyâsî hayatı olan bir denizcidir.[1]

[1] Yılmaz Öztuna, ***Büyük Türkiye Tarihi,*** cilt **7,** İstanbul 1978, Ötüken Yayınevi, s. 233.

Abdülhamid'in Çin çıkarması

Çin'deki temsilcimiz bana Abdülhamid'in Çin Müslümanlarını Sünni mezhebine bağlamak için gösterdiği gayretler hakkında bazı bilgiler ulaştırdı. M. Bapot, aynı zamanda merkeze gönderilen iki Türk ulemadan müteşekkil heyetin elde ettiği neticeleri ve elçiliğimizin kendilerine göstermiş olduğu iyi hizmeti de bildirmiştir.

Bir Fransız diplomatının mektubundan[1]

YALNIZ ABDÜLHAMİD HAN'IN hatırasını değil, bütün tarihimizi kötürüm eden bu zincirleri kıracak, bu kafesten çıkacağız. Zira küresel çağda kendimiz olabilmek ve kendimiz kalabilmek için mecburuz buna. Bir yüzümüz olması ve bu yüzün yerinde kalması için mecburuz. Geleceği olan bir ülke ve toplum olabilmek için mecburuz...

Beyinlerimize öylesine kolu kanadı budanmış, zavallı ve aciz hale getirilmiş bir tarih 'kakalanmış' ki, bu büyük atlasın neresine dokunsam, kucağıma adeta hazineler yağıyor. O zaman da, 'Şu sararmış resimdeki acuzeden işbu yiğitlik destanları nasıl sâdır olabildi?' diye derin düşüncelere dalıyorum ister istemez. Mevcut algı kapasitemizi fersah fersah aşan ve havsalamıza sığmamakta direnen bu "muazzam resmi" anlamakta ve anlatmakta ne kadar zorluk çektiğimi sizler de fark ediyorsunuzdur.

[1] Aktaran: İhsan Süreyya Sırma, ***II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti***, İstanbul 1985, Beyan Yayınları, s. 87.

Barbaros'un Fransa'daki Toulon'u küçük bir Osmanlı şehri haline getirişini veya Macaristan'daki Osmanlı müderrislerinin entelektüel kapasitelerini hatırlayalım bir an. Ve Avrupa Birliği rüyasından uyanıp gözlerimizi bu defa ışığın geldiği canibe, yani Doğu'ya çevirelim ve

yıkıldı-yıkılıyor denildiği bir çağda Osmanlı misyonunun Pasifik sahillerine nasıl dayandığına şahit olalım. Bakalım ve görelim, çöken şey, Osmanlı mıymış yoksa düşünme kapasitemiz mi?

Kaşgar'da dalgalanan Osmanlı bayrağı

Yıllardan 1873, aylardan Haziran'dır. Doğu Türkistan'ı Çin istilasından kurtarmak için destansı bir mücadeleye girişen Seyyid Yakup Han, yeğeni Hoca Töre'yi İstanbul'a elçi olarak gönderir. Hoca Töre, elinde Farsça bir mektupla huzura alınır. Mektupta, Yakup Han'ın ve halkının, yeryüzündeki Müslümanların koruyucusu olan padişahın engin kanatları altına sığınmak istediklerini belirten sözleri, Abdülaziz'in duygulu dünyasında yankılanmakta gecikmemiştir. Nitekim Elçi'nin, mektubu okuduktan sonra, sözlü olarak, ülkesinin içinde bulunduğu vahim durumu anlatması ve askerî yardım talebinde bulunması üzerine Abdülaziz'in direktifiyle derhal yardım hazırlıklarına başlanmıştır.

Dünyada nerede mazlum bir halk varsa, Osmanlı'nın gönlü ve eli oradadır. Hele ki bu halk, Müslümansa. Ta Kaşgar'dan kalkıp gelmiş bu mazlum heyetin mi yardım talebini karşılıksız bırakacaktır Osmanlı?

Derhal harekete geçilir ve Tophane Müşiri Ali Said Paşa ile Umum Fabrikalar Nazırı Seyyid Paşa, yardım işini organize etmekle görevlendirilir. İmkânlar mimkânlar önemli değildir. Herşey, bir Müslüman'ın bir nefes daha fazla alabilmesi içindir.

Sonunda 'yardım paketi' açıklanır: Bütün alet edevatıyla birlikte 6 adet Krupp topu, bin adedi kullanılmış, bin adedi ise yeni olmak üzere toplam 2 bin tüfek ile kapsül ve barut imaline mahsus tezgâh ve sair aletler...

İyi de bu aletleri kimler ve nasıl kullanacakta? Bu da düşünülmüştür elbette. Mermi imal etmeyi bilmeyen ve hayatlarında ilk defa bu topları kullanacak olan Doğu Türkistanlılara yardımcı olmak ve onları, nizamî bir savaşa hazırlamak için 4 muvazzaf, 4 de emekli subay, Enderunlu Murad Efendi'nin başkanlığında ta Kaşgar'a gönderilecektir. Adları tarihimize altın harflerle yazılması gereken bu subaylarımızdan 4'ünün isimlerini biliyoruz: İstihkâm Subayı Ali Kâzım, Piyade Subayı Mehmed Yusuf, Süvari Subayı Çerkes Yusuf ve Topçu Subayı İsmail Hakkı beyler.

Kaşgar elçisi Hoca Töre'yle birlikte yola düşen bu Osmanlı savaş timini taşıyan gemi, Süveyş Kanalı'ndan geçerek Hint Okyanusu'na açılmış ve Hindistan'ın Bombay şehrine varmış, heyet, getirdiği yardım malzemeleriyle karaya çıkmıştır. İngilizlerin önlerine çıkarttığı binbir müşkilat ve eziyeti güç bela atlattıktan sonra nihayet Kaşgar'a varmışlar ve Müslümanların sevgi gösterileri ve gözyaşları arasında şehre girmişlerdir.

Seyyid Yakup Han'ın 100 pare top atışıyla selamladığı Osmanlı yardım heyeti, bu gelişiyle Orta Asya İslam âlemine adeta yeni bir hayat aşılamıştır. Doğu Türkistan'a gönderilen ay-yıldızlı Türk bayrağı, Kaşgar semalarında dalgalanmakta, hutbe Osmanlı padişahı adına okutulmakta ve basılan paralarda Osmanlı hakimiyeti açıkça belirtilmektedir.

Çin'de Nizam-ı Cedid askeri

Osmanlı subaylarının Kaşgarlı gönüllülerden oluşturdukları askerî birliklerin eğitimi ise ayrı bir fasıldır.

Yüzbaşı Ali Kâzım Efendi'nin askerlikle ilişkisi olmayan kimselerden bir topçu taburu teşkil ettiğini, bu taburun kısa sürede "İstanbul askeri" gibi eğitimli hale getirildiğini, ayrıca 3 bin neferden ibaret bir alay kurarak bunlara "Nizam-ı Cedid askeri" adını verdiğini, dönüşte sunduğu rapordan öğreniyoruz.

Doğu Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesinin dönüm noktalarından birindeyizdir ve bu mücadeleye Osmanlı subayları da katılmışlardır. Nizami savaşı öğretirler, taktik verirler, top-tüfek kullanma ve mermi imal etme tekniklerini Çinli Müslüman askerlerine aşılarlar.

Ve, işin acısı, günün birinde esir düşerler Çinlilerin eline. Zindana atılırlar. Ayaklarından zincire vurulurlar; sırtlarında kamçılar şaklar, tırnaklarına demirden iğneler saplanır. İşkence faslı tam 33 gün geceli gündüzlü sürer. Nihayet tam başları kılıçla gövdelerinden ayrılacağı sırada Çinlilere sığınmış bir Doğu Türkistanlı valinin araya girmesiyle kurtulup İstanbul'a, görevlerinin başına dönme imkânını bulurlar.

Abdülhamid'in Çin çıkarması

Sultan Abdülhamid, İslam Birliği *(İttihad-ı İslam)* siyasetini, özellikle emperyalist devletlere karşı bir koz olarak kullanmış ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Kendi şemsiyesi altına, yalnız sınırları

dahilindeki İslam halklarını değil, aynı zamanda başka bayraklar altında yaşamak durumunda kalmış ümmet-i Muhammed'i de almak için yoğun bir çaba içerisine girmiş görüyoruz onu. Faaliyetleri, Kuzey Afrika'dan Türkistan'a, Fas'tan Uzak Doğu'ya, hatta Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Müslüman misyonerlerin çabalarım desteklemeye kadar uzanmış görünüyor. Bu amaçla tarikatleri de kullanmaktan geri kalmadığım biliyoruz (mesela Afrika'nın savunmasında Sunusîleri[2]).

Çin Müslümanlarına Osmanlı yardımlarından mahrum kaldığını düşünüyorsanız yine yanılıyorsunuz. Koskaca bir Abdülhamid

[2] Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, ***Senûsiler ve Sultan Abdülhamid (Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslâm ve Senûsiler)***, İstanbul 1992, Ses Yayınları.

Çin Müslümanları ve Abdülhamid Han'la ilgili notlar

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin Çin Müslümanlarıyla ilişkileri hususunda geniş bilgi için bkz. İhsan Süreyya Sırma, *Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi* (İstanbul 1998, Beyan Yayınları, s. 15 vd. ve 99 vd.) ve II. *Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti* (İstanbul 1985, Beyan Yayınları, s. 59 vd.).

Ayrıca bkz. Taha Toros'un '"Nasihat Heyeti' Çin yolunda" başlıklı yazısı: *Yakın Tarihimiz, Milliyet* gazetesinin tarih ve kültür eki, s. 291-295 ve s. 307-311.

Yakup Han ve ailesiyle ilgili olarak bkz. Hafi **Kadri Alpman, "Seyyid Yakup Han ve şeceresi", *Yeni Tarih Dünyası,* Sayı: 17, 21 Mayıs 1954, s. 675-676 ve 686.**

Seyyid Yakup Han ve Osmanlı Devleti'yle ilişkileri Mehmet Saray tarafından geniş bir şekilde incelenmiştir: *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi I: Başlangıcından 1878'e Kadar,* İstanbul 1997, Kitabevi Yayınları, s. 128 vd.

Çin Müslümanlarına Osmanlı yardımlarıyla ilgili ilginç bir belge için bkz. A. Rıza Bekin, "Sultan Abdülhamid'e sunulan Doğu Türkistan ile ilgili bir rapor", *Doğu Dilleri,* cilt: III, Sayı: 4,1983, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, Ankara, s. 39-66.

Yakup Han isyanının Çin tarihi içindeki yeri hakkında bkz. Caroline Blunden ve Mark Elvin, *Çin: İletişim Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi,* Çeviren: Selçuk Esenbel ve Levent Köker, İstanbul 1989, s. 40-41.

II. Abdülhamid'in Çin Müslümanlarına yönelik ilgisine dair bazı arşiv belgeleri için bkz. Vahdettin Engin, II. *Abdülhamid ve Dış Politika,* İstanbul 2005, Yeditepe Yayınevi, s. 264 (belge özeti) ve s. 321 (belgenin fotokopisi).

faslı vardır ki, sadece üzerinde Türk bayrağı dalgalanan Pekin'deki Hamidiye Üniversitesi'nin Çinli Müslümanların gözyaşlarıyla açılması hadisesi bile başlı başına bir rüyanın gerçekleşmesi demektir.

Nitekim İhsan Süreyya Sırma'nın Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivlerinin "Çin Dosyası"ndan tespit ettiği belgelerden öğreniyoruz ki, Çinli Müslümanlar eğitim düzeylerinin ve eğitim yatırımlarının gayet düşük bir düzeyde olduğundan şikâyetle, Sultan Abdülhamid'den yardım isterler. Üniversite ayarında bir okul yapsanız; biz burada gençlerimizi okutsak, kaliteli, dünya bilgileriyle mücehhez insanlar yetişse diye talepte bulunurlar. Abdülhamid de bu talebi olumlu karşılar, çalışmalara başlanır. Ve 1908 yılı başlarında Pekin'de Hamidiye Üniversitesi açılarak eğitim zilini çalar.

O yıllara ait bir Osmanlı'nın kaleminden çıkmış aşağıdaki Fransızca metin, açılış törenindeki hissiyatı şu veciz cümlelerle aktarıyordu:

> Çin'de yaşayan bütün Müslümanlar, yalnız Padişahımızdan bahsetmekte ve ona karşı övgülerde bulunmaktadırlar. Camilerde, onun adının zikredildiği her seferde, müminlerin yüzünü nurlandıran ruhani bir saadet ve sevinç aksi farkedilir. Diğer Çinlilere nazaran Çin müslümanları daha çalışkan ve daha çok gelişme ve fazilet taraftarıdırlar...
>
> Sadece Pekin'de 38 tane cami vardır. Binlerce Müslüman, günde beş defa ibadetlerini yapmak ve Halife'ye dua etmek için bu camilere gelirler. Cuma günleri, Arapça okunan hutbeler, Pekin Müftisi ve diğer din adamları tarafından Çin diline tercüme edilir...
>
> Her caminin büyük bir medresesi vardır. İslamî eğitimle gerçekleştirilen gelişmeyi kanıtlamak için, bu müesseseler birer delil olarak gösterilebilir. Bir müddet önce de, bu tesislerin dışında, yeniden büyük bir müessese kuruldu ki, ona Padişahımızın ismini vererek, "Pekin Hamidiye Üniversitesi" diye adlandırdılar.
>
> Bu tesisin temelinin atıldığı gün binlerce Çinli mümin Sultan Hazretleri için Hak Ta'ala'ya dua ve niyazda bulundular. Çinlilerin, bu yeni müesseseyi bizim şanlı Padişahımızın adıyla adlandırma arzuları, her türlü övgüye şayandır. İnşaat tamamlandığı için, geçtiğimiz günlerde de açılış merasimi yapıldı.
>
> O gün Pekin Müftüsü, çok sayıda ulema ve binlerce mümin bu bayrama iştirak ettiler.
>
> Merasimin sonunda, Arapça bir konuşma yapıldı, ve Padişahımız için dua okundu. Konuşma ve dua, Müftü tarafından Çinceye tercüme edilerek Müslümanlara tebliğ edildi. Müslümanların çoğu sevinçlerinden ağlıyordu.

> Müslüman Çinliler, diğer Çinlilere benzemiyorlar; onlar, büyük bir dini bağla birbirlerine bağlı olup, şerefli ve iyi kimselerdir. Bizim dini lisanımız olan Arapça'nın belagat ve tatlılığı, müessesenin kapısına çekilmiş olan Osmanlı Bayrağının şanı, bu ince kalpli insanları heyecanlandırmaya ve göz yaşlarını tahrik etmeye yetiyor.[3]

Velhasıl Çin'de kurulan üniversite dahi Sultan Abdülhamid'in İslam Birliği siyasetini ve iradesini yansıtmaktadır.

Yine bir başka belgeden öğrendiğimize göre, Sultan Abdülhamid, Çin Müslümanlarına dinî ilimleri olduğu kadar diğer konuları da öğretmek üzere Şeyhülislamlık makamına yazarak Fatih dersiamlarından Ahmed Ramiz ve Hafız Tayyib efendiler ile ilköğretim müfettişlerinden Hafız Ali Rıza Efendi ve Bursalı Hafız Hasan Efendi'nin gönderilmelerim talep etmiş ama konu hükümetçe savsaklanmıştı. Bunun üzerine Başbakanlık Arşivi İrade Hususi, 86 (24 S 1325) numaralı belgede, meselenin neden savsaklandığı sorgulanmakta ve "alınacak müsbet kararın" (olumsuz bir karar çıkması düşünülmemiştir bile!) saraya arzı istenmektedir.

Sultan Abdülhamid Çin Müslümanlarının varlığını önemsiyordu. Ya biz?

Başımızı öne eğdirmeyenlerin önünde eğilsin başlarımız.

[3] İhsan Süreyya Sırma, "Pekin Hamidiyye Üniversitesi", ***Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi***, İstanbul 1998, Beyan Yayınları, s. 101-103. Bu mektuptaki bilgiler aynı zaman da 5 Mart 1908 (2 Safer 1326) tarihli ***Tercüman-ı Hakikat*** gazetesinde de yayınlanmıştır. Haberin fotokopisi kitapta yer almaktadır (s. 107-109).

Şerif Hüseyin ve Abdülhamid

Ronald Storr'a göre, Arap isyanının İngiliz vergi mükelleflerine maliyeti, 11 milyon Sterlindir.[1]

MEKKE ŞERİFİ HÜSEYİN, Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları sürecinde hayatî önemde rol oynamış bir isimdir. İsmindeki "şerif", Peygamber Efendimiz'in (sav) soyundan geldiğini gösterir. Ayrıca da Fatımî hanedanının torunudur. Yani iki taraflı bir asaleti haizdir.

Bu iki özelliğinden dolayı Şerif Hüseyin'in Arap dünyasında karizmatik bir kişiliği vardır. Yalnız zeki ve dirayetli bir devlet adamı olmadığı için kullanılmaya da müsait bir insandır. Hem karizması, hem de kullanılmaya müsait olması, Abdülhamid'in dikkatini çeker ve onu 1891 yılında ailesiyle birlikte İstanbul'a davet eder; 18 yıl boyunca da bir daha bırakmaz. Şerif Hüseyin'in İngiliz ajanlarıyla irtibat halinde olduğunu haber aldığı için yapar bunu; onu enterne ederek İngiliz ajanlarıyla ilişkisini de kesmiş olur.

[1] Rasheeduddin Khan, "The Arab revolt of 1916-1918", ***Islamic Culture***, No: 4, October 1961, s. 256. Aynı rakam Zeine N. Zeine tarafından da doğrulanmaktadır. Ayrıca Fransızların da Şerif Hüseyin'e 1 milyon 250 bin Frank ödedikleri belirtiliyor. Bkz. ***Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu***, Çeviren: Emrah Akbaş, İstanbul 2003, Gelenek Yayınları, s. 114, dn. 43.

Ne gariptir ki, Sultan Abdülhamid'i tahttan indiren İttihatçılar, Şerif Hüseyin ve iki oğlunu serbest bırakmakla yetinmeyip bir de yeni kurulan Osmanlı Meclisi'ne mebus olarak alırlar. Şerif Hüseyin ve oğulları da, casus Lawrence'in oyunlarıyla Osmanlı'ya karşı mücadeleyi örgütleyen, Osmanlı askeri trenlerine ve demiryollarına sabotaj düzenleyen çetelerin başında bulunurlar. Aldıkları İngiliz sterlinleriyle kendilerine vaad edilen bağımsız Arap Krallığı havucuyla Osmanlı Devleti'nin kutsal topraklardaki egemenliğine son verir ve emperyalizmin avucuna düşürürler.

Aktarmak istediğim ilginç bir hadise, bu olayların sözde baş aktörünün, yani Şerif Hüseyin'in İngilizler tarafından yıllarca kullanıldıktan sonra bir adada geçirdiği 'sürgün emeklilik' yıllarına aittir: Bu bilgiyi Prof. Nevzat Yalçıntaş, KKTC eski Devlet Başkanı Rauf Denktaş'tan dinlemiş. Sultan Abdülhamid'in torunlarından Harun Osmanoğlu da bu durumu teyid etmişti bir başka açıdan.

Şerif Hüseyin'e bir takım cazip vaadlerde bulunulmuştu. Fransızlar bir oğluna Suriye'yi verecekler, öbür oğluna da Lübnan diye bir ülke icad

edeceklerdi. Suudi Arabistan ise kendisine kalacaktı. Yani bir kral soyu, hanedanlıklar şeklinde Arap ülkelerini yönetecekti. Bir süre sonra verilen sözlerin tutulmayacağını, Fransızlar ve İngilizlerin kendisini kullandığını, ancak bir kukla yönetici olacağını anlayıp karşı çıkmak istediyse de Suudî hanedanı bir karşı darbe yapmak suretiyle Şerif Hüseyin'i tahttan indirdi. Hüseyin canını zor kurtardı ve Malta'ya kaçtı. Son rasında ise Kıbrıs'a yerleşti.

Ömrünün son yıllarını vaktiyle İngiliz altınlarından yapmış olduğu hatırı sayılır serveti sayesinde refah içinde geçirdiği Kıbrıs'ta eski KKTC Devlet Başkanı Rauf Denktaş'ın babası Raif Denktaş'la dost olmuşlar. O vakitler küçük bir çocuk olan Rauf Denktaş, babasıyla birlikte zaman zaman Şerif Hüseyin'in evine ziyarete gidermiş.

Rauf Denktaş o günlerde gördüklerini Nevzat Yalçın taş'a şöyle nakletmiş:

> Babamla yanına gittiğimizde hep aynı olay tekrarlanıyordu. Babam onun elini öper, o da anlatmaya başlardı. Şerif Hazretleri "*Ahhh, ben ne yaptım, ahhh, ben ne yaptım? Yaptığımın cezasını çekiyorum. Niye Osmanlı'ya ihanet ettik?*" derdi. Çünkü İngilizler kendisine bazı Arapların kralı ve Müslümanların halifesi olacağını vaat etmişlerdi. Hâlbuki Filistin'e İngilizler yerleşmişlerdi. Oraya Yahudiler mütemadiyen göç ediyorlardı. Suriye'ye Fransızlar kendi kültür ve dillerini yaymışlardı. İngilizler de Irak'a kendi dil ve kültürlerini götürmüşlerdi. [Şerif] Hüseyin babamın yanında hep iç geçirirdi. Bundan sonra babam onu teselli edecek birkaç laf söyler, ben de yanında dururdum. Bir müddet sonra, [Şerif] Hüseyin: "Raif, anlat şu İstanbul havalarını dinleyelim" derdi. [Şerif Hüseyin. Abdülhamid döneminde İstanbul'da 18 yıl gözaltında kalmıştır. Çamlıca veya Beykoz'da oturmuş. -M. A.] Konuşma esnasında bir taş plak çalmaya başlardı. O zaman Şerif Hüseyin: "*Ahh! İstanbul, payitaht*" diyerek ağlamaya başlardı. Babam da o sırada onu teselli edici sözler söylerdi: "Şerif Hazretleri, bu takdir-i İlahidir, üzülme... Sen hata yaptın; ama bundan çok pişman olduğun gözlerinden akan göz yaşlarından belli oluyor. Allah seni bundan dolayı affeder; yapma, ağlama". Babam onu teselli ederken kendisi de ağlardı. Plak bitince biraz daha sohbet ederlerdi. Daha sonra babam onun elini öperdi. Biz kalkıp giderken, [Şerif] Hüseyin: "Rauf, gel!" deyip bana elini öptürür ve elime bir altın verirdi [Şerif Hüseyin o zamanlar İngilizlerden emekli maaş alıyordu- M. A.]. Ben de bu yüzden hep babamla Şerif Hazretlerine gitmek isterdim... Şerif Hüseyin hastalandı, ölümü yaklaşmıştı. Ölümüne yakın Ürdün prensi olan oğlu Abdullah'ın yanına gitti. Onu Amman'a biz uğurlamıştık. Bir müddet sonra ise onun ölüm haberi bize ulaştı.. ?

İhanetler ve bu ihanetler sırasında kullanılan insanların, kullanıldıklarını hissetmesi; Osmanlı'nın gerçekte nasıl bir yeri,

[2] Hazırlayan: Mehmet Tosun, ***21. Yüzyılda Sultan H. Abdülhamid'e Bakış,*** İst. 2003, s. 252.

Lawrence, Cumhuriyet'e de karşı!

1916-1918 yıllarında Arap alemini bazen çil çil altınlarla, bazen de ülke ve altın vaadleriyle kandıran İngiliz casusu Lawrence'in faaliyetlerini Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesiyle sınırlanmış zannetmeyin. Çünkü Lawrence, 1930 yılında bir başka isyanda yeniden karşımıza çıkacaktır.

193o'da patlak veren Ağrı Dağı isyanında Kürt aşiretlerini başkaldırmaya teşvik eden, sınır olayları yüzünden iran',1a aramızı açmaya çalışan gizli kuvvetlerin başında görürüz bu defa onu. Lawrence, Osmanlı'yı bitirmiş, bu defa Cumhuriyet'e karşı harekât halindedir.[3]

boşluğu doldurduğunu ancak onu kaybettikten sonra fark etmeleri bana filozof Rıza Tevfik'in İttihatçıların 'müstebit' dedikleri Abdülhamid'den kat be kat ağır bir istibdat uygulamaya, hatta gangsterlik yapmaya başladıkları bir zamanda "çürük ipliğe hülya dizmişiz" mısrasının geçtiği meşhur şiirini hatırlattı.

Büyüklüğü, yokluğunda büyüyenlerdendi. Zor olan da bu değil midir zaten?

[3] Sadi Koçaş, "Arabistanın taçsız kralı Lâvrens", ***Resimli Tarih Mecmuası,*** Sayı: 6, Haziran 1950, s. 215.

Abdülhamid'in Siyonistlerle dansı

Sorun Siyonizmdir: onun bertaraf edilmesi, Orta Doğuya barışın gelmesinin önşartıdır. Filistin'e Arap-Yahudi barışının gelmesi buna bağlıdır.[1]

John Rose

ZANNEDİLDİĞİNİN TERSİNE Siyonizm bütün dünya Yahudilerinin, hatta İsrail'de yaşayan bütün Yahudilerin kabul ettikleri, destekledikleri, benimsedikleri bir siyasî ideoloji değildir. Daha çok 19. yüzyılda Avrupa Yahudilerinin kendilerine vatan arayış mücadelesi içinden doğan ve İsrail'in kurulmasını sağlayan milliyetçi bir siyasî akımdır. İsrail sınırları içinde dahi Siyonizme karşı çıkan Yahudi grupların mevcut olduğunu biliyoruz. Hatta bazı dini bütün Yahudi gruplar, Siyonizm! sahih Yahudi itikadından temel bir sapma, bir tür küfür olarak görmektedirler.

İslamda ise 'ırk', belirleyici bir kriter olmadığı için Yahudiler Müslüman toplumlarda Batı'daki gibi bir dışlanmaya, aşağılanmaya ve ayrımcı muameleye maruz kalmadılar. Emeviler döneminde de, Abbasiler döneminde de, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de bu temel yaklaşımın sürdüğünü görürüz. Elbette Tuleytula'da (Toledo) 1066 yılında patlak veren ve Harold Blo-

John Rose, ***The Myths of Zionism***, Pluto Press, London-An Arbor MI: 2004, s. 201.

om'un dediği gibi, sebepleri görünenden daha karmaşık olan Yahudi aleyhtarlığı[2] ve 16. yüzyıl sonlarında Topkapı Sarayı'nda vuku bulan Esther Kira olayında görüldüğü gibi, iktidarın gücüne rakip ve potansiyel bir tehlike haline geldiklerinde cezalandırıldıkları istisnalar vardır. Ancak normal şartlar altında Avrupa ülkelerinde gördüğümüz türden, sırf

Yahudi oldukları için dışlanan, aşağılanan, vücutları dünya yüzünden 'iyilik olsun diye' temizlenen bir kavim statüsünde olmadıkları açıktır.[3]

Avrupa ülkelerinin kapı dışarı ettiği Yahudiler, öteden beri soluğu Osmanlı Devleti'nin herkese ve her inanca açık kapısında alıyorlardı. Nitekim 1376'da Macaristan sınır dışı etmişti Yahudileri; onlar da Osmanlı'ya başvurmuş ve başkent Edirne'ye yerleştirilmişlerdi. 1394 yılından sonra bu defa Fransa'dan kapı dışarı edilenlerin tek adresi yine Edirne olmuştur. Hatta Haham İzak Sarfati, dindaşlarını Osmanlı topraklarına sığınmaya çağıran bir mektup bile kaleme almıştı. Şöyle yazıyordu bu ucu yanık mektubunda Fransa doğumlu Yahudi din adamı:

> Türkiye, eğer isterseniz, huzur bulabileceğiniz bereketli bir ülke. Buradan Kutsal Topraklar yolu açık. Hıristiyanlardansa Müslümanların egemenliğinde yaşamak daha iyi değil mi? Burada her insan kendi dikili ağacının gölgesinde huzur içinde kendi hayatını yaşayabilir. Burada istediğiniz süsleri takabilirsiniz. Oysa Hıristiyanlık boyunduruğundayken, hakarete ve tartaklamalara maruz kalacaklar korkusu ile çocuklarınıza gönül verdiğiniz kırmızıları ve mavileri giydiremiyor, sefiller gibi koyu renkli giysilere mecbur kalıyorsunuz... Ey İsrail!
>
> Neden uyumaktasın? Neden uyumaktasın? Neden suskunsun? Kalk ve bu

[2] Bkz. Maria R. Menocal'ın 5. dipnotta adı geçen kitabı, s. xii (Bloom) ve s. 136 (Menocal).

[3] Yahudilerin İslam âlemi ve Osmanlı bünyesindeki maceralarını özetleyen muhtasar bir çalışma için bkz. Eva Groepler, ***İslâm ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler,*** Çeviren: Süheyla Kaya, İstanbul 1999, Belge Yayınları. Osmanlı Yahudileri konusunda ayrıca bkz. Robert Olson, "Jews in the Ottoman Empire and their role in light of new documents: Addenda and revisions to Gibb and Bowen", ***İmperial Meanderings and Republican By-Ways: Essays on Eighteenth Century Ottoman and Twentieth Century History of Turkey,*** İstanbul, 1996, The Isis Press, s. 33-53.

> rezil ülkeyi [Fransa'yı] temelli terk et![4]

Bu bakımdan İslamiyet, Mısır'dan çıkışlarından sonra Yahudi milletine yeryüzünde belki de en huzurlu yaşayacakları medenî ortamı sunmuş bulunuyordu. Avrupa'da ise Yahudiler, Endülüs'deki İslam hakimiyeti dönemi hariç, rahat yüzü görmüş değillerdi.[5] Dolayısıyla Siyonizm, İslam dünyasının değil, Avrupa Yahudilerinin ve doğrudan doğruya Avrupa'nın bir iç problemi olarak ortaya çıkmıştır.

Anti-Semitizm ve 'bizim' Yahudiler

Anti-semitizmin Avrupa'da ortaya çıkış sebebi ise daha yeni bir gelişme olan milliyetçiliktir. Mesela Almanya'da *Volk milliyetçiliği,* yani vatan toprakları üstünde yaşayan üstün ırkı (Germen ırkını) yüceltme tavrı öne çıkmıştır. Bu noktadan yollarına devam eden Naziler, yeryüzünde yaşayan diğer ırkları kendilerine göre bir tasnife tabi tutar ve bu sınıflandırmada Yahudileri (ve Çingeneleri vs.) en aşağı ırk kategorisine sokarlar. Dolayısıyla sırf 'insanlığa hizmet için' bu aşağı ırklar yeryüzünden temizlenmelidir. En fazla gettolara (kendilerine mahsus mahallelere), temerküz kamplarına kapatılmalı, olsa olsa özel izinle dışarı çıkmalarına izin verilmelidir.

Oysa Yahudiler, mesela İstanbul'un göbeğinde bulunan Hasköy'de[6], Selanik'de, İzmir'de, Bahçesaray'da, Manisa'da, Bursa'da... ufak tefek kılık kıyafet kısıtlamaları haricinde asırlar boyu rahatça yaşamış, serbestçe

[4] Aktaranlar: Esther Benbassa ve Aron Rodrigue, ***Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi,*** Çeviren: Ayşe Atasoy, İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 80.

[5] Endülüs'de yaşanan bu parlak birlikte yaşama modelim (Altın Çağ'ı) ve Yahudilerin Endülüs macerasını başarıyla yansıtan eserlerden birisi, Maria Rosa Menocal'a aitir. Bkz. ***The Ornament of the World,*** Backbay Books, 2003 (Türkçe tercümesi: ***Dünyanın İncisi: Endülüs Modeli,*** Çeviren: İhsan Durdu, İstanbul 2006, Etkileşim Yayınları).

[6] Bugün dahi, tamamı ibadete açık olmamakla birlikte, Hasköy semtindeki sinagogların sayısı 10'u bulmaktadır. Bkz. Süleyman Faruk Göncüoğlu, ***Tarihte Hasköy,*** İstanbul 2005, Sinpaş Kültür Yayınları, s. 103-119.

ticaretlerini yapmışlar, bırakın dezavantajlı olmayı, ekonomik hayatta Müslümanların sahip olmadığı pek çok avantaja dahi sahip olmuşlardı. Nitekim Osmanlı yönetiminde dönem dönem büyük sermayenin, Yahudi sarrafların ellerinde döndüğünü görürüz. (Burada belirtelim ki, Yahudiliğin tarımcılıktan tüccarlığa terfi etmeleri, İslamiyetin getirdiği sosyoekonomik devrim sayesinde gerçekleşmiştir. Yani İslamiyet bir bakıma, doğurduğu sosyal ve siyasî hareketlilikle, ticarete teşvikkâr yaklaşımıyla modern şehirli Yahudiliğin önünü açmıştır.)

Anti-semitizm, özellikle Almanya ve Fransa'da yaygın bir karşılık bulmuştur kendisine. Romancı Emile Zola'nın "J'Accuse!" (İtham ediyorum!) adlı bildirisi ile karıştığı meşhur Dreyfus Davası, Fransız toplumunu derinden sarsan anti-semitik olaylardan sadece biridir. Unutmayalım ki, mahkûm olan Albay Dreyfus, bugün ABD'nin savaş zanlılarını kapattığı Guantanamo'ya yakın bir yerde, Guyanalar

civarındaki Şeytan Adası'nda ancak 5 yıl hücre hapsinde yattıktan sonra suçsuz olduğu ilan edilip serbest bırakılabilmişti.[7]

Anti-semitizm cereyanıyla birlikte Avrupa'da Yahudi düşmanlığının da katmerlendiği görülür. Mahallelerine tecavüz edilir, Rusya ve Ukrayna'da olduğu köyleri yakılır (pogrom), kendileri ve çocukları kim vurduya gider. Avrupa'da 19. yüzyılın

[7] Bu ada ve adadan sağ kurtulan iki mahkûm, Fransız subayı Alfred Dreyfus ve İstanbul polislerinden Cemil Efendi'nin akıl almaz maceraları için bkz. Hikmet Feridun Es, "Şeytan Adasında", ***Yedigün***, Sayı: 510, 14 Birinci kânun 1942, s. 8-9. Fransa'da büyük patırtı koparan Dreyfus Davası'nın bazı çevreler tarafından Fransa'nın 1870'de Almanlar karşısında yerle bir olan millî gururunu tamir için bir fırsat olarak siyasî bir malzeme haline getirildiği açıktır. General Boulanger'nin şimdiki Le Pen gibi konjonktürün ürettiği bir siyasî kahraman olarak ortaya çıkıp Dreyfus davasını istismar etmesi ve mitingler düzenlemesi, bildiriler dağıtması bu çabanın bir parçasıdır. Dreyfus Davası hakkında daha içeriden bir yaklaşım için bkz. David Feldman, "Was modernity good for the Jews?", Editörler: Bryan Cheyette ve Laura Marcus, ***Modernity, Culture and 'the Jew'***, Polity Press: 1998, s. 181-182. Dreyfus Davasıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Moris Garson, "Dreyfus meselesi", ***Resimli Tarih Mecmuası***, Sayı: 32, Ağustos 1952, s. 1683-1687.

İsrail'i 'bizim' Yahudiler mi yönetiyor?

Bugünkü İsrail'i kuranların ve yönetenlerin 'bizim' Yahudi'lerimiz değil, Avrupalı Yahudiler, yani Eşkenazlar olduğunu hatırımızdan çıkarmayalım. Zaten bu yüzden de İsrail'de "Doğu Yahudileri" üvey evlat muamelesi görmekte, bu tavır tarihçilik alanına da sirayet etmiş bulunmaktadır. Bu yüzden Avrupa Yahudileri incelemeleri yanında 'bizim Yahudiler'in incelenmesi, henüz emekleme safhasında sayılmalıdır uzmanlara göre.[8]

Osmanlı tarihi, nasıl tarihçiliğin üvey evladı muamelesi görüyor ise, Osmanlı Yahudilerinin tarihi de Yahudi tarihçiliğinde aynı kaderi paylaşıyor demek ki!

sonlarına kadar bu tür tacizlerde *Jewish Question* denilen "Yahudi sorunu" etkili olur. Böylece Avrupa Yahudileri, yani Eşkenazlar içerisinde bir bilinçlenme, güçlerini birleştirme ve modern bir kimlik oluşturma çabası filizlenir.

Theodor Herzl'in Filistin harekâtı

1897 yılında İsviçre'nin Basel şehrinde, Dünya Siyonist Kongresi, bir yıl

[8] Bkz. Benbassa ve Rodrigue, ***age***, 16-27. Nitekim Kuzey Afrikalı Yahudiler İsrail'e göç ettikten sonra ikinci sınıf vatandaş muamelesi görünce bir siyasi parti kurarak haklarını savunmak ihtiyacını duymuşlardır. Bkz. Walter Laqueur, ***The History of Zionism***, Taurisparke Paperbacks, 2003, s. xv.

önce *Der Judenstaat* ("Yahudilerin Devleti") adlı bir kitap telif etmiş olan Theodor Herzl başkanlığında toplanır. Bu yıllarda Filistin, bir Osmanlı toprağı olan Suriye'nin vilayeti konumunda olup burada 20 bin civarında Sefarad Yahudisi, yani İspanya'dan göç etmiş Yahudi cemaati yaşamaktadır. Avrupa ülkelerinde artan baskılar, Siyonistlerin Yahudilere yeni bir yurt bulma çabalarını acil hale getirir. Öncelikle kimsenin kendilerine yurt vermeyeceğini düşündükleri için ünlü banker ailesi Rothschildlerin de aralarında bulunduğu Yahudi zenginler bir araya gelerek bir ülkeden toprak satın almak ve Yahudileri yerleştirmek için harekete geçerler. Tabiatıyla öncelikli vatan adayı, "*Arz-ı Mev'ûd*", yani Vaad Edilmiş Topraklar adını verdikleri Filistin'dir.[9]

Bir ara Theodor Herzl, belki de Yasef Nassi'den ilham alarak[10] Kıbrıs adasını Yahudilere yurt yapmayı düşünür. Siyonist Kongresi'nde, o sıralarda Fransa'nın sömürgesi olan Uganda'nın da adaylar arasında adının geçtiğini yazar kaynaklar. Uganda toprak satışı taleplerini kabul etmesine rağmen, Siyonistler fikir değiştirip gözlerini yeniden Filistin'e dikerler. Filistin söz konusu olunca da, tabiatıyla "Hasta Adam" bile olsa, en güçlü İslam devletinin başındaki Osmanlı yönetimini ve Sultan Abdülhamid'i bulacaklardır karşılarında.

II. **Abdülhamid'in Filistin hassasiyeti**

Mim Kemal Öke'nin *Siyonizmden Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu*[11] adlı kitabını okurken bu Son Padişah'ın, Siyonizm konusunda Düvel-i Muazzama'nın İsrail devletinin kurulması yolundaki riyakârca baskılarına nasıl direndiğini daha etraflı bir şekilde öğrenme fırsatını buluyorsunuz.

Siyonizmin ve aslında İsrail Devleti'nin kurucusu ve teorisyeni Theodor Herzl, İstanbul'a 1896-1902 yılları arasında yaptığı

[9] Bkz. Niall Ferguson, ***The House of Rothschild: Money's Prophets, 1798-1848-,*** Penguin Books, 1999.

[10] Ahmed Uçar, "Siyonizm'in Kıbrıs projesi", ***Tarih ve Medeniyet,*** Sayı: 41, Ağustos 1997, s. 12-14.

[11] Mim Kemal Öke, ***Siyonizmden Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu,*** İstanbul 2002, Ufuk Kitapları. II. Abdülhamid'in Filistin hassasiyetini ele alan bağımsız bir çalışma için bkz. Refik Şakir en-Nedşe, ***Sultan II. Abdülhamid ve Filistin,*** Çeviren: Necmeddin Gevri, 2. baskı, İstanbul 2004, Semerkand Yayınları.

5 ziyaretten yalnızca birisinde Padişah'la görüşebilmiştir. Bütün gücüyle Sultan'ı Yahudilerin Filistin'e iskânına ikna etmeye çalışan Herzl'in çabaları her seferinde akim kalmış ve sonunda Abdülhamid tahtta kaldığı sürece Filistin'de bir İsrail devletinin kurulamayacağını anlamıştır.

Theodor Herzl, ilk girişimini danışmanlarından Kont Newlinski aracılığıyla yapar. II. Abdülhamid'in gözüne girebilmek ve kendisini etkileyebilmek için meseleye şöyle yaklaşmayı dener:

Herzl, Newlinski aracılığıyla nakit 5 milyon altınlık teklifini yapar (bu paranın büyük kısmım Baron Edmond Rothschild karşılamaya söz vermiştir). O vakitler Osmanlı hazinesinin içinde bulunduğu sıkıntılı vaziyeti düşünürsek, toplam 20 milyon sterlini bulacak bu cömert teklif, gerçekten de ciddi ve su kadar ihtiyaç duyulan bir meblağdır. 1881 yılındaki Muharrem Kararnamesi'yle Osmanlı hazinesi dış borçlarım ödeyemeyeceğini, yani iflasım ilan etmiş ve müteakip yıllarda Düyun-ı Umumiye'ye devredilen borçların tasfiyesi, devleti ağır bir malî sıkıntıya sokmuştu.

Abdülhamid'in tepkisi

Tam da bu sıkıntılı döneme rastlamasına rağmen, Herzl'in teklifi Sultan Abdülhamid tarafından gösterilebilecek en sert tepkiyle reddedilir. Cevabın tonu, gerçekten de serttir:

> Eğer bay Herzl benim arkadaşım olduğun gibi bir arkadaşınsa ona söyle: Bu meselede ikinci bir adım daha atmasın. Ben bir karış dahi olsa toprak satmam. Zira bu vatan bana değil, milletime emanettir. Milletim bu vatanı kanlarıyla mahsuldar kılmışlardır. O, bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz. [Böyle bir toprak parçası bizden kopartılmak istense bile o toprağı kanlarımızla kaplarız ve yine bizim toprağımız olur.] Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efradı birer birer Plevne'de şehid düşmüşlerdi. Bir tanesi dahi geri dönmemek üzere hepsi muharebe meydanında kalmışlardır.
>
> **Türk imparatorluğu bana aid değildir, Türk milletinindir. Ben onun hiçbir parçasını veremem. Bırakalım Museviler milyonlarını saklasınlar. Benim imparatorluğum parçalandığı zaman onlar Filistin'i karşılıksız bile ele geçirebilirler. Fakat yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade edemem.[12]**

Bu sarsıcı sözlerden, gerçekten de sorumluluğunu müdrik, "insanlığın son adası"nı yönetme ehliyetini haiz, vakur ve vatansever bir hükümdar portresini çıkarmamak mümkün değildir.

Artık 1901'deyiz ve sonunda Herzl, Sultan'ın karşısındadır.

Biz Avrupa'da dışlanıyor ve istenmiyoruz, sürekli eziyetlere maruz kalıyoruz. Bu kıtada haysiyetimizle, insanca yaşamak hakkına malik değiliz. Siz ki büyük bir devletsiniz; zamanında bize kucak açmıştınız (1492 yılındaki Sefarad göçüne atıfta bulunuyor). Yahudiler şimdiye kadar sizin kanatlarınız altında mutlu ve huzurlu yaşadı. Bugün de bizden aynı hayırhahlığınızı esirgemeyin. Filistin'e gelip yerleşelim ve sermayemizle, teknik bilgimizle, yetişmiş insan gücümüzle Osmanlı Devleti'ni sizinle el ele verip kalkındıralım. Siz de demiryolu yapmak, eğitimi geliştirmek, kalkınmak vs. istiyorsunuz. Pekala bunları finanse edebiliriz. Avrupalılarla, özellikle de Almanlarla ilişkilerinizi geliştirelim. Ne yapmak istiyorsanız yardımcı olalım. Yeter ki, bize Filistin'den bir miktar toprak tahsis edin. Avrupa'daki baskılardan uzak, kendi başımıza hür bir şekilde yaşayabileceğimiz, dış işlerinde size bağlı bir toprak... (Tabiri caizse iki göz odamız olsun, başka bir şey istemiyoruz, diyorlar.)

Bu sırada Sultan Abdülhamid'in kafasındaki sorular ise şöyle sıralanmıştır:

Aslen İslam dünyasının meselesi olmayan ve Avrupa'da ortaya çıkan "Yahudi Sorunu", neden Avrupa'nın bünyesinde hal

[12] Mim Kemal Öke, Saraydaki Casus, ***Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery*, 2.** baskı, İstanbul 1998, İrfan Yayımcılık, s. 212.

Abdülhamid'in adamlarından Newlinski'nin tavsiyesi

Sultan Abdülhamid'in güvendiği bazı yabancı uzmanları vardır, Polonyalı bir soylu olan Kont Newlinski de onlardan biridir. Newlinski, Abdülhamid'in haber alma, bir başka deyişle "Hafiye" teşkilatının üyesidir aslında. Bir başka deyişle, zaman zaman Avrupa sosyetesinin kabul salonlarında dolaşıp oralarda konuşulanları Sultan'a rapor etmekle görevli bir tür 'ajan'dır. Hatta Sultan Abdülhamid ona Avrupa'da Osmanlı'nın çıkarlarını savunan bir gazete bile çıkarttırmıştır.

İşte Newlinski'nin Abdülhamid'e sunduğu 23 Mart 1897 tarihli dilekçesinden üç beş cümle:

> "Hükümet-i seniyyenin ahval-i maliyesi Musevi sermayedarların muaveneti olmadıkça ıslah olunamayacaktır. Bu sermayedaran ise

hükümet-i Osmaniyenin zir-i idaresinde olarak arz-ı Filistin'in bir kısmında müstemlekât tesisi müsaadesinden başka bir şey istemiyorlar... Yahudiler politikayla asla iştigal etmezler... Zat-ı şahane Yahudilerin istidasını tervic buyurdukları halde hem cihanın en büyük sermayedarının [Baron de Rothschild'i kastediyor olmalı] muavenet-i nakdiyesini, hem de Avrupa'nın Musevi elinde bulunan en büyük gazetelerinin muavenet-i maneviyesini elde etmiş olacaklardır. Bu da hususiyle şu zamanda nazar-ı istihkar ile bakılacak bir şey değildir."[13]

ledilemiyor da, ısrarla Osmanlı topraklarına transfer edilmek isteniyor? Neden ille de Osmanlı bünyesinde çözülmek isteniyor mesele? Soykırımlar Avrupa'da yaşanmakta, ayrımcılık yine oralarda vuku bulmaktaydı. Hal böyleyken faturanın İslam dünyasına kesilmiş olması düşündürücü değil midir?[14]

Aynı görüşmeyi bir de Mim Kemal Öke'nin kitabından okuyalım:

II. Abdülhamid'e Batı ülkelerinde ırkdaşlarının uğradığı haksızlıkları ve

[13] Baha Gürfırat, "II. Abdülhamid ile ilgili belgeler (Yıldız Arşivi)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 17, Şubat 1969, s. 49.

[14] Bu soruların benzerlerini, çağdaş düşünürlerden Gai Eaton (sonradan Müslüman olmuş ve Sidi Hasan Abdullah Abdülhamid adını almıştır) *İslam and the Destiny of*

çektikleri zulümleri anlatan Dr. Herzl, Musevi uyruklarına göstermiş olduğu iyilik ve adaletten dolayı Padişah'a dünya Yahudiliğinin şükranlarını iletti... Osmanlı ülkesinin Mezopotamya'da bulunan petrol yatakları, altın ve gümüş madenleri, verimli toprakları ile ileri düzeyde iktisadî potansiyelinin olduğunu hatırlattı. Fakat tüm bu zenginlikler Avrupa devletleri tarafından sömürülmekteydi.

Görüldüğü gibi, Siyonizm'in babası, Batı'yı Padişah'a şikâyet etmekte(!) ve Musevilerin selametinin ancak Osmanlı topraklarında mümkün olacağını, hatta topraklarına çekeceği Musevilerin bilgi, yetenek ve imkânlarıyla imparatorluğun dağılmaktan kurtulabileceğini söylemektedir. Herzl, tekliflerini *Hatıralar'ında* şöyle özetler:

Türk maliyesini sağlığına kavuşturabilmek için yirmi milyon sterlin ayırmalıydık. Filistin için de her sene seksen bin altın gelir getirmesi esası üzerinden iki milyon sterlinle Türkiye'yi "Düyun-ı Umumiye" den, yani Avrupa'nın tasallutundan kurtarmalıydık.

Düyun-ı Umumiyenin A, B, C ve D hisse senetlerinin sahiplerini, faizleri artırarak, yahut amortisman müddetlerini uzatarak Düyun-ı Umumiyenin

> feshini temin edebilirdik, bu da Osmanlı Devleti'ni bir beladan kurtarmak demek olurdu.[15]

Herzl'in daha 13 Ağustos 1899'da Basel'den Sultan Abdülhamid'e çektiği telgrafın tam metni şöyleydi:

> Haşmetlu Sultan Abdülhamid Han,
>
> Yahudi tebaasına karşı gösterdiği âlicenaplıktan ötürü Sultan Abdülhamid Han Hazretleri'ne içten gelen minnet ve şükran duygularını arz etmek, görev olmuştur. Siyonistlerin arzusu Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde bulunan talihsiz kardeşlerinin imdadına koşmak ve [onları] Osmanlı İmparatorluğunun büyüklük ve cömertliğine tevdi etmektir. Onlar bu maksadın sadakatinin, Halife'nin hakim şahsiyeti tarafından da cesaretlendirileceğine samimiyetle inanmaktadırlar.[16]

Man adlı kitabında dile getirmiştir. Türkçe tercümesi için bkz. ***İslâm ve İnsanlığın Kaderi,*** Çeviren: İhsan Durdu, İstanbul 1992, İnsan Yayınları, s. 48 vd. Eaton'a göre, İsrail devletinin kurulmasını mümkün kılan şey, Yahudi katliamının Avrupa ve Amerika'da uyandırdığı suçluluk psikolojisidir.

[15] ***Siyonizmin Kurucusu Theodor Herzl'in Hatıraları ve II. Abdülhamid,*** Çeviren: Ergun Göze, 2. baskı, İstanbul 2002, Boğaziçi Yayınları, s. 72. Ayrıca bkz. Süleyman Kocabaş, ***Türkiye ve Siyonizm,*** İstanbul 1987, Vatan Yayınları, s. 151 vd. Laqueur, ***age,*** s. 84 vd.

Mantık, gerçekten de mükemmel kurulmuştur ve Padişah'ın bu zekice kurgulanmış yaklaşım karşısında teslim olması beklenmektedir.

Fakat beklenen olmaz. Herzl'i dikkatle dinleyen Abdülhamid, Yahudilerin Filistin'e yerleşmeleri ve özerk bir idare kurmaları karşılığında Musevi bankerlerin Avrupa' daki Osmanlı borçlanma tahvillerini toplayarak devlete rahat nefes aldırabileceklerini de içeren bu cazip teklifi, ülkesinin selameti bakımından tehlikeli bularak reddeder. (Liberallerimizin, mesela Kıbrıs karşılığında böyle bir teklif yapılsa kabul etmeden önce kaç dakika düşünme ihtiyacını duyacaklarını doğrusu insan merak ediyor.)

Bir karış dahi vatan toprağını satmam!

Ben bir karış dahi olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil, milletime aittir. Milletim bu vatanı kanlarıyla mahsuldar kılmışlardır...

Sultan Abdülhamid

Abdülhamid alarmda!

[16] Theodor Herzl, ***Hatıralar,*** s. 203.

İş burada da kalmaz. Osmanlı maliyesinin zorda kaldığı bir dönemde Abdülhamid bu defa kurnazca bir karşı teklifte bulunur. Osmanlı borçlarının konsolide edilmesi karşılığında Filistin haricinde herhangi bir Osmanlı toprağına yerleşebilirlerdi Museviler. "Kapımız onlara açık" diyordu Padişah. Ama Siyonistlerin gözü, "herhangi" bir toprakta değil, Filistin'dedir ve bu karşı teklifi derhal reddederler. Oyun, böylece ortaya çıkmıştır.

Abdülhamid, Sırp Kralı'nın toprak talebini nasıl reddetti?

Aynı toprak verme teklifi, İzvomik kalesi için 1879 yılında Sırbistan Prensi Milan Obrenoviç'den gelmiş ve Sultan Abdülhamid tarafından şu sözlerle reddedilmişti:

Sizi severim. Arzunuzu da is'af etmek [yerine getirmek] isterim. Ancak, istediğiniz yerin her karış toprağı, efrad-ı milletin kam ile alınmıştır. Onu, size ihsan etmeye bende hak ve salâhiyet yoktur.[1]?

Aynı Sırp Kralı'nın Sultan Abdülhamid'den, ailevî bir konuda yardım istediği Fransızca mektup, Yıldız Evrakı arasında bulunmaktadır ki, İstanbul'da yapılan Eurovision finalinde 2. olan Sırp şarkıcı Zeljko Joksimoviç'in "Sırpların Türk idaresinde 500 yıl yaşadıkları köleleğin cevabını vereceğini" söylemesi üzerine 2 yıl önce büyük bir gazetede habere konu olmuştur.[18]

Hem Yahudileri topraklarından kovmak, hem de onların Filistin'e yerleşmesi üzerinden çıkar sağlamak isteyen ikiyüzlü Alman ve Rus politikalarının farkında olan Abdülhamid ise karşı politikalar geliştirmekte gecikmeyecektir.

Özellikle de Almanya ve Rusya'nın, Musevilerin Filistin'de bir yurt edinmesi için yaptıkları baskı karşısında Avrupa devletlerinin ikiyüzlülüğüne dikkat çekmiştir Abdülhamid. Bizzat Yahudi Sorunu'nun kaynağı olan bu ülkelerin, topraklarından "tard ve ihraç etmek" istedikleri Yahudileri bir Osmanlı toprağına monte etmek için baskı yapmaları ve yerleştirdikten sonra da, bu defa yerleşimcileri Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmaları, Abdülhamid'i bu oyunda çok daha dikkatli davranmaya sevk etmiş ve Kırmızı Tezkere uygulamasından toprak alımının yasaklanmasına kadar pek çok tedbiri ard arda yürürlüğe

[17] Bkz. "Osmanlı tarihinden ibretli fıkralar", *Resimli Tarih Mecmuası,* Sayı: 9 (81), Eylül 1956, s. 567.

[18] Bkz. Burak Altuner, "Sırp Kralı Milan'ı Osmanlı kurtardı", *Akşam,* 17 Mayıs 2004.

koymuştur.

Sultan Abdülhamid, bu biriken borçları sistemli bir şekilde tasfiyeye çalışmış ancak tamamım ödeyemememiş durumdadır.

Abdülhamid, o sıralarda otuzlu yaşlarında bulunan bu genç adamın çalışkanlığını ve vatanı ve milleti uğrunda gösterdiği bu halisane gayreti takdir eder. Hatta kendisine bir nişan-ı zişan takdim eder. Bu bile yeter Herzl için. Avrupa'da gittiği kabullerde göğsüne gururla asar. Ancak bu nişan 'rüşveti' karşılığında Herzl'den neler istendiğini de biliyoruz: 1) Ermeni meselesinde Türkiye'nin elini rahatlatacak girişimlerde bulunmak, 2) Yeni bir borçlanma projesi olan Rouvier mali teklifinde Herzl'in de çağrılarak Fransızlara rakipsiz olmadıklarını göstermek (Herzl Abdülhamid tarafından borç pazarlığını kızıştırmak üzere kullanıldığını daha sonra anlayacak ve öfkelenecektir), 3) Siyonist kongrelerinde Sultan'a bağlılık telgrafları çekmek, ve 4) Siyonist kongrelerine gözlemci gönderilerek Osmanlı Devleti aleyhindeki tasarıları birinci elden öğrenmek.[19]

Abdülhamid uzun vadeli düşünür ve Avrupa'ya olan bağımlılığın, teklifi kabulü halinde bir Yahudi bağımlılığına (Yahudi sermayedarlara bağımlılığa) bürüneceğini kestirir ve sonuç olarak böylesine çarpık bir ilişkiye girmeyi reddeder.

Ne var ki, teklifler reddedildikten sonra dahi Siyonistlerin Filistin toprakları üzerinde bir Yahudi devleti kurma çabalarının arkası kesilmez. Abdülhamid'in köşeye sıkışacağı bir gün nasıl olsa gelecektir.

Karşı hamle

Abdülhamid'in yukarıda sözünü ettiğimiz karşı atağı da çok kurnazca tasarlanmıştır. Bilmektedir ki, Siyonistler ısrarla Filistin'i istemektedirler

Age, Ergun Göze'nin Önsöz'ü, s. 6-7.

ve bir kere girince oradan asla çıkmayacaklardır. Yahudiler de onun bu teklifini kabul etmeyecek kadar akıllıdırlar. Nasıl ki, II. Bayezid döneminde İspanyol Musevileri Osmanlı memleketlerine kabul edilmiş, istedikleri yerlere yerleşmişlerse, bugün de aynı uygulamayı talep etmektedirler. Ancak şartlar tamamen değişmiştir. Marx'ın dediği gibi, tarih tekerrür ettiğinde ortaya çıkan şey komediden (fars) başkası değildir. Bu yüzden hangi teklif getirilirse getirilsin, Sultan Abdülhamid, Filistin'de

İsrail devletinin tohumunu atacak olan bir toplu yerleşmeye izin vermemekte direnmektedir.

Theodor Herzl görüşmelerin tıkanması üzerine, "Abdülhamid'le bu iş olmayacak. Onun tahttan indirilmesi ve yerine bizimle uyumlu çalışacak idarecilerin geçmesi lazım" diyor.

İşte 1908'deki Jön Türk devrimine Avrupa'daki Siyonistler bunun için ziyadesiyle sevinmişlerdi. II. Abdülhamid'i Büyük İsrail projesinin önündeki en inatçı engel olarak görmelerinden daha doğal bir şey olamazdı.

Siyonistler 1908'deki Jön Türk devrimini desteklemiş, hatta İttihatçıların yönetimi ele almasını can u gönülden arzu etmişlerdi. Abdülhamid'den sonra Osmanlı ülkesinde kendilerine özgürlük kapılarının sonuna kadar açılacağını ümit ettikleri için hem muhalefet yıllarında Jön Türklerle, hem de iktidar yıllarında İttihatçılarla yakın ilişkiler içerisine girmişlerdir.

Söz buraya gelmişken, Sultan Abdülhamid'in *Siyasi Hatıratım* adlı notlarından bütün bu olup bitenler karşısında onun neler düşündüğünü okuyalım:

> Siyonistlerin şefi olan Herzl fikirleriyle beni ikna edemez... Herzl dindaşları için toprak istemektedir. Fakat zekâ, her şeyi halletmeğe kâfi değildir.
>
> Siyonistler, Filistin'de yalnız ziraat yapmak değil, orada hükümet kurmak, siyasî temsilcilerini seçmek gibi şeyler de arzu ediyorlar [biz sadece ekip biçmek, karnımızı doyurmak istiyoruz deseler de Abdülhamid'in güçlü haber kaynakları, Avrupa'daki Siyonist kongrelerinde bizzat görevlendirdiği adamları var. İçeriye bir delegeymiş gibi giren adamlarından aldığı bilgiler gösteriyor ki, Yahudilerin Filistin'de ciddi ciddi bir devlet kurma niyet ve çabaları vardır -M.A.]. Bu haris tasavvurlarının mânasını gayet iyi anlıyorum. Lâkin Siyonistler bu teşebbüslerini kabul edeceğimi zannetmekle saflık ediyorlar. İmparatorluğumuz dahilinde, halkımızın fertleri olarak ve Babıâlinin dirayetli hizmetkârları olarak yahudilere ne kadar kıymet veriyorsam, Filistinlilere dair kurdukları tasavvurlara da o kadar düşmanım. [Tercüman vs. olarak bürokraside çalışan Yahudiler var. Abdülhamid bir İsrail devletinin kurulması halinde neler olabileceğim o günden bizlere söylemiş oluyor. M.A.] İmparatorluğumuz dahilindeki boş araziyi iskân etmek için münasip şekilde muhaceret tertibine ihtiyaç var. Fakat Yahudi muhaceretini münasip telakki etmeyiz. Yabancı dinden olanları kıymık gibi etimize kendimiz soktuğumuz devirler geçti. Devletimizin hudutları dahilinde

> ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dinî inançları paylaşanları kabul edebiliriz.[20]

Sultan'ın bu sözleri, onun Siyonizmle ile ilişkisini zannedildiği gibi bir Yahudi aleyhtarlığına, yani anti-semitizme değil, tutarlı ve derin bir devlet felsefesine dayandırdığını göstermektedir. Gariptir, yukarıdaki hakimane sözler, Herzl'i kızdırdığı kadar heyecanlandırmıştır da. Hasmı bile olsa, Abdülhamid'in vatanperverliğine hak verir, hatta hayranlığını belirtir. Ve aşağıdaki satırları yazmaktan kendini alamaz hatıra defterine:

> Sultan'ın gerçek bir devlet adamı büyüklüğü yansıtan bu sözleri, her ne kadar o an için bütün ümitlerimi söndürse de, bana tesir etti ve heyecanlandırdı. Ölümü ve paylaşılmayı kabul eden bu kadercilikte trajik bir güzellik vardı ve madalyonun öteki yüzünde ise pasif bir mukavemet şeklinde de olsa, son nefese kadar mücadele iradesini gösteriyordu.

[20] *Siyasi Hatıratım*, s. 53 ve Mim Kemal Öke, *Siyonizmden Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu.*

Herzl, "yumurtalar" üzerinde dans ettiğini yazıyordu. Abdülhamid ise "kurtlarla dans"a kalkmıştı. Cezası da ağır olmalıydı.

Siyonistler İstanbul basınını satın almaya karar vermişlerdi!

Theodor Herzl henüz 43-44 yaşlarındayken ölür. Ancak yerine geçenler, Siyonist mücadeleyi onun yolunda devam ettireceklerdir.

Bütün yetkileri uhdesinde toplamış tek bir adamla mücadelenin ne denli çetin bir iş olduğunu gören Siyonistler için İttihadcıların 1909'da Abdülhamid'i devirip iktidara gelmeleri sevindirici bir gelişmedir. Meşrutî bir yönetimde, yani Yahudi milletvekillerinin de içinde bulunduğu bir Meclis'te Filistin'e yönelik taleplerini daha kolay kabul ettirebileceklerini düşünürler. Bu konuda epeyce iyimserdirler. Avrupa Siyonistleri, İstanbul basınında ticari yatırımları olan Musevilerle ilişki kurarak Osmanlı kamuoyunu etkilemeye çalışırlar. Hatta İstanbul basınını Baron de Hirsh'in parasıyla satın almayı dahi düşündüklerini Herzl'in hatıratından öğreniyoruz.

Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmeye giden heyetin içinde yer alan Emanuel Karaso (Carasso), yukarıda gördüğümüz gibi hem Mason, hem de Arnavut Yahudisiydi; başka Musevi vatandaşlar gibi, milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a girdi ve bu, Siyonistler adına ciddi bir kazanç sayıldı.

Ne ki, 1908-1913 arasında tam bir kargaşalık hakimdi Babıali'ye. Sözde bir serbesti, bir özgürlük havası esiyordu. Ancak Ocak 1913'de gerçekleşen Babıali Baskını'yla İttihad ve Terakki Fırkası silah zoruyla yönetime el koydu ve iktidarı eline geçirdi. Böylece "mutlakıyetçi", "müstebit", "zâlim", "hunhar" yaftalarıyla devirmeye kalktıkları Sultan Abdülhamid'in yönetiminden çok daha müstebidane bir idare, adeta bir gangster çetesi idaresi kurdular. Bediüzzaman Said Nursi'nin *Divan-ı Harb-i Örfi* adlı kitabında bahsettiği sıkı yönetim ilan edildi. Suçsuz nice insan da "jurnalci", "istibdat taraftarı" gibi suçlamalarla ibret-i âlem için Beyazıt Meydanı'nda asıldı. Cesetleri kokana kadar sallandırıldı. Komitacılar tarafından yollarda adam (bazen de gazeteci) öldürülmesinin 'temizlik' sayıldığı günler yaşanıyordu imparatorlukta.

İşte bu kargaşalık ortamında Filistin'e gizli Yahudi göçlerinin patladığına tanık olunur. II. Abdülhamid döneminde kitlesel göçe yeltenilmişse de, Sultan aldığı tedbirlerle bunu engellemeyi, en azından sınırlandırmayı başarmıştı.[21] Yahudiler doğrudan doğruya Osmanlı topraklarına göç etmek yerine, bir Avrupa devletinin tâbiyetine geçer, kapitülasyonların verdiği haklardan yararlanarak Filistin'e bir Avrupa ülkesinin mensupları olarak adım atarlardı. Ticaret yapacakları bahanesiyle gider ve karaya adım attıktan sonra da zinhar çıkmazlardı.

Böylece Filistin'de 20-25 bin kadar olan yerleşik Yahudi Sefarad nüfusu, 15-20 yıl içerisinde Eşkenazların akınıyla 125 bini bulmuştu. Giderek hızlanan Eşkenaz göçleriyle birlikte Filistinlilerin topraklarına el koymalar, köy baskınları, sabotajlar vs. ile tarihin en büyük trajedilerinden birinin fitili ateşlenir. Tek cümleyle, Abdülhamid'in bozulmasını engellemeye çalıştığı kadim düzenin, emperyalizmin elinde kısa sürede raydan çıktığına şahit olunur.

Özetleyecek olursak, Osmanlı Devleti'nin başına gelenler Filistin özelinde de sahnelenmiştir aslında.[22]

Birinci Dünya Savaşı, 1918 yılında, diğer imparatorluklar gibi Osmanlı Devleti'nin de çöküşüyle sonuçlanır (Rus Çarlığı ise bir yıl önce veda etmiştir tarih sahnesine). Filistin'in de içerisinde bulunduğu kutsal

[21] Bkz. Ahmet Akgündüz, "II. Abdülhamid'in Yahudilerin Filistin'e yerleşmesini yasaklayan bir iradesi", ***Türk Dünyası Tarih Dergisi***, Sayı: 3, Mart 1987, s. 27-29.

[22] 1930'larda 3 dönem CHP milletvekilliği de yapan İbrahim Alâettin Gövsa, 1948 tarihli bir yazısında Filistin'in Türk hakimiyetinden ayrıldığından beri ateş ve kan içinde bulunduğunu ve bu topraklarda en geçerli çözümün hala Türk çözümü olduğunu yazabiliyordu. Bkz. "Filistin: Çıban başı", ***Yedigün***, Sayı: 781, 22 Şubat 1948, s. 10-11.

topraklar İngiltere tarafından işgal edilir. Aralık 1917'de General Allenby komutasındaki İngiliz ordusu Kudüs'e girer ve Selahaddin-i Eyyubî'den Haçlıların intikamını aldığını söyler. Filistin'de bir İngiliz mandası teşkil edilir. Bundan soma Yahudi göçü sistemli hale getirilir. Kendilerine her türlü kolaylık sağlanır, araziler tahsis edilir ve bu şekilde, İsrail devletinin tohumu atılır. İngilizler gereken altyapıyı hazırladıktan sonra da Yahudi sabotajlarını ve terörizmini bahane ederek çekip gideceklerdir.

Avrupa devletleri Yahudilerin iskânı için kendisine baskı yaptıklarında Sultan Abdülhamid şu tepkiyi vermişti:

Kendi topraklarınızda Yahudilerin güvenliklerini sağlayamayıp benim ülkeme atmaya çalıştığınız yetmezmiş gibi, bir de onlar aracılığıyla üzerimde baskı kurmaya kalkıyorsunuz.' Yani hem bir eve zorla misafir sokmak, hem de 'Neden misafirine iyi bakmıyorsun?' diye ikide bir hesaba çekmek gibi bir tavırdır bu...

Böylesine tarifsiz bir ikiyüzlülük içerisinde olan Avrupa kamuoyu, bugün de aynı ikiyüzlülüğün, aynı ikili oynama politikasının sıkıntısını çekiyor aslında. Ve derin bir suçluluk kompleksi içerisinde, İsrail'in Filistin halkına yaptığı zulümleri kılını kıpırdatmadan seyredebiliyor.

Nasıl olsa bir Avrupa sorunu olan Yahudi Sorunu'nu başka bir bünyeye, İslam dünyasına transfer etmeyi başarmışlardır. Artık kendilerini, "Vicdan testi"ni başarıyla vermiş sayabilirlerdi.

Velhasıl, çözüm, Abdülhamid'siz bulunmuştur!

Sultan Abdülhamid ve Samuraylar

Güvertede Ertuğrul'un elli kişilik bandosu, Mikado'nun ve Sultan Hamid'in marşlarım çalıyordu... Şarkın ruhunu taşıyan hilalin ve güneşin çocukları, berrak bir semada buluşmuşlardı. Bunlar, uzun zamanlar birbirlerini kaybettikten sonra, birdenbire karşılaşan sevgili dostlara benziyorlardı.

Ziya Şakir

'İÇERİYE GİRDİĞİMDE PADİŞAH, salonun ortasındaki büyük masanın başında en büyük ölçekli, "Kipert Paftası" denilen haritanın başındaydı. Harita üzerine Japon ve Rus bayrakları iğnelerle yerleştirilmişti. Böylece Rus-Japon savaşında kimin hangi toprakları elinde tuttuğu takip ediliyor, gelen haberlere göre bayraklar yer değiştiriyordu. Abdülhamid, bizi bu masanın sağ ve solundaki yaldızlı koltuklara oturttu ve Bagnam Paşa'ya bayrakların doğru yerlere yerleştirilip yerleştirilmediğini sordu.'[1]

Özetleyerek aktardığımız bu cümleler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk

[1] Bu cümleler, Cemal Kutay'ın Rauf Orbay'ın hatıratı şeklinde düzenlediği 5 ciltlik çalışmasından özetlenerek alınmıştır. Metnin aslı ve tamamı için bkz. ***Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsan: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964),*** cilt 1, İstanbul 1992, Kazancı Yayınları, s. 262-263.

Başbakanı Rauf Orbay'a ait. O zamanlar henüz 20'li yaşlarında genç bir bahriyeli subay olan Rauf Bey kadar, yaverlik ve tercümanlığını yaptığı Amerikalı amiral Bagnam Paşa da şaşkındır Sultan'ın Rus-Japon savaşına duyduğu bu derin alaka karşısında. Yıldız Sarayı'na kapanmış bir despot olarak gördüğü Sultan'ın, dünya ahvalini, özellikle de Japonların Mançurya'daki ilerleyişlerini böylesine yakından takip edişi karşısında

hayret duygularını gizleyemeyen Bagnam, Abdülhamid'in çözülmesi çok zor bir bilmece olduğunu söyleyecekti genç bahriyeliye.[2]

Lakin yukarıdaki manzarayı görenlerin pek bir anlam veremedikleri derin ilginin kökeninde, Sultan Abdülhamid'in şehzadelik demlerine uzanan renkli bir mazisi uzanır. Abdülhamid'in tahta çıkmasına henüz 4 yıl vardır (1872). Bir gün biraderi (sonradan "V. Murad" adıyla tahta çıkacak olan) şehzade Murad Efendi'yle görüşürken eline *Hadika* gazetesi tutuşturulan 30 yaşındaki şehzade Hamid'in dikkati, Paris'te düzenlenen bir sergiye Japonya diye bir ülkenin katılacağı haberine mıhlanır. Japonlar Avrupa'ya ilk ciddi çıkarmayı bu sergide yapacaklardır. Doğulu bir halkın ilerleme yolunda aldığı bu hızlı mesafeden etkilenen Sultan Abdülhamid, Zincirlikuyu'daki köşküne döner dönmez doktoru ve danışmanı Mavro-yeni Bey'den Japonlar hakkında ayrıntılı bir rapor ister. Bundan sonra onun dünyasında Japonya, bir Doğulu halkın kendi inanç ve geleneklerini terk etmeden modernleşmeyi başarmasının modeli olacaktır.

Böylece ilgi yelpazesini zengin bilgilerle destekleyen Abdülhamid, Japonya'nın özellikle Rusya karşısında başarılı olacağını öngörmüş, çıkacak bir savaşta Rusları yenilgiye uğratabileceğini tahmin etmişti. O,

[2] Bagnam Paşa'nın Abdülhamid hakkında, kendisi de anti-Abdülhamidci kamptan olan Rauf Bey'in yüzüne karşı sarf ettiği sözler şöyledir: "Ben doğrusu padişahınıza hayret ediyorum. Bilmece gibi adam... Hem de çözülmesi çok çok çok zor olan [bir] bilmece!.. Otuz seneye yakın donanmayı limanlara hapseden aynı adam, bizleri, Amerika'dan denizaltı siparişine memur ediyor. Hem de en demokrat memleketlerde [bile] görülmiyen kat'i karar ve selâhiyet ile..." Kutay, *age*, cilt 1, s. 278.

Japonya'nın özellikle Rusya karşısında sadık ve dost bir müttefik olacağına inanıyordu. Bir ara Japonların Avrupa'ya görgü ve bilgilerini artırmaları için gönderdikleri 5 Samuray, dönüşte İstanbul'a uğrar. Ancak asıl fırsat, 1880'de ayağına gelir Sultan'ın. Gelen, İmparator Mikado'nun akrabası Prens Hebi'dir. Böylesine kıymetli bir misafir İstanbul'a gelir de, Sultan fırsatı kaçırır mı? Kendilerini izzet ü ikramla karşılatır, Beyoğlu'nda lüks bir otele yerleştirir ve heyete Yıldız Sarayı'nda parlak bir ziyafet verir. Tercümanlar vasıtasıyla Mikado ve Japonya hakkında bilgiler alır. İlgiden fevkalade memnun kalan Japonlar, iki ülke arasında ticarî ve siyasî münasebetler kurulmasını teklif ederler ve böylece Osmanlı Devleti ile Japonya arasında ilk bağlar kurulur.

İlk teklifin Japonlardan gelmesine özen gösteren Abdülhamid'in isteği olmuş, şartları koyan taraf olma şansı doğmuştur. Başlangıçta Rusları ürkütmemek için siyasî değil, ticarî ilişkilere ağırlık vermeyi teklif eder ve İmparator ile şahsî bir dostluk kurmayı önemser. Böylece hem ilişki kurulmuş olacak, hem de Rusya'nın yıldırımlarını üzerine çekmemiş olacaktır.

1887'de altın bir fırsat çıkar karşısına. İmparatorun yeğeni Prens Akihito İstanbul'a gelecektir. Parlak bir karşılama töreni düzenlenen heyete Dolmabahçe Sarayı'nın bir dairesi tahsis edilir. Japon imparatoru, Abdülhamid'e özel bir mektup ile devletin en büyük nişanını göndermiştir. O zamana kadar Batılı ülkelerden hiçbirinin nişanını kabul etmemiş olan Sultan, Mikadonun bu hediyesinden çok memnun kalır ve ressam Şeker Ahmed Paşa ve diğer dil bilen yaverlerini Prens'in mihmandarlığına tayin eder. Japon heyeti, o zamanlar hanedan üyeleri dışındakilerin girmesi yasak olan Hazine-i Hümayun'u dahi gezme imkânını bulur. Abdülhamid bu geziye nasıl mukabele edeceğini düşünür ve sonunda bulur: Japonya'ya bir gemi gönderecektir!

İşte Osmanlı'nın mesajını Güneydoğu Asya ve Japonya'ya götürecek olan "misyoner" gemimiz Ertuğrul'un hazin macerası böyle başlar. Uzakdoğu Müslümanlarının moral kaynağı olan Ertuğrul, Süveyş Kanalı'ndan geçerek Yokohama limanına demirler ve Singapur'a ulaştıklarında Tuğamiral (Mirliva) rütbesine terfi eden Osman Bey, İmparator'u ziyaretle Sultan'ın hediyelerini takdim eder.

Japonya ayaktadır. Halk limanda toplanır, halk sokaklarda tezahürat yapar, halk evlerinde ağırlar misafirlerini. Hele bir Cuma günü gemi mürettebatının bir meydanlıkta namaz kılmaları halkı iyice meraklandırır. Ne var ki, yaşlı Ertuğrul gemisinin dönüş yolunda uğradığı feci kaza, İstanbul'da olduğundan daha büyük bir yara açar Japon halkının kalbinde. Günlerce yas ilan edilir, yardım kampanyaları açılır, imparatorun eşi dahi kendi elleriyle yaralı olarak kurtulan askerlerimize üst baş dikmek için seferber olur.[3]

Tam 581 seçme denizcimizi kaybettiğimiz Ertuğrul faciası, Türk-Japon dostluğunun temellerini attığı gibi, halklar arasında bir sempati dalgasının kabarmasına da vesile olmuş ve bu dostluk bugüne kadar kesintisiz olarak yaşamıştır[4]. Belki Ertuğrul

[3] Ziya Şakir, *age*, s. 36 vd. Ayrıca bkz. A[hmet] Cemaleddin Saraçoğlu, "Ertuğrul deniz faciası", ***Tarih Konuşuyor***, Sayı: 44, Eylül 1967, s. 3332-3337; Bahri S. Noyan, "Ertuğrul firkateyninin batışı", ***Hayat Tarih Mecmuası***, Sayı: 7, Ağustos 1970, s. 40-45; Hüsrev Gerede, "Ertuğrul faciası", ***Hayat Tarih Mecmuası***, Sayı: 1, Şubat 1966, s. 52-58. Hadisenin bir Japon araştırmacı gözüyle günümüzden bir değerlendirmesi için bkz. Komatsu Kaori, "100'üncü yıldönümü münasebetiyle 'Ertuğrul Firkateyni' faciası", ***Annals of Japan Association for Middle East Studies***, No. 5, 1990, s. 113-172.

[4] Bu karşılıklı alakayı, 5 Temmuz 1986 tarihinde SÎSAV'ın Japonya Konsolosluğu ile birlikte İstanbul'da organize ettiği konferansın tebliğlerinde görmek mümkündür: ***Turkish-Japanese Relations: Prospects for Development***, İstanbul 1986, SİSAV Yayını, 59 sayfa.

Japon modernleşmesi ve biz

Abdülhamid'in Japonlara duyduğu ilginin başlangıç ve seyrini, Ertuğrul faciasını da içerecek şekilde genel okuyucuya yönelik bir inceleme için bkz. Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid ve Mikado,* **İstanbul** 1994, **Boğaziçi Yayınları, s.** 16 **vd.**

Japonya'nın Osmanlı için bir terakki sembolü olmasından ziyade, her iki ülkenin paralel tarihlerini ufuk açıcı bir tarzda ele alan Selçuk Esenbel'in makalesi mutlaka okunmalıdır: "Japonya ve Türkiye çağdaşlaşma tarihinin karşılaştırılması", Hazırlayanlar: Selçuk Esenbel ve A. Murat Demircioğlu, *Çağdaş Japonya'ya Türkiye'den Bakışlar,* **İstanbul** 1999, **Simurg Yayınları, s.** 9-30; **aynı kitapta yer alan Kiharo Yumiko'nun makalesi Türk ve Japon modernleşmesindeki benzerliklerden çok ayrılıklar üzerinde yoğunlaşmaktadır (bkz. "Türk ve Japon çağdaşlaşmasında laiklik sorunsalı: Türk ve Meiji devrimlerinde din politikaları", s. 1**49-179).

İlber Ortaylı da bir kitabında Japon modernleşmesi mitinin bilinmeyen boyutlarına eğilmektedir: Bkz. *imparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* 3. **baskı, İstanbul** 1995, **Hil Yayın, s.** 18.

Ayrıca *Toplum ve Bilim'in* 25/26 **nolu Bahar-Yaz** 1984 **sayısında yer alan Huricihan İnan ve Selçuk Tözeren'in** (2) **makaleleri, Japon ve Osmanlı modernleşmelerinin benzeyen ve ayrılan yönlerini vukufla incelemektedir.**

Japonların Osmanlı aydın ve bürokratları tarafından "Batılı olmayan bir Batı" olarak nasıl kurgulandığına dikkat çeken Rene Worringer'in tezi oldukça iddialıdır: "Sick Man of Europe" or "Japan of the Near East?": Constructing

Ottoman modernity in the Hamidian and Young Turk eras", *IJMES,* **No.** 36, 2004, **s.** 207-230.

şehitleri bugün eskisi kadar hatırlanmıyor ama ülkemizde Japonlara, Japonya'da da insanımıza duyulan sempati, Koizumi'nin sıcak ziyaretinde de anlaşılacağı üzere, eksilmeden devam ediyor. (Son gelen haberlere göre, Başbakan Juniçiro Koizumi Japonya'daki Türk Okulları'nın yöneticilerini Çırağan Sarayı'nda kabul ve kendilerine iltifat etmiştir.[5])

Bu nadir görülen sivil sempati dalgasının arkasındaki mimarların Sultan Abdülhamid ve İmparator Mikado olduğunu da biz hatırlatalım.[6] Bu sırada Sultan Abdülhamid, kurtlarla dansında yeni bir yandaş bulmanın sevinci içindedir.

[5] "Japon Başbakan'dan Türk okullarına övgü", ***Zaman,*** 13 Ocak 2006.

[6] Abdülhamid'in Japonya ile ilgili hususi iradelerinden bir kaç örneğin aslı ve özeti için bkz. Vahdettin Engin, ***II. Abdülhamid ve Dış Politika,*** İstanbul 2005, Yeditepe Yayınları, s. 251, 266 ve 332.

Vatikan'da kilise yaptıran padişah kim?

19. asrın son yılları, politik yönden de Vatikan'ın saygınlık kazandığı bir döneme rastlar. Devletler Vatikan'a elçi göndermekte adeta yarış halindedir. Durum Türkiye'nin gözünden kaçmamaktadır.

Taha Toros

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN İstanbul Kadıköy'de, Yeldeğirmeni'nde Hemdat İsrael Sinagogu'nun yapımına müsaade etmek bir yana, Yahudilerin ezelî düşmanları olan Rumların bu mabedin inşasına karşı çıkmalarına, yapımı sırasında zorluk çıkarmalarına nasıl engel olduğunu ve bu yüzden de sinagogun ismine Abdülhamid'in ismine izafeten Hemdat İsrael (Yahudi Ülkesinin Hamdi (ve Hamid'i) denildiğini başka bir yerde yazmıştım[1] (*Hamid* ve *Hamd* İbranicede aynı kelimeyle gösterilir).

1899 yılında ibadete açılan bu sinagogun istisna ve sürpriz olduğunu zannediyorsanız, hem Osmanlı'yı, nem de Abdülhamid'i yarım ve eksik anlamışsınız demektir. Bu da onu yanlış anlamakla aynı anlama gelir. Zira bu hareketiyle Abdülhamid, hem tebasının dinî hukukunu korumuş oluyor, hem de Osman-

[1] Mustafa Armağan, ***Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler,*** İstanbul 2005, Timaş Yayınları, s. 133-137.

Vatikan'daki San Gioacchino in Prati Kilisesi'nin cephesi. Solda gördüğümüz "Memalik-i Osmaniye" madalyonu, sütun başlarının arkasındaki şeridin üzerinde (sağ tarafta) bulunmaktadır. (Fotoğraf: Ahmet Eren Kademoğlu)

lı Yahudilerini, güçlenmekte olan Siyonist dalgaya kapılmaktan kurtarmaya çalışıyordu.

Aynı şekilde Beyoğlu'nda, İstiklal Caddesi'nden Tünel'e giderken sol kolda merdivenle inilen Santa Maria Kilisesi'nin inşası sırasında yaptığı katkılar dolayısıyla kilisenin girişine onun adının yazıldığı bir kitabe

konulduğunu da biliyoruz.[2] Lübnanlı bir Hıristiyan olan Said Naum Duhanî, bu mabedin, yeryüzünde kapısının üzerinde bir padişah-halifenin isminin yazılı olan Vatikan'a bağlı tek kilise olduğunu söyler.[3]

[2] Yıldız Salman, "Santa Maria Draperis Kilisesi", ***Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi***, c. 6, İstanbul 1994, s. 455.

[3] Said Naum Duhani, "Beyoğlu Pera iken -6: Musevi Paşalar", ***Hayat Tarih Mecmuası***, Sayı: 8, Eylül 1968, s. 71.

Bunların dışında Abdülhamid'in, Osmanlı memleketleri dahilindeki gayrimüslimlere ait çeşitli dinî binaların yapım ve tamirine aynî ve nakdî yardımlar gönderdiği kayıtlarda var. Ancak Osmanlı sınırları haricindeki, üstelik Papalığın göbeğindeki bir kilisede onun katkısını görmek gerçekten de şaşırtıcıdır.

Bu hususa dikkatimi çeken, Türkiye'deki Masonların çıkardığı bir dergideki kısa bir yazı oldu. Celil Layıktez, 1995 yılında *Tesviye* dergisindeki yazısında,[4] Roma'ya yaptığı bir Bayram tatili seyahatinden söz ediyor. Daha önce "Muhterem Üstadı Ziya Umur"dan Vatikan'daki San Gioacchino in Prati Kilisesi'nin bu özelliğini işitmiş olan yazarımız, bu seyahat sırasında gidip kiliseyi bulur ve Redentorista tarikatına mensup Başrahibi Padre Benito Bissacco ile görüşür. Rahipten aldığı bilgilere göre, kilisenin temeli 1 Ekim 1891'de atılmış ve 1898 yılında ibadete açılmıştır. Ancak San Gioacchino in Prati Kilisesi'nin bazı malzeme ve süsleme eksiklerinin tamamlanması, ancak 1917 yılında mümkün olabilmiştir.

Bu bilgilerin ardından Başrahib'in Sultan II. Abdülhamid'in kiliseye katkısını belirten sözleri şöyle:

> Sultan Abdülhamid'in yardımı aynî ve nakdî olmuş. Aynî olarak kilise içi süslemelerde ve ...dış kapıların yapımında kullanılan Lübnan sedir ağaçlarını yollamış.

Verilen bilgiye göre, kilisenin inşaatı sırasında yaşanan mali zorluğu açmak için dünyadaki devlet başkanlarından yardım istenmiştir. Oluşturulan fona, Sultan Abdülhamid'in de aralarında olduğu 24 devlet başkanı katkıda bulunmuş ve katkıda bulunan ülkelerin isimleri, giriş kısmında tavana yakın lento üzerine mermer mozaiklerle yazılmıştır. İşte Osmanlı Devleti'nin ismi de bu tavanda Latin alfabesiyle "Memalik-i

[4] Celil Layıktez, "Osmanlı yardımıyla Roma'da inşa edilen kilise: S. Gioacchino in Prati", ***Tesviye,*** Sayı: 17, Mayıs 1995, s. 26-27.

Osmaniye" şeklinde yazılmış bulunmaktadır.

Peki Mason Celil Layıktez bunu niçin aktarmıştır? Masonların Sultan Abdülhamid'i sevmediklerini biliyoruz. Ancak bu yazının sonuna şu notu iliştirmesinden anlıyoruz ki, İslamcı olduğunu iddia eden **II.**

Abdülhamid'de bile diğer dinlere, bu arada tabii Masonluğa da açık bir kapı vardı diyebilmek için yazılmıştı bu yazı...

Şu cümleye dikkat edelim, zira Masonların, Masonluğun oyunlarına karşı mücadele etmiş, en azından onları pasifize etmiş bir devlet adamının bile 'bir tür Mason' olduğunu bakın nasıl ustalıklı bir yoldan ortaya koymaya çalışıyor:

> Hattâ Abdülhamid'in aralarında sürekli kavga eden azınlıkları daha iyi kontrol etmek için hepsinin temsil edileceği ve kendi kontrolunda olacak bir özel Masonluk kurmayı dahi düşündüğünü, ancak sonradan bu projeden vazgeçtiğini biliyoruz.

Halife-Sultan **II.** Abdülhamid, aynı zamanda toprakları üzerinde yaşayan Katoliklerin de koruyucusuydu.[5] Nitekim Papalık ile ilişkisini sıcak tutmak ve denge politikasına yeni bir unsuru daha ilave etmek amacıyla Sandıklı yöresinde bulunan Hıristiyanlığın ilk çağlarına ait bazı mermerleri Müze-i Hümayun aracılığıyla Papa'ya gönderilmesini emrettiğini Hazine-i Evrâk kayıtlarından ayrıntılarıyla öğrenme imkânına sahibiz (bkz. 1310 (1884) tarihli 1724 numaralı hususî irade). Abdülhamid bununla da yetinmeyerek Vatikan'a bir elçi tayinini arzu etmiş ve arzusu üzerine Atina Elçisi Asım Bey'in bu göreve atanması için harekete geçilmiştir (bkz. Başbakanlık Arşivi, 1314/1315 (1888-1889) tarihli 1138 ve

[5] Abdülhamid ve Katolik teba arasındaki ilişkiler hakkında geniş bilgi için bkz. Charles A. Frazee, ***Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire, 1413-1923,*** Cambridge University Press, 1983, s. 228-229.

1219 sayılı belgeler).[6]

Oysa Sultan Abdülhamid'in yurt içinde sinagog ve havraların inşasına gösterdiği ihtimamın asıl sebebi, nasıl kendisine vergi veren Müslüman olan veya olmayan teb'asının dinî ihtiyaçlarını gözetmek gibi bir imparator tavrı ise, yurt dışında yapılan bu kiliseye yaptığı katkı da, ne Mason olduğundan, ne de Katolikliğe yakınlığındandır. Sultan Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin elinin orada bulunmasının, "Biz burayız" mesajının Vatikan çayırlarında (ki *prati* çayır demektir) çınlamasının gerekliliğine inanmıştır da ondan. Tabii aynı zamanda hoşgörünün en geniş şekilde yaşandığı toprağın temsilciğini yaptığını da hatırlatmış oluyordu Avrupa

[6] Taha Toros, "Benden selam olsun, Roma'daki Papa'ya!", ***Yıllarboyu: Yakın Tarih Dergisi,*** Sayı: 7, Ekim 1978, s. 37.

kamuoyuna.

Abdülhamid, sevgili Peygamberine hakaret ettirmezdi

Bizi yükselten, dinimize karşı duyduğumuz büyük aşktır.[1]

Sultan II. Abdülhamid

NE OLUYORUZ? Danimarka, derken Norveç, Almanya ve Fransa... Şu karikatür kuşatmasından bahsediyorum. Kaç haftadır sabah akşam bu haberlerle dertleniyoruz. Hatta bazı yazarlarımız Danimarka mallarını külliyen boykot çağrısı dahi yaptılar.[2]

Avrupa canibinden esen bu üzücü haberleri işitip de Sultan Abdülhamid'i anmamak mümkün mü? Devletin en müşkil anlarında bile Düvel-i Muazzama'nın idarecilerine sözünü geçirebilen ve İslamiyet hakkında kalem oynatır veya tiyatroda bir eser sahneye koyarken dinî değerlerimize karşı daha itinalı olmalarını sağlayan bir derin hassasiyetin değişmez adresiydi Halife hazretleri.

Sultan II. Abdülhamid Han denilince, Fransa, İngiltere, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Peygamber Efendimiz (sav) aleyhinde bir piyes oynanacağını haber alınca, engellenmesi için çok etkin diplomatik girişimlerde bulunan ve sonuç almasını da bilen bir padişahın, bir devlet

[1] Sultan Abdülhamit, ***Siyasî Hatıratım***, Hazırlayan: Istanbul 1999, Dergâh Yayınları, s. 131.

[2] Mesela Ali Bulaç, "Danimarka'yı boykot", ***Zaman***, 1 Şubat 2006.

adamının uyanık bilinci yanında, bir büyük Müslüman'ın hassas ruhuyla da karşı karşıya olduğumuzu unutmamamız gerekiyor. Özellikle Paris Büyükelçisi Esad Paşa ile Salih Münir Paşa'nın çabalarını hatırlatmakta yarar var.[3]

İşte Abdülhamid Han'ın Peygamber Efendimiz'in (sav) ve ecdadının haklarını, hem de şu Yıldız Sarayı'ndan dışarıya adımını atmadan nasıl savunduğuna ilişkin birkaç ibretâmiz olay.[4] Okuyalım ve üzerinde düşünelim.

Yıllardan 1890'dır. Fransız akademisi üyelerinden Marki de Bonnier, *Muhammed* adlı bir dram yazarak Comedie Français'e teslim etmiştir; Avrupa basınından alınan haberlere göre oyunun provaları başlamak

[3] Bu konuda devrin Paris Sefiri olan Salih Münir Paşa'nın yazışmalarına bakınız. Mesela: Aziz Esenbel, "Abdülhamid ile Paris Sefiri Salih Münir Paşa arasında gizli muhabere", ***Tarih Dünyası***, Sayı: 16, 1 Aralık 1950, s. 683-686; Sayı: 17, 15 Aralık 1950, s. 715-717; Sayı: 19,15 Ocak 1951, s. 820-821; ayrıca bkz. Aziz Esenbel, "Kardeşinin kalemiyle Paris Sefiri Salih Münir Paşa", ***Tarih Dünyası***, Sayı: 15, 15 Kasım 1950, s. 638-642. Salih Münir Paşanın ölümü vesilesiyle yazılan bir yazı için bkz. Galip Kemali Söylemezoğlu, "Salih Münir Paşa", ***Yedigün***, Sayı: 309, 7 Şubat 1939, s. 12-13.

[4] Aşağıda zikredeceğim olaylar Ziyad Ebüzziya'nın V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'ne sunduğu ve 1988 yılında yayınlanan "II. Abdühamid'in dinî ve millî konulardaki hassasiyeti" başlıklı tebliğinin özeti mahiyetindeki şu yazısından alınmıştır: "Sultan Hamid'in Avrupa'da oynanmasını yasaklattığı tiyatro eserleri", ***Türk Edebiyatı***, Sayı: 150, Nisan 1986, s. 6-11.

üzeredir. Üstelik sahnede bir aktör Hz. Peygamber rolüne çıkacaktır. Oyunun Peygamber Efendimiz'in manevî şahsiyetini, dolayısıyla İslam dinini ve Müslümanları küçük düşüren hakaretamiz bölümler ihtiva ettiği haberleri Abdülhamid'i "Halife-i Müslimîn" sorumluluğuyla derhal harekete geçirecek ve yalnız o tiyatroda değil, bütün Fransa'da sahnelenmesini engelleyecektir oyunun. Nasıl mı? Fransa Cumhurbaşkanı Sadi Carnot'ya Paris Sefiri Salih Münir Paşa eliyle haber uçurarak. Tabii Carnot Cenaplarına, İslamiyete yaptığı bu mühim hizmet karşılığında bir Nişan-ı İmtiyaz takdim edildiğini söylememe gerek yok.

Yazışmaların başlığı, "Hz. Muhammed aleyhisselatü vesselam hazretlerinin nâm-ı kudsiyelerine karşı tertip olunan oyuna dair"dir. Bu başlık bile aslında maksadın sanat olmadığına, gerçek bir "oyun'la karşı karşıya bulunulduğuna işaret etmektedir. Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Kont Montbella aracılığıyla Fransa hükümetine sert uyarılarda bulunan Sultan Abdülhamid, oyunun sahneye konulması halinde Osmanlı-Fransız ilişkilerinin biteceği ültimatomunu göndermişti.[5]

Diplomatik tehditler Fransa'da işe yaramıştı ama bakalım diğer ülkelerde nasıl sonuç verecekti?

Ancak yazar de Bonnier de işin peşini bırakmaya niyetli değildir. Bu defa eserini Abdülhamid'in diş geçiremeyeceğini tahmin ettiği, devrin ABD'si olan İngiltere'de oynatmak için girişimde bulunur. Ne var ki, Irving adlı bir aktörle anlaşmış olmasına, bir nevi devlet tiyatrosu olan Lyceum Kraliyet Tiyatrosu'nda oynanması kararlaştırılmasına rağmen, Abdülhamid'in inatçı müdahalesinden kurtulamaz. Bu defa diplomatik kanallardan bizzat İngiltere'nin ılımlı Dışişleri Bakanı Lord Salisbury devreye sokularak piyesin yalnız o tiyatroda değil, bütün İngiltere'de oynanması yasaklanır.

Sultan Abdülhamid-Marki de Bonnier kovalamacasının böylece noktalanmış olduğunu sanıyorsanız aldanıyorsunuz. Çünkü bu işin bir de üçüncü raundu var.

Bu defa 3 yıl sonrasındayız. Devir değişmiş, Lord Salisbury gitmiş, yerine bir başka Lord, İslamiyete daha mesafeli duran Roserbery Dışişleri Bakanlığı koltuğuna oturmuştur. Bu değişiklik üzerine Marki de Bonnier

[5] Ahmet Uçar, "II. Abdülhamit'in Avrupa sahnelerine müdahalesi: Dünyaya konan ambargo", ***Tarih ve Medeniyet,*** Sayı: 36, Ocak 1997.

yeniden atağa kalkar ve bir başka Londra tiyatrosuyla anlaşır. Ancak bu defa da eserini sahneye koydurmayı başaramayacaktır. Velhasıl Abdülhamid'in mahir diplomasisi, bu mel'anetin icrasına müsaade etmeyecektir. Nitekim 1900 yılında Paris'te oynanmak istenen *Muhammed'in Cenneti* adlı bir başka piyesin ancak ismi ve muhtevası değiştirilerek sahneye konulur hale getirilmesi de onun ince diplomatik girişimlerinin eseridir.

Keza Roma'da oynatılmak istenen Fatih Sultan Mehmed üzerine bir piyes de, Osmanoğullarının küçük düşürüleceği gerekçesiyle yasaklatılmıştır. İşin ilginç yanı, Sultan'ın kendi gücünün yetmediği durumda yakın dostu Alman İmparatoru II. Wil-helm'i devreye sokarak bunu başarmasıdır. Yasaklama olayını haber veren 15 Nisan 1890 tarihli bir İtalyan gazetesinde *(Capitan Fracassa)* aynen şu satırlar yer almaktaydı:

> Bu dramın sahneleneceği haberi üzerine, Sultan [Abdülhamid adeta], kendisine, bir Rus filosunun Boğaziçi'ne doğru hareket halinde bulunduğu bildirilmiş gibi, heyecana kapıldı. İmparator Wilhelm de [konuyla] ilgilenmiş göründü.

Hatta 1893 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde sahneye konulan ve İslam Peygamberi'nin hayatını olduğundan farklı gösteren *Muhammed* adlı tiyatro oyunu da, (yazarının De Bonnier olup olmadığına dair sarih bir bilgimiz yok ama tarihler aynı oyun olduğu fikrine götürüyor bizi) Sultan Abdülhamid'in ABD Elçisi Alexander W. Terrell ile yaptığı özel görüşmeden sonra, federal hükümetin yetkisi dahilinde olmamasına rağmen, bizzat Başkan Grover Cleveland'ın girişimleriyle sahneden kaldırılmıştır.[6] Müdahalenin Amerika ayağında ise Osmanlı'nın Washing-ton sefiri Mavroyani bulunuyordu.

[6] Çağrı Erhan, ***Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökleri,*** Ankara 2001, İmge Kitabeyi, s. 359.

Abdülhamid Han'ın sevgili Peygamberine, İslamiyete ve ecdadına yönelik küçük düşürücü tavırlara karşı, güçlü Batılı devletleri karşısına alma pahasına, müsamahasız, tavizsiz ve kararlı tutumu kısa sürede

etkisini göstermiş ve tiyatrolar İslamiyetle ilgili eserleri daha bir titizlikle seçer olmuşlardır. Sonuçta gerek Fransa'da, gerekse İngiltere ve İtalya'da, hatta o sırada İngiliz işgali altında bulunan Hindistan'da[7] Peygamber Efendimiz ve Osmanlı padişahlarına yönelik bu tür hakaret içeren eserlerin sahnelenmemesi yolunda bir gelenek oluşmuştur. Nitekim devrin Avrupalı bürokratlarının Osmanlı'nın bu hassasiyetini nazar-ı dikkate aldıklarını ve basını da zaman zaman uyardıklarını görüyoruz. Bu da Abdülhamid'in iktidar ve nüfuzunun sadece içeride ve sadece İslam âleminde değil, Avrupa'da da oldukça yüksek olduğunu gösteriyor.

Bir piyes için koca Alman İmparatoru II. Wilhelm'i bile devreye soktuğuna bakılırsa onun bu işleri ne kadar ciddiye aldığı ve aldırdığı rahatlıkla anlaşılır. Aleyhteki propagandasına son vermek için bir ara İngiltere'nin ünlü *The Times* gazetesini satın almaya dahi kalkıştığı söylenir Sultan'ın[8]. Neden vazgeçtiğini bilmiyorum. Ama hiç de yabana atılacak bir fikir değil bence. Düşünsenize, *The Times* gazetesi bizim olsaydı...

Mabeyn kâtiplerinden Tahsin Paşa'nın yalancısıyım. Sultan Hamid *Times, Temps, Kölnische Zeitung, Tribüne, Standard* ve "*Viyedemusti*" gibi İngilizce, Fransızca ve Almanca gazetelerin siyasî makalelerini günü gününe tercüme ettirip inceler, tepki verilmesi veya düzeltilmesi gereken haber ve yazıları işaretler ve bazı ünlü yerli ve yabancı yazarlara cevaplar yazdırarak o gazetelerde yayınlatırmış. Bununla da yetinmeyen

[7] Ziyad Ebüzziya'nın tebliğinden nakleden: Cezmi Eraslan, ***Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan II. Abdülhamid,*** İstanbul 1996, Nesil Basım-Yayın, s. 78-79. Bu piyes meselesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Zekai Konrapa, ***Peygamberimiz, İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşere,*** İstanbul 1963, s. 485-487

[8] Ziya Erkins, "Abdülhamidin kitap merakı", ***Tarih Dünyası,*** Sayı: 32, 26 Ağustos 1952, s. 1278.

propaganda üstadı Abdülhamid, Avrupa gazetelerinin temsilcilerini Yıldız Sarayı'na çağırır, onlara iltifatlar yağdırıp hediye ve nişanlarım takdim ettikten sonra, çıkan haberlerin düzeltilmesini rica edermiş. Tabii itiraz etmek ne mümkün! Birkaç gün soma bakarmışsınız ki, o muhabirler aynı gazetede bu defa Osmanlı lehine haberler yazmışlar.[9]

Maalesef II. Abdülhamid'den sonra ne bu dinî hassasiyetler ortada kalmıştır, ne de uluslararası itibar ve nüfuzumuz. Sadrazam Talat Paşa bile, iş işten geçip Sultan 1918 Şubat'ında ölünce, bir yakınına, 'Tam onun

Avrupa hükümdarlarıyla alakasından ve hanedanlar üzerindeki nüfuzundan istifade edeceğimiz bir sırada öldü', diye yazıklanacaktır.

Ne hazin bir itiraf! Ve İttihadcıların içine düştükleri zavallılığın derecesine bakın. Memleketi kurtaracağız diye iç savaş çıkartarak tahtından indirdikleri bir adamdan, ellerine yüzlerine bulaştırıp devletin başkentini dahi esarete duçar ettikten sonra adeta yılana sarılır gibi medet ummak, tam da onların çocukluklarına yaraşır bir tavır değil mi?

Yine de sağ olsaydı, Sultan onları, hainler hariç, "gâfil" evlatları olarak yeniden bağrına basmaya hazırdı.

Şimdikiler ne yapıyor? Biliyorsunuz. Ve biz bu ümmetin onurunu korumak için didinmiş adama, şahsî iktidarı için diktatörlük yaptığı iftirasını savurmaya devam ediyoruz. Yahu Peygamberinin hakkını savunmanın şahsî iktidar tutkusuyla ne alakası var? Bilen varsa beri gelsin.

[9] Tahsin Paşa, ***Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları: Sultan Abdülhamid,*** 5. baskı, İstanbul 1999, Boğaziçi Yayınları, s. 160. Ayrıca bkz. Ahmet Uçar, "II. Abdülhamid'in Avrupa sahnelerine müdahalesi: Dünyaya konan ambargo", ***Tarih ve Medeniyet,*** Sayı: 36, Ocak 1997. O yıllarda Amerika Sefirimiz Aleksandr Mavroyani Bey'dir.

ABD'nin çözemediği Abdülhamid bilmecesi

ABD'NİN OSMANLI DÖNEMİNDEKİ son büyükelçilerinden (1913-1916) Henry Morgenthau'nun, Ermeni soykırımı konusunda birinci dereceden etkili olmuş ve Amerika'da Türkiye aleyhtarlığını fişekleyen *Secrets of the Bosphorus* [Boğaziçi'nin Sırları] adlı hatıralarında II.

Abdülhamid'den sürekli "Kızıl Sultan" veya "Kanlı Sultan" diye söz etmesi[1], yazdıklarının 'objektifliği' hakkında yeterli bir ipucu verebilir. Ancak bir Alman Yahudisi soyundan gelen Morgenthau'nun kini, Ermeni soykırımı veya Abdülhamid'le sınırlı kalmaz. O, Osmanlı'da neredeyse olumlu hiçbir şey bulunabileceğine inanmaz:

> Türk'ün beş yüzyılda elde ettiği medenî inceliklerin tamamı, insafsızca hor gördüğü tebasından alınmıştır. Dini Araplardan gelir; dili [ancak] Arapça ve Farsça unsurlardan ödünç alınmak suretiyle belirli bir edebî değere ulaşmıştır; yazısı Arapçadır. İstanbul'un en nefis mimari anıtı olan Ayasofya Camii, aslen bir Hıristiyan kilisesidir ve pratikte bütün Türk mimarisi Bizans mimarisinden türemiştir.. ?

[1] Henry Morgenthau, ***Secrets of the Bosphorus: Constantinople, 1913-1916,*** 4. baskı, Londra: Hutchinson & Co,, 1918.

[2] ***Age,*** s.183.

Gördüğünüz gibi, bu sözler pek yabancımız değil aslında. Bugün içimizde de nice "Morgenthaular"ın var olduğunu ve bir zamanlar "onlar"ın olan bu tür düşüncelerin zamanla nasıl "kendi" düşüncelerimiz haline dönüştüğünü göstermek için verdim bu örneği. Sanki Amerika'nın dini Amerika'da icad edilmişti; sanki Amerikalılar bir başka kıtanın dilini ve edebiyatını kullanmıyorlardı; sanki Amerikalıların kullandıkları alfabe, kendi kıtalarında icad edilmişti. İnsan bir başka toplum hakkındaki ahkâm keseceği zaman önce kendine bakmalı değil mi ya?

Neyse, Morgenthau'nun hatıralarını değerlendirmeye günün birinde sıra gelecek nasıl olsa. Onun hakkındaki değerlendirmemizi ileriye erteleyerek şu sözde "Kızıl Sultan" a Amerikan Büyükelçisi'nin neden düşman olduğu meselesini biraz eşeleyelim. Bakalım altından neler çıkacak?

Abdülhamid'in Amerika kozu

Neydi sahiden de Morgenthau'ya, Abdülhamid Han hakkında, "tarihte bilinen en korkunç canavarlardan biri" dedirten kötülüğü?

Sıraladığı sebepler arasında bir tanesini gösteremez ki, aynı tehditlerle, hatta yüzde biriyle dahi karşılaşan bir Amerikan Başkanı (hayranı olduğu liberal Woodrow Wilson dahil) elini kolunu bağlayıp seyretmiş olsun olanı

biteni. Gösterebildiği tek suç, vatanını Avrupalı emperyalistlere kaptırmamak için çırpınmasıdır ki, aslında Abdülhamid'in Yahudilere Filistin topraklarını satmayı reddetmesi bile, 'normal' bir Amerikalının elleri nasırlaşıncaya kadar alkışlaması gereken bir vatanseverlik örneği değil de nedir?

Bence Sultan Abdülhamid'in asıl suçu, bundan da büyüktü. Epey büyüktü: O, ABD'yi bir 'koz' olarak kullanmaya kalkmıştı!

Vahdettin Engin'in yeni yayınlanan *II. Abdülhamid ve Dış Politika*[3] adlı çalışmasında bu kozun nasıl oynandığı, belgeleriyle ortaya konulmuş durumda. Kitapta yayınlanan ve Padişahın Sadrazam'a yazdığı 13 "hususî irade"nin metinlerine baktığınızda, 1893'den 1908'e kadar geçen 15 yıl içerisinde (yani Morgenthau'nun göreve başlamasından 5 yıl öncesine kadar) Abdülhamid'in, bir yandan ABD silahlarıyla ordusunu donatırken, öbür yandan kendi ülke ve devlet çıkarları doğrultusunda tavrını -gerekirse restini- ortaya koyabildiğim ve bir Osmanoğlu olduğunu hiçbir zaman unutmadığını görürsünüz.

Mesela 13 Ocak 1986 tarihli hususi iradede Çanakkale Boğazı'ndan geçmek isteyen Bankroft adlı Amerikan gemisine, ABD Paris Antlaşmasına imza atan devletlerden olmadığı gerekçesiyle izin vermemiştir. 20 Aralık 1897'de ise bu defa Erzurum'da bir konsolosluk açılması gündemdedir. Cevap: ABD'nin Erzurum'da bir konsolosluk açmasına gerek yoktur, çünkü orada hiçbir ABD vatandaşı yoktur. "Amerikan sefaretinin böyle gereksiz bir konuda ısrarcı olması uygun görülmediğinden talebinin geçiştirilmesi Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin emir ve iradeleri gereğidir."

Nasıl? Morgenthau gibilerin Abdülhamid'e niye bunca öfkelendikleri meselesi yavaş yavaş aydınlanıyor değil mi?

Devam öyleyse. **ABD'ye**

direnen Sultan

ABD ısrarla İstanbul'da bir büyükelçilik açmak istemektedir. Ancak Sultan Abdülhamid dış politikada iyi kötü kurmaya çalıştığı dengeye yeni bir aktörün girmesinin Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun düşmeyeceğine inanmıştır bir kere.

[3] Vahdettin Engin, ***II. Abdülhamid ve Dış Politika,*** İstanbul 2005, Yeditepe Yayınları.

Bunun için de şu gerekçeyi ileri sürer: "Bizim Washington'da-ki temsilciğimiz de Orta Elçi düzeyindedir. Bu talep, Osmanlı Devleti'nin Washington sefareti, büyükelçiliğe yükseltilmedikçe kabul edilemez!"

1898 yılında ABD bu defa Ermeni Patırtısı'nın tazminatını ödettirmeye çalışmaktadır İstanbul'a. Tehditlerin bini bir paradır. Ama Abdülhamid yine yılmaz, yine bir hususi irade çıkarır:

> Her ne ad altında olursa olsun tazminat talebinin yerine getirilmesi, olaylarda sorumluluğun kabulü anlamına geleceğinden, hiçbir şekilde tazminat ödenmesinin söz konusu olmadığı ABD sefirine hatırlatılmalıdır.

Nihayet Harput'a (eski Elazığ) bir ABD konsolosu atanır. Ancak yapılan araştırmada bu kişinin Osmanlı vatandaşı bir Ermeni olduğu ve sonradan ABD vatandaşlığına geçtiği anlaşılır. Oysa ABD ile yapılan antlaşmaya göre bölgeye, eski Osmanlı vatandaşları atanmayacaktır. Bu nedenle sözkonusu konsolosun göreve başlamasına engel olunması irade olunur. Tarih: 3 Aralık 1900'dır.

Oysa aynı yıllarda Abdülhamid, ABD'nin silah şirketleriyle görüşme pazarlıklarına devam etmekte ve Connecticut'daki bir şirketten Türkiye'de hafif silah fabrikası kurmasını istemekte, Amerikan Bahriyesi'nden General Bucknam'ı âlâ-yı vâlâ ile "Bagnam Paşa" yapıp hizmetine almakta ve o zamanlar henüz bıyığı terlemiş bir bahriyeli subay olan geleceğin "Hamidiye kahramanı" Rauf Orbay'ı, Bucknam Paşa ile birlikte kruvazör ve denizaltı alımı için ABD'ye göndermekteydi.

Daha da ilginci, Bucknam Paşa'nın, kendisine anlatılan "denizciliğe düşman" Abdülhamid görüntüsü ile kendisini Avrupa ve Amerika'ya gemi ve denizaltı almaya gönderen "denizcilik meraklısı" Abdülhamid görüntüsünü bir türlü bağdaştıramayı

şıdır. Nitekim yaveri Rauf Bey'e içine düştüğü şaşkınlığı şöyle dile getirmiştir:

> Bilmece gibi bir adam. Hem de çözülmesi çok çok çok zor olan bir bilmece!

Bu bilmeceyi çözdüğümüzde, göreceğimiz resim, emin olun, Morgenthau'nun sunduğundan çok çok çok farklı olacaktır.

Abdülhamid "Amerikancı" mıydı?

Padişah [Abdülhamid] hava basıncıyla işleyen yeni toplar konusunda kendisine ayrıntılı bilgi sağlamam için kişisel bir ricada bulunmuştur. Ayrıca topun makine aksamını gösteren çizimler, fiyatı hakkında bilgi ve Savaş Bakanlığı'nın vermeyi uygun göreceği diğer bütün ayrıntıları istemiştir. Çanakkale Boğazı'nın savunmasını desteklemek için bu toplardan almayı tasarlamaktadır.

(ABD Elçisi Spencer Eddy'den
ABD Dışişleri Bakanı John Hay'e mektuptan)

TARİH VE TALİH; ikisinin de ne zaman hangi yöne döneceği hiç belli olmaz. Osmanlı-Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri de böyle olmuş. Başlangıçta yeterince ciddiye almadığımız bu uzaktaki bayrağın günün birinde güney sınırlarımızda dalgalanacağını kuşkusuz kimse tahmin edememiştir. Tıpkı bundan sonra olacakları kimsenin tahmin edemeyeceği gibi...

Osmanlı Devleti'nin, Sultan Abdülaziz devrinden başlayarak ABD'den yoğun bir şekilde silah ve mühimmat satın aldığım, dahası bu silah ticaretinin, Alman nüfuzuna girildiği 1904 yılma kadar devam ettiğim biliyor muydunuz? İşte Sultan II. Abdülhamid'in "Amerikancı" dış politikası ve yine işte Abdülhamid farkı.

1827 yılında Rus, İngiliz ve Fransız deniz kuvvetleri, gizlice anlaşarak herhangi bir savaş sebebi *(casus belli)* olmaksızın Navarin'de toplanmış bulunan Osmanlı donanmasına ani bir baskın vermiş, baskında tam 52 adet savaş gemimiz batırılmış, 6 bin levendimiz de şehadet şerbetini içmişti. Bu kritik olay, bir yandan Yunanistan'ın bağımsızlığına giden yolu

açacak, öbür yandan da Osmanlı yöneticilerine, Avrupalı devletlerden hiçbirine güvenilemeyeceğini -bir kere daha- öğreten ibret dolu bir tecrübe olacaktı. Yüzyıllar boyu Osmanlı Devleti'nin hayırhahlığı sayesinde palazlanmış Fransa gibi bir 'dost' devlet bile, kendi çıkarı gerektirdiğinde dostluğunu gözünü kırpmadan satabiliyordu. Nitekim aynı Fransa, 3 yıl sonra, 1830'da Cezayir kıyılarına bir çıkarma yapacak ve Osmanlı Devleti'nin hu en batıdaki kanadına dişlerini geçirecekti.

Peşpeşe yaşanan bu iki facia, yani Navarin baskını ve Cezayir'in işgali, Osmanlı devlet ricalim, dış politikada yeni alternatifler aramaya zorlayacak ve Osmanlı dış politikasında "Amerika kozu" böylece devreye girecektir. Bağımsızlığını kazanlı yarım asır bile olmamış olan ABD, payitaht İstanbul'da işte böyle bir zeminde gündeme gelmişti.

1799 yılında ABD'nin Lizbon maslahatgüzarı İstanbul'a bir antlaşma yapmak üzere gönderilmişse de, görüşme bir türlü gerçekleşmemişti. Bir yıl sonra Kaptan William Bainbridge, Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'yla görüşerek ABD'nin Osmanlı Devleti'yle bir antlaşma yapmak istediğini bildirmiş, ne var ki, bu teklif İstanbul'da sıcak karşılanmasına rağmen herhangi bir sonuca bağlanamamıştı. Osmanlı'yla el sıkışamayan ABD, bu defa Cezayir ve Libya (Trablusgarp) yöneticileriyle muhatap olmuş, anlaşamadığı zamanlarda ise savaş açmış, ancak gemilerini bir türlü gönül rahatlığıyla seyrettirememişti Akdeniz'in tuzlu ve bol korsanlı sularında.

Sebep?

ABD'nin, Akdeniz'i hâlâ avucunda tutan Osmanlı Devleti'yle resmi bir antlaşması (ahidnamesi) yoktu da ondan.

Amerikan tüfekleri Osmanlı piyadelerinde

Bu tatlı günler pek çabuk geçti. Rusya, Fransa ve İngiltere'nin, elinde kalan topraklarını da parçalayacağını gören Osmanlı stratejistleri, bu defa yeni ekonomik ve askerî süper güç olarak ABD'yi hatırlayacak ve 1830'lardan itibaren artık Osmanlı limanlarına, Amerikan bayrağı taşıyan ticaret gemileri de yanaşacaktı.

Yalnız ticaret gemileri mi: Başkan Andrew Jackson döneminde Henry Eckford adlı ünlü gemi mühendisinin eseri olan savaş gemisini, 150 bin altına Osmanlı donanmasına katılmış görüyoruz. (Anlatayım da gülün biraz: İç savaşta istihdam edilmek üzere Osmanlı limanlarından "deve"

ithal eden Amerika, bunun karşılığında İzmir Valiliği'ne sandıklarla tüfek hediye etmiştir. Rivayete göre bizim Amerikan tüfekleriyle ilk selamlaşmamız böyle olur.)

Lakin silah ithalatında asıl kırılma noktası, 1870'lere rastlar. ABD iç savaştan yeni çıkmıştır. Kuzey'in silah fabrikaları savaş sırasında üretim hacmi ve teknoloji bakımlarından dünyada ön sıralara yükselmiştir. Seri üretimden dolayı fiyatlar alabildiğine düşmüştür. Amerikan ordusunun elinde milyonlarca adet tüfek kalmıştır ve bunlar için uygun bir pazar aranmaktadır. Bu "uygun" pazarlardan birisi de Osmanlı Genelkurmayı olacaktır.

Nitekim 1869 yılı sonlarında Osmanlı kışlalarına 239 bin adet Enfield marka tüfeğin girdiğini görüyoruz. 5 yıl sonra ise tüfeğin markası, sonradan ünlenip türkülerimize kadar girecek olan Martini'ye dönüşecek, adedi de tam 500 bine vuracaktır.[1] Böylece 1870'ler itibariyle Osmanlı Devleti'nin silah satın aldığı birinci ülke konumuna yükselecektir ABD.

[1] Martini ve Henry adlarını taşıyan tüfeklerin imalatının bilimsel kontrolünü yerinde yapmak üzere ABD'ye gönderilenler arasında ünlü asker matematikçimiz Albay (Miralay) Vidinli Tevfik Paşa da bulunmaktaydı. Bkz. Kâzım Çeçen, "Hüseyin Tevfik Paşa", ***Bilim ve Teknik,*** Sayı: 285, Ağustos 1991, s. 42; Salih Zeki Bey'in ***Âsâr-ı Bâkıyye'sinde*** verilen Tevfik Paşa biyografisinin bir özeti için bkz. ***Celâl Saraç, Salih Zeki Bey: Hayatı ve Eserleri,*** Hazırlayan: Yeşim Işıl Ülman, İstanbul 2001, Kızılelma Yayınları, s. 45-57.

Hele yaygın olarak '93 Harbi' diye bildiğimiz 1877-78 Rus Savaşı'nda silah ithalatı çılgınca artmış, bu kritik dönemeçte Amerikan silah şirketleri tam kapasite çalışarak milyonlarca kurşun, fişek ve tüfek yollamışlardır cephelerimize. Tabii buna karşılık milyonlarca dolarımızın da ABD silah şirketlerinin kasasına aktığım söylememe gerek yok.

Bu silahlanma çabası, Sultan II. Abdülhamid döneminde artarak devam edecektir.

'Yeni Kıta'nın silahları 'Hasta Adam'ın askerlerinde

Amerikalı komutanlar General Berdan ve Albay Lay'in savaş gemisi (torpidobot) satabilmek için İstanbul'da nasıl kıyasıya bir rekabete girdiklerini belgelerden takip edebiliyoruz. Oral Sander ve Kurthan Fişek'in sunduğu Amerikan belgelerinden öğrendiğimize göre[2], adı

muhaliflerince, nâhak yere "denizcilik düşmanı" na çıkartılan II. Abdülhamid'in iktidar yıllarında çok sayıda yerli ve yabancı imalat savaş gemisi denize indirilmiş ve denizaltılar da dahil, Osmanlı donanması elden geldiğince takviye edilmiştir. Ancak ağırlığın kara kuvvetlerine verildiği aşikârdır.

Nitekim İstanbul'daki Amerikan elçisi Terrell, ABD Dışişleri Bakanı'na yazdığı 1897 tarihli mektubunda, Sultan II. Abdülhamid'le yaptığı bir görüşmeyi anlatır ki, izlenimleri hakikaten ibret vericidir. Osmanlı Devleti o sırada Yunanistan'a savaş açmıştır ve ordularımız Dimetoka'ya kadar ilerlemiştir göz açıp kapayıncaya kadar. Avrupa, büyük bir şaşkınlık içerisinde izlemektedir Osmanlı ordusunun neler yapacağını. "Hasta

[2] Oral Sander - Kurthan Fişek, ***ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929),*** İstanbul 1977, Çağdaş Yayıncılık. İhsan Ilgar, "Tarih boyunca Türk-Amerikan münasebetleri", ***Tarih Konuşuyor,*** Sayı: 27, Nisan 1966, s. 2209-2214. Tevfik Demiroğlu, "Vesikalar: Amerikan sermayesinin celbi teşebbüsü", ***Resimli Tarih Mecmuası,*** Sayı: 50, Şubat 1954, s.2923.

Adam" dirilmekte midir yoksa?

Karşılıklı iltifatlardan sonra Sultan, askeri birliklerin silahlandırılmaları ile sahil bataryalarının yapımından söz açar; ardından topçuluk alanında ABD'deki en son deneylerin sonuçları hakkında bilgi ister. Besbelli ki, bu ilgiden elçinin kafası karışmıştır ama ABD ordusunun henüz kullanmaya başladığı tüfeklere dikmiştir gözünü Sultan Abdülhamid; bu konu üzerinde, Terrell'ın deyişiyle, "özellikle" ve "ısrarla" durmuştur. Terrell'ın savaş halindeki Osmanlı ordusuna dair gözlemlerinde bu gözlerinden zekâ ve bilgi ışıkları fışkıran Sultan'ın etkisi sürekli hissedilir:

> Askerlerin kusursuz donanım ve disiplini yanında, sağlık ve temizliğin geliştirilmesi için gösterilen büyük özen şaşırtıcıdır. Her keresinde kırk asker alabilen dev bir Türk hamamı her an kullanılmaya hazır beklemektedir. Türkiye'nin elinde donanım ve cephanesiyle birlikte 1 milyon adet Mavzer silahı bulunmaktadır. Bakanlığımızı ilgilendirebilir: Avrupa'nın bu "Hasta Adam"ının karşısına yalnızca bir tek düşman güç çıkarsa, herhalde modern zamanların en dinç ve dinamik hastasına tanık oluruz.

Sultan Abdülhamid'in Amerika kozu, bir kaç sayfamızı daha işgal edeceğe benzer.

Olsun, değmez mi?

Abdülhamid Chicago'da ne yaptı?

AMERİKALI Osmanlı tarihçisi Heath Lowry ile birlikteydik. Kuzey Yunanistan'ı dağ taş demeden gezip araştırmalar yapıyormuş. "Hayırdır" dedim, "neyin peşindesiniz şimdi de?" Bana Gazi Evrenos Bey'in ayak izlerinin peşinde olduğunu söyledi. Bu bir tek adamın sadece kılıçla değil, bilgiyle, ticaretle, dinle ilgili konularda Yunanistan topraklarına ektiği mimari tohumların bölgeyi nasıl asırlarca canlı tuttuğundan, dahası, eserlerinin son dönemde ortadan kaybolduğundan acı duyarak bahsetti. İçime eğilip baktım o sırada; onunki kadar acı telvesi görünmüyordu!

Osmanlı günümüzde enine, boyuna, derinliğine ve yer altı dünyasına kadar yoğun bir arama bölgesi haline gelmiş durumda. Bakıyorsunuz iki arkeolog çıkmış (Uzi Baram ve Lynda Carroll), "Osmanlı arkeolojisi"nin elzemliğinden dem vuruyor.[1] Bir başkası (İsrailli Amy Singer), "Osmanlı filantropisi"ni, yani hayırseverliğini sosyal bilimlerin projektörü altına yatırıyor.[2] Öte yandan Usame Makdisi diye biri "Osmanlı Oryantalizmi" kavramını postalıyor uzmanlarımızın rahat döşeklerine.[3] Diyeceğim o ki, şu günlerde Osmanlı, yeni bir baharına eriyor. Bizi yeni yüzleriyle

[1] Editörler: Uzi Baram ve Lynda Carrol, ***Osmanlı Arkeolojisi***, Çeviren: Bilgi Altınok, İstanbul 2004, Kitap Yayınevi.

[2] Amy Singer, ***Constructing Ottoman Beneficience***, SUNY Press, 2002.

karşılıyor, buyur ediyor bakir kıtasına.

Makdisi'nin makalesi bana, özellikle II. Abdülhamid'in devrin sanayileşmiş ülkelerinin gövde gösterisine, hatta "sanayi âyi-ni"ne dönüşen Dünya Fuarı'ndaki ilginç tutumunu hatırlattı. 1893 yılında Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfinin 400. yıldönümü kutlamaları çerçevesinde Şikago'da düzenlenen Dünya Fuarı'na İngiliz işgali altındaki Mısır da katılmış ve Mısırlılar tam bir Şarklı mahlukların "hayvanat bahçesi" gibi teşhir edilmişti. Özel olarak Mısır'dan getirilen eşeklerle 'modern' Avrupalı Doğu heveslilerine turlar attırılıyor, Şark'ın efsunkâr güzelliklerini en azından tatmaları sağlanıyordu. Sergi pavyonlarında ise hep geleneksel sanatlar veya kıyafetler, folklorik veya etnografik unsurlar Batılı göze hoş gelecek şekilde takdim olunuyordu.[4]

Oysa sömürgeciliğe direnerek modernleşmek gibi zorlu ve soylu bir yol tutturmuş olan Osmanlı Devleti, müşterilerine tatsız bir sürpriz hazırlamıştı. Görmek istediği türden seyirlik ve mahmur bir Şark sergisi gezmek için koşup gelen Avrupalı ve Amerikalı bay ve bayanlar, Osmanlı standında tam bir hayal kırıklığı yaşadılar.

19 Şubat 1891'de Şikago'dan davet geldiğinde hesap kitap yapılmış, karşılarına bayağı yüksek bir meblağ çıkınca, sergiye devletin katılmasının pahalıya patlayacağı gerekçesiyle ihale özel bir şirkete, Suhami Sadullah ve Kumpanyası'na verildi. Şirket çeşitli projeler hazırlayıp sundu yöneticilere. Kurulacak "Türk köyü"ne Sultan Ahmet Çeşmesi şeklinde bir Osmanlı çarşısı yapılacak,

[3] Usama Makdisi, "Ottoman Orientalism", ***American Historical Review***, sayı: 107, 2002, s. 768-796.

[4] Timothy Mitchell, ***Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi***, Çeviren: Zeynep Altok, İstanbul 2001, İletişim Yayınları.

Sultanahmet'teki dikilitaşın bir kopyası ve en önemlisi de Süleymaniye Camii'nin küçük ölçekli bir benzeri dikilecekti. Ancak şirket hemen uyarıldı. Devlet, kıyıda köşede bir sığıntı gibi yer almak istemiyor, onuruna gölge düşürmeyecek merkezî bir alan istiyordu. İstek karşılanmış olmalı ki, Türk köyünün Alman ve Hollanda köyleriyle aynı sokakta yer aldığını görüyoruz. Ayrıca Türkçe, Arapça ve İngilizce yayınlanacak bir gazete çıkartılıyor, bir tiyatro kuruluyor, Osmanlı memleketlerini tanıtan geniş bir fotoğraf sergisi açılıyor, soylu Arap atlarının sergileneceği Sultanahmet'teki gibi bir Atmeydanı tasarlanıyordu.

Gelgelelim, çift kubbeli ahşap bir binadan oluşan sergi mekânı iyi hoştu da, sergilenen eşya bir tuhafta sanki. Feshane imalatı kırmızı bir kumaşın üzerine bayrağımızın ay ve yıldızı işlenmiş ve duvarların bir kısmı bunlarla kaplanmıştı. Vitrin camlarına bile ay yıldız işlenmişti. "Biz buradayız" mesajı verilmek için elden gelen yapılmıştı; biz buradayız ve dimdik ayaktayız!

Bir Batılının aklını karıştıracak her türlü karşı harekât gözleniyordu bu salonda. Mesela Yemen kahvesi ile tuz çuvalının yanında garip metal cisimler göze batıyordu. Bunlar Tersane-i Hümayun'da imal edilmiş torpidolardan başkası değildi! Yine mesela Girit sabunları ve çeşitli maden numunelerinin arasına bir yangın söndürme aracı yerleştirilmişti ustaca. Hereke'de, Şam'da, Kosova'da, Trabzon'da vs. imal edilen el yapımı tekstil, gümüş, altın işlemeler, Sultan'ın özel kuyumcusu Çubukçuyan'ın muhteşem takıları özellikle hanımları büyülüyordu.

Bakıyordunuz ki, telgraf ve çeşitli elektrik makineleri yün, pamuk, ipek, pirinç ve haşhaş örneklerinin baş ucunda bir diken gibi parlatıyor dişlerini. Bir Osmanlı kruvazörünün maketi, Osmanlı modernliğinin sembolü olarak itinayla yerleştirilmişti. Böylece Şikago'da tam 3 bin farklı ürün sergilenmiş, belki bu tanıtıma oluk oluk para akıtan Amerika, İngiltere ve

Fransa ile yarışılamamıştı ama, İspanya gibi bir çok Avrupa ülkesine fark atılmıştı.

Sonuçta mesaj verilmişti: Biz "Hasta Adam" değiliz; modern dünyaya uyum sağlayan bir bünyeyiz. Ama kendi kimliğimiz ve farklılığımızla.

Tabii yumuşak bir Şark atmosferi bekleyenler için hayal kırıklığını beraberinde getiren bu sergi, Abdülhamid'in "kurtlarla ulumak" şeklinde özetlenebilecek olan ince stratejisinin görkemli bir şovuna dönüşmüştü. Bu sebepledir ki, Abdülhamid fuar için kendisine sunulan teklifler arasında sema eden dervişleri gördüğü zaman sinirinden köpürmüştü. Ona göre, kendimizi Batılının gözüne folklorik bir malzeme gibi sunma çabası yerine, diri, ilerleyen, kalkınan, bilim ve teknolojiye açık bir ülke imajına sarılmamız gerekiyordu. Tabii aynı padişah, fuar idaresine, yapacakları caminin civarında eğlence yerleri bulunmamasını tembihleyecek kadar da kimlik ve onuruna sahip çıkıyordu.

Yıl 1893. Çöktü çöküyor dediğimiz Osmanlı, Batılı gözün bizi görmek istediği kalıba böyle direniyordu. Ve yıl 2005. Neredeyse her 5 yıldızlı otelimizde bir semazen takımı var. Fark, intihar mı etti?

Roosevelt emir verdi: "İzmir'i bombalayın!'

Mükemmel bir diplomat olan Abdülhamid, genişleme arzusu içinde olan Büyük Devletler'in biribirileri arasındaki rekabet ve kıskançlıktan âzami ölçüde nasıl faydalanılacağını çok iyi biliyordu.

Amiral Sir Henry Woods

27 EKİM 1858'DE New York City'de, ailesinin ikinci çocuğu olarak doğdu. Çocukluğunda zaafiyet, miyopi ve astımla mücadele etti. Okuma sevgisi, onda doğa sevgisinin oluşmasına yardım etti. 'Enerjik hayat'tan ömür boyu vazgeçmedi. 18'inde doğabilimci olmak için Harvard'a yazıldı. 22 yaşında New York Meclisi'ne seçildi. 1897'de Deniz Kuvvetleri Bakan Yardımcılığına atandı. 1899'da onu New York Valisi olarak görüyoruz. Yardımcısı olduğu Başkan McKinley'in suikastta ağır yaralanması üzerine 6 Eylül 1901'de yemin ederek başkanlık koltuğuna oturdu. 1902'de Panama Kanalı için ilk adımı attı. 1905'de Rus-Japon savaşım sona erdirmek için uğraştı ve Nobel Barış Ödülünü kazandı. 1907'de 16 Amerikan savaş gemisini dünyanın çeşitli bölgelerine gönderdi. Bu, ABD'nin dünya jandarmalığına soyunduğunun ilanıydı. 1909'da Beyaz Saray'dan ayrıldı ama 'enerjik hayat'ı devam etti. Afrika'da safariye çıktı ve 500'den fazla hayvan ve kuş ölüsüyle ülkesine döndü. 1912'de tekrar başkan olmak için siyasete döndüyse de destek bulamadı. 1918'de oğlunu kaybedince ruhen çöktü ve 6 Ocak 1919'da öldü.[1]

Geçtiğimiz hafta ABD Deniz Kuvvetleri'ne ait çifte nükleer reaktörle çalışan Theodore Roosevelt uçak gemisinin Marmaris açıklarına demir attığı haberlerini basında siz de benim gibi okumuş olmalısınız. Bu dev gemiye neden Theodore Roosevelt adının verildiğini yukarıdaki hayat hikâyesinden anlamış olmalısınız. İnternette yayınlanan bir fotoğrafta, geminin güvertesinde "big stick" (büyük sopa) yazısını okuyoruz. Bilmeyenler için söyleyeyim, bu bir politikanın sloganı olan söz de Roosevelt'e aittir ve "Yumuşak konuş ama elinden sopayı bırakma" şeklindedir.

"Büyük sopa"nın limanımızda ne aradığını siyaset yazan yorumculara bırakarak biz yine yuvamıza, yani tarihe çekilelim ve Roosevelt'in 100 yıl kadar önce İzmir'e yönelttiği sopası karşısında II. Abdülhamid'in nasıl bir politika izlediğini görelim. Roosevelt, az kalsın İzmir limamnı bombalatacaktı gönderdiği savaş gemilerine.

Olay şu şekilde gelişti.

Amerikalı misyonerler, özellikle Kırım Savaşı'nın (1854-56) ardından yasal engellerin azalmasıyla birlikte cesaret bulmuş ve imparatorluğun çeşitli bölgelerine dağılmışlar, hatta Hilafetin başkentinde dahi Hıristiyanlık propagandası yapmak bir yana, İslamiyeti küçük düşürücü yayınlara dahi kalkışmışlardı. 1878 Berlin Konferansı ise misyonerliği iyice serbest bırakırken, Osmanlı otoritelerinin elini kolunu bağlamıştı. İstanbul'da suçüstü yakalanan misyoner Dr. Koelle, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında büyük bir diplomatik krize sebep olmuş, mesele güç bela

[1] Roosevelt hakkındaki bu bilgileri şu internet sitesinden derledim: http://www.navysite.de/cvn/cvn71man.htm

halledilebilmişti.[2]

Ancak Müslüman ahali arasında misyonerlerin faaliyetine yönelik şüpheler, hatta öfke bitmemiş, saldırılar başlamıştır. 1893'de Merzifon'daki Amerikan kolejinden iki Ermeni öğretmenin Ermeni isyanına karıştıklarını ortaya çıkmasıyla olaylar iyice alevlendi. Kolej binası, galeyana gelen halk tarafından tahrip edildi. Öğretmenler ve civarda Amerikan tabiyetine geçmiş 500 kadar kişi de tutuklandı.

Beyaz Saray'da bomba patlamış gibiydi. Kendi vatandaşlarına yapılan bu 'haksızlık' karşısında İstanbul'daki büyükelçiye, hem zararı

karşılamaları, hem de tazminat ödemeleri için hükümet nezdinde girişimde bulunması talimatı verildi. Topraklarında vuku bulan bu müessif olay karşısında üzüntüsünü bildiren Babıali, 500 lira tazminat ödemeyi kabul ederek hadisenin büyümesini önledi. Tutuklanan Ermeni öğretmenler de Abdülhamid tarafından affedildi.[3]

Tam bu olay yatıştırılmıştı ki, Ermenilerin ABD vatandaşlığına geçerek kapitülasyon haklarından kitlesel olarak yararlanmaya çalıştıkları yeni bir dönem başladı. Kendi tebasına karşı eli kolu bağlı kalan bir devlet ne yaparsa Osmanlı da onu yapacak ve bu oldu bittiye göz yummayacağını bildirecekti. Karşılıklı notalar gitti geldi, bir notalara savaşı yaşandı ABD ile Osmanlı Devleti arasında. Ardından 1894'e Sason ayaklanması geldi.

[2] Koelle vak'ası ile ilgili bilgiler için bkz. Azmi Özcan- Ş. Tufan Buzpınar, "Church Missionary Society İstanbul'da: Tanzimat, Islahat ve misyonerlik, 1858-1880", ***İstanbul Araştırmaları,*** Sayı: 1, Bahar 1997, s. 63-79; Orhan Koloğlu, "Turning point for the Arab Caliphate: Dr. Koelle affair (1879-80)", ***Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi,*** 2006, çıkacak. (Bu yazısını basılmadan önce görmeme izin verdiği için sayın Orhan Koloğlu'na teşekkür ederim.)

[3] Çağrı Erhan, ***Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri,*** Ankara 2001, İmge Kitabevi, s. 309-311. Aynı yazar, "Osmanlı-ABD ilişkileri", ***Osmanlı,*** cilt 2, İstanbul 1999, Yeni Türkiye Yayınları, s. 243.

Osmanlı hükümeti sertleşti. Halk infial halindeydi. ABD elçisi, Beyaz Saray'dan korunma istedi. Ve ABD'den "Kentucky" adlı kruvazör yola çıktı. İzmir limanına demirleyen gemi, İstanbul'a gitmek niyetindeydi. Abdülhamid'den izin istendi ama izin yerine, gemiye değil ama personeline bir davet geldi. Yıldız Sarayı'nda bir akşam yemeğinde padişahla görüşen gemi personeli, Sultan'ın tazminatın ödeneceği sözü, iltifatları ve hediyeleriyle geri döndüğünde İstanbul bir süreliğine de olsa rahat bir nefes almıştı.

Ancak Roosevelt'in Avrupa üzerinden Osmanlı'ya da sopa gösterme tutkusu bitmeyecekti. Sultan Abdülhamid direniyor, Roosevelt bütün enerjisiyle bu direnci kırmaya çalışıyordu.

Yeryüzünde emperyalizme yem olmayan pek az ülke kalmıştı. Çin limanları parsellenmişti, Japonlar ABD tehdidi altında yaşıyor, Afganistan Rus desteğiyle İngilizlere karşı direnebiliyordu. Osmanlı'nın eli kolu bağlanmıştı. Yapabileceği tek şey, vakit kazanmak ve bu barış döneminin

imkânlarıyla olabildiğince onurunu ve toprak bütünlüğünü korumaktı. Tabii altyapı yatırımlarıyla eldeki insan kaynağını yetiştirmek de hedefler arasındaydı. Gelecekteki kaçınılmaz paylaşım savaşına ne kadar kuvvetli girilirse o kadar avantajlı olunacaktı.

Sultan Abdülhamid'in bütün stratejisi bu fikrin üzerine oturuyordu. Altyapı yatırımlarıyla eldeki insan kaynağını yetiştirmek ve teknolojik-bilimsel açığı kapamak da hedefler arasındaydı. Gelecekteki kaçınılmaz paylaşım savaşına ne kadar kuvvetli girilirse o kadar avantajlı çıkılacaktı. Beklenen paylaşım mücadelesi, Birinci Dünya Savaşı olarak onun tahttan indirilmesinden 5 yıl sonra patlak verecekti.

Tarihlerimiz yazmaz ama 1897'de İzmir limanına izinsiz girmeye kalkan "Bancroft" adlı ABD savaş gemisine kıyıdaki topçularımız tarafından ateş açılmıştı. O sırada İspanya ile uğrayan ABD bunu yutmuş göründü ve hesaplaşmayı erteledi.[4]

1901'de başkanlık koltuğuna oturan Roosevelt, Osmanlı'ya gereken dersin verilmesini, hatta gerekirse savaş açılmasını bile düşünmüştü. Osmanlı donanması, ABD'nin devasa savaş gemilerini durdurma kudretinden mahrum değil miydi? Bir filo gönderirdiniz, olur biterdi. Ancak uyanık birisi olduğunu anladığımız Savaş Bakanı Elihu Root uyardı kendisini. Bu Türkler kolay lokma değillerdi. Evet Türklerin deniz kuvvetleri dökülüyordu ama kara kuvvetleri "kaya gibi sağlamdı" ve teke tek kaldıklarında "Türklerin eline değme Avrupa askeri su dökemezdi".

Roosevelt Hasta Adam'ın gücünün karada, güçsüzlüğünün ise denizde olduğunu bellemişti bir kere. Onun üzerine yalnız deniz kuvvetlerini seferber edecekti.

Beklenen fırsat, 1903'de, Beyrut'taki Amerikan konsolosuna suikast düzenlendiği tevatürüyle gelmiş oldu. Derhal 2 kruvazör yola çıkarıldı; ancak daha yoldayken haberin yalan olduğu anlaşıldı. Bir kere yola çıkılmıştı, gemilerin yollarına devam etmesi kararlaştırıldı. Ağustos ayında İstanbul'dan gelen haberler, gemilerin halk üzerinde büyük bir etki yaptığını söylüyordu. Yoksa Beyrut bombalanacak mıydı?

Neyse ki beklenen olmadı. Her zamanki gibi sessiz ve derinden bir politika yürüten Abdülhamid, isteklere açıkça karşı çık mamakla birlikte ya

geciktiriyor ve savsaklıyor ya da ani bir çıkış yaparak Amerikalıları şaşırtıyor ve daima süre kazanıyordu.

1904 yılına gelindiğinde gemiler tehdit olmaktan çıkmış, birer sıkıntı unsuru olmuşlardı. Ne misyonerler konusunda bir adım attırılabilmişti Abdülhamid'e, ne de herhangi bir söz alınabilmişti. Artık gemilerin geri çağrılması gündemdeydi. Büyükelçi Leishmann Beyaz Saray'ın

[4] William James Hourihan, "Roosevelt and the Sultans: The United States Navy in the Mediterranean, 1904", Şubat 1975'de Massachusetts Üniversitesi'nde savunulan doktora tezi, s. 148.

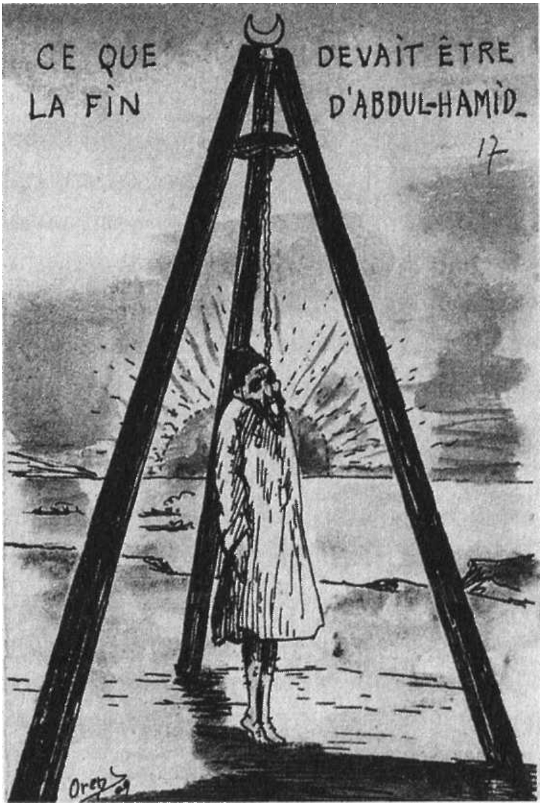
tavsiyesiyle, misyoner okulları konusunda Başkan'ın 'hassasiyetleri'ni iletti Babıali'ye ve Sultan'a. İşte gemiler geri çekilecekti ve bu, Başkan'ın iyi niyetinin bir göstergesiydi! (Osmanlılar da saf değillerdi tabii; bunun zevahiri kurtarmaya yönelik bir manevra olduğunu Amerikan gazetelerinden okumuşlardı.) Açıkçası her iki taraf da ayak sürüyordu. Roosevelt, ülkesindeki misyoner cemiyetlerinin baskısı altındaydı, Abdülhamid ise devletinin onurunu korumak peşindeydi.

Nisan 1904'e geldiğimizde Roosevelt'in deniz gücünü yeniden kullanmaya karar verdiğini görüyoruz. Bu defaki gösteri daha görkemli olmalı ve Sultan şartları kabul etmek zorunda kalmalıydı. Osmanlı tarafı tavize yanaşmayınca Başkan meşhur "büyük sopa"sını *(big stick)* çıkarmaya karar verdi. Sert bir telgraf çekti saraya. Misyoner okullarının serbest bırakılması için Başkan'ın son uyarışıydı bu. Olumlu cevap geleceğini umuyordu ama Abdülhamid'in bitmez tükenmez oyunlarını da unutmamıştı henüz.[5] Bekleyecek ve görecekti.

Filonun yaklaştığı haberleri, Yıldız Sarayı'nı alarma geçirmişti. Roosevelt de ne yapacağından tam olarak emin değildi. Bir bakanlar kurulu toplantısında Abdülhamid'in oyalama taktikleri karşısında öfkeye kapılarak İzmir'in bombalanmasını emretti. Bakan Hay'ın buna itirazı gecikmedi: İzmir'e ateş açsa ne olacaktı? Sonuçta o yıl seçim yapılacaktı ve

[5] Sultan Abdülhamid'in devletler arası ilişkilerdeki kurnazlığı ve zekice oyunları, bir Alman karikatüründe Avrupalı Büyük Güçleri atlıkarıncaya bindirir ve başlarında onlara göz kırparken tasvir edilmiştir. Bkz. Necmettin Alkan, ***Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı,*** İstanbul 2006, Selis Kitaplar, s. 84. Ayrıca Orhan Koloğlu, ***Abdülhamid Gerçeği,*** 4. baskı, İstanbul 2005, Pozitif Yayınları, s. 542'de bu defa bütün Avrupalı güçleri, burnunun üzerine koyduğu çubuk üzerinde oynatan bir Abdülhamid karikatürüne yer verilmiştir. Daha ziyade Abdülhamid'i tahkir amaçlı yabana 'kartpostal karikatürleri' örnekleri için ise bkz. Kerem Topuz, "Kartpostal karikatürü, Abdülhamid ve Türkiye'nin imajı...", ***Tombak,*** Sayı: 23, 1998, s. 43-52.

adetleri 5'e çıkan gemi-

24 Nisan 1909'da Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine ***Oriens*** dergisinde çıkan karikatürün üzerinde şöyle yazıyor: **"Abdülhamid'in sonu ne olmalıydı."** idamını imâ ediyorlardı. Peki suçu neydi? Sofranın kurulmasını geciktirmek mi?

leri geri çağırmak zorundaydılar. Anlaştılar: Gemiler gidecek ama ancak istekleri kabul edilmezse ateş açacaklardı.

Mutlaka bir netice. Ama nasıl? Kimse bilmiyordu...

Başkan 1903'de diş geçirememişti Abdülhamid'e, işte bu sefer daha büyük bir filo göndermişti ama onun sürekli oyduğu labirentlerde bir yılım daha kaybetmek üzereydi. 5 Ağustos'ta kabineyi sırf bunun için topladı. Beyaz Saray'ın gündemine oturmuştu Osmanlı'nın baş eğmeyen tutumu. Bu sefer daha güçlü olan Avrupa filosunu İzmir'e gönderecek ve işi bitireceklerdi. Devlet Bakanı Hay ile bir akşam yemeği yiyen Roosevelt, gece boyunca Abdülhamid'in gizemli tavrını çözmeye çalışmıştı.

Gemiler İzmir'e yaklaştıkça İstanbul'daki görüşme trafiği de sıklaşıyor, Leishmann ile Tevfik Paşa arasında çözüm önerileri gidip geliyordu. Abdülhamid bu defa işinin kolay olmadığını anlamıştı. İki defa atlattığı

gemi krizi, bu defa dalgalar halinde üzerine geliyordu. Karar verdi: Çatışmaya gerek kalmadan bu iş halledilmeliydi.

Nihayet Büyükelçi huzura çağrıldı ve misyoner okullarının kapitülasyon haklarından yararlandırılacağına söz verildi. (Ne var ki, Sultan'ı Roosevelt bile bu konuda Kur'an üzerine yemin ettirememiştir.) Buna karşılık, ABD'nin İstanbul'daki ortaelçiliği büyükelçilik düzeyine yükseltme talebine olumsuz cevap verildi. Gerekçe olarak, devletin içinde bulunduğu mali durum gösterilmişti. Kendilerinin Washington'da büyükelçilik açacak imkânları yoktu; bu durumda Amerika'nın da açmasına izin veremezlerdi!

Böylece zorunlu bir taviz verilerek ve bir taviz verilmeyerek (1-1 berabere!) tırmanan bu kriz de halledilmiş oluyordu. 15 Ağustos 1904 günü savaş gemileri, bombalamak için geldikleri İzmir limanından ağır ağır uzaklaşırken, Yıldız Sarayı'nda 28. yılını doldurmaya hazırlanan Sultan, yaklaşan yeni bir tehlikeyle yüzleşmeye hazırlanıyordu. Bir yıl sonra camisinde patlayacak olan bomba, ona etrafındaki kuşatmanın yalnız dışarıdan değil, içeriden de daralmakta olduğunu hatırlatacak ve düşünce keselerine yeni ihtimalleri koymaya zorlayacaktı.

Abdülhamid'in kurtlarla dansı devam edecekti...

IV.

BİR PROJE ADAMI

Abdülhamid'in projelerinden biri daha: Modern itfaiyemizin kurucularından Szechenyi Paşa ve pompacılar

Bir proje adamı

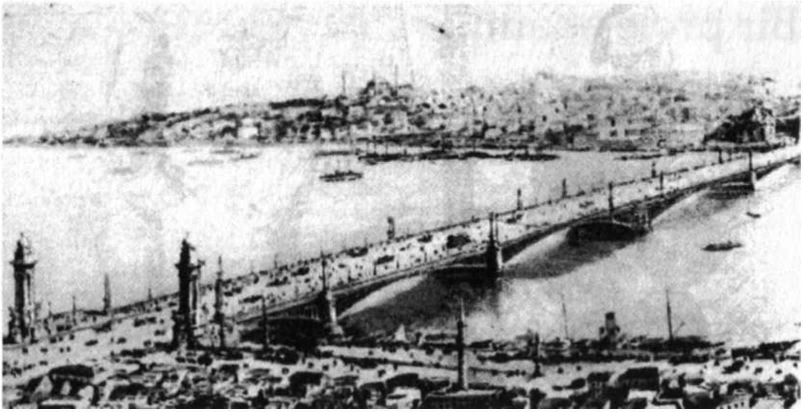
Bize, Ümmetinin günahını kendinde bulmak, kendinde yenmek, kendisiyle fenaya erdirmek isteyen ruh dünyasının kahramanları lâzımdır.[1]

Nureddin Topçu

II. ABDÜLHAMİD'İN projecilik yönü, siyasi dehasının gölgesinde kalmıştır ama günümüze gönderdiği mesajlar bakımından ihmal edilmemesi, hatta örnek alınması gereken özelliklerinin başında gelir

Mesela II. Abdülhamid Han'ın 20. yüzyılın başlarında İstanbul'da Haliç'e, dahası Boğaziçi'ne birer köprü yaptırmayı düşündüğünü ve dahi bunun için de çeşitli projeler hazırlattığını biliyor muydunuz? Fernidan Arnoden adlı Fransız mimarın 1900 tarihinde bir, Boğaziçi Demiryolu Kumpanyası'nın iki Boğaz köprüsü projesi, gerçekleştirilememiş olsa da, en azından belgeleri, çizimleri, resimleri elimizde bulunmakta ve o devirde İstanbul'un geleceğini öngören yoğun altyapı çalışmalarına girildiğinin işaretlerini almaktayız. Ancak Boğazi-

[1] Nureddin Topçu, "Siyaset ve mes'uliyet", ***Hareket,*** Sayı: 3, Nisan 1939, s. 71.

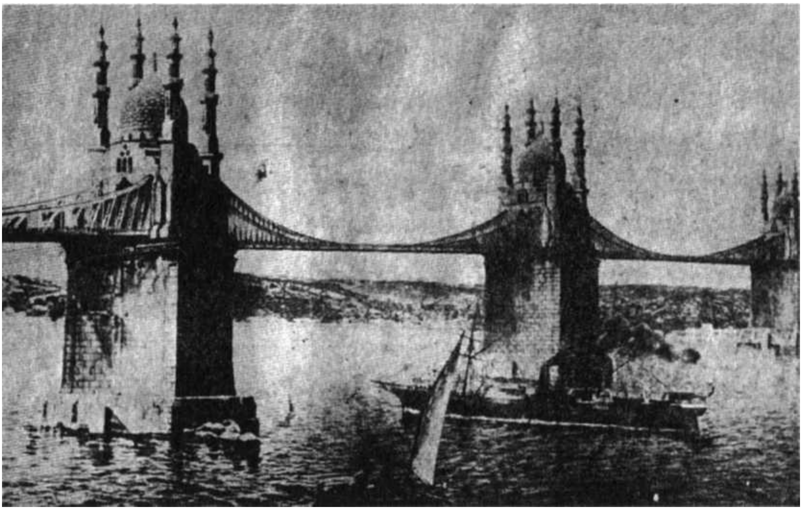
İstanbul'un planlaması için Fransa'dan Salih Münir Paşa aracılığıyla davet edilen Joseph Antoine Bouvard'ın Abdülhamid Han'a Galata Köprüsü için sunduğu yeni köprü projesi *(Hayat Tarih Mecmuası).*

çi'ne bir köprü yapılması için 73 yıl daha sabretmesi gerekecektir Dersaadet'in.[2]

Gerçekleşemeyen ama projesi çizdirilen, fizibilitesi çıkartılan ve ihalesi yapılarak inşasına başlanan projelerden birisi de Yemen Demiryolu'dur. Raporu 1898'de o zamanlar Yemen Valisi olan (sonradan Sadrazam) Hüseyin Hilmi Paşa vermiş ve 1913 yılında inşasına başlanmıştır. Ancak İtalyan kuvvetlerinin Yemen'deki Cibana limanını topa tutmasıyla çalışmalar durmuş ve proje iptal edilmiştir.[3]

[2] Mimar Fernidan Arnoden köprü için iki ayrı yer tespit etmiştir. Birincisi Sarayburnu-Üsküdar arasındadır ki, halen yapımı devam eden Tüp Geçit'in güzergâhıdır, ikincisi ise Rumelihisarı-Kandilli arasındadır ki, yaklaşık olarak 1986'da hizmete açılan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün bulunduğu yerdedir. Ancak ikinci projede demiryolunun geçmesi ve Bakırköy-Bostancı istasyonları arasında bir gidiş geliş tasarlanmıştı. Adı, Hamidiye Köprüsü olacaktı. Bkz. Hayri Mutluçağ, "Boğaziçi köprüsünün yapılması yolunda ilk çabalar", ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,*** Sayı: 4, Ocak 1968, s. 32-33 (3 adet resim ve çizim, 3 adet de belge mevcut). Ayrıca bkz. Aydın Talay, ***Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid,*** İstanbul 1991, Risale Yayınları, s. 309.

[3] Ufuk Gülsoy, "Yemen Demiryolu projesi", ***Tarih ve Medeniyet,*** Sayı: 41, Ağustos 1997, s. 44-49.

Abdülhamid Han'a bugünkü Fatih Sultan Mehmet Köprüsü yerinde yapılmak üzere sunulan camili köprü projesi *(Belgelerle Türk Tarihi Dergisi)*. "*Her* taraftan minarelerle çevrilmiş olan şu geniş kubbeler, renkli tuğlalar, çiniler ve yaldızlı tunçlarla süslü, Arap tarzı üzerine nakışlanmış, Kuzey-Batı Afrika mimarisinin 16. ve 17. yüzyıllardaki bütün güzelliklerini ihtiva etmektedir."

Büyük ölçüde gerçekleşen projelerden birisi ise Hicaz Demiryolu'dur. Bu proje Almanların finanse edip Haydarpaşa-Ankara arasında gerçekleştirdikleri Bağdat Demiryolu'nun tersine, finansmanıyla, inşaatıyla, tasarımıyla, İslam âleminden toplanan ianeleriyle tamamen yerli bir girişimin eseri olup Avrupa kamuoyuna, 'Öldü, ölüyor derken yoksa Hasta Adam diriliyor mu?' sorusunu ciddi ciddi sordurmuş görünüyor.[4] Nitekim İngiliz ya-

[4] Osmanlı Devleti'nin kendi sermayesiyle yaptırıp işlettiği tek hat olan ve emperyalizme bir tür *meydan okuma* diyebileceğimiz Hicaz Demiryolu'nun inşa sürecine ilişkin fotoğraflar için bkz. ***Hicaz Demiryolu: Fotoğraf Albümü,*** İstanbul 1999, Albaraka Türk Yayınları. Bu demiryolu hakkında çıkan İngilizce kitaplardan tespit edebildiklerimiz şöyle sıralanabilir: Paul Cotterel, ***The Railways of Palestine and Israel,*** Touret Publishing, 1983; R. Tourret, ***The Hedjez Railmay,*** Tourret Publishing, 1989; William Ochsenwald, ***The Hijaz Railroad,*** University Press of Virginia, Charlottesville, 1980; ve en son olarak da geçen yıl çıkan kitap: James Nicholson, ***The Hejaz Railway,*** Stacy In-

zar R. Tourret, bu projeyi, "dünyada belki de borçsuz, faiz ödemesi olmayan ve tamamlandığında kâra geçmiş tek demiryolu" olarak selamlamaktaydı.

Bu yüzden bazı araştırmacılar, "Abdülhamid döneminin bu yoğun altyapı yatırımları olmasaydı Türkiye, Konya gibi büyükçe bir bölgeden ibaret kalacaktı" yargısını vermekten çekinmeyeceklerdir.[5]

İdarî yapının merkeziyetçilik yönünde yeniden örgütlenmesi, dış politikanın uluslararası denge arayışına yönlendirilmesi, ince ayar diplomasi, altyapı ve eğitim yatırımlarındaki muazzam hamleler düşünüldüğünde, II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nin çağı yakalama, daha genel bir ifadeyle modernleşme sürecimizde son derece hayatî ve kolayca atlanıp geçilemeyecek bir şahsiyet olduğu net olarak anlaşılır.

Tabii şahsiyet olarak devrinde kendisi fazlasıyla ön plana çıkmış durumdadır ama, aynı zamanda Türkiye'nin ilk maden mühendisi olan İbrahim Edhem Paşa, gazetecilikten yetişme ve kitaplara düşkünlüğüyle (bu arada eli sıkılığıyla da) tanınan Küçük Said Paşa[6], hayatı boyunca biriktirdiği değerli kitaplardan oluşan muazzam kütüphanesini yeni kurulan Arkeoloji Müzesi'ne bağışlamış olan Ahmed Cevad Paşa[7] ve Çerkes asıllı düşünür Tunuslu Hayreddin Paşa gibi cins adamlar ve entelektüel kapasiteleri fevkalade gelişmiş Sadrazamlarla çalıştığını da unutmayalım.

ternational, 2005. Türkçede çıkmış önemli bir çalışma için bkz. Murat Özyüksel, Hicaz ***Demiryolu,*** İstanbul 2000, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

[5] Bu görüşü II. Abdülhamid dönemi hakkında bir doktora tezi kaleme almış bulunan Prof. Engin Akarlı, kendisiyle yaptığım bir telefon görüşmesinde dile getirmişti (30 Mart 2005). Akarlı bu görüşünü delilleriyle aşağıdaki makalesinde açıklamıştır: "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", ***Osmanlı,*** cilt 2, İstanbul 1999, Yeni Türkiye Yayınları, s. 253-265.

[6] Abdülhamid'in eğitim hamlelerinin arkasındaki beyinlerden birisi olarak Said Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Zekeriya Kurşun, "Küçük Said Paşa", ***Tarih ve Medeniyet,*** Sayı: 41, Ağustos 1997, s. 33-37.

[7] Kabaağaçlı olup Cumhuriyet devri Anadoluculuk akımı içinde yer alan ve Halikarnas Balıkçısı adıyla meşhur olan yazar Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın babasıdır.

Bunlardan 4 yıla yakın Sadrazamlık yapan Ahmed Cevad Paşa, aslında değerli bir matematikçi olup *Riyâziyenin Mebâhis-i Dakikası* adlı bir matematik araştırmasının müellifiydi. Ayrıca *Kimyanın Sanayie Tatbiki* adlı araştırması da ülkemizde endüstriyel kimya sahasında yazılmış ilk kitap sayılmaktadır.[8] Sultan Abdülhamid'in Tunus'tan davet ettiği ve Sadrazamlığa getirdiği Tunuslu Hayreddin Paşa ise *Akvemü'l-Mesâlik*'iyle modern siyasî düşüncemizin köşe taşlarından birini oluşturmaktadır.[9]

Sultan Abdülhamid daha tahta çıkmadan önce Namık Kemal, Ziya Paşa, Ebüzziya Tevfik gibi kendilerine "Genç Osmanlılar" diyen aydınları ve hürriyet, anayasa, meşrutiyet hakkındaki fikirlerini yakından tanıyordu. Tahta çıkınca anayasayı birdenbire kucağında buluyor gibi görünse de, aslında, amcası Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden ve ağabeyi Şehzade Murad henüz tahta çıkmadan önce sözkonusu ekiple temas halinde olduğunu ve onları bir nevi yönlendirmeye çalıştığını görüyoruz. Hatta ağabeyi Murad'ı içkiye alıştıran kişinin Namık Kemal olduğunu, hususi doktoru Atıf Hüseyin Bey'e defalarca söylemiş, kendisinin buna nasıl engel olmaya çalıştığını da ilave etmiştir.[10]

Midhat Paşa'nın Meşrutiyet'i ve Kanun-i Esasi'yi Sultan Abdülhamid'e dayattığı söylenir ki, hakikati eksik aksettirir. Onu

[8] Cemal Kutay, "Osmanlı zabiti-Cumhuriyet zabiti", ***Köprü***, Sayı: 26, Mayıs 1979, s. 2.

[9] Bu eserin İngilizceden yapılan şerhli bir Türkçe tercümesi için bkz. ***En Emin Yol***, Çevirenler: Alev Alatlı-Şahabettin Yalçın, İstanbul 2004, Ufuk Kitapları. Tunuslu Hayreddin Paşa ile en yakından ilgilenen aydınlarımızdan birisi Cemil Meriç olmuştur. Bkz. "En Emin Yol", ***Ümrandan Uygarlığa***, İstanbul 1974, Ötüken Yayınları, s. 45-59 (aynı yazı için bkz. Mustafa Armağan, ***Düşüncenin Gökkuşağı: Cemil Meriç***, İstanbul 2001, Ufuk Kitapları, s. 105-117). Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğlu Vezir Salih Paşa, Abdülhamid'in yeğenlerinden Münire Sultan'la evlenerek saraya damad olmuştur. Talihe bakın ki, 1913'de Mahmud Şevket Paşa suikastinde suçu sebebi olmadığı halde idam edilecektir. Bkz. Yılmaz Öztuna, ***Büyük Türkiye Tarihi***, cilt 7, İstanbul 1978, Ötüken Yayınevi, s. 171.

[10] M. Metin Hülagü, ***Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri: Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı***, İstanbul 2003, Pan Yayıncılık, s. 247 ve 286.

Namık Kemal'in Sultanla tangosu

Abdülhamid, amcası Sultan Abdülaziz döneminde gözden düşmüş bulunan Namık Kemal'i Şura-yı Devlet üyeliğiyle ödüllendirir ve Anayasa Hazırlama Komisyonuna davet ederken, Namık Kemal ne yapar biliyor musunuz? Sultan aleyhine, onun anlayacağı dilden bir tehdit beyti yazıp gittiği bir mecliste okur. Bu ikinci mısrası Arapça olan beyitte, '*İki defa tekrarlanan üçüncü defa niye olmasın?*' **denilmekteydi. Tabii bundan çıkan sonuç, Abdülaziz ve V. Murad'ı nasıl tahtından indirdiysek üçüncüyü, yani Abdülhamid'i de öyle indiririz' oluyordu.**

II. Abdülhamid, amcasını katleden taifeyi, yani devletin başına tüneyen darbeci çekirdeği dağıtmakla meşgulken, Vatan Şairi'nin kalkıp da aba altından sopa göstermesi bardağı taşıran son damla oldu. Asayişi ihlal ettiği gerekçesiyle mahkemeye verildiyse de mahkûm olmadı. Bunun yerine, Girit adasında ikamete memur edildi. Kendi arzusuyla, zorunlu ikameti, Midilli adasına çevrildi.

Yine Namık Kemal'in kükreme nöbeti gelmiştir. Nasıl vaktiyle Abdülaziz'e ve Sadrazam Âli Paşaya şiddetli hücumlarda bulunmuşsa, hedefinde şimdi Abdülhamid vardır. 93 Harbi'nin kaybını bahane ederek Abdülhamid'e saldırır. 'Kölem' dediği kaleminin ucu, hicivlerin en ağırına doğru yol alırken, ne geçmişi düşünür, ne gelecekte bu sözlerinin boğazında düğümleneceğini. Sivri kalem yine Sultana yönelmiştir:

Bünyân-ı zulme verdi hakkıyla indirâsı Abdülhamid Han'ın kânun-i bî-esası. Abdülhamid-i evvel etmiş Kırım'ı- ihsân Burgaz'a dek dayandı sânisinin 'atâsı. Rus aldı pâyitahtı, hâlâ o tahta âşık Mülkü bitirdi gitti bir saltanat hevâsı. Mahvoldu mülk ü millet, kahroldu şân ü şevket Halâ yerinde kâim o Allah'ın belâsı.

O "Allah'ın belası", Midilli adasından yazan Namık Kemal'e neler yapmıştır dersiniz? Tahmin edin bakalım. Bulamadınız mı? Söyleyeyim öyleyse: Zorunlu ikametini, valiliğe çevirmiştir! Evet, valiliğe!

Kendisine "Allah'ın belası" diye hakaret eden Namık Kemal, hakaret ettiği kişi, yani Sultan Abdülhamid tarafından Midilli mutasarrıfı yapılmıştır! Yıl, 1879'dur.

Sonra ne mi olmuştur?

Namık Kemal Rodos ve Sakız valiliklerine atanmış ve *Cezmi, Celâleddin Harzemşah* gibi eserleri yanında bir de Osmanlı tarihi yazmaya girişmiştir. Rodos üstadın zihnini kanatlandırmış olmalı ki, Osmanlı tarihini cüzler halinde bastırmaya başlamıştır, ilk cüzün nüshalarından birini de, daha önce hakkında "Allah'ın belası" naralarını savurduğu Sultan Abdülhamid'e gayet saygılı bir takdim yazısı ile sunmuştur. Muhtemelen yüklü bir atiye-i seniyye beklerken, tam tersi olmuş ve Sultan bu abartılı -belki de yapmacık olduğuna inanıyordu- saygı ifadelerinden pek hoşlanmamış olacak ki, kitabın basımının durdurulmasını irade eder. Büyük bir şok geçiren Namık Kemal yanlış anlaşıldığını belirten mektuplarla durumu açıklığa kavuşturmaya çalışmışsa da, başvurularından herhangi sonuç alamamıştır. Bundan kısa bir süre sonra da Sakız adasında ölecektir (2 Aralık 1888).

Hayranı olduğu Rumeli Fatih'i ve Orhan Gazinin oğlu Süleyman Paşa'nın yanına gömülmeyi vasiyet etmiştir Namık Kemal. Bu vasiyeti, "Allah'ın belası" tarafından yerine getirilecektir. Şimdi Bolayır'da, Süleyman Paşanın türbesi yanında, planlarını Tevfik Fikret'in çizdiği, parasını Sultan Abdülhamid'in ödediği kabrinde son uykusunu uyumaktadır.[11]

tahta çıkarırken Anayasanın ilan şartını ileri sürdükleri biliniyor. Ancak Abdülhamid de bunların önemine inanmaktadır. Yani bir dayatma sözkonusu olmamıştır. Nitekim Abdülhamid'in tahta çıktıktan sonraki 'demokratik' hareketleri, mesela ilk defa Meclis azalarıyla birlikte yemek yemesi, ziyaret ettiği Tersane Komutanlığı'nda asker karavanasına kaşık sallaması, halk arasına çıkıp her cuma namazını ayrı bir camide kılması toplum üzerinde olumlu etkiler bırakmış ve halk, padişahlarının bu

[11] Nihad Sami Banarlı, ***Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,*** Fasikül 12, İstanbul 1977, s. 890-891. Ayrıca bkz. Nihad Sami Banarlı, "Unutulmuş mezarlar", ***Yedigün,*** Sayı: 686, 28 Nisan 1946, s. 14.

yakınlığından fazlasıyla hoşnut olmuştur.

Tahta çıktıktan soma Meşrutiyet'i ilan eden, Anayasayı hazırlatıp yürürlüğe koyduran ve seçimleri yaptırdıktan soma Meclis'in açılışında heyecanlı bir nutuk irad eden Sultan'ın samimiyetinden şüphe etmek, insafsızlık olur. Velhasıl, 1876 yılındaki Abdülhamid'in Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi'ye gerçekten inanmış olduğundan kuşku duymak için bir gerekçe yoktur. Ancak Abdülhamid Han'ı 1878'de Meclisi tatil ettiren ve Anayasayı askıya aldıran şartları da iyi tahlil etmek gerekir.

Unutulmaması gereken bir husus, Şûrâ-yı Devlet [Devlet Şurası] bünyesinde teşekkül ettirilen Anayasa Hazırlama Komisyonu'na, "Vatan şairi" Namık Kemal'i, arkadaşı Ziya Paşa ile birlikte davet eden ve görevlendiren kişinin bizzat Sultan Abdülhamid olduğudur. Komisyona Midhat Paşa başkanlık etmiştir. Hatta komisyonda Namık Kemal'in hükümdarın itirazına uğrayan maddelerin savunmasını yaptığını biliyoruz. Bunun üzerine Padişahın Namık Kemal'i saraya çağırarak kendisiyle Anayasa hakkında görüştüğünü biliyoruz.

Sultan V. Murad'ın davranışlarında cinnet alametleri görülüp tahttan indirilirken, Şehzade Abdülhamid ekibin -fiilen içinde bulunmuyorsa bile- oldukça yakınında yer alıyordu. Bir başka deyişle, devrin entelektüel nabzını içeriden tutanlardan biriydi. Ve gayet yakından tanıyordu müstakbel rakip veya hasımlarını.[12]

20. yüzyılın ilk 10 yılı, dünyanın artık korkunç bir paylaşım savaşına, sonradan yaygınlaşacak bir tabirle bir Harb-i Umumi'ye adım adım

[12] Bu durumu, bizzat Namık Kemal, oğlu Ali Ekrem'e anlatmıştır. Bkz. Ali Ekrem Bolayır, "Namık Kemal ile özel bir konuşma", ***Tarih ve Edebiyat Mecmuası,*** Sayı: 6, Haziran 1979, s. 69 vd. ve Sayı: 7, Temmuz 1979, s. 67-68.

sürüklendiği, her bakımdan sarsıcı bir zaman dilimidir. Bu fırtına öncesi sessizlik atmosferinde Sultan Abdülhamid,

Osmanlı Devleti'nin altyapı zaaflarını fark eder ve bu zaafları, belli bir program dahilinde halkla beraber gidermeye soyunur. Osmanlı Devleti'nin belini büken ve modern bir devlet vasfı kazanmasına en ciddi engeller, iletişim ve ulaşım zaaflarıdır.[13]

Düşünün ki, İzmir gibi liman şehirleri, yüz kilometre gerisindeki kasaba ve şehirlere yıldızlar kadar uzakken, Marsilya limanıyla senli benliydi. Bu derin çarpıklık, iç bölgelerdeki tarım ürünlerinin elde kalarak çürümesine yol açarken, İstanbul halkına Karadeniz'deki Rus limanı Odessa'dan buğday getirtmeye kadar varmaktaydı.[14]

Olup biteni seyretmek yakışır mıydı proje adamına? İşte Sul tan'ın, o zamandan, bu ülkenin geleceğinin üzerine kurulacağı altyapıyı hazırlamaya koyulması, bu yakıcı yokluk ve yetersizlik atmosferi içinde anlaşılabilir ancak...

[13] Justin McCarthy, ***The Ottoman Peoples and The End of Empire,*** Arnold: London 2003, Introduction.

[14] "Gerçekten de 1900 yılında Osmanlı ticaretinin % 9'u Rusya ile yapılıyordu. İstanbul, Rusya'dan yılda 65 bin ton un alıyordu. Daha demiryolu Ankara ve Konya'ya ulaşınca bu ticaretin kesildiği görüldü." İlber Ortaylı, ***Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,*** İstanbul 1998, İletişim Yayınları, s. 157.

Bir altyapı devrimi

1870'lerin sonlarında yaklaşık 20 milyon olan imparatorluğun nüfusu Abdülhamit'in saltanat döneminde yüzde 37 artarak yüzyılın sonunda 27 milyonun üstüne çıkmıştı. [Bu süre zarfında] Anadolu nüfusu daha da hızlı artmıştı.

Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*

OSMANLI DEVLETİ belki geniş bir vatana sahip idi (topraklarının yüzölçümü, ismen bağlı ülkelerle birlikte yaklaşık 5 milyon kilometrekaredir). Fakat bu büyük vatanın yerleşim merkezleri arasındaki bağlantı, ulaşım ve iletişim gayet zayıf durumdaydı. Büyük ölçüde meskûn bir saha da olmadığı, yani metrekareye düşen nüfus oranı çok düşük olduğu için (Osmanlı Devleti'nin 1912'deki nüfusu, Arabistan hariç, taş çatlasın 32 milyonun üzerine çıkmıyordu), yerleşim merkezleri arasındaki bağlantı zaafiyeti, özellikle sınırların savunma ve korunmasında ciddi problemler çıkarıyordu yöneticilerin karşısına. II. Abdülhamid, önündeki bu ertelenmiş ve çağın isteklerine uymayan gerçeği görüyor ve onu düzeltmek için neler yapılabileceğini araştırıyordu.

Bakıyorsunuz iletişim alanında yaptıklarına; Posta ve Telgraf teşkilatını hızla devreye sokuyor. Bu, büyük ve o zamanın şartlarına göre hakikaten ciddi bir hamledir. Yani imparatorluğun bir ucundan öbür ucuna ulaşacak haber akışım devlet, ecnebi postanelerin tekelinden kurtarıp kendi eline almaya çalışıyor.

> İlk olarak 1877'de Posta Telgraf Teşkilatı konuya daha etkenlik kazandırmak amacı ile aynı isimle bakanlık haline getirildi. Postahanenin çeşitli görevlerini görüşmek ve hizmetlerin yaygınlaşmasını sağlamak için Dahiliye, Maliye, Rüsumat, Posta ve Telgraf nezaretleri temsilcilerinden

ibaret 5 kişilik komisyon toplandı. Hazırlanan inceleme ve raporlar doğrultusunda 1316 (1900) yılında önce Ecnebi Postaları diye çalışan birim iptal edildi.[1]

Ayrıca 27 Haziran 1900'de Posta Telgraf Teşkilatında ilk defa bir "havale kalemi" devreye sokulmuş, 30 Mayıs 1901'de Şehir Postaları kurulmuş, 30 Ağustos 1901'de ise postaların yerine daha hızlı ulaşabilmesi için demiryolları (o zamanki adı Şark Şimendiferleri) şirketiyle özel bir anlaşma yapılmıştır.

Yurdun çeşitli noktalarında yaptırılan postahane binalarının önemli bir kısmı da Abdülhamid dönemi eseridir. Nitekim İstanbul Sirkeci'deki Mimar Vedat (Tek) Bey'in eseri olan Büyük Postahane binası[2], Beyoğlu'nda yakın zamana kadar kullanılan postahane binası, Üsküp Postahane binası onun döneminde esen postahane rüzgârından damlalardır.

Telefon ise Avrupa'da kullanılmaya başlandığı tarihten (1876) sadece 5 yıl sonra, yani 1881'de İstanbul'a getirilmiş ve sınırlı da olsa istifadeye sunulmuştur. Telgraf hatları döşenmesine onun zamanında hız verilmiş,

[1] Talay, *age*, s. 288.

[2] Mimar Vedat Bey, kendisiyle 1937 yılında yapılan bir söyleşide binanın 100 bin altına mal olduğunu, bugün olsa 150 bin altından aşağıya mal edilemeyeceğini söylemiştir (Kandemir, "Mektepli Türk mimarlarının piri: Mimar Vedat", ***Yediğim***, Sayı: 205 10 Şubat 1937). Kendisi şair ve musikişinas ve 'saraylı' Leyla Saz Hanımefendi'nin oğludur. Leyla Saz (1850-1930) ise Abdülmecid devrinde Aydın Valiliği yapan, "hekim ve hakim" İsmail Paşa'nın kızı ve 19. asrın önemli aydınlarından Giritli Sırrı Paşa'nın hanımıdır. Leyla Hanım'ı tanıyan bir kalemden yalın bir portre denemesi için bkz. Ercüment Ekrem Talu, "Tanzimat edebiyatının kadın şairi Leylâ Hanım", ***Yedigün***, Sayı. 638, 27 Mayıs 1945, s. 4-5.

hatta bu hatların her birinde meteorolojik gözlemler yapılması için talimat verilmiştir. Böylece telgraf hatlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, hatların ulaştığı noktalardaki hava durumunun merkeze bildirilmesi imkân dahiline girmekte, böylece bu çabalar çağdaş 'hava durumu' raporlarımızın başlangıcını oluşturmaktadır.[3]

Abdülhamid'in demir yolları ile birlikte önem verdiği bir başka konu ise kara yollarıdır. Onun zamanında bütün Anadolu'yu baştan başa dolaşacak bir kara yolu ağının (şose şebekesinin) projelendirilip tatbikata geçirildiğini biliyoruz. 1869 yılında getirilen bir sistemle halkın kara yollarının yapımına katılması sağlanmıştı. Buna göre 16-60 yaş arası erkek nüfus ile her hanenin sahip olduğu yük ve araba hayvanları senede 4 gün

yol inşaatında çalışacaktı. Bunu yapmayanlar ise tespit edilecek bedeli ödemek zorundaydılar. Bu ilginç uygulama her ne hikmetse kendisi tahta çıkmadan bir yıl önce kaldırılmıştı. II. Abdülhamid döneminde bu uygulamanın tekrar yürürlüğe konulduğunu görüyoruz.

Sadrazam Küçük Said Paşa hatıratında, 1879'dan sonra halkın katılımı sonucu 5 bin kilometre yol yapıldığını yazmaktadır. Nitekim "Gidemediğin yer senin değildir" sözünün patent hakkını elinde bulunduran Halil Rifat Paşa da Abdülhamid'in acar valilerinden biriydi ve Sivas Valiliği sırasında mesaisinin mühim bir kısmını yol yapım çalışmalarına teksif etmişti. Bir başka deyişle, Kuzey ve Doğu Anadolu'yu

'Gidemediğin yer senin değildir!'", *Hayat*
ebinkarahisar-Giresun yolu üzerinde insan
ı, zikre değer bir hususiyetidir.

birbirine bağlayan bugünkü yollarda onun hatırı sayılır bir emeği vardır.[4]

Bursa Türk-İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan ve üzerinden Sultan Abdülhamid'in isminin kazındığı Mihaliç Caddesi'ne ait mermer kitabe. Silinen kısım, manzumenin ilk

satırıdır. (Fotoğraf: Mehmet Gülgönül)

Gümüşhane-Bayburt-Erzurum-Doğubeyazıt-İran kara yolu (1879) haricinde 12 bin kilometrelik bir güzergâha sahip Samsun-Bağdat şosesi 1895 yılına kadar tamamlanmıştı. Açılan yollar Samsun'a göçü başlatmış ve bu şirin Karadeniz şehrimiz inkişafını Abdülhamid devrine borçlanmıştı.[5] Bursa, büsbütün böyleydi. Hem şehir içi, hem de şehirler arası yollar sonucunda Bursa, yeniden bölgenin önemli bir kara yolu kavşağı haline gelmişti. Ancak sonraki yıllarda, yaptırdığı yollara dikilen kitabelerden onun ismini silen zavallılara da rastlanmıştır.[6] Bu da elbette görkemli "Abdülhamid gerçeği"nin örtme çabasının zavallı bir tezahürü

5 Talay, *age*, s. 304 vd.

6 Yeşil semtindeki Bursa Türk-İslam Eserleri Müzesi'nin bahçesinde bulunan Mihaliç'ten getirilmiş bir cadde kitabesi bunun en canlı kanıtı olarak gelip geçenlere, Abdülhamid düşmanlığının bir zamanlar hangi boyutlara ulaşmış olduğunu belgelemektedir. Keza Eskişehir'in Mahmudiye ilçesinde Abdülhamid'in yaptırdığı bir caminin kitabesi de 27 Mayıs devriminden sonra kazınmıştır. Orwell'in tarihi silme operasyonlarının bir taklidi belki...

olarak tarihe geçecektir.

Güneşi silecek güç kimde vardır?

Bitlis'ten Bağdat'a, Filistin'den Niğde'ye kadar çok sayıda kara yolunun ve caddenin açılması Sultan Abdülhamid döneminde bayındırlık işlerine verilen önemi göstermektedir. Fırat nehri üzerinde yaptırılan Deyr-i Zor köprüsü, devrindeki bayındırlık hizmetlerinden sadece biridir.[7] Bursa'nın Aksu köyünde bulunan II. Abdülhamid tuğralı akar çeşme, onun hayır faaliyetinin şehirlerle sınırlı kalmadığım, köylere kadar uzandığını gösteren ilginç örneklerden biridir.[8]

Sultan Abdülhamid bütün bu çalışmalarıyla birbirleriyle irtibatsız haldeki geniş bir coğrafyanın uçlarını birbirine bağlamayı hedefliyordu. Mesela ülkeye elektrik getirmeye çalışıyordu. Bunları yaparken bir taraftan da eksikliğini en ağır bir şekilde hissettiği halkın eğitim düzeyini yükseltmeye, yetişmiş eleman açığını kapatmaya büyük önem veriyordu. Eğitim alanında yaptığı atılımların, kendisine kadarki tüm Tanzimat tarihinde yapılanların bir kaç katı olduğunu hatırlatalım.

Hatta ilk kız okulları da Abdülhamid Han zamanında açılmıştı. Nitekim âlim bir zat olan Abdüllatif Subhi Paşa'nın ilk defa bir kız sanat okulu açma teşebbüsünde tereddüt geçirmesi ve titizlenmesi üzerine Abdülhamid, "Sen mektebi aç, ben arkandayım", diyerek açıktan destek vermiş ve çevresini, daima kız

[7] Deyr-i Zor köprüsünün eski bir fotoğrafı için bkz. ***Hayat Tarih Mecmuası***, Sayı: 11, Aralık 1968, s. 93.

[8] Doğan Yavaş, "Bursa'nın Aksu köyünde Sultan II. Abdülhamid çeşmesi", ***Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi***, Sayı: 16, 2002, s. 72-73.

[9] Aktaran: Seniha Sami Morali, "Türk kültürüne büyük hizmetleri dokunan bir devlet adamı: Subhi Paşa", ***Hayat Tarih Mecmuası***, sayı: 11, Aralık 1968, s. 69.

Samsun'da açılan ilk kız okulunun hikâyesi[10]

Selçukluların kurduğu ve Canikoğulları idaresindeyken Osmanlı Devleti'ne intikal etmiş bulunan Samsun'da ilk kız okulu, 1898 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın girişimiyle açıldı. Pazar mahallesinde Zübeyde Hanım Bağı denilen arsa bakanlık tarafından satın alınmış ve Merkez İnas Mektebi adıyla üç sınıflı olarak öğretime başlamıştır (adı sonradan Bozkurt Okulu olarak değiştirilmiştir). Bakanlık tarafından gönderilen Samsun'un *Feride'si İ***kbal Hanım adındaki genç ve ciddi bir öğretmen, kayıtları yapar, ilk olarak da süvari yüzbaşısı Şemseddin Efendinin kızı Sâlise Hanım, Sâdiler Tekkesi şeyhi Mehdi Efendi'nin kızı Besime Hanım ve Hamalbaşılar'ın kızı Emin Hanım okula kayıtlarını yaptırırlar.**

Özellikle bir Şeyb'in kızını mektebe kaydettirmesi, dindar Müslüman halkın rağbetini artırır ve çoğu hacı hoca çocuğu onlarca kız öğrenci kayıt için akın eder İkbal Hanım'ın odasına, ilk önce yadırgayanlar olur, dedikodu çıkaranlar da olur elbette ama kervan yola çıkmıştır bir kere. Okulda Kur'an-ı Kerim, tecvid, ilmihal, kıraat, imla, güzel yazı, matematik, dilbilgisi, faydalı bilgiler ve el hünerleri dersleri verilmektedir. Bir de Perşembe günleri Hoca Nine adında bir kadın okula gelip çocuklara ilahiler öğretirmiş. Bir tür müzik dersi yani. Zamanla okula bir de piyano hediye edilmiştir. Şehbenderzade İlmî Bey'in annesinin hediyesi olan piyano sayesinde ileriki yıllarda okulda piyano ile müzik dersleri verildiğini de öğreniyoruz.

Böylece Abdülhamid Han devrinde küçük bir Anadolu şehrinde kızların okulla tanışmaları sağlanmış ve onbinlerce hemcinsi gibi Samsunlu kızlar da modern hayata katılmanın yollarını aralamış. En çarpıcı örnek ise herhalde bu okuldan mezun olan

[10] Fazıla Atabek, "Samsun'da açılan ilk kız okulu", ***Hayat Tarih Mecmuası***, Sayı: 6, Temmuz 1970, s. 33-34.

Hatice Hanım'ın yıllar sonra aynı okula öğretmen olarak tayin edilmiş olmasıdır.

J

ların okuması için ilk adımları atmaya teşvik etmiştir.[9] Sadece 1879 ve 1904 yıllarında İstanbul'da bulunan kız okullarının bir karşılaştırması bile onun iktidar yıllarında okul ve öğrenci sayısında nasıl bir artış olduğunu ortaya koymaya yeterli olacaktır.[11]

Ancak eğitim tasarısında özellikle ecnebi ve misyoner okullarına karşı teyyakuz halinde bulunması, Abdülhamid'in özellikle üzerinde durduğu bir noktaydı. Nitekim İngiliz yanlılığıyla tanınan Sadrazamlarından

Kıbrıslı Kâmil Paşa, 1895-1906 yıllarında İzmir'de valilik yaparken, yetişme çağındaki çocuklarım, bu arada 7-8 yaşlarındaki Makbule'yi [İldeniz] Fransız Sör Mektebi'ne vermeyi uygun gördü. Fakat çok geçmeden hafiyelerinden gerekli bilgiyi almış olan Abdülhamid'in zehir zemberek uyarısı yetişti. Paşa, Saray Başkâtipliğinden gelen padişahın "hususi irade"sinde aynen şu sözlerle uyarılıyordu:

> Vali ve yüksek memurların çocuklarının, Hıristiyan mekteplerine gönderilmesi caiz değildir...[12]

Abdülhamid'in özelliklerinden birisi olarak şunu da zikretmek gerekir ki, cami yaptırdığı her köye bir mekteb-i iptidai, yani ilkokul yaptırmıştır.[13]

[11] İhsan Süreyya Sırma, "Sultan Abdülhamid döneminde İstanbul'da kız mektepleri", ***Belgelere II. Abdülhamid Dönemi,*** İstanbul 1998, Beyan Yayınları, s. 66-70.

[12] Hilmi Kâmil Bayur, "Makbule Eldeniz", ***Tarih ve Edebiyat Mecmuası,*** Sayı: 2, Şubat 1980, s. 57 (makale yazarı Kâmil Paşa'nın oğlu, yazıda hayatını anlattığı Makbule İldeniz de kızıdır). Sultan Abdülhamid'in İslamî hassasiyeti ve kötülüklerden men görevinin bir halife olarak ağırlığını sırtında hissettiğine en güzel delillerden birisi, Beyoğlu'nda gizli kürtaj ***(ıskât-ı cenin)*** yapmakta olan bir Alman kadın doktorun sınır dışı edilmesi üzerindeki emridir. Geniş bilgi ve arşiv vesikaları için bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Kürtaj mütehassısı Alman doktor Madam Mari Zibold", ***Toplumsal Tarih,*** Sayı: 82, Ekim 2000, s. 39-44.

[13] "Özellikle ilk ve orta eğitimdeki öncelikli amaç, bir tür sosyalizasyon yaratmak, yani geleceğin vatandaşlarını kültürel ve ahlakî açıdan biçimlendirmektir." Nadir Özbek, ***Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914,*** İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 166. Benjamin Fortna da Oxford Üniversitesi tarafından basılan kitabında Abdülhamid'in iktidar yıllarında devlet okullarının

Böylece o, bize özgü bir modernleşme programının temelleri atılmış oluyordu. Gelecek nesillerin, kendi yolundan gidip gitmeyecekleri onun meselesi değildi. Gün gelecek, bir tel kopacak ve ahenk harap olacaktı. Mehmed Akif'in dediği gibi,

Biz bu ahengi harâb etmeyecektik, ettik; Kapanır
türlü değil açtığımız kanlı gedik.

Bu ahengi günümüzde tamir edecek, ruh surlarımızda açılan "kanlı gedik"leri tıkayacak olanlara gereken lojistik destek, bir asır öncesinden, Abdülhamid'den gelecekti.

Şimdi onun eğitim projesine geçebiliriz...

sayısının olağanüstü derecede arttığını söyler ve ekler: Tarihçiler onun eğitim programını sanki eskinin hafiften revize edilmiş bir devamı sayarlar. Oysa Abdülhamid döneminde hem teşhis, hem tedavide değişim olmuş, özellikle de okulların 'kalitesi' artmıştır. Bkz. Benjamin C. Fortna, ***Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Lale Ottoman Empire,*** Oxford University Press, New York: 2002, s. 9.

Çobanları dahi okutmak: Abdülhamid'in modern eğitim projesi

İslâmiyet terakkiye karşı değildir ama hakiki değeri olan şeyler, hariçten aşı yapmak suretiyle muvaffak olamaz, içten ve tabii olmalıdır.

SULTAN ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE eğitimi ele alırken onu, Tanzimat'la başlayan yenileşme hareketinin çerçevesine yerleştirmek mecburiyetindeyizdir. "Tanzimat dönemi" olarak belirlenen 1839-1876 arasındaki zaman dilimini eğitim alanında Tanzimat'ın hukuk ve proje adımları olarak değerlendirmek gerekir. Bu ilk dönemde imparatorluğun bünyesini modern bir eğitim sistemine dönüştürmek için epeyce zorlamalar yapıldığını, bazı sonuçlar alınmasına rağmen, bir türlü istenilen hız ve kaliteye ulaşılamadığını görürüz. Tabii bugünden bakılınca bazı

Abdülhamid döneminde Bursa'da öğretmen yetiştirmek üzere açılan Hamidiye Medrese-i Muallimîn'i (Kitabın yazarı, o zamanlar adı Çelebi Mehmet Ortaokulu olan bu kurumda orta öğrenimini tamamlamıştır. Belki de Sultan Abdülhamid'e duyduğu ilgi ve sevgi, onun açtığı bir okulda okuduğundandır.)

hatalar üzerinde ısrar edildiğini de fark etmek mümkündür.

Bu hatalardan birisi, medreseden yüz çevrilmesine rağmen yeni kurulan eğitim sisteminde kademeler arasındaki geçişler üzerinde yeterince düşünülmemiş olmasıdır. Meşrutiyet devri
nin Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi'nin, şimdilerde Hindistan'da uygulandığı gibi, ilkokulla uğraşılacağına, bir elit eğitimine yönelinmesi tavsiyesini görselleştiren "Tuba ağacı nazariyesi", dönemin eğitim mantığını resmeder. Bu görüşün, ilkokulların ihmaline yol açması, kaçınılmazdı.

Nitekim eğitim hamlelerine en alt basamaktan başlamak yerine, şimdi ilköğretimin ikinci kademesine tekabül eden rüşdiyeler üzerine odaklanmak, lise düzeyinde bir okul kurmak yerine ısrarla üniversite (Darülfünun) açmaya çalışmak, bu dönemin zihin düzeyindeki çarpıklıklarını yeterince sergilemektedir. İlkokul öğrencileri, dinî eğitim gören ve bu yüzden Şeyhülislamlık ve Evkaf Nezareti'ne bağlanan sıbyan okulları seviyesindeki bir toplumun, müspet bilimlere göre okutulacak ortaokul ve üniversite açmaya kalkması, bazı basamakları eksik kalan bir merdiven yapmaya benziyordu. Bu dişleri dökülmüş eğitim merdiveniyle nereye kadar çıkılabilecekti?

Nitekim ne rüşdiyelerden istenilen sonuç alınabilmişti, ne de Darülfünün'dan. 3 defa açılıp kapanan ve kısa süreli eğitim dönemleri haricinde kapalı kalan Darülfünun'u açmanın, onu besleyecek alt eğitim kademeleri olmadıktan sonra sadece göstermelik bir anlamı olabilirdi.

Yine de 1838'de Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın kurulup da eğitim tekelinin medreselerin elinden alınması, aynı yıl kurulan Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti'nin kurularak laik okulların bir sistem dahiline sokulması, 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumiye eliyle ıslahat yapmak üzere bir organ teşkili, küçümsenmeyecek adımlardır. Nihayet 1857 yılında bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı'nın miladını temsil eden Maarif-i Umumiye Nezaretinin kuruluşu, eğitimin modernleşmesinde ciddi bir adım olarak kabul edilebilir. Ardından 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, sonraki eğitim çabalarının çekirdeğini teşkil edecektir.

Ancak bu iyi niyetli çabaların çoğu, tasarı ve planlamadan öteye pek gidememiş, uygulama planında geleneksel direnç noktaları ve alışkanlıklar yüzünden çeşitli engellerle karşılaşılmıştır. İşte bütün bu hazırlıkların hedefine ulaşması ve başkent İstanbul'da merkezleşmekten kurtulup taşraya açılması için Sultan **II.** Abdülhamid dönemini beklemek gerekecektir. **1876 Ana**yasası ile seri bir hamle yapılmak istenmişse de, eğitim alanındaki çabaların hızını kesen olay, 1877-78'deki Rus Savaşı ve arkasından gelen ağır yenilgi ve kaybedilen büyük toprak parçaları olmuştur. Asıl toparlanmanın 1879'da başlamasının gerçek sebebi budur.

Burada 30 küsur yıllık bir dönemin eğitim bilançosunu ayrıntılarıyla sayıp dökmek yerine, Sultan Hamid döneminin Tanzimat döneminde yapılanlarla mukayesesi ve Cumhuriyet de dahil, kendisinden sonraki

döneme bıraktığı miras ve etkileri üzerinde duracağım. Böylece 'gerici' ve 'karanlık' diye aşağılanan bir dönemde ülkenin aydınlanması, altyapı hazırlığı ve yetişmiş insan kaynağı temini yolunda yapılan yoğun çalışmalara kuş bakışı bir göz atmış olacağız.

Tanzimat döneminde Evkaf Nezareti ile Şeyhülislamlığın denetimine terk edilen sıbyan mektepleri, Tuba ağacı gibi kökleri havada bir eğitim sistemi kurulmaya çalışılması yüzünden ıslahat çabaları dışında kalmıştı. 1868'de sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek için bir okul açılması akıl edilmiştir ama o da imparatorluğun büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda pek yetersizdir. Ancak bir yıl sonra sıbyan mekteplerinin haricinde ilkokullar (iptidai mektepleri) açılması karara bağlanmış, böylece modern ilkokul eğitimi için start verilmiştir. Ne yazık ki, bu okullarla ilgili olarak Abdülhamid dönemine kadar ciddi bir adım atıldığını söyleyemiyoruz.

İlginçtir, 1876 Anayasası, Avrupa'da bile bir çok ülkede mevcut olmayan zorunlu ilkokul eğitimini oldukça erken bir tarihte Osmanlı Devleti'ne getirmişti İlgili madde şöyle diyordu:

> Osmanlı efrâdının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecâtı ve teferruâtı nizâm-ı mahsûs ile tayin kılınacaktır.

Bugünkü dille söylersek, eğitimin birinci kademesi bütün Osmanlı fertlerine zorunlu olacak ve bunun ayrıntıları özel bir düzenlemeyle belirlenecektir. Tabii sıbyan mekteplerine dokunulmuyordu ama onun yanında, onunla rekabet edecek yeni ilkokullar açılıyordu. Böylece *usûl-i cedide* ile *usûl-i kadîme,* sıcak bir yarışa sokuluyordu. Bu, Cumhuriyet döneminde ciddi bir mesele haline gelen ve nihayet Tevhîd-i Tedrisat Kanunu ile aşılacak olan "eğitimde ikilik" meselesinin de tohumlarını atıyordu eğitim camiasına.

Böylece ilkokullar epeyce yaygınlaştırıldı ama öncelik, bilinçli olarak Müslüman ahalinin yoğun olarak yaşadığı bölgelere tanındı. Çünkü gayrimüslimlerin eğitim seviyesiyle Müslümanların eğitim seviyesi arasında korkunç bir uçurum oluşmuştu. Gayrimüslimlerin hem kız okulları, hem de erkek okulları bakımından bariz bir üstünlükleri vardı Müslümanlar karşısında. Bu büyük açığı kapamak, kesimler arasında bir

tür homojenlik sağlamak ülkenin geleceğini güvenceye almak için zorunluydu. Derhal harekete geçildi.

1876 yılında İstanbul'da sadece 6 tane ilkokul varken, 1886'ya kadar 44 yeni ilkokul kurulmuş görünüyor istatistiklerde (böylece toplam rakam 50'yi buluyordu). 1892-1893 istatistiklerinde ise 3.057 yeni usulde kurulmuş okul bulunuyordu; oysa 1877'de bu rakam taş çatlasın 200'ü geçmiyordu. 1905-1906 öğretim yılında ise bu rakamın 3 kat yükselerek 9.347'ye çıktığını görüyoruz. Bu durumda Abdülhamid devrinde yılda ortalama 400 yeni ilkokul açılmıştır ki, bu, gerçekten de o zamana göre bir rekordur.

Ayrıca okullar açmak da yeterli değildi. Öğretmen açığını da gidermek gerekiyordu. Bu amaçla Abdülhamid döneminde pek çok vilayet merkezinde Darülmuallimînler ve kısa süreli kurslar açıldığını görüyoruz.

Rüşdiyeler gerçi Tanzimat döneminde açılmıştı ama doğruyu söylemek gerekirse, büyük çoğunluğu sırf açılmış olmak için açılmıştı. Doğru dürüst binaları dahi yoktu. Buldukları yerlere yerleşmişlerdi. Öğretmen kadroları da yetersizdi. Araç gereç deseniz, hak getire!

Yoğun çalışmalar sonucunda Sultan Abdülhamid'in ilk iktidar yılı olan 1876'da 250 küsur olan rüşdiye sayısı, 3 kattan fazla artarak tahttan indirildiği tarihte 900 adede yükselmişti ve bunların çoğu artık özel olarak inşa edilmiş kendi binalarında eğitim vermekteydi.

Kız okulunda piyano

Buraya *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve icraatı* **adlı kitapta geçen ilginç bir anekdotu aktarmak istiyorum:**

> 300 [1882-83] senesi şuûnundan olarak sene-i mezkûre Şaban'ının yirmi beşinci Cumaertesi günü [1 Temmuz 1883] Divanyolu'nda kâni leyli ve nebari inas mektebinin tevzi-i mükafat resmi Münif Paşa ve daha bazı zevat hazır olduğu halde icra edilmiş ve tâlibâtın Türkçe, Fransızca, Almanca irab olunan suallare verdiği ecvibe ile piyanoda gösterdikleri maharet câlib-i memnuniyet olmuş ve tâlibâtın mahsul-i mesâisi olan el işleriyle resimler teşhir edilmiştir.[1]

Bugünkü Türkçeye çevirirsek manzara aşağı yukarı şudur:

1882-83 dönemi faaliyetlerinden olarak 1 Temmuz 1883 günü Divanyolünda bulunan gündüzlü ve yatılı okulunun ödül dağıtım töreni Münif Paşa ve başka devlet adamlarının huzurunda gerçekleştirilmiş ve kız talebelerin Türkçe, Fransızca, Almanca sorulan sorulara verdikleri cevaplar ile piyano çalmakta gösterdikleri beceriden memnun olmuşlar ve talebelerin emek ürünü olan el işleriyle yaptıkları resimler sergilenmiştir.

Rüşdiyelerin sayısı artıyor ve nitelikleri yükseltiliyordu ama bunlar sonuçta ilkokul son sınıflar ile ortaokul seviyesinde okullardı. Bir nevi lise eğitimi vermek için bu defa idadiler açıldı. Vergi kaynakları idadilere aktarıldı ve ilk etapta aynı yıl 43 yerde idadi açılmasına karar verildi. Üstelik bunların bazıları da yatılıydı. Nitekim Sultan Hamid iktidarının sonunda (1909) idadilerin sayısı 109'a, idadilerde okuyan öğrenci sayısı da 20 bine çıkmıştı.

Ancak bunlar da yeterli görülmedi ve 1868'de faaliyete geçmiş bulunan Galatasaray Sultanisi, tepeden tırnağa yenilenmek suretiyle Galatasaray

[1] Mahmud Cevad İbnüş-Şeyh Nâfi, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı-XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi, Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu, Ankara 2001, Yeni Türkiye Yayınları, s. 205.

Mekteb-i Şahanesi adıyla törenler düzenlenerek öğretime açıldı. Bu okulda Fransızca eğitim verilmekte ve öğrenciler imtihanla, seçilerek alınmaktaydı. Burada her milletten ve cemaatten öğrenci beraberce, yan yana okuyordu. Ancak okula öğrenci alımında ve müfredatta devrin yöneticilerinin bilinçli bir politika güttüğü de gözlerden kaçmıyordu. Garip bir şekilde gayrimüslim öğrencilerin zamanla azaldıklarını görüyoruz Galatasaray'da; tabii Türkçeye gereken önemin verilmesi konusunda ısrarlı olunduğunu da. Sultaniler Galatasaray'la da sınırlı kalmamış, Girit ve Beyrut'ta da birer Sultani açılmıştır. Yer seçimlerinin, olağanüstü bir dikkatin eseri olduğu belliydi.

Üniversite, yani Darülfünun'un şansı bir türlü yaver gitmemiş, birkaç kere açılıp kapanmış, hatta binası bile açılmasından kısa bir süre soma yanmıştı. En son olarak 1881'de kapatılmıştı. Tepesi üstünde duran Tanzimat'ın çarpık eğitim piramidi, şimdi yerine oturtulabilirdi. Altyapı iyi kötü oluşturulmuştu.

Uzun ömürlü bir girişim olarak modern üniversitemizin temellerini atmak Sultan Abdülhamid devrine nasip olacaktı. Tahta çıkışının 25. yıldönümü kutlamaları yaklaşırken Abdülhamid Han özel bir iradeyle

Darülfünun'un açılmasını ferman buyurdu. Böylece 1934'de lağvedilinceye kadar 33 yıl sürecek Darülfünun'un renkli tarihi İstanbul'un sisli atmosferine kanat açıyordu.

Hepsini buraya sığdıramayız elbette. Abdülhamid dönemindeki eğitim yatırımlarını ana hatlarıyla sunmak bile kolay olmadı gördüğünüz gibi. Hızla toparlayalım o zaman...

Bugün Deniz Harp Okulu'nun temeli olan Deniz Mühendislik Okulu, GATA'nın atası olan Askeri Tıp Okulu, Harp Okulları'nın temeli olan Mekteb-i Harbiyeler, Askeri Baytar Okulu,

Kurmay Okulu, sonradan adı Siyasal Bilgiler Fakültesi olan Mekteb-i Mülkiye, bugünkü İstanbul Üniversitesi tıp fakültelerinin çekirdeği olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Abdülhamid döneminde geliştirilen ve bugünkü modern kimliklerine ulaşan eğitim kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tabii bir de bu dönemde tasarlanıp açılan yüksek okullardan bahsetmeliyiz.

Bunlar arasında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin temelini teşkil eden ve *Mecelle* müellifi Cevdet Paşa'nın nutkuyla açılan Mekteb-i Hukuk (1880), şimdi Ankara'ya taşınmış olan Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi (1887; sonradan Abdülhamid'e muhalif olan Mehmed Akif de burada okuyanlar arasındaydı), öğretmen okulları (Darülmuallimînler), sonraları adı Yüksek Mühendis Mektebi olan Hendese-i Mülkiye Mektebi, Osmanlı ve Cumhuriyet sanatkârlarının çoğunun bünyesinde yetiştiği Sanayi-i Nefise Mektebi (1882; bugünkü Güzel Sanatlar Fakültesi'nin başlangıcıdır), yakın zamanlara kadar varlığını koruyan İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin çekirdeği olan Hamidiye Ticaret Mektebi (1884), Arap ve Kürt aşiretlerinin çocuklarını okutmak ve Osmanlılık fikriyatını bedevi kabilelere yaymak için düşünülen ve dahice bir fikir olduğu kabul edilen Aşiret Mektebi (1892), Bursa'da İpek böcekçiliği Enstitüsü'nün temeli olan Harir Darütta'limi ve Harir Darüttahsili mektepleri (1886-1889), Bağcılık ve Aşıcılık Okulu, Orman ve Madencilik Okulu, Polis Okulu ve Uygulama Okulu gibi son derece zengin bir okul zinciri kurulmuş, 20. yüzyıla girilirken bu okullardan yetişenler Türkiye'de

Cumhuriyet'i, diğer bölgelerde ise Osmanlı'dan kopan diğer devletleri kurmuşlardır. Hatta 1936'da Türkiye'ye gelen Suudi ailesinden genç Prens Faysal (sonra kral), basın toplantısında İstanbul Türkçesiyle konuşmaya başlayınca gazeteciler Türkçeyi nasıl bu kadar kusursuz konuştuklarını sormuş, o da bunda şaşılacak bir şey olmadığını, çünkü dedelerinin İstanbul'da okuduklarını söylemiştir!

Tabii bu okul zincirine 1898 yılında Ankara'da Numune Çiftliği'nin içinde açılan bir Çoban Mektebi'ni de eklememiz gerekir. Anlayacağınız, çobanların dahi okullu olmasının arzulandığı bir dönemdir Sultan II. Abdülhamid'in iktidar yılları.[2]

Abdülhamid Han döneminde yeni açılan ve eskiden var olup geliştirilen okullardan yetişen Osmanlı nesilleri, 1876'daki vaziyetle kıyaslanamayacak kadar iyi yetişmiş, bilinçlenmiş, zihinleri ortak bir vatan ve Osmanlı milleti kavramı etrafında halkalanmış, tıptan hukuka kadar modern bilimlerle ve modern zihniyetle tanışmış, bilimsel araç ve gereçlerle, teknolojik yeniliklerle buluşmuş bulunuyordu. Daha da önemlisi, bu yılların, yeterli olmamakla birlikte yazılı bir kültüre kitlesel çapta geçilen bir dönem olmasıdır. Basılı metnin önemi keşfedilmiş, padişah da, karşıtları da matbaadan yararlanarak 1908'e kadar mücadele ederek gelmişlerdi.

Bundan sonra 1908'deki "basın patlaması" gelecek ve Osmanlı toprakları, 1924'de çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu'na

[2] Buradaki bilgiler esas olarak Bayram Kodaman'ın "Abdülhamid devrinde eğitim ve öğretim" başlıklı makalesine dayanmaktadır. Bkz. ***Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,*** cilt 12, İstanbul 1993, Zaman + Çağ Yayınları, s. 455-490. Bu makale, yazarın kitap halinde basılan araştırmasının özeti mahiyetindedir. Bkz. ***Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,*** İstanbul 1980, Ötüken Neşriyat. Ancak bu araştırmanın bir eksikliği, kız ve erkek öğrencilerin sayıları ile kız rüşdiye ve idadilerinin sayıları üzerinde yeterince durmamış olmasıdır. Yalnız sayfa 159 -161'de İstanbul'daki resmi ve özel erkek ve kız rüşdiyeleri ile karma okulların bir listesi 1909 tarihli ***Devlet Salnamesi'***nden aktarılmıştır. Buna göre İstanbul'da 1909 yılında tamamı Abdülhamid döneminde açılmış 1,5 kız rüşdiyesi bulunmaktadır. Erkek ve kız çocuklarının karma okuduğu okulların sayısı da 15'dir ve yine tamamı Abdülhamid döneminde açılmıştır. İdadilerde kız öğrenciler için böyle bir rakam verilmemektedir. Böylece karma eğitimin de onun devrinde başladığı anlaşılıyor.

kadar Abdülhamid'in okullarından mezun olanların sert atışmalarına sahne olacaktır. Çünkü artık gerekli altyapı oluşmuştur. 1876'da bir avuç aydının ayrıcalığı olan okur-yazarlık, 33 yıl zarfında ilkiyle kıyaslanamayacak derecede geniş bir kitlenin at oynatabildiği geniş bir sahanın vazgeçilmez silahları olacaktır. Bu silahların ne kadar ehliyetle kullanıldığı ve ellerinde patlayıp patlamadığı ise büsbütün ayrı bir hikâyedir.

Saat kuleleri de onu anlatıyorsa!

"Benim zihnim" dedi, "durgun kalmaya isyan ediyor. Bana sorunlar göster, yapacak iş göster, anlaşılması en güç bulmacaları ya da en karmaşık analizleri göster. O zaman en uygun havama girmiş olurum... Zihinsel coşkunluk arıyorum hep.[1]

Conan Doyle

(Abdülhamid'in en sevdiği polisiye roman yazarı)

BİZİM NESİL SAAT KULELERİNİN anlamıyla ilgili olarak ilk uyarıcı cümleleri İsmet Özel'in *Üç Mesele*'sinden okumuştur. Ne yalan söyleyelim, İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli köşelerinde saat kuleleriyle beraber yaşamış bir neslin onun anlamı üzerinde yeterince düşünmeye zamanı olmamıştı. Zira o dönem (1970'lerin sonu ile 1980'lerin başları), derinleşen ideolojik kamplaşma yüzünden 'Faşizme karşı omuz omuza', 'Kahrolsun komünistler' gibi sloganlarda ifadesini bulan siyah-beyaz kutuplaşmasının yaşandığı 'tuhaf yıllardı. Yıllar sonra bu 'tuhaf kelimesini kullanışım boşuna değil; o yıllar gerçekten de tuhaftı. Nitekim Çinliler birbirlerine beddua edecekleri zaman "Tuhaf bir çağda yaşayasın" derlermiş ya, biz de öylesine tuhaf bir zamanda yaşamıştık. En azından

[1] Sir Arthur Conan Doyle, ***Sherlock Holmes: Dörtlerin imzası***, Çeviren: Sakıp Murat Yalçın, İstanbul 2005, Martı Kitabevi, s."11.

mazeretimiz buydu.

İsmet Özel *Üç* Mesele'deki "Saat kulesi" adlı yazısında İslam topraklarını gelip gören "firenkler"in bu ülkede saat kulesi olmadığından şikâyet ettiklerini, bunun sebebini de, beş vakit okunan ezana bağladıklarını söyler. Özel'e göre Müslümanlar zamanı mekanik bir aletle ölçerek değil (Ahmet Haşim "Müslüman saati" adlı yazısında saatlerin zamanı ile Müslüman saati arasındaki farkı nefis bir şekilde vurgulamış değil midir?), gündelik hayatı organik dilimlere ayıran ezanlar ve namaz vakitleriyle belirliyordu. Üstelik bu kulelerde her saat başı çalınan çanlar İslam beldelerine kiliselerin çan seslerini yeniden taşıyordu. Kısacası, İslâm aleminde saat kulesi yaptırma faaliyeti, Batılılaşma (ve Hıristiyanlaştirma) projesinin bir parçası olarak yürütülmüştü.[2]

Kuşkusuz saat kulelerinin modernleşme projesiyle derin bir alakası olduğunu inkâr edecek değilim. Zamanın dakik kullanımı, endüstri şehirlerinin burjuva zamanına intibak ettirilmesinde çok önemli bir adım teşkil ediyor. Üstelik geleneksel şehirlerimizin dokusunda bu kulelerin yapılmasının meydana getirdiği 'yırtılma' da gözden kaçırılır gibi değil.

Lakin saat kulelerinin şehirlerin merkezine ya da yamacına yalnızca zamanı ölçmek maksadıyla dikilmediğini de biliyoruz. Yangınların itfaiyeye bir an önce haber verilmesi veya iktidarın topluma nüfuz ve gözetim stratejisinin bir parçası olan gözetleme kulesi olarak kullanılması da sözkonusu tabii. Kısacası bu gibi başka amaçlarla yapılan saat kuleleri de var.

Yine de saat kulelerimizi Tanzimat'la ve Batıcılıkla, hele hele "Hıristiyanlaştırma" ile özdeşleştirmekte acele etmemeliyiz. Zira pek çok meselede olduğu gibi, farklı kaynaklar kullanarak ve somut bilgilerle

[2] İsmet Özel, ***Üç Mesele: Teknik-Medeniyet-Yabancılaşma,*** gözden geçirilmiş 2. baskı, İstanbul 1984, Dergâh Yayınları, s. 152-154.

meselenin künhüne vakıf olunca insan şaşırmadan edemiyor doğrusu.

Nasıl mı? Anlatayım izninizle.

Öncelikle saat kulelerinin Tanzimat'tan önce Osmanlı diyarında hiç bulunmadığım söylemek asla doğru bir tespit değil. Zira Osmanlı şehirleri üzerine derinlikli çalışmalarından, özellikle *Büyük Sancağın Gölgesinde* adlı kitabından tanıdığımız Kienitz'e göre, Osmanlı saat kuleleri daha Kanuni Sultan Süleyman döneminde, yani 16. asırda yapılmaya başlanmıştır.[3]

1577 yılında yaptırılan Banyaluka Ferhatpaşa Cami-i saat kulesi ve Üsküp saat kulesi, ilk örnekler olarak karşımıza çıkıyor. Ayrıca 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin varlığından söz ettiği ve halen ayakta olan Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey saat kulesi (s. 296) ile Travnik'deki 2 saat kulesi[4] yine modernleşme öncesi çarpıcı örnekler olarak karşımıza çıkar. Bir de 1602 yılında Şumnu'da (bugün Bulgaristan sınırları içinde kalmıştır) bir caminin yanında saat kulesi yapıldığını bize yine Evliyamız haber vermektedir.

Evliya Çelebi 1660-1661 tarihlerinde geldiği Üsküp'deki bu ilginç saat kulesinden şöyle söz etmektedir:

> Yukarı kale önünde Hünkâr Câmii yanında minâre gibi bir saat kulesi var. Saat çanının sesi bir konak yerden duyulur. Sesi o kadar kuvvetlidir. Kulesi de görülecek bir şeydir.[5]

[3] Friedrcih-Karl Kienitz, ***Büyük Sancağın Gölgesinde: Anadolu ve Balkan Yarımadası Şehirlerinin Tarih ve Kültürü,*** Tercüman 1001 Temel Eser: 45, XVI. Bölüm.

[4] Bu iki saat kulesi hakkında müstakil bir kitap için bkz. Enver Sujoldzic, ***Tranvnicke sahat-kule/The clock-tower's of Travnik,*** Travnik 1999, Sediment Yayınları. Ayrıca şu Boşnakça kitapta da bilgiler ve çeşitli fotoğraflar bulunmaktadır: Mustafa Gafic, ***Derviş M. Korkut: Kazivanja o Travniki,*** Travnik 1998.

[5] ***Evliya Çelebi Seyahatnamesi,*** Cilt 5, Sadeleştiren: Mümin Çevik, İstanbul tarihsiz, Üçdal Neşriyat, s. 385.

Saat kuleleri, Hakkı Acun'un *Anadolu Saat Kuleleri*[6] adlı araştırmasında verdiği bilgilere göre, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı ülkelerinde *(memâlik-i Osmaniye)* batıdan doğuya doğru yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla Batılılaşma döneminde saat kulesi yapımının temelinde, yaklaşık 3 asırlık tedricî bir gelişme süreci yatmaktadır. Nihayet İstanbul ve Anadolu'da sistematik bir şekilde saat kuleleri yaptırılmasını emreden kişi, genellikle Batılılaşma tarihimizden tipeksle ismini silmeyi yeğlediğimiz Sultan II. Abdülhamid olmuştur.

Abdülhamid tahta çıkışının, yani cülûsunun 25. sene-i devriyesinde (1901) valilere, vilayetlerine birer saat kulesi yaptırmalarını ferman eylemiştir. Ancak bu tarihten kısa bir süre önce yine Sultan Abdülhamid'in isteği üzerine İstanbul'da Yıldız (1890) ve Dolmabahçe (1894) saat kuleleri yükselmeye başlamıştır bile.

Bu saat kuleleri Çorum'dan Amasya'ya, Balıkesir'den Çankırı'ya, Kütahya'dan Adana'ya, Ladik'ten İzmir'e, Niğde'den Gerede'ye,

Safranbolu'dan Aydın'a, Gümüşhacıköy'den Bursa'ya, Göynük'den Ankara'ya, Merzifon'dan Bilecik'e, Sungurlu'dan Tokat'a, Vezirköprü'den Yozgat'a, Edirne'den Çanakkale'ye kadar Anadolu'nun belli başlı yerleşim merkezlerinde şehirlerin ayrılmaz parçaları olarak yerlerini almışlardır.[7]

Kendisi de saatçiliğe meraklı olan Sultan Abdülhamid, meseleyi Batılılaşma-Hıristiyanlaşma gibi dar bir şablon içinden görmedi. Bunun yerine, modernleşmenin zamanı dakik kullanmakla alakasını dikkate alarak saat kulelerini özellikle valilik, kaymakamlık, belediye binası, demiryolu istasyonu gibi kamu yapılarının civarına kurdurmuş, böylece yeni bir zaman anlayışına geçil-

[6] Hakkı Acun, ***Anadolu Saat Kuleleri***, Ankara 1994, Kültür Bakanlığı Yayınları.

[7] Kulelerin tam envanterim ve fotoğraflarım görmek için Acun'un kitabından başka aşağıdaki makaleye de başvurulabilir: Kemal Özdemir, "Osmanlı'da Batılılaşma'nın kentsel simgeleri: Saat kuleleri", ***Art Decor***, Sayı: 18, Eylül 1994, s. 88-94.

II. Sultan Abdülhamid, küçük yaşta ölen kızı Hatice Sultan adına «Hamidiye» çocuk hastanesini yaptırmıştı. Resim 1899 yılında tamamlanan hastaneyi gösteriyor (Bugünkü Şişli Etfal Hastanesi).

mek üzere olduğu mesajını vermişti memurlara. Ancak tabii ki tek amaç bu değildi. Belirttiğimiz gibi yangın, gözetleme vs. gibi yan amaçları da mevcuttu.

Saray saat kuleleriyle birlikte estetik açıdan en zarifi, hiç şüphesiz İzmir'de, Konak Meydanı'nda bulunan ünlü saat kulesi olup. Raymond Charles Pere adlı İzmir Alsancak doğumlu bir mimara 1901 yılında yaptırılmıştır. Kuzey Afrika ve Endülüs mimarisinden güçlü esintiler taşıyan kule, Oryantalist üsluba sahiptir. Ancak görkemini taçlandıracak olan Sarı Kışla'daki 25 çeşmeli sekizgen bir havuz (çünkü Sultan'ın 25. cülûs yıldönümüdür!), bugüne ulaşamayarak kuleyi yalnız bırakmıştır. Böylece bu Levanten şehrimize dahi en güzel saat kulesiyle Sultan II. Abdülhamid'in silinmez bir damga vurduğunu görmekteyiz. Tabii yine Abdülhamid'in izniyle 1904 yılında ibadete açılan Karşıyaka'daki St. Helen Kilisesi gibi pek çok eseri saymazsak...[8]

[8] Cenk Berkant, "İzmir'e atılan imza: Raymond Charles Pere", ***Skylife***, Şubat 2006, s. 66-76.

Minare, saat kulesi ve meteoroloji istasyonu bir arada

Abdülhamid'in saat kuleleri koleksiyonunun en zarifi İzmir'de ise, en ilginçlerinden birisi de, küçük kızı Hatice Sultan'ın bir kaza sonucu ölümü üzerine yaptırdığı İstanbul Şişli'deki Hamidiye Etfal Hastanesi'nin bahçesinde bulunmaktadır. Bugün adı Şişli Etfal Hastanesi yapılan bu kurumun bahçesindeki mescidin minaresi, aynı zamanda çok amaçlı bir saat kulesi olarak tasarlanmıştır, iki cepbesinde saat, diğer cephelerinden birisinde barometre, öbüründe ise ayın günlerini gösteren kadranlar bulunmaktadır. Bu son derece 'modern' minare/saat kulesinde aynı zamanda rüzgârın hızım gösteren saatler ile şerefe yan yana hizmet vermektedir. Hastane çocuklar için yaptırıldığından, mescidin etrafına hasta çocuklar için düzenlenen demir parmaklıkla çevrili bir gezi parkı yerleştirilmiş, böylece saat kulesi ve meteorolojik ölçümlerin modern dünyası ile minarenin geleneksel dim sembolizmi, aynı yapıda buluşturulmuş olmaktadır.[9]

Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyelerinden Selim Deringil, vaktiyle Nuriye Akman'ın kendisiyle yaptığı bir röportajda Sultan Abdülhamid'in modernleşme tarihinden niçin dışlandığım bir türlü anlayamadığım, başta Cumhuriyet'in yöneticileri olmak üzere bütün kadrolarının onun açtığı okullarda yetiştiğini söylerken bunu kastediyordu sanıyorum. Abdülhamid devri, genellikle zannedildiğinin aksine bir "irtica" dönemi olmayıp, modernleşme tarihimizin en kritik dönüm noktalarından birinden bakar bize.

Biz ona yeterince bakıyor muyuz acaba? Burası biraz şüpheli işte.

Saat kuleleri gibi modernliğin şehirlerimizdeki alametleri bile onun eseri olduktan sonra...

[9] Geniş bilgi için bkz. Aydın Filiz, "Şişli Çocuk Hastanesi", ***Hayat Tarih Mecmuası,*** Sayı: 4, Mayıs 1970, s. 56 (kulenin fotoğrafı için bkz. s. 59).

Abdülhamid donanmayı Haliç'te çürüttü mü?

İcabı halinde donanmayı kaybetmemek için
canımı fedaya hazırım.
Sultan Abdülhamid

SULTAN ABDÜLHAMİD denilince ilk eleştirilmeye başlanan tarafı, sözde denizciliğe düşmanlığı oluyor. Amcası Sultan Abdülaziz'in devrilmesine deniz kuvvetleri önayak olduğundan Abdülhamid korkmuş ve muhteşem deniz kuvvetlerimizi elinden geldiği kadar söndürmeye, hatta boğmaya çalışmış. Tabii en bilinen klişe de şu: Abdülhamid Donanma-yı Hümayun'u Haliç'e bağlatarak çürüttü.[1]

Hiçbir olay sebepsiz değildir, üstelik sebepleri de biraz etraflıca düşünülmelidir. İki soru var burada: 1) Donanmayı Haliç'te çürütme olayı ve deniz kuvvetlerine düşmanlığı var mıdır Sultan'ın? 2) Varsa, bu kararın arkasında bizim farkında olmadığımız o devre mahsus farklı mülahazaları var mıdır?

Maddeler halinde cevaplandırmaya çalışalım:

[1] Bu iddianın dile getirildiği yazılardan biri için bkz. Abidin Daver, "İkinci Abdülhamit devrinde donanmamız", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 29, Mayıs 1952, s. 1486-1491.

1) Abdülaziz döneminde Osmanlı donanması, görünüşte Avrupa'nın 3. büyük deniz gücü haline gelmişti gelmesine; ama bu bir kısmı elden düşme ya da 'ikinci el' alınan devasa gemilerimiz, 93 Harbi'nde Karadeniz'de yapılan bir deniz çarpışmasında küçücük Rus istimbotlarıyla başa çıkmakta zorlanmış, "Lûtf-ı Celil" gibi bazı gemilerimiz torpidolarla batırılmış, diğerleri ise filikalar indirilip etraflarına dizilmek suretiyle

[2] Osman Öndeş, "İlk Türk torpilim yapan subay: Torpidocu İdris Bey", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 12, Ocak 1969, s. 68-72.

[3] Bkz. 17. *Abdülhamid ve Dönemi: Sempozyum Bildirileri 2 Mayıs 1992*, İstanbul 1992, Seha Neşriyat, s. 197-198 ve 224.

korunabilmişti. Yani gemilerin parlak boyalı, yeni, muhteşem armalı, velhasıl büyük ve gösterişli olmaları bir şeyi halletmiyordu.[2]

2) Gemi üretim altyapısı hazır olmayan devletlerin sırf dışarıdan gemi satın alarak donanmalarını ayakta tutmaları mümkün değildir; bu süreç, tıpkı şimdiki F-16'lar gibi dışa bağımlılığı artırır. Kaldı ki, Sultan Aziz'in kurduğu donanmanın hızla yenilenmesi gerekiyordu. Buna karşılık, 93 Harbi'nden yenik çıkan, üstelik Rusya'ya milyonlarca altın tazminat ödemek zorunda kalan iflas etmiş, vergilerini Düyun-i Umumiye idaresinin topladığı bir hazineyle mevcut gemilerin bırakın yenilenmesini, yüzdürülmesi bile büyücek bir masraf kapısı demekti.

3) Sultan Abdülhamid deniz kuvvetlerini tamamen de boşlamış değildi. Yine gemiler satın alıyor, mevcut gemileri yeniletiyordu; hatta denizaltı gemisi icad edildiğinde onu ilk edinen ülkelerden birisi de biz olmuştuk. Ancak o, temelde "karacı"ydı. Tabii bu bir tercihti. Silah yatırımlarım top ve tüfeğe yapmıştı. Nitekim Çanakkale savaşlarında kullandığımız Krupp toplarının bir kısmı onun devrinde satın alınmış ve boğazlara yerleştirilmişti.

4) Donanmanın bir tehdit unsuru olarak Haliç'te tutulması, Akdeniz'de dolaştırılmasından daha caydırıcıydı.[3]

5) Abdülhamid eğer söylendiği gibi donanmaya düşman olsaydı, Ruslar Ayastefanos Antlaşması'nda bazı gemilerimizi tazminat olarak istediklerinde direnmez, verip kurtulurdu. Oysa cevabı son derece düşündürücü ve şaşırtıcıdır:

> Donanmanın elden çıkarılmasına kesinlikle razı değilim. Bu maddeyi reddetmek için her türlü fedakârlığa hazırım. Bu uğurda gerekirse canımı feda ederim.[4]

Bir de şu vatan aşkıyla sözlerin sahibinin donanmaya düşman olduğunu söylemiyorlar mı?

[4] Afif Büyüktuğrul, "Sultan Abdülhamit donanmamızı neden bağlamıştı?" ***Türk Tarihi Dergisi,*** Sayı: 12, Eylül 1968, s. 77 (mektubun fotokopisi de mevcut) s.78

Abdülhamid'in Galataport ihalesi

Bu ağaç sökülür ağaç mıydı? Bu kale yıkılır kale miydi?
Falih Rıfkı Atay (1921)

GÜNCELLİĞE TARİH PENCERESİNDEN bakınca neler çıkmıyor ki! Son zamanlarda gündeme gelen tartışmalı Galataport ihalesinin bir benzeri, 1890'larda, hem de Sultan II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiş. Ama nasıl?

Efendim, İstanbul'un limanları evvel eski vardır ve meşhurdur ama bunlar esas olarak kürekli veya yelkenli gemilere göre ayarlanmıştır. Yüksek tonajlı gemiler şimdiki gibi iskeleye kadar yanaşamıyor, belli bir mesafede demir atıktan sonra yük ve yolcularını kayıklar vasıtasıyla kıyıya aktarıyordu. Yani doğrudan doğruya gemiden ambara, ambardan gemiye mal aktarmak mümkün değildi. Bu durumda limanlar, kayıkçılar ve hamallar için en yağlı ekmek kapılarından biri oluyordu. Nitekim 1826'da kapatılmadan önce Yeniçeri Ocağı mensuplarının geçim kapılarındandı limanlar ve gümrükler. O yılların manzarası bir metinde şöyle resmediliyor:

> **19. yüzyıl boyunca limana gelen gemiler Galata açıklarındaki duba ve şamandıralara bağlı olarak demirlemişler, yolcu**lar ve yükler, sandallar, salapuryalar ve mavnalarla Galata sahillerindeki derme çatma iskelelere taşınarak karaya çıkarılmışlardır. Sandallar irili ufaklıydı ve genellikle 10-15 kişi taşıyabilirlerdi. Bunlar daha çok Fransız Geçidi'nin (Cité Française) önündeki Fransız İskelesi'nde kümelenirlerdi. Sandalcıların hemen hepsi Kefalonya, Nisiros ve Marmara Adaları'ndan gelmiş Rumlar ve Yunanlılardı. Sivri, dar ve alçak olan Şark tipi kayıklar 3-4 yolcu taşıyabilirdi ve bunların sahipleri Türk'tü. Limanda yük boşaltma ve istifleme işlerinde çalışan işçilerin çoğu yine Kefalonya Adası'ndan gelmiş Yunanlılardı.[1]

Gelgeldim, buharlı gemilerin icadı ve II. Mahmud döneminde "buğ gemisi" namıyla denizlerimizde seyr ü sefere başlaması, ağır tonajlı gemilerin yanaşmasına müsait rıhtımlar yapılması ihtiyacını hissettirecekti. Bu ihtiyaç, İngiliz ve Fransız donanmasın dan hatırı sayılır miktarda geminin İstanbul'a geldiği ve aylarca, hatta yıllarca kaldığı Kırım Harbi yıllarında mübrem hale geldi. Kendi rıhtımlarına kolayca asker ve mühimmat çıkartmaya alışkın İngiliz ve Fransız bahriyesi İstanbul'da pek çok müşkilatla karşılaşmıştı. Mesele Abdülaziz devrinde ele alındı ama bir karara bağlanması, kuzeni Abdülhamid dönemine kaldı.[2]

İstanbul'a rıhtım yapılması, büyük çaplara ulaştığı tahmin edilen kaçakçılığın da denetim altına alınması için şart olmuştu. Nihayet 1879'da,

[1] Orhan Türker, ***Galata'dan Karaköy'e: Bir Liman Hikâyesi***, İstanbul, 2000, Sel Yayıncılık, s. 70.

[2] Wolfgang Müler-Wiener, ***Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı***, Çeviren: Erol Özbek, İstanbul, 1998, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 136 vd.

[3] ***İslam Ansiklopedisi***, cilt 5'den aktaran: Aydın Talay, ***Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid***, İstanbul, 1991, Risale Yayınları, s. 292.

daha önce İstanbul'un deniz fenerlerini işletme imtiyazını almış olan Marius Michel adlı, sonradan Müslüman olan[3] bir Fransızm sunduğu proje kabul edildi ve çalışmalara başlandı. İmtiyaz verildi ve bir şirket kurması istendi kendisinden. Tabii Galatalılar ve çıkarları zedelenecek olan kesimlerin hararetli itirazları gelmekte gecikmedi. İşte şirket canı istediği gibi tarifeye zam yapacak, kayıkçıların hali ne olacak vs. Ancak unuttukları şey, devletin süngü gibi şirketin tepesinde durduğu gerçeğiydi.

Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye'nin* **5.** cildine hükümetin şirketle yaptığı mukavele ve nizamnameyi almıştır.[4] Bunlara bakılınca, Abdülhamid'in Galataport işini ne denli sıkı tuttuğu anlaşılır. Proje kapsamında yalnız Galataport değil, "Sirkeciport" da vardı, hatta Sirkeci ve Tophane'den başlayan rıhtımlar, **Haliç**'in iki yakasında, şimdiki Unkapanı Köprüsü'ne kadar boydan boya devam edecekti. Şirket buralarda rıhtım, dok ve antrepolar inşa edecek, buna mukabil indirilen mallardan ağırlığına göre belirlenecek bir tarife üzerinden gümrük vergisi alacak, masraflar çıktıktan sonra kalan miktar devletle şirket arasında bölüşülüyordu.[5]

İmtiyaz süresi **85** yıldı. Bir nevi yap-işlet-devret modeli uygulanacaktı. Ancak sözleşmeye öyle bağlayıcı kayıtlar konulmuştu ki, bu şartlar zamanında yerine gelmediği takdirde devlet şirketi yetkisiz ilan ederek mal ve binaları açık artırmaya dahi çıkartıp satabilecekti (bkz. Şartname'nin 17. maddesi).

İş sıkı tutulmuş, önce inşaat alanlarının 1 /100 haritalarının çıkartılması istenmiş, ardından da her aşamada kontrolün Bayındırlık (Nafia) Bakanlığı tarafından yapılacağı, bu işe mahsus müfettişler tayin edileceği, dahası, bu müfettişlerin maaşlarının da şirket tarafından ödeneceği şartı getirilmiştir. Ayrıca Denizcilik Bakanlığı, isterse deniz subaylarından birisini komiser olarak başına dikebilecektir Dersaadet Rıhtım ve Dok ve Antrepolar Şirketinin. İstimlakler sırasında abidelere, camilere ve hayır eserlerine

[4] Osman Nuri Ergin, ***Mecelle-i Umûr-ı Belediyye***, cilt 5, İstanbul, 1995, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, s. 2796 vd.

[5] Eser Tutel, "Rıhtımlar", ***Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi***, cilt 6, İstanbul, 1994, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, s. 332. Ayrıca bkz. Eser Tutel, ***Gemiler... Süvariler... İskeleler...***, İstanbul 1998, İletişim Yayınları, s. 273 vd.

dokunulmaması gerektiği de ısrarla belirtilmiş, devletin 40 yıl sonra

doğrudan doğruya işletmek üzere rıhtımdaki tesisleri satış hakkını elinde bulundurduğu 7. madde ile tespit edilmişti. Tarifelerde başıboş bırakılmamıştı; ancak Bakanlığın onayıyla zam yapılabilecek ve en az bir ay öncesinden ilan edilmiş olacaktı.

Bir de rıhtım ve binaların kontrolü maddesi var ki, tam Osmanlı'ya yakışacak tarzda düzenlenmiştir. Bunlar önce Bakanlıkça bilimsel incelemelerden geçirilerek "geçici" olarak kabul edilecek, ancak ertesi yıl test ve incelemeleri yapılıp sağlam raporu verildikten sonra resmen teslim alınacaktır.

Tabii rıhtımın nasıl görüneceği de önemlidir. Şöyle diyor 22. madde: "Gümrüklerin rıhtım üzerinde bulunan yüzü, muamelat-ı rüsumiyyenin (vergi işlemlerinin) ihtiyacatına göre ne halihazırından noksan ve ne de şimdiki yüzün 1,5 mislinden fazla olmayacaktır." Ardından da tek tek hangi vergilerin ne kadar alınacağı karara bağlanıyor. (Mesela "palamar resmi" ton başına 1 frank, "rıhtım resmi" 3 frank vs.) Ama en önemlisi de, şirket ile Devlet-i Aliyye arasında çıkabilecek ihtilaflarda Osmanlı mahkemelerinin yetkili olacağı maddesidir.

Kapitülasyonlar devrinde bile Abdülhamid, Galataport'u bir yabancı şirketin insafına teslim etmemiş, sermaye dışarıdan da gelse, merkezi İstanbul'da olacak bir "Osmanlı şirketi"yle, yani Osmanlı kanunlarına göre kurulmuş bir şirketle çalışmayı tercih etmiştir. Ve nihayet, inanılmaz bir ayrıntıcılıkla, delikli tuğladan kanarya yemine, susam yağından gazyağına, kafes hayvanlarından şapa kadar yüzlerce kalemin tek tek sayıldığı bir tarife listesi çıkarılmış ve şirkete 'buyur, çalış' denilmiştir.

Galata rıhtımı 1895'de hizmete açılmıştı. Sermet Muhtar Alus rıhtımın, devrine göre mükemmel olduğunu söyler:

Osmanlı'da ilk otomobil ve ilk eczane

Abdülhamid'e "otomobil düşmanı" bile diyenler var. Lakin ilk otomobilin onun izniyle geldiğini nedense gizliyorlar.

İstanbul'a ilk benzinle çalışan otomobil, Galata rıhtımının açıldığı 1895 yılında, sonradan Basra mebusu olacak Züheyrzade Ahmed Bey tarafından getirilmiştir, ilk otomobilin halk arasında görücüye çıktığı yer ise Fenerbahçe semti olmuş. Bir başka rivayete göre ise ilk otomobili getiren kişi, Muzıka-i

Hümayun'dan Kaymakam Stavrolo'dur ve ilk otomobilimiz İtalya'dan gelmiştir.[6]

İlk modern eczanemiz ise yine Abdülhamid döneminde 1880 yılında Halil Hamdi Bey tarafından Zeyrek yokuşunun başında açılmıştır (Eczahâne-i Hamdi). Burası kısa sürede büyük bir şöhret kazanmış ve bir çok eczacının yetişmesini sağlamıştır. Daha sonra açılan eczaneler ise şöyledir:

Eczahane-i Ziyâ (Divanyolu, 1890)
Ethem Pertev Bey Eczahanesi (Aksaray, 1895)
Eczahane-i Mehmed Kâzım (Beşiktaş, 1896)
Halep Eczahanesi (kurucusu: Beşir Kemal, Bahçekapı, 1898)
İstikamet Eczahanesi (kurucusu: Hasan Rauf, Divanyolu, 1900)[7]

Otomobil ve eczaneler de ülkemize Abdülhamid döneminde giren yeniliklerdendir.

> **Galata rıhtımının mükemmelliği dillerden düşmezdi; en büyük hacimli vapurlar yanaşabilir, derlerdi. Yalan da değil. Çocukluğumdan beri serde denize, gemiye merak var ya, köprüden her geçişimde gözlerim o canibe bakar. Eskiden bahar girdi mi üç dört bacalı, bir baştan bir başa, dağ gibi transatlantiklerin rıhtıma omuz verdiğini görürdüm. Mesela**
>
> Norddeutscher Lloy'un 19 bin bu kadar tonluk Kaiser Wilhelm II'si ya

[6] Burçak Evren, "Otomobil", ***Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi***, cilt 6, **s.** 182.

[7] Turhan Baytop, ***Eczahâne'den Eczane'ye: Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)***, İstanbul, 1995, Bayer, **s.** 73.

> White Star Line'ın 17 bin bu kadar tonluk Oceanic'i, Intern Pacific'in 11 bin tonluk Korea'sı.[8]

Modernleşme çabaları devam ediyordu. Ancak kuralları koyan taraf olmak istiyordu Osmanlı. Etrafta bazı söylentiler dolaşıyor, şirketin Galata'dan toprak talep edeceği endişesi yayılıyordu. Nitekim tez canlılığıyla tanıdığımız Abdülhamid, şirketin işi geciktirmesi üzerine bir operasyona girişmiş, sözleşmeye dayanarak, imtiyaz hakkını feshedip şirketi satın almaya bile kalkmıştı. İlginçtir, gözdağı vermeyi amaçlayan bu girişim işe yaramış ve inşaat hızlanmıştı!

110 yıl önce, ekonomisi batmış bitmiş denilen, adı Hasta Adam'a çıkartılmış Osmanlı Galataport'u bu şartlarda açmıştı hizmete. Bakalım biz neler yapacağız?

[8] Sermet Muhtar Alus, "Galata Rıhtımı", ***Tarih Hazinesi***, Sayı: 13, Kasım 1951, s. 636.

Denizaltıcılığımızın 'babası' da II. Abdülhamid çıktı

Ben doğrusu Padişahınıza hayret ediyorum.
Bilmece gibi bir adam... Hem de çözülmesi çok çok
çok zor olan bir bilmece!..
Bagnam (Bucknam) Paşa

HER ALANDA geri kaldığımızı söyler dururuz. Uygarlık trenini kaçırdığımızı, Batı'ya kapandığımızı, dünyadaki gelişmelere gözlerimizi kapattığımız için bugün bu karanlıklar içerisinde yaşamak zorunda kaldığımızı, medeniyet trenini kaçırdığımızı söylemek ve kapitalizm köyümüze uğramadığı için yakınmak[1] en hoşumuza giden Mazoşistçe muhabbet konularımızdan biridir. Rahmetli Ayhan Songar bir zamanlar acı biber yiyenleri, bedenlerine acı çektirdikleri için Mazoşist ilan etmişti. Biz de nicedir kendi tarihimizin bakmış bitmişliğini anlata anlata bitiremediğimiz için Mazoşist bir tarih anlayışına kilitlenip kalmış durumda olduğumuz söylenebilir. Sözünü ettiğim Mazoşizmi ise denizaltıcılık tarihimizin şafağındaki gelişmelerden daha iyi belgelenemezdi herhalde.

İlginçtir, Türk denizaltıcılığının doğuşu, dünya denizaltıcılık tarihinin

[1] En yüksek sesle yakınanlardan birisi de Mehmet Altan'dır. Bkz. ***Kapitalizm Bu Köye Uğramadı,*** İstanbul, 1994, Ata Yayınları.

şafağına rast gelir. Daha doğrusu, dünyada denizaltı olarak üretilen savaş gemilerinin ilki olmasa bile, ikinci ve üçüncüsünün siparişini biz

vermiştik. Özellikle de 'Dünya filanca gelişmeleri yaşıyorken Osmanlı mışıl mışıl uyuyordu' diyenler kulaklarını açıp okusunlar bu yazıyı.

Denizaltıların tarihine kısa bir yolculuk

Denizaltıların tarihini Büyük İskender'e kadar çıkartanlar da var, Leonardo Da Vinci'ye bağlayanlar da. Hatta Seyyid Vehbi Efendi'nin *Surnâme*'sinde Sultan III. Ahmed'in oğullarının sünnet düğünleri münasebetiyle düzenlediği şenlik kapsamında Tersane mimarı İbrahim Efendi'nin yaptığı "eni boyu 3 çifte piyadeye muadil" bir timsahtan bahsedilmektedir. Aslında o yıllarda Hollanda ve İngiltere'de de deniz altında gidecek tekne yapma girişimlerinin varlığı, *Surnâme*'deki anlatıda hatırı sayılır bir gerçeklik payı olabileceğini göstermektedir bize.

Surnâme'ye göre, bu ilk denizaltımız denilmesinde sakınca olmayan mekanik timsah,[2] Haliç'teki Tersane koyundan çıkarak Tersane bahçesinde otağını kurmuş olan Padişah'ın önüne kadar gelerek suya dalmış. Timsahın üzerinde birbirine mükemmel bir şekilde raptedilmiş ve içleri kalafat edilmiş bir borunun ucu (yani bir nevi periskop!) dahi bulunuyormuş. Bir müddet suyun altında kaldıktan sonra yukarıya çıkan timsahın ağzından, "sanki deniz üzerinde bir mutfakmış ve içinde zerde pilav pişiriliyormuş gibi, beş kişi, arkalarında ve başlarında pilav zerde tepsileri ile birer birer" dışarıya çıkmışlar.[3]

[2] Esin Atıl, ***Levni and the Surnâme: The Story of an-Eighteenth-Century Ottoman Festival,*** İstanbul 2000, Koçbank Yayını, s. 53 ve Özdemir Nutku, "Eski şenlikler", Hazırlayan: Mustafa Armağan, ***İstanbul Armağanı III: Gündelik Hayatın Renkleri,*** İstanbul 1997, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, s. 125.

[3] Raşit Metel, ***Türk Denizaltıcılık Tarihi,*** İstanbul, 1960, Deniz Kuvvetleri Kumandanlığı Yayınları, s. 1.

Bu timsah *(crocodile)* teması, yani denizaltıların bir deniz hayvanına benzetilmesi alışkanlığı, III. Ahmed'in şenliğinden yaklaşık yarım asır sonra Amerika'da David Bushnell tarafından geliştirilen ilk denizaltıya Kaplumbağa *(Turtle)* adının verilmesiyle devam etmiş görünüyor. 1801 yılında Nautilus adlı denizaltı gemisi, bir ara Napolyon'un da dikkatini çekmişse de, Fransa'dan yeterli desteği göremeyen Robert Fulton Amerika'ya çekip gitmiş, çalışmalarına orada devam etmiştir. Ne var ki, bu girişim de Fulton'un ölümüyle yarıda kalacaktır. 1849'da William Bauer'in

Plongeur Marine'i, 1864'de ise "Akıllı Balina" adlı denemelerden sonra 1875 tarihinde bugünküne en yakın denizaltı örneğiyle karşılaşırız. John P. Holland tarafından geliştirelen Plunger'ın su üstünde stim, su altında ise batarya ile seyrettiğini biliyoruz.

Nihayet 1878 yılında İngiliz mühendisi G. W. Garrett, elle çalıştırılan 14 kadem (ayak) uzunluğunda bir denizaltı gemisini su altında yüzdürmeyi başarmıştır. Bir yıl sonra bu defa 45 kadem uzunluğunda yeni bir denizaltı gemisi inşa etmiş ama bu gemi, Galler yakınlarında vuku bulan bir kaza sonucunda batmıştır.

Denizaltılarm tarihine bundan sonra İsveçli bir silah üreticisinin, Thorsten Nordenfelt'in girdiğini ve onun müteşebbis elinin değmesiyle birlikte denizaltıcılığın hızla geliştiğini görüyoruz. 1885'de Garrett ve Nordenfelt ele ele vererek Stockholm'de ilk ortak gemilerini inşa edecekler ve bu geminin adı, *Nordenfelt I* olacak ve tarihin sayfalarına 'ilk denizaltı gemisi' olarak geçecektir. 64 kadem uzunluğunda olan gemide bir baş torpido kovanı ile bir de Nordenfelt topu mevcuttu. Bu savaş denizaltısı Yunan hükümeti tarafından 9 bin sterline satın alınmıştır.

İşte bizim denizaltıcılık tarihimiz de bu satın alma ve akabindeki hızlı gelişmeler etrafında şekillenecektir.

İlk denizaltılarımız geliyor

25 Temmuz 1885 tarihinde Londra'dan Osmanlı Bahriye Nezareti'ne bir mektup postaya verilir. Mektubu gönderen kişi, ünlü İsveçli silah üreticisi *Nordenfelt*'tir. Mektupta inşa ettiği denizaltının Kopenhag yakınlarında bir dizi "resmî deneyleri"nin yapılacağı ve eğer Bahriye Nezareti'nden bir görevli bu denemelerde hazır bulunmayı arzu ederse, denemelerin zamanının ona göre ayarlanacağı belirtilmektedir. Hazır olabildiği takdirde denizaltı denemelerinin Ağustos'un ilk veya ikinci haftasına yetişeceği de kaydedilmiştir.

Gerçi denemeler ancak o yılın Ekim ayında yapılabilmiştir ama gerçekten de çok üst düzeyde bir katılım olmuştur: Rus Çarı ve Çariçesi, Danimarka Kral ve Kraliçesi, Galler Prensi ve Prensesi... Japonya'dan Brezilya'ya kadar hemen her ülkeden (yaklaşık olarak 35 kişi) askerî temsilcilerin katıldığı denemelerde Osmanlı Devleti'ni eski Berlin ataşenavalı (deniz ataşesi) Binbaşı Halil Bey temsil etmiştir. Sonuçta

Nordenfelt I gemisi, Yunanlılarca bir süre ayrıca tecrübe edildikten sonra satın alınmış ve bir numaralı denizaltı savaş gemisi Yunan bahriyesine nasip olmuştur. Halil Bey'in İstanbul'a gönderdiği raporda ise denizaltı gemisinin şu haliyle kullanılmasının maksada kâfi olmadığı, tadile muhtaç bulunduğu, sürati artırılır, gerekli torpidolarla donatılır, satın alan devlet tarafından eksikleri tamamlanırsa, dahası, pek çok tecrübeden geçirildikten sonra, ancak bu şartlarla kullanıma uygun hale gelmiş olacağı belirtilmiştir.

Ne var ki, İstanbul'da denizaltılara fena halde merak salmış olan zat, Sultan II. Abdülhamid'dir ve ne yapıp edip bu yeni icadı Osmanlı donanmasına kazandırmakta kararlıdır. Kararlıdır, çünkü Abdülhamid'in tehdit algılamasına göre, o yıllarda ilişkilerin gergin olduğu Yunanlıların bu ilk denizaltı gemisini satın almaları, Osmanlı ticaret ve savaş gemileri için potansiyel bir tehlike anlamına gelmektedir. Onlara bir gözdağı vermek şart olmuştur.

Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 1302 tarihli bir İrade-i Seniyye'de hiçbir devlette şimdiye kadar emsali olmayan ilk denizaltı gemisinin Yunanlılarca satın alındığı ve aynı geminin eksiklerinin giderilmiş ve bir değil, üç torpido atacak cinsten iki denizaltının tanesi 11 bin sterlinden satın alındığı belirtilmektedir. Bu acelenin sebebi olarak İngiltere'nin teşvikiyle kısa bir zaman içinde Yunanlıların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hücuma geçeceğinin kati oluşu gösterilmektedir. Ancak Yunanlılar, Osmanlı kuvvetleriyle karadan başa çıkamayacaklarını bildiklerinden, demektedir Abdülhamid, denizde sahil, Ege adaları ve Selanik cihetine gidecek nakliye gemilerimize ve donanmamıza müdahale edip onlara darbe vuracaklardır. Vesika, Abdülhamid'in deniz kuvvetlerine verdiği önem ve "müsbet anlayış"ını göstermesi açısından da büyük bir değer taşımaktadır.

Bununla birlikte Yunan tehdidinin, Padişah'ı bu konuda karar vermeye iten bir olaylar zincirini tetiklediğini söylemek mümkündür. Yani Yunanlıların ilk denizaltı gemisini satın almaları, zaten tetikte bekleyen Abdülhamid yönetimini harekete geçirmiş ve sonra da arkası gelmiştir. Aslında ilk adımın, Nordenfelt'in yukarıda özetini sunduğumuz mektubuyla atıldığı anlaşılıyor.

Konstantin Zhukov ve Aleksandr Vitol adlı iki Rus araştırmacının

[4] Konstantin Zhukov ve Aleksandr Vitol, "The Origins of the Ottoman submarine fleet", ***Oriente Moderno,*** XX (LXXXI), **I,** 2001, s. 222 vd.

ortaya koyduğu çerçeveden[4] hareketle Abdülhamid'in denizaltı gemilerini donanmamıza kazandırma çabasının arkaplanını açıklayabiliriz. Bunlardan birincisi, siyasî arkaplandır.

Osmanlı denizaltılara doğru uzanırken...

1885, İngiliz ve Rus imparatorlukları arasındaki gerilimin tırmandığı yıldır. Çar III, Aleksandr (1881-1894) yönetimindeki Rusya, Afgan kuvvetleriyle bir çatışmaya girmiştir. Bunun üzerine İngiltere, bölgedeki bütün inisiyatifin Rusya'nın eline geçeceğinden korkarak Kafkasları işgal etmek üzere harekete geçecektir. İngiltere'nin saldırısı karşısında kıyılarını koruyamayacağını ve Karadeniz'deki filosunun da yeterli olmadığını gören Rusya, Avusturya ve Almanya ile bir blok oluşturarak İngiltere'nin karşısına çıkıyordu (1881). Zaten 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de de Mısır'ı işgal eden İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin arası bozuktu. Üstelik yine İngiltere, Osmanlı hükümetini, birleşmiş Bulgaristan'ı tanımaya zorluyordu. İstanbul ise buna ayak diriyor ve muhtemel bir İngiliz hücumuna karşı Boğazları (Çanakkale ve İstanbul boğazlarını) tahkim etmekle uğraşıyordu. Bismark'ın siyasî baskıları da sonuç vermiş, Abdülhamid, biraz da şartların zorlamasıyla Almanya'ya açmıştı kapılarını.[5] Bunun sonucu, "Armstrong'u bırak, Krupp ve Mauser'i al" olmuştur. 1885'lerde ağır kalibreli Krupp topları boğazların savunması için yerleştirilmiştir bile. O gün bugündür hayatımıza girmiş bulunan Mavzer tüfekleri Osmanlı askerinin omzundaki yerini almıştır.[6] Alman askerî uzmanları da 1884'den beri Osmanlı ordusunun hizmetindedir.

Ruslar özellikle Osmanlı bahriyesindeki gelişmeleri yakından izliyor, kendi savunmalarını ilgilendirdiği için Boğaziçi'ndeki askerî tahkimata

[5] İlber Ortaylı, ***Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,*** İstanbul, 1998, İletişim Yayınları, s. 51 vd. Lothar Rathmann, ***Berlin-Bağdat: Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi,*** Çeviren: Ragıp Zarakolu, İstanbul, 1982, Belge Yayınları, s. 27 vd.

[6] II. Abdülhamid döneminde ordunun modernleşmesi ve silahlanma yarışında hangi yollara başvurduğu gibi konular üzerine yapılmış bir çalışma için bkz. Zekeriya Türkmen, "XIX. yüzyıldaki silahlanma yarışında Osmanlı Devleti", Editör: Kemal Çiçek, ***Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç,*** Haarlem-Ankara, 2001, SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, s. 351 vd.

büyük önem atfediyorlardı. Oysa 1886'da Abdülhamid'in satın almış

olduğu Krupp topları çoktan kurulmuştur Boğaziçi'nin Karadeniz girişindeki kalelere. Kaldı ki, 1885'de Woods Paşa'nın *The Times'a* yazdığı makalede denildiği gibi, Osmanlı donanması da artık 93 Harbi'ndeki donanma değildir. Yeni torpidobotların satın alınması ve bunların Nordenfelt toplarıyla donatılmış olmasıyla da sınırlı kalmamıştır gelişmeler. Türkler, İstanbul'da bir "roket makinesi fabrikası" kurmak için bir "plant" inşa etmiş ve daha sonra bu roketleri (torpidoları) Kağıthane doklarında teste tabi tutmuşlardı. Bu roketlerin, muhtemel Rus saldırılarına karşı savunma silahı olarak tasarlandığı anlaşılıyor.

Fakat Woods Paşa'nın hatıraları dikkatle okunduğunda, Abdülhamid'in bu iki denizaltıyı sipariş vermesinin aslında şaşırtıcı olmadığı daha iyi anlaşılacaktır. Zira o yıllarda çeşitli denizaltı ve torpido projeleri sahiplerinin uğradığı merkezlerden birisidir İstanbul. Bu "mucitler"den üçünün ismini ve yaptıkları projeleri biliyoruz: General Berdan, General Wallace ve Williams.

Nihayet ilk Türk denizaltısı Taşkızak tersanesinde tamamlandığında tarihler 6 Eylül 1886'yı göstermektedir. 1887 Şubat'ında denize indirilen ilk denizaltımıza *Abdülhamid* ismi verilmişti. İlk testler Haliç'te gerçekleştirildi. Denizaltı, su yüzeyinin hemen altında çalışıyor ve suya tamamiyle batamıyordu. Ama hızlı ve iyi idare edilmeye müsaitti. Yine de bu dünyadaki ikinci denizaltı botu, tam olarak isteneni verememişti. Padişah bu kadar para ödediği bu teknoloji harikasından beklediğini bulamamıştı. Bunun üzerine Garrett apar topar İstanbul'a çağrıldı ve kendisine, Abdülhamid'in Nordenfelt adlı silah fabrikatörü tarafından aldatılmadığından emin olmak istediği hatırlatıldı. Padişah, kendisinde dünyanın en mükemmel denizaltı torpidobotu olmasını arzu etmekteydi.

Ağustos 1887'de tamamlanan ve Ocak 1888'de denize indirilen *Abdülmecid* adlı ikinci denizaltımızla birlikte *Abdülhamid* denizaltısı yeniden teste tabi tutuldu. *Abdülmecid* denizaltısı, Haliç'ten çıkmış, Sarayburnu akıntısını geçtikten sonra İzmit'e götürülmüş, gerek seyir, gerekse dalma ve torpido atma denemelerini tamamladıktan sonra[7] iş sözleşmenin tamamlanmasına gelmişti. Böylece dünyada ilk torpido atan denizaltı unvanı, iki numaralı denizaltı gemimiz *Abdülmecid*'in olmuştur.[8]

Bu sözleşme öncesinde mühendis Garrett, bundan böyle Osmanlı bahriyesinin hizmetinde olacağım ve herhangi bir ihtiyaç olduğu zaman karşılamaları için iki eğitilmiş elemanını Türkiye'de bırakacağını söyleyerek Bahriye Nazırı Hasan Paşa'yı ikna etmiş ve yeni bir sözleşme imzalamıştır (15 Mart 1888). Padişah'ın fermanı da bir hafta içerisinde neşredilmiş (22 Mart 1888). Böylece denizaltıların bakım ve onarımı için gereken servis sözleşmesi imzalanmış oluyordu.

Gerçi *Abdülhamid* ve *Abdülmecid* adlarını taşıyan bu ilk denizaltılarımız dünya denizaltıcılığının ilk örneklerindendi ve öncü denizaltılardı, lakin ilk ve öncü olmanın bütün acemiliklerini ve ilkelliklerini de beraberlerinde taşımaktaydılar. İlk torpido fırlatma denemelerinden hasar görmüşlerdi ve derhal bakıma alındılar. Daha sonra da **Haliç**'e çekildiler. Ne var ki, sadece Osmanlı donanmasında bulunmaları bile yeterliydi ve galiba alınmalarındaki asıl amaç da buydu: Yunanlılara ve dolayısıyla Ruslara ve İngilizlere aba altından sopa göstermek.

Nitekim *The Manchester Courier'in* 28 Haziran 1887 tarihli nüshasında Türklerin denizaltıcılığa duyduğu ilgi, İngiliz kamuoyuna şu satırlarla hatırlatılmaktaydı:

[7] Bu konularda daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Raşit Metel, "Denizaltıcılık tarihimiz - II", ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi***, Sayı: 18, Mart 1969, s. 79-81.

[8] Nejat Gülen, ***Dünden Bugüne Bahriyemiz***, İstanbul, 1988, Kastaş Yayınları, s. 62.

Denizaltı filomuzun 1 numaralı gemisi Abdülhamid, Haliç sularında seyrederken.

Nordenfelt [denizaltı] gemisinin şöhreti yaygındır. İtalyan ve Rusların [denizcilik] departmanları filolarına birer numune eklediler(?), Türk hükümeti ise birden fazlasına sahiptir(?). İstanbul'da ikinci Türk Nordenfelt gemisiyle bazı önemli denemeler henüz icra edilmiş ve bazı hatırı sayılır sonuçlar alınmış bulunuyor.[9]

Denizaltıcılığımızın babasının, şu denizciliğe önem vermediği ve donanmamızı Haliç'te çürümeye terk ettiği için önüne gelenin suçladığı II. Abdülhamid olması, bazılarının yüzünü kızartmak ama nerde?

Abdülhamid'in hakkı Abdülhamid'e

Denizaltıcılığımızın babasının Sultan II. Abdülhamid çıkmış olması, yazımızın başında temas ettiğimiz klasik bir iddianın da temellerini çürütmektedir. Abdülhamid'in, Sultan Abdülaziz'in binbir emekle oluşturduğu dünyanın üçüncü büyük donanmasını Ha

[9] ***The Manchester Courier,*** 28 Ağustos 1887, s. 5'ten nakleden Zhukov ve Vitol, agm, s. 231.

liç'te çürümeye terk ettiği iddiası, dönemin bahriye subayları arasında olduğu kadar Abdülhamid aleyhtarları arasında da yaygın bir kabul görmüş ve bugün bile çeşitli vesilelerle tekrar tekrar gündeme getirilerek Abdülhamid'in "akılsız despotizmi"ne örnek olarak gösterilmektedir.[10] Ancak bu iddia, suçlanan Hakan'ın aynı zamanda dünyadaki ilk denizaltı filolarından birinin kurucusu olması, üstelik de bu ilk denizaltı gemilerimizin bedelini devlet hazinesinden değil, Hazine-i Hassa'dan, yani padişahların şahsî varidat ve masraflarına ait işlerle alakalı hazineden ödenmiş olması[11] olgusu karşısında çaresiz, tutunacak dal aramak zorunda kalmaktadır. Sözüm ona denizciliğe düşman bir padişah neden durup dururken, üstelik kendi cebinden denizaltı yaptırsın ve bunu donanmamıza bağışlasın, böylelikle dünyadaki bir çok ülkeden daha önce denizaltı filosu kurma yönünde bir hareketi başlatmış olsun? Bütün bunların bir izahı olmalı değil midir?

Anlaşılan o ki, bu sorular denizaltıcılık tarihimizle ilgilenenlerin de kafasını fena halde karıştırmıştır. Nitekim Nejat Gülen, aşağıdaki satırlarda şaşkınlık uçurumlarının birinden diğerine sarkmaktadır:

Soru şudur:

> Abdülhamit ki, Türk denizciliğim mahveden, gemileri Haliç'te çürüten padişahtır, denizcileri sevmez, gemiye binmez, sahili de sevmez, emniyetsiz bulur, koca Dolmabahçe sarayını bırakır da, gerilere, tepelerin üzerine, Yıldız tepesine, yeni bir saray kondurur.
>
> Peki bu denizi, denizciyi sevmeyen, donanmayı ısmarladı?[12] çürüten padişah neden daha kimselerde denizaltı yok iken, tuttu da denizaltı ? (eksik)

Gerçi bu sorunun ardından, cevap denilmeye bin şahit isteyen bir gerekçe üretir yazar ve şu lafı sokuşturur: "Kimbilir kim, *hangi akıllı vatansever,* padişahın aklını çelmiş?" Görüldüğü gibi, birinci durumda,

[10] Bu tür yorumlara Rauf Orbay'ın aşağıda ele alacağımız hatıralarında olduğu kadar Meşrutiyet dönemindeki çeşitli yayınlarda da rastlanabilmekteydi. Hele Bahriye hocalarından Ali Haydar Emir (Alpagut) tarafından kaleme alınan ve 1913'de ***Donanma Mecmuası'nda*** çıkan "Donanma istemezük" başlıklı yazı, Abdülhamid'in donanma hakkında "kaatil bir siyaset" takip ettiğim söylemeye kadar vardırmıştır işi. Dönemin bir aynası mahiyetinde olan bu yazı için bkz. Fahri Çöker, ***Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler,*** Ankara, 1994, Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, s. 56-65.

[11] Bkz. Metel, ***age,*** s. 6; Gülen, ***age,*** s. 62;

yani donanmamızı Haliç'te çürütürken mutlak sorumlu kabul edilen Abdülhamid, sıra denizaltıcılıktaki hamlesini anlatmaya gelince birdenbire bir "akıllı vatanseverin aklını çeldiği yetkisiz ve sorumsuz bir aktör konumuna indirgeniyor. Birincisi ona yakışıyor, ikincisi ise ancak "akıllı" ve "yurtsever" birisine! Akıl ve yurt sevgisinin zerresi de Abdülhamid'de olmadığına göre(!)mutlaka mutfakta başka birileri olmalıdır! Kimdir o akıllı? Bilgi yok. Ve bu da tarih oluyor, öyle mi?

Raşit Metel'in geçirdiği Abdülhamid şaşkınlığı

Bu olay, Türk denizcilik tarihini yazanlar için çetin bir bilmecedir ve Denizci Kıdemli Binbaşi Raşit Metel, Deniz Kuvvetleri Kumandanlığı tarafından 1960'da bastırılan kitabında bu bilmecenin pekala farkındadır. Kitap boyunca yakalandığı ikilemden kurtulmaya çalışan Metel, 3 Mart 1878'de Ruslarla imzalanan ve II. Abdülhamid tarafından resmen onaylanmayan Ayastefanos Antlaşması'nın donanmamızı birinci dereceden ilgilendiren bir maddesini Abdülhamid'in nasıl protesto ettiğini şöyle aktarmaktadır:

> Ayastefanos Muahedesi esnasında Ruslar, Abdülaziz zamanında teessüs eden ve Karadeniz'e hâkim olan donanmamızdan 6 parça geminin de kendilerine teslimini muahede hükümlerine koymak istediler. Bunun üzerine Babıâli'nin istişare ederek çok müşkül durumda ve ancak

Gülen, *age*, s. 59.

> imkânsızlık halinde kabul etmeyi karar altına aldığı bu teklifi, Abdülhamid'in kat'î olarak reddeden yazıları aşağıdadır:

> Başvekil Saffet Paşa'ya ve sair vükelâya yemin ederim ki, donanmanın elden çıkmasına katiyyen reyy ü rızam yoktur. Her türlü fedakârlığı eder, fakat donanma maddesini esasen reddederim. İcabı halinde donanmayı kaybetmemek için canımı fedaya hazırım.
>
> 5 Şubat 1293 (27 Şubat 1878)[13]

Tarihimize altın harflerle işlenmesi gereken bu asil tavrın sahibinin hâlâ denizcilik düşmanı olarak lanse edilmesi hangi akla hizmettir, varın siz karar verin ona da.

Bu satırları aktaran Metel, zihninde beliren soru işaretlerini, büyük bölümünün asker olduğunu tahmin ettiği okuyucularıyla şöyle paylaşmaktadır:

> Abdülhamid'in koyu istibdâdı, memlekette jurnalciliği inkişaf ettirdiği ve vehimli olduğu kat'îdir. Fakat donanmayı Haliç'te çürütmesi, acaba şahsi vehminden, yani kendisine bir gün donanmanın karşı koyacağından mı ileri geliyor; yoksa malî imkânsızlıklardan, topyekûn inhitatın bir neticesi midir? Gerek yukarıdaki vesika, gerekse ilk denizaltı gemilerimiz Abdülhamid ve Abdülmecid'in Hazine-i Hassa'dan siparişi ve bilahare bahsedileceği gibi Rauf Orbay'ı da denizaltı tetkik ve mubayaası için kredi temin etmek üzere İngiltere ve Amerika'ya gönderişi, donanmayı kasten Haliç'te çürütmediği kanaatini veriyorsa da, bu hususta müspet veya menfi söz söylemenin pek erken olduğu kanaatindeyim. Zamanla vesikaların tetkiki, bu hususu önümüze serecektir. Muhakkak olan acı hakikat, halen vesikalara müstenit Osmanlı tarihimizin yazılmamış olmasıdır.[14]

Raşit Metel'in bu sözleri cihet-i askeriyeden yazmış olduğuna dikkatinizi çekerim. Bugün bu muhataralı konuyu bu objektiflik

Metel, *age*, s. 6 (Başvekalet Arşivi, Yıldız zarfı 114, sayfa 203-213.). Metel, *age*, s. 6-7 (vurgular bana ait - M. A.).

düzeyinde yazabilecek kaç tarihçimiz bulunuyor acaba?

Abdülhamid'in denizaltı tutkusu

Metel, Nordenfelt ile yapılan sözleşmede gemilerin 2,5 ay sonra teslim edilecekleri şartının bulunduğu, gemi parçalarının sandıklara yüklenip nakliye gemileriyle İstanbul'a getirileceği ve montajının İstanbul'da yapılacağı bilgisini de vermektedir. Sözleşmede belirtilen süre geçtiği halde ne sandıklar gelmiş, ne de henüz gemiye yüklendiğine dair bir bilgi ulaşmıştır İstanbul'a. Bunun üzerine Abdülhamid'in sabırsızlandığı ve hatta telaşlandığı anlaşılıyor. *O, bir an önce gemilerine kavuşmanın heyecanıyla yanıp tutuşmaktadır*. Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa'ya, gemilerin neden geciktiğine dair bir ferman göndermiş olan Abdülhamid, 'Yoksa sözleşmede belirtilen paralar ödenmedi mi?' diye sormaktadır. Bunun üzerine verilen cevapta, toplam 22 bin sterlin tutan meblağın birinci ve ikinci taksitlerinin (toplam 14 bin sterlin) ödendiği, üçüncü taksit olan 8 bin sterlinin de gemiler hareket ettiğinde ödenmesinin sözleşme

hükümlerinde tespit edildiği cevabım vermiştir. Raşit Metel, burada da şaşkınlığını üzerinde atamamış görünmektedir:

> Görülüyor ki, [Abdülhamid tarafından] bir an evvel deni-zaltılara sahip olmak için 10 gün gecikmede dahi sabırsızlık gösteriliyor.[15]

Montaj sırasında da Abdülhamid'in heyecanı had safhadadır ve sık sık Bahriye Nazırı Hasan Paşa'ya işlerin neden yavaş yürüdüğünü, amelenin ücretleri ödenmediği için işlerin durduğunu işittiğini, eğer bu doğruysa bunun sebebini sormaktadır. O sırada Yunanistan ile aramızda bir savaşın

[15] Metel, age, s. 12.

eli kulağındadır. Bu yüzden Abdülhamid montajı biten denizaltıların bir an önce denize indirilmesini arzu etmekte ve "gece gündüz inşaata devam edilmesi" için peşpeşe İrade-i Seniyyeler çıkarmaktadır. Gerçekten de bu ısrarın neticesinde Taşkızak Tersanesi'nde gece mesaisi başlamış, işçi sayısı artırılmış ve inşaat hızlandırılmıştır.

Çünkü bir yandan da delik kulaklara su kaçmış, Osmanlıların elindeki bu meçhul silahın nasıl bir şey olduğunu merak eden gözler çoğalmıştır etrafta. Bu yüzden casuslar denizaltılar fotoğraflarını almak için fırsat kollamaktadırlar. Nitekim bu casuslardan birisi, ceketinin altından, objektifi, düğme deliği şeklindeki kamufle edilerek bazı gemi fotoğraflarını çekmiş ve Osmanlı kolluk kuvvetlerince yakalanarak idam edilmiştir. (Bu fotoğrafın aslı, Amerika'daki Smithsonian Enstitüsü'nde bulunmaktadır.)

Rauf Orbay'ın kafasındaki Abdülhamid bilmecesi

Kendisini "ruhen" denizci sayan Rauf Bey'in içi, açık deniz hasretiyle yanıp kavrulmakta ve zafer hasreti gönlünü doldurmaktadır. II. Abdülhamid'in, kendisine 1904'de Donanma-yı Hümâyun Müfettiş-i Umumiliği ve ayrıca Fahrî Yâver-i Hazret-i Şehriyarîlik verdiği Amerikalı Bagnam (Bucknam) Paşa'yı ve ona tercümanlık yapan Deniz Yüzbaşı Rauf Orbay'ı yeni sistem kruvazörler ve denizaltılar hakkında bilgi toplamak ve bunların satın alınması için kredi temin edilip edilemeyeceğini öğrenmek için Amerika ve İngiltere'de araştırma yapmakla görevlendirmesinden hayrete

düşmüştür. İkinci Mabeynci Müşir Nuri Paşa vasıtasıyla kendilerine tebliğ edilen görev şöyledir:

> Sultan Hamid, [Amerika'ya] giderken veya dönüşte İngiltere'ye uğramamızı ve bu iki memlekette yeni sistem zırhlı kruvazörlerin üzerinde ayrıntılı bilgi almamızı, inşâ yerlerinde görmemizi, vasıf ve fiatlarını, ne kadar zamanda yapıldığını öğrenmemizi ve de devlet garantisi ile kredi temin edilip edilemeyeceği üzerine araştırma yapmamızı istiyordu. Nuri Paşa bunları açıkladıktan sonra:
>
> "Şimdi Zât-ı Şahanelerinin *asıl irâdelerine* gelmiş bulunuyorum. Tahtelbahir [denizaltılar üzerinde arîz-amîk (ayrıntılı ve derinlemesine) tetkikat emrediyorlar. Bu hususu ayrıca ve betahsis (özellikle) irade buyurdular" dedi ve masasının üzerinde duran cilbende (daha çok mahrem resmî evrakın konulduğu kapaklı dosya) açtı, gideceğimiz ülkelere ait rakamlı şifre miftah (anahtar)larını birer birer gösterdi...[16]

Emri alan Yüzbaşı Rauf Bey ile Bagnam Paşa hem hayret etmişler, hem de ümitlenmişlerdir. Paris'e gittikleri zaman Abdülhamid'in değişmez Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın Fransız başkentinde kurduğu haber alma teşkilatı, Rauf Bey'i "dehşet içinde" bırakmıştır. Salih Münir Paşa, onların gelmekte olduğunu daha Viyana'da iken haber almış ve henüz Paris'e ayak basmadan İstanbul'a, Yıldız'daki Padişah'a haber uçurmuştur bile...

Aynı hayret duyguları Bagnam Paşa'nın da kafasında kabarıp durmaktadır. Nitekim dayanamayıp sitem eder Rauf Bey'e:

> Ben doğrusu Padişahınıza hayret ediyorum. Bilmece gibi bir adam... Hem de çözülmesi çok çok çok zor olan bir bilmece!.. Bir bakıyorsunuz, devrinde kendisinden gayrıda görülmemiş ön fikirlerin sahibi, bir bakıyorsunuz ortaçağ kafası!.. Sen bana kendi işimizle ilgili tutumunun gerçek yapısını anlatabilir misin? *Otuz seneye yakın donanmayı limanlara hapseden aynı adam, bizleri, Amerika'dan denizaltı siparişine memur ediyor.* Hem de en demokrat memleketlerde [bile] görülmeyen kat'î [bir] karar ve selâhiyet ile...[17]

Bagnam Paşa kadar Rauf Bey'in de hayret uçurumlarından sık sık

[16] Cemal Kutay, ***Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964),*** cilt: 1, İstanbul, 1992, Kazancı Yayınları, s. 273.

[17] Kutay, ***age,*** s. 278.

sarktığını ve Abdülhamid hakkındaki nihai ("doğru ve tarafsız") hükmün hatıraların yazıldığı zamana kadar verilemediği gibi bundan sonra da

kolaylıkla verilebileceği kanaatinde olmadığını söyleyerek kafasında bu çözülmesi güç bilmeceyle ahirete intikal ettiğini görmekteyiz. Ne var ki, bu seferki denizaltı satın alma girişimlerinden gerek Abdülhamid'e 1905'de düzenlenen bombalı suikast, gerekse hazinenin içine düştüğü kriz sebebiyle bir netice alınamamış, sadece bazı kruvazörlerin satın alınmasıyla yetinilmiştir.

Böylece kısa zamanda eskiyen ve **Haliç'**e çekilen Abdülhamid ve Abdülmecid denizaltıları, Çanakkale Savaşları sırasında Fransızlardan ele geçirdiğimiz Turkuaz denizaltısına kadar donanmamızın yegâne denizaltı örnekleri olarak tarihe geçmişlerdir. Eğer bu girişim boşa çıkmasaydı, **I.** Dünya Savaşı'nda en azından birkaç tane denizaltımız olur ve Marmara'ya sızan İngiliz ve Fransız denizaltılarına baskın yapmak için Alman denizaltı gemilerinin Baltık Denizi'nden gelmesini beklemezlerdi.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Abdülhamid'e övgü

Denizaltıcılığımızın bu oldukça erken tarihli başlangıcı, 1986 yılında Denizaltı Filomuzun kuruluşunun 100. yıldönümünde Denizaltı Filosu Komutanlığı tarafından yayınlanan bir anma kitabında bugün bizi şaşırtacak derecede sahiplenilmişti. "Denizaltı Filosu Günü Mesajı" başlığıyla verilen yazıda, Abdülhamid, 100 yıllık "onurlu mirası kendilerine bahşettiği" için üstü kapalı olarak minnet ve şükran duygularıyla anılmaktadır. Mesajın bir yerinde Abdülhamid'e yapılan atıf biraz daha berraklaşmaktadır:

> ...100 yıl önce [1886'da] denizaltı silahına verilmiş olan önem ve daha henüz yarı batık bir su üstü platformu hüviyetinde iken Bahriyemize kazandırılması yolunda alınmış karar ve atılmış olan adımın isabetini açıklıkla göstermektedir.[18]

Donanma Komutanlığı Filosu'nun bu resmi yayınında Abdülhamid'e yönelik şaşırtıcı bir övgü seansına şahit oluyoruz. Mesajda ilk iki denizaltının bedellerini padişahın kişisel parasından ödediği belirtildikten sonra şunlar zikredilmektedir:

Türk denizaltıcılığının nüvesini teşkil edecek olan bu iki denizaltı, *devletin başındaki ileriyi gören yöneticilerin gayretleriyle* alınmıştır. Türk'ün,

yeniyi öğrenme, geliştirme azim ve iradesiyle inşa edilen bu iki denizaltı, ilk kez kullanılmalarına, emniyetsiz olmalarına ve tecrübe edildikçe aksaklıkları görülmesine rağmen, cesaretle denenmiş ve kullanılmıştır. Görülen aksaklıklar düzeltilerek daha iyiye ulaşılmıştır.

İlk denizaltı gemilerimizi kendisine borçlu olduğumuz Abdülhamid'in kadrini bilmemekte ve hâlâ denizciliğe düşmandı demekte ısrar edenler varsa, kendileri bilir. Ben, denizaltıcılık tarihimizin, başlı başına bir bilmece olmaya devam eden Sultan II. Abdülhamid'in tarih içindeki hayaletinin görüntüsüne yeni bir düğüm eklediğini ve vaziyetin bir kördüğüme doğru gittiğini çıkartıyorum bütün bu yazılanlardan.

Bu kördüğümü çözecek olan kılıç kimin elinde dersiniz?

[18] ***Türk Denizaltıcılığının 100. Yılı,*** İstanbul 1986, Denizaltı Filosu Komutanlığı, s. 9 (sayfa numarasız olarak yayınlanan kitapçığa bu sayfa numarası tarafımızdan verilmiştir - M. A.).

Gül bahçelerinde ve GATA'da yaşar Abdülhamid'in adı

Sen değil, nâşın hükümdar olsa elyâkdır bize Dönsün etsin taht-ı Osmaniye tabutun cülûs

1993 MAYIS'ININ 24'Ü SABAHINA İstanbul, misli görülmemiş 'pis' bir patlamayla uyanıyordu. İstanbul'un orta yerinde bir çöplük metan gazı sıkışmasından infilak etmiş ve bu olay ajanslar tarafından dünyaya, 470 bin metreküp çöpün kaydığı tarihin ilk "çöplük heyelanı" olarak geçilmişti. Yıllardır gelişigüzel dökülen çöpler koca bir mahalleyi yutmuş ve toplam 39 kişi, hayatını çöplerin intikamına kurban vermişti. Çöplüğün adı, çoğunuzun hatırlayacağı gibi, Hekimbaşı Çöplüğü idi.

Belki hadisenin dehşetindendir, bu "Hekimbaşı" kelimesinin bir çöplükte ne aradığını soran eden olmadı pek. Hekimbaşı ve çöplük. Hekimbaşı ve ölüm... Bunlar bir süre yan yana gezdiler hafızamızda ama ardından o onulmaz unutma hastalığımızın susturucusuna takıldılar. Gerçekten de bir çöplüğün isminin, Osmanlı devrinde Sağlık Bakanlığı demek olan Hekimbaşılıkla ne alakası olabilirdi?

1880'lere uzanalım. 93 Harbi diye bilinen 1877-78 Rus Savaşı'nda şimdi Bulgaristan'da kalan topraklarımızdan kopan yüzbinlerce Müslüman-Türk "muhacir", Edirne'ye, ardından da İstanbul kapılarına yığılır. Göçmenlerden bir kısmı Kızanlık bölgesindendir. Önce bulabildikleri cami avlularına, meydanlara vs. geçici olarak yerleştirilir, ardından kendilerine 'uygun' bir yurt aranır. Neyle geçindiklerini sorduklarında alışık olmadıkları bir cevap alırlar: Gülcülükle geçinmektedirler. (Ispartalı okurlar eminim tebessümle okuyacaklardır burasını.)

Muhacirlerin bir kısmı Isparta'ya yerleştirilir; haddizatında bu gül kokulu şehrimize gülcülüğü getirenler, Bulgaristan göçmenleridir. (Abdülhamid'in Isparta'nın günümüzdeki imajını kuran adam olması garip gelebilir bazılarına ama öyle.) Diğer bir kısım İstanbul'da iskân edilir. Nerede mi? II. Abdülhamid'in şahsi mülkü olan Çavuşbaşı Çiftliğinde.

Sabırsızlanmayın efendim, hikâyemiz yeni başlıyor daha.

Kızanlıklı muhacirlerimiz Çavuşbaşı Çiftliği'nde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hocalarından C. Bonkowski'nin nezaretinde bilimsel metodlarla gül üretmeye başlarlar. İlk hasat 1886'da yapılır ve 650 kilo taze gül toplanır. Neticeden memnun olan Abdülhamid, gül yetiştiriciliğini teşvik

etmiş ve yine Göksu deresi boyunda bulunan Hekimbaşı Çiftliği'ne de gül kokularının yayılmasına izin vermiştir. Böylece Göksu deresinin içinden geçtiği bu bölge, tam anlamıyla bir "Güller Vadisi" manzarasını almış, derenin güzelliğine bu defa da gül kokuları, renk ve ışık seli katılmıştır.

İşte bu çiftlik, III. Selim ve II. Mahmud döneminin Hekimbaşılarından Mustafa Behçet Efendi'nin mülküdür. 1834'de ölen Behçet Efendi, ünlü şairimiz Abdülhak Hamid'in de dedesinin kardeşidir. Türkiye'de tıbbın ve Türkçe tıp terimlerinin gelişmesinde öncü rolü oynayan Mustafa Behçet Efendi'ye ait Hekimbaşı Çiftligi, uzun zaman sahipsiz ve bakımsız kalmış, civarındaki yerleşmelerin artmasıyla güller vadisi "çöpler vadisi"ne dönüşmüştür.

İşin asıl acı yanı şu: 1880'lerin gül kokulu vadileri, okul kitaplarımızda geçtiği deyimle söylersek "çöküş" döneminde vücuda getiriliyor, insanlık dışı çöplük ve patlama olayları ise sözüm ona "çağdaş" dönemimizde vuku buluyordu. Bir yanda "gerici" sayılan Abdülhamid canını dişine takmış, gelen muhacirlerin bile suyunu sıkıp gül yağı çıkartıyor, öbür yanda "ilerici" yöneticilerimizin gözleri önünde bir medeniyet fidanının dibine kabir suyu dökülüyordu.[1]

Üstelik aynı "gerici" Sultan, sessiz sedasız bugünkü GATA'nın, yani Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin temellerini atıyordu Haydarpaşa'da.

Yıllardan 1898'dir. Bonn Üniversitesi'nden bir grup namlı doktor İstanbul'a çağırılmış ve ülkedeki tıp okullarının Avrupa ülkelerinin ("muasır medeniyet") seviyesine çıkartılmasıyla görevlendirilmişlerdi. Bu arada beklenmeyen bir gelişme olmuş, o zamanlar İstanbul'daki tıp eğitimini tekellerine almış bulunan Fransız hocalar Almanlarla çalışamayacaklarını bildirip tepki göstermişlerdir. Bunun üzerine Alman doktorlara ayrı bir hastane açılmasına karar verilmiş ve en uygun yer olarak Sarayburnu'ndaki Gülhane Rüşdiyesi binası seçilmiştir. Bina kısa zamanda 150 yataklı bir hastaneye dönüştürülmüş ve Almanya'dan getirilen son sistem araç ve gereçlerle donatılmıştır.

Başlangıçta sivil bir hastane olarak açılan "Gülhane Tatbikat Mektebi" nde zamanın en ileri klinik ve laboratuvar çalışmalarının gerçekleştirildiğini Nuran Yıldırım'ın *İstanbul Ansiklopedisine* yazdığı maddeden öğrenmekteyiz (cilt 3, s. 440). Aynı yazıda, o zamana kadar Avrupa'dan paketler halinde ithal edilmekte olan sargı bezleri yerine

[1] Turhan Baytop, "Güller Vadisi", ***Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi***, cilt 3, İstanbul 1994, s. 441.

hastanenin bahçesinde ufak bir fabrika kurularak yerli imalata başlandığı da bildiriliyor.

Sarayburnu'ndaki hastane yeterli gelmediği için yine Abdülhamid zamanında bu defa Haydarpaşa'da askeri ve sivil okulları birleştirecek büyük bir tıp okulu kompleksinin yapımına girişilmiş, 1909'daki taşınmanın ardından Balkan ve Dünya savaşları sırasında tamamen askeri bir hastane haline getirilmiştir. Hastane Cumhuriyet döneminde Topkapı Sarayı'nın gölgesinde başladığı hayatında yeni bir kavşağa girmiş, 1941'de Ankara'ya taşınmış, 1947'de ise ismi GATA'ya çevrilmiştir. (Ufak bir not: İstanbul'daki Haydarpaşa Askeri Hastanesi de, 1980'de çıkartılan bir kanunla GATA'ya dâhil edilmiştir.) Böylece Abdülhamid'in temellerini attığı kurumlardan biri daha Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine kurulduğu sağlam birikimin öncüsü oluyordu[2]...

Bir iyi, bir kötü örnek. Gül bahçelerinden çöplüğe ve Gülhane Tatbikat Mektebi'nden GATA'ya. Bu size neyi hatırlatıyor bilmiyorum ama bana bir tek şeyi hatırlatıyor: Geçmişin bugünde nefes alıp verdiğini. Kâh çöplük olarak, kâh en modern bir kurum olarak. Seçin, alın...

[2] Nuran Yıldırım, "Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi", ***Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,*** cilt 3, s. 439-440. Ayrıca bkz. Ayten Altıntaş, "Gül bahçesinden tıp merkezine: Gülhane", ***Tarih ve Medeniyet,*** Sayı: 43, Ekim 1997, s. 6-9.

V

BABALAR VE OĞULLAR

Sultan Abdülhamid'in cenaze töreni. 1918 Şubat'ında 'Son Sultan' İngiliz işgalinin acısını yaşamadan aramıza veda ediyor. Bir dünya göçüyor, bir devir kapanıyor.

Pişmanlar kafilesi

Dünyanın son hükümdarı, son evrensel imparator II. Abdülhamid Han'dır.

İlber Ortaylı

TAHTTAN İNDİRİLDİKTEN sonraki yıllardan birinde Enver ve Talat Paşalar Beylerbeyi Sarayı'nda Abdülhamid'i ziyarete giderler. Fakat yüzü tutmadığı için Enver Paşa bir bahane uydurarak kapıdan geri döner. Talat Paşa'nın Sultan'ın huzurundan gözyaşları içerisinde ayrıldığını, görüşmeden fevkalade istifade ettiğini, hatalarını anladıklarını söyler; nitekim Sultan'ın cenazesine katılıp ağlayan isimlerden biri de Talat Paşa'dır. Yalnız, mağrur Enver Paşa'nın elleri arkasındadır!

Sultan Abdülhamid'in cenazesi mahşerî bir kalabalığın katıldığı son cenazelerden biridir Osmanlı döneminde. Biraderi Sultan Reşad'ın emri üzerine padişahlara mahsus devlet töreniyle kaldırılan cenazesine katılanlardan biri de, Şehzade Vahdettin'dir. Hatta cenazenin geçtiği güzergâhta kadınların, evlerinin pencerelerinden eğilip "Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?" diye feryad u figan ettiklerini biliyoruz.[1]

Sonradan Filozof Rıza Tevfik, yazmış olduğu "Sultan Hamid'in Ruhundan İstimdad" başlıklı şiirde geçen,

Tarihler adını andığı zaman Sana hak
verecek ey koca sultan Bizdik
utanmadan iftira atan Asrın en siyasi
padişahına

sözleriyle nedametini belirtmek ihtiyacını duymuştur. Aynı şekilde Süleyman Nazif'in de pişmanlığını belirten bir şiir yazdığını biliyoruz.[2]

İktidar döneminde onun kıymetini anlayamamış pek çok insan, tahttan indirildikten sonra yaşanan büyük karmaşa ve kaos ortamında hatalarını anlamış ve pişman olmuşlardır. Abdülhak Hâmid, Yahya Kemal ve Tevfik Fikret gibi ilk yıllarında Abdülhamid'e cülûs yıldönümlerinde övgüler düzen büyük şairlerimiz, daha sonra farklı gerekçelerle aleyhine geçmişlerdir. (Ancak ileride göreceğimiz gibi, Yahya Kemal'in son yıllarında yazmaya başladığı ama tamamlamaya ömrünün vefa etmediği *Her Gece Benimsin* adlı romanındaki pişmanlık alametleri gözden kaçacak gibi değildir.)

Ragıp Akyavaş'ın 1950'lerde gündeme getirdiği bir hatıra, Enver Paşa ile Abdülhamid arasında sonradan kurulan yakınlığa ışık tutucu mahiyettedir. Akyavaş'ın "güvenilir" kaynaklardan işiterek yazdığına göre, Çanakkale savaşları cereyan ederken, İngiliz ve Fransız gemilerinin İstanbul'a dayandığını gören hükümet, devlet merkezini Anadolu'ya taşıma kararını verir.

[1] İlber Ortaylı, "İmparatorluğun Sonu", Hazırlayan: Mehmet Tosun, ***21. Yüzyılda II. Sultan Abdülhamid'e Bakış***, İstanbul 2003, s. 118.

[2] Bu şiirin bir kıtası şöyle:

Kaç zamandır gelmişken yâde biz İşte geldik
senden istimdâde biz Öldürürler basarsak
feryadı biz Padişahım hasret olduk istibdâde
biz.

Aktaran: Mehmet Aydın, ***İkinci Abdülhamid Han'ın Liderlik Sırları***, İstanbul 1999, İzci Yayınları, s. 200.

Amin Maalouf un dedesi de Abdülhamidci iken dönenlerdenmiş!

Pişmanlar kafilesine hep bilinen isimlerle devam etmeyelim ve gözümüzü biraz da taşraya çevirelim. Bakalım Beyrutlu bir Hıristiyan, romancı Amin Maalouf un dedesi Butros'un Sultanla ilişkisi nasıl gelişmiş? Zahle'ye gidiyoruz, 1908'e...

Eğer ölüler bütünüyle ölmüyorlarsa ve dedem, şu anda bu odada, benim yanımda, kağıtlarımı karıştırmamı izliyorsa, sanırım bu alıntıları kesip, başka bir konuya geçmemi isteyecektir. Çünkü şu anda, girmemden hoşlanmayacağı bir alana yaklaşıyorum. Doğrusunu isterseniz ben de girmek istemezdim bu alana. Ama unutulmuş atamın üstüne bir ışık demeti düşürmem gerekiyorsa, bunun da bir bedeli var; gerçeği istediğiniz gibi dizginleyemezsiniz. Bu yüzden de

dedemin Abdülhamid'i düşürenleri selamlamadan önce, bir çok kereler bu Sultan'a övgüler düzdüğünü söylemeden geçemem. Daha kesin konuşmak için sayıyorum... Şu ana kadar sekiz yer buldum, övgülü -ya da en azından saygılı- sözler içeren. Biraz daha dikkatli arasam, sanırım daha başka da bulurum. Hepsini alıntılayamayacağım; ama Zahle'de verilmiş bir demeçten alınma şu satırları aktarmadan da edemiyorum:

Elbette ki ilk ve son övgünün, bütün iyiliklerin nedeni, saygıdeğer hükümdarımız. Sultan oğlu Sultan Abdülhamit Han'a yöneltilmesi gerekir; Tanrı,yüce Saltanatını uzun ömürlü eylesin.

Biraz ötede de şu birkaç dize:

Erdemin hangi madenden yapıldığını bilmek istiyorsan Osmanlı sülalesinden yana çevir başını. Yazgı ki, acımasızdır çoğu zaman, iyi davranmış bu kez, Hükümdar etmiş başımıza Abdülhamit'i.

Başka bir defterde dedem, Abdülhamit'in tahttan indirilip yerine Mehmet Reşat'ın çıkarıldığı haberini aldığı gün, "Selahaddin" adlı bir tiyatro izlemekte olduğunu anlatıyor. Ve sahneye çıkıp "Osmanlı halkı adına" düşmüş hükümdarlarla ilgili birkaç söz söylediğini: ***İnsanlar ona yaşamlarını, onurlarını, mallarını mülklerini emanet etmişlerdi; ama o, bunların hepsini üç kuruşa sattı. Adı sonsuza dek lekeli kalacak. Çünkü devletinden ihaneti ve yozlaşmayı söküp atacağına, casuslarını gönderip her yana kin ve isyan tohumları saçtı. Bu yüzden, o küstah varlığa şunları söylemek istiyorum şimdi:***

> **Bunu acımasız birkaç dize izliyor, ama bu kadarı yeter; duruyorum. Sadece ölmeden önce yazdıklarını düzene sokacak zamanı bulamadığı ya da siyasal kargaşalar arasında o da söylemini değiştirdiği için dedemi daha fazla hırpalamak istemiyorum -ona ilk taşı, hiç değişmemiş biri atsın![3]**

Amin Maalof bu müthiş ironisiyle gözü olanlara o kadar çok şey söylüyor ki!

Haberin kendisine ulaştırıldığı devrik Sultan'ın ağzından şu hiddetli sözler dökülüyor:

> Rumeli işgal olunuyor diye beni Selanik'den alıp buraya getirdiniz. Şimdi de İstanbul'un tehlikede olduğunu ileri sürerek Konya'ya gidileceğini söylüyorsunuz. İstanbul'u işgal eden düşman, emniyetini tesis için tabiatiyle Konya'ya kadar da uzanır. Galiba oradan da geldiğimiz yere, Mahan karyesine yol görünüyor bize. [Hanedan arasında yaygın olan söylentiye göre, Osmanlıların menşei, bugün İran'da bulunan Mahan şehrine dayanıyordu, ancak yapılan araştırmalar, bu aile içi bilginin, Osmanoğullarının Orta Asya'dan Anadolu'ya gelirken bir dönem bu

> şehirde kalmalarından kaynaklandığını ortaya koyuyor. -M.A.] Ben şuradan şuraya gitmem. Ecdadımın topraklarını terk etmem.

Akyavaş'ın anlattıklarına bakılırsa Abdülhamid'i Konya'ya gitmeye ikna etmesi için Başkomutan Vekili Enver Paşa görevlendirilmiştir. Beylerbeyi Sarayı'nda baş başa yaptıkları görüş

[3] Amin Maalouf, ***Yolların Başlangıcı***, Çevirenler; Samih Rifat ve Aykut Derman, İstanbul 2004, Yapı Kredi Yayınları, s. 117-118.

meden çıkınca Enver Paşa saray muhafızlarının odasında kahve içerken, "Paşam, sabık hakanı nasıl buldunuz?" sorusuna, sadece "Yazık etmişiz!" cevabını vermiştir. Bu sefer Paşa'nın yazık ettiklerini neden sonra anladığı Abdülhamid'e Enver Paşa hakkında aynı soru sorulduğunda cevabı daha ilginç olmuştur: "Fena adam değil, kullanılır."[4]

Enver Paşa ve Abdülhamid

Enver Paşa şöyle demiştir Mersinli Cemal Paşaya:

Paşam, bütün ef'âlimin [eylemlerimin] hesabını vermeye hazırım. Biz Turan yapmak istedik, viran olduk. Bizim asıl mes'uliyetimiz, Sultan Hamid'i anlamamak ve Siyonizme alet olmaklığımızdır. Acıdır, fakat hakikat bu!

Bir de Enver Paşa'nın İstanbul'u terk edip yurt dışına kaçmadan bir gün önce Mersinli Cemal Paşa'ya söylediği sözler vardır ki, hakikaten onu tahttan indirip idareye el koyanların 9 yıl sonraki perişanlıklarını olduğu kadar, Sultan Abdülhamid'i yeni bir gözle görmeye başladıklarım, yani uyanış alametlerini göstermesi bakımından da câlib-i dikkattir.

Enver Paşa ve Abdülhamid

Enver Paşa şöyle demiştir Mersinli Cemal Paşa'ya:

> Paşam, bütün ef'âlimin [eylemlerimin] hesabını vermeye hazırım. Biz Turan yapmak istedik, viran olduk. Bizim asıl mes'uliyetimiz, Sultan Hamid'i anlamamak ve Siyonizme alet olmaklığımızdır. Acıdır, fakat hakikat bu![5]

[4] "Osmanlı tarihinden ibretli fıkralar", ***Resimli Tarih Mecmuası,*** Sayı: 37, Ocak 1953, s. 2012.

[5] Aktaran: Vehbi Vakkasoğlu, "31 Mart oyunu", ***Köprü,*** Sayı: 61, Nisan 1982, s. 25.

Onu neden yanlış anladılar?

Bizde Cumhuriyet, hâlâ, tarihine
küsenlerin bir projesidir.[1]
Doğan Özlem

BİR ÇOK BAŞKA ÇAĞDAŞI oluşum gibi Osmanlı edebiyatının (daha doğrusu modernleşme dönemi Türk edebiyatının) büyük ölçüde Sultan Abdülhamid döneminde kimliğini bulduğunu görüyoruz. Aslında bakarsak, onun teslim ettiği devlet ile ağabeyinden devr aldığı devlet arasında idarenin modernleşmesi, modern aygıtlara sahip olma teknolojik gelişmişlik ve eğitim düzeyinin yükselmesi gibi noktalarda muazzam bir fark oluşmuştu*

Tahttan indirildikten sonraki 9 yılda (1909-1918) ise modernleşme yolundaki imparatorluğun aniden dağılması, paramparça olması ve Sevr'e kadar giden sancılı süreçte kaybedilenler, II. Abdülhamid'in hangi tsunamiyi durdurmayı amaçladığını bir kere daha göstermiş oldu. Tabii hükümete geçen onun dişini tırnağına katarak engellenmeye çalıştığı emperyalist dalganın önündeki manialarını nasıl bir çırpıda kaldırılabildiklerini de acı bir şekilde öğrenmiş olduk. (Hüseyin Cahit

[1] Doğan Özlem, "Tarihsellik ve Cumhuriyet", ***Yeni Türkiye***, Sayı: 23-24 (Cumhuriyet Özel Sayısı), cilt 1, Eylül-Aralık 1998, s. 553.

Yalçın *On Yılın Hikâyesi'nde* bu yılların safdil atmosferini kudretli kaleminin cazip ekranından ustaca seyrettirir bize.)

Bu bakımdan da Abdülhamid Han, aşılamayan bir kişilik, gerçek hükümdarlığı tekrar ayağa kaldıran 'ideal bir yönetici tipi' olarak hafızalardan silinmeden bugüne kadar gelebilmiştir. (İlber Ortaylı ona yalnız 'son padişah' demekle yetinmez; onun gözünde Abdülhamid aynı zamanda "son imparator"dur.

Sadece Türkiye'de değil, İslam âleminde, hatta Balkanlarda, Kafkaslarda ve Orta Doğu ve Uzak Doğu'da da onun adı bir efsane olarak bir asırdır yaşamaya devam etmiştir. Bugün dahi zaman zaman Afrika'da, Hindistan'da, Güneydoğu Asya'da, şurada burada Cuma hutbelerinin onun adına okunduğunu bildiren gazete haberleriyle karşılaşmamız sürpriz değildir bu yüzden. Geçenlerde Riyad'da yapılan bir kitap fuarına katılan arkadaşım, üzerinde Sultan Abdülhamid'in resminin bulunduğu bir kitabı öpüp başına koyan Suudlu bir okurdan söz etmişti.

Yine de II. Abdülhamid'i anlama konusunda ciddi bir problem yaşadığımız açık: Halka kendisini sevdirmeyi ve onunla iletişim kurmayı başarmış olan Abdülhamid Han'ın talihi, kendi devrinde olduğu kadar daha sonraları da aydınlardan yana bir türlü gülmemiştir. Özellikle de Meşrutiyet sonrası, hatta kendi devrinde muhalefetin yoğun aleyhte propagandası, aslı astarı olmayan iftiraları, mübalağaları okur-yazar kesim arasında onun acımasız bir müstebit (despot) olduğu görüşünün yaygınlaşmasına, kemikleşmesine ve bugüne kadar da sürmesine yol açmıştır.

Mesela Mizancı Murad, Darüşşafaka Lisesi'nde tarih öğretmenliği yaparken ve derslerinde çok önemli bir sır ifşa edecekmiş tavrıyla kapıyı kontrol ettirerek çocuklara, padişahın sevmediği insanların ayaklarına zincir vurdurarak İzzeddin vapuruna bindirdiğini ve Tekirdağ açıklarında denize attırdığını "âdeta kendi gözleriyle görmüş gibi" anlatınca çocuklar heyecanlanmakta ve o sınıfta okuyan öğrencilerden Malik Aksel'in deyişiyle, bu telkinler sonucunda "Abdülhamid'e kin ve nefret duy"maktadırlar.[2]

Aka Gündüz'ün Cumhuriyet döneminde Abdülhamid'le ilgili olarak anlattığı hatıralar ise büsbütün dramatiktir ve bir neslin bazı eller tarafından nasıl Abdülhamid'den nefret eder hale getirildiğini pek güzel açıklamaktadır.[3]

Peki neden aydınlarla arası bozuktu Sultan'ın? Bunun sebebini, uygulamak zorunda kaldığı idarenin içinde buluyoruz. Kritik bir dönemdi bu.

Bu kritik dönemle ilgili olarak Justin McCarthy'nin değerlendirmesi, meseleyi berrak bir şekilde ortaya koyuyor:

> Aslında Osmanlı Meşrutiyeti başarısız bir girişimdi. Eğer bir anayasa, bir ülke tehlikeli bir süreçten geçerken yapılıyorsa, aynı anayasa bir başka tehlikeli dönemde lağvedilebilirdi. Bu tehlike, Meşrutiyetin başına, 1877-78 Türk-Rus Savaşı'nın ertesinde, Osmanlıların kaybettikleri bir savaşın sonunda geldi. Ancak ilk defa bu yenilgiye tepki vermesi gereken bir meclis vardı. Meclis, yenilgiye neden olan başarısızlığın hem orduda, hem de sultanın kendisinde olduğunu sert ve acı bir dille ilân etti. Meclisteki bir grup milletvekili, ordunun kontrolünün meclise geçmesi gerektiğini söylemeye başladı. Hem kendi iktidarının darbe alacak olmasından, hem de ülke içindeki birçok sesin Avrupa'ya ulaşmasından ve ülkenin güvenliğinden endişe eden Sultan, Meşrutiyet'in kendisine verdiği yetkiye dayanarak meclisi feshetti. Ancak II. Abdülhamid anayasayı lâğvetmedi; sadece milletvekili seçimlerine yönelik yeni bir karar bir daha asla alınmadı ve Osmanlı Meclisi bu tarihten sonra 30 yıl boyunca bir daha toplanmadı.

Yahya Kemal'in kaleminden Mizancı Murad'ın röntgeni

Mizancı Murad'ın ruh röntgenini Yahya Kemal başarıyla çekmiş bulunuyor.

[2] Malik Aksel, ***İstanbul'un Ortası***, Ankara 1977, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 95.

[3] Aka Gündüz, "Padişaha gidiyorum", ***Yedigün***, Sayı: 315, 21 Mart 1939, s. 7-8 ve "Abdülhamit'le konuştum!", ***Yedigün***, Sayı: 316, 28 Mart 1939, s. 10-11.

Ona kulak verelim burada:

> Rusya Türklerinden olan Mizancı Murad, 1890'da Sultan Abdülha-mid'**e**, isteği üzerine bir ıslahat layihası (reform raporu) veren iki kişiden birisidir (diğeri "Arap izzet" diye tanınan izzet Hulu Paşa'dır). Raporunun kabul edileceğinden emin olan Murad Bey, saraydan soğuk muamele görmesi üzerine bu sefer Mısır'da ***Mîzân*** gazetesini çıkararak muhalefete başlamış (lakabı da oradan gelir), ancak Gazi Muhtar Pa-şa'nın müdahalesiyle Paris'e kaçmak mecburiyetinde kalmış, tabii hemen Abdülhamid'e muhalefete başlamıştır. Ancak Avrupa'da Jön Türklerin bayraktarlarından iken, Ahmed Celaleddin Paşa tarafından ikna edilip İstanbul'a dönmüş ve Şura-yı Devlet azalığını kabul ederek bu defa bir zamanlar muhalefet ettiği Sultan'a teslim olmuş ve muhalefetin itibarını **yerlerde** süründürmüştür. Ancak Meşrutiyet'in ilanı üzerine yeniden hürriyet kahramanı olmaya çalışmışsa da, başaramamış ve hatta 31 Mart'ı kışkırtanlardan birisi olarak Hareket Ordusu tarafından tutuklanmış ve asılmaktan kıl payı kurtulmuştur.[4]

Bir yandan kapılandığı sarayın nimetlerinden yararlanırken, öbür yandan okullardaki çocuklara onun hakkında anlattığı yalan dolanlarla yeni nesilden prim toplamaya çalışmak, Mizancı Murad'ın yanardönerliğine iyi

bir misal olabilir ama fikir ve siyaset hayatımız bakımından son derece zararlı oportünist geleneğin öncülerinde olduğu bir vakıadır.

Bundan sonra Sultan Abdülhamid, bütün mesaisini, muhalif sesleri bastırmaya sarf edecek ve idareyi tekrar disiplin altına alma çabası içine girecekti. Kazanılacak zaman çok mühimdi ve tasarruf edilen zamanda eğitime yatırım yapmak, zamanın önüne geçmenin en büyük teminatıydı. Nitekim bu fikrini II. Meşrutiyet'i ilan ettiği zaman da açıkça beyan etmişti.

[4] Yahya Kemal, Siyâsî *ve Edebî Portreler*, **2.** baskı, İstanbul 1976, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 61-69.

Onun kanaatine göre, halkın, anayasanın getireceği yeni ortamın seviyesine hazırlanması icab ediyordu. İşte bu şart şimdi gerçekleşti, halk olgunlaştı ve ben de anayasayı ilan ediyorum demişti o beyanatında.[5] Hüseyin Cahit gibi ezelî bir muhalifi, Meclis'te Meşrutiyet'i ilan ettirmesi üzerine coşkun alkışlar kopunca Abdülhamid'in gözyaşlarını tutamadığım ve elleriyle gözündeki yaşları sildiğini anlatmaktadır. Hatta Jön Türklerin reisi Ahmed Rıza Bey'e, "Ömrümde bu kadar mes'ut olduğum bir dakikayı hiç hatırlamıyorum" dediğini de aktarmaktadır.[6]

Tabii kendi devrinde her türlü hulusu çakanların o devrildikten sonra ağız ve tavır değiştirmeleri, sanki ezelden beri Abdülhamid düşmanı imiş gibi görünmek gayretkeşliğine, hatta yarışına girmeleri, onu anlama şansımızı daha da zayıflatmaktadır. İnsan o devrin adamlarına bakınca kimin kendisini kurtarmak için yalan söylediğini tespitte gerçekten de zorlanıyor ve Abdülhamid'in hangi tıynette insanlarla çalışmak zorunda olduğunu daha iyi anlıyor.

Mesela o devri iyi bilen kalemlerden Sermet Muhtar Alus'un kaydettiğine göre, Operatör Cemil Topuzlu, II. Abdülhamid tarafından

[5] Ali Kemali Aksüt ise Sultan Abdülhamid'in Meşrutiyet'i ilan etmeyi, Şarki Rumeli'yi kurtarma projesinin bir parçası olarak daha önceden düşündüğünü ve zaten ilan edeceğini, bu sebeple de Hareket Ordusu'na karşı koymadığını ve Meşrutiyet'i ilan etmekte tereddüt göstermediğini söyleyerek bilgilerimize yeni bir ufuk çizmektedir. Doğrusu tartışılmaya değer bir iddiadır. Bkz. "31 Mart hadisesi - İrtica", *Yeni Tarih Dünyası*, Sayı: 19-20, 15 Hazİran-1 Temmuz 1954, s. 751-752.

[6] Hüseyin Cahit Yalçın, "10 Yılın Tarihi, 1908-1918", *Yedigün*, Sayı: 143, 4 Birincikânun 1935, s. 25.

[7] Mesela Cemil Paşa'nın saraydan aldığı ödülleri kendi ağzından dinlemek için bkz. Kandemir, "Operatörümüz Cemil Paşa hatıralarını anlatıyor", *Yeni Tarih Dünyası*, Sayı: 8, 31 Aralık 1953, s. 333-335.

"Paşa" ünvanına layık görülmüş, ödüllendirilmiş bir doktordu ve hep önemli mevkilerde bulunmuştu. Paşa, başarılı bir ameliyat yaptığı öğrenilince, Yıldız Sarayı'ndan "rütbeler ve nişanlar" alıyor, bunlara hiç hayır demiyordu.[7] Hatta Sultan Hamid'in cülûs yıldönümlerinde Çiftehavuzlar'daki evinde mübalağalı şehrâyinler icra ettirirmişti.[8] Ancak Meşrutiyet devrinden sonra gerek yazıları, gerekse konuşmalarında sanki ezelden beri istibdâdla savaşmış bir mücahid imiş gibi takdim edebilmiştir kendisini. Sonradan "değiştim" diyerek ortaya çıkmak, demek ki zamanımıza has bir durum değilmiş.

Ezcümle, yakın tarihimiz değişenler ve değiştirilenlerin tarihidir bir bakıma.

Dolayısıyla Abdülhamid, gerek iktidar döneminde, gerekse Jöntürk veya İttihat ve Terakki dönemlerinde sanki yaşayan bir siyasetçi imişçesine bugünkü basınımızda dahi (Emin Çölaşan örneğin[9]), karalamaya devam ediliyor. Güncel yani...

Peki bu güncellik neyi gösteriyor dersiniz? Bence bir tek şeyi:

Sultan Abdülhamid'in etimize saplanan bir kurşun olduğunu... Üstelik hâlâ çıkarmayı başaramadığımız bir kurşun o... Domdom kurşunu olup olmadığını bilmiyorum. Belki de onlarca yıl sonra yeniden patlamaya durması bu yüzdendir.

[8] Bkz. Sermet Muhtar Alus, "İkinci Abdülhamidin cülûs donanmaları", ***Resimli Tarih Mecmuası,*** Sayı: 30, Haziran 1952, s. 1546.

[9] Emin Çölaşan'ın Abdülhamid hakkında birbirini ıskalayan iki yazısı için bkz. "Abdülhamid kadar olamayanlar", ***Hürriyet,*** 23 Nisan 2004 ve "Abdülhamid yöntemi", ***Hürriyet,*** 11 Temmuz 2004.

Mehmed Akif in Abdülhamid aleyhtarlığı

Burada da yalan, gerçeğe karışıyordu.

Amin Maalouf

MİTHAT CEMAL KUNTAY'IN Mehmed Akif hakkında yazdığı kitap[1], yazarın kendisini Akif karşısında önemli bir yere oturtma çabasını olduğu kadar, biraz da Akif'i kendi fikriyatı doğrultusunda giydirme gayretini temsil eder. Dolayısıyla o kitaptaki 'Akif, bir miktar idealize edilmekle birlikte, Mithat Cemal karşısında entelektüel *andropoz* geçirmektedir. Yani boyları eşitlenmiştir!

Bu tabii hatıratların kaderidir biraz da. İnsanlar kendilerini tarihe karşı savunmak isterler ve hatırat tam da bunun için yazılır. Cepheler belirlenmiş, geçmiş bir döneme ait olaylar, bu yeniden dağıtılan cephelere göre konumlandırılmıştır. Yeni düzene ayak uydurmuştur bir bakıma... Olayları da bu perspektifte çarpıtır yazar. Bazen kendisi de farkında olmaz. Hafızası oynar kendisine bu oyunu. Her dönemde haklı olmak: İnsanoğlunun beceremeyeceğini bildiği ama yine de oynamaktan

[1] Mehmed Akif'in Abdülhamid aleyhine görüş ve tavırlarını, ***Safahât'daki*** şiirlerinin yanı sıra, Mithat Cemal Kuntay'ın hatıralarından ayrıntılı bir şekilde öğreniyoruz. Bkz. ***Mehmet Akif,*** **2.** baskı, Ankara 1990, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

vazgeçmediği ezelî oyunun adıdır bu.

Kuntay'ın Akif'i, müthiş bir Abdülhamid düşmanıdır. Ondan yalnız manen değil, maddeten de iğrenirmiş Mehmed Akif. Bir gün beraberce

Beyazıt'a çıktıklarında halk koşuşturmaya başlar. Kendileri de ne olduğunu anlamadan koşuya katılırlar. Bu sırada Akif kalabalığı yarıp neler olduğunu öğrenmeye çalışır. Kalabalığın arasına girmesiyle çıkması bir olur. Rengi sapsarıdır. Midesi bulanmaktadır. Hasta filan değildir. Ömründe ilk defa Abdülhamid'in yüzünü görmüştür Akif ve midesinin bulanması onun yüzünü gördüğündendir!

Mithat Cemal'in Akif'ine bakarsak, o, 31 Mart'ı da Abdülhamid'in yaptığına adı gibi inanmış biridir.[2]

Nitekim Abdülhamid'e sahip çıkan Hind aydınlarının gazetelerde yazdıklarına Ferid Vecdi adlı reformist Mısır gazetelerinde cevap vermiş ve 31 Mart'ı tezgahlayanın Abdülhamid olduğunu savunmuştur. Akif de bu cevabı aynen tercüme ederek *Sı-rât-ı Müstakim* dergisinde yayınlamıştır.[3]

Gerçekten de *Safahat'taki* şiirlere bakılınca Akif'in Abdülhamid'e ağır suçlamalar yöneltiğini görmekteyiz. Mesela şu mısraiara bakalım:

Çoktan beridir vardı benim bir derdim: Gideyim,
zâlimi ikâz edeyim, isterdim. O, bizim cami uzaktır,
gelemez, mani ne? Giderim ben, diyerek, vardım onun
camiine. Kafes ardında hanımlar gibi saklıydı Hamid,
Koca şevketli! Hakikat bunu etmezdim ümid.

[2] Kuntay, ***age,*** s. 210-211.

[3] M. Ertuğrul Düzdağ, ***Mehmed Akif Ersoy,*** İstanbul 2004, Kaynak Kitaplığı, s. 27.

Belki kırk elli bin askerle sarılmış Yıldız; O silahşörler; o al
fesli herifler sayısız. Neye mal olmada seyret, herifin bir
namazı: Sade altmış bin adam kaldı namazsız en azı! Hele
tebzîri aşan masraf, dersen, sorma. Gördüğüm maskaralar
gitti de artık zoruma. Dedim ki: "Bunca zamandır nedir bu
gizlenmek? Biraz meydana çıksan da hasbıhal etsek. Adam
mı, cin mi nesin? Yok ne bir gören, ne eden; Ya çünkü
saklanıyorsun bucak bucak bizden.[4]

Kadınlar gibi kafesler arkasında saklanan, 40-50 bin silahşörün koruduğu, Cuma selamlığına gittiğinde en az 60 bin adamı namazsız

bırakan(?), yanında israfın dahi hafif kaldığı masraflar içinde yaşayan Abdülhamid, halktan da köşe bucak gizlenmektedir. Bir başka yerde "Yıldız'daki baykuş" der onun için. Velhasıl Akif için Abdülhamid'in güttüğü siyaset kadar şahsı da kirlidir.

Ancak Akif'in sonradan bu görüşlerinden vazgeçtiğine dair açık bir bilgiye sahip değiliz. Safahat'ın 6. kitabı olan "Asım"da-ki "semerci" meseli dahi, Abdülhamid'in kıymetini anlamaya değil, İttihatçıların 'beterin beteri varmış' dedirtmelerine atıfta bulunmaktadır. Bu bakımdan Akif'in, ideolojisine karşı olduğu Tevfik Fikret'le Abdülhamid sözkonusu olduğunda aynı kulvarda kalması, üzerinde düşünülecek bir noktadır.

Safahât'ın son bölümlerinde bu tavrından pişmanlık duyduğunu belirten mısralarına da rastlamak mümkün. Mesela

Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi? Ya böyle
kalfa değil, basbayağı muallimdi.

[4] ***Safahat,*** s. 345-347. Cemil Meriç, 'Akif keşke Abdülhamid aleyhine yazdığı bu hicviyeyi ***Safahat'ına*** almasaydı' diye yazmıştır. Bkz. ***Kültürden İrfana,*** İstanbul 1986, İnsan Yayınları, s. 225.

Nasıl da kadrini vaktiyle bilmedik, tuhaf iş: Semer

değilmiş o rahmetlininki devletmiş![5]

mısralarının 1922 yılında, yani 10 yıllık azim bir hercümerc devri yaşandıktan sonra kaleme alındığına dikkat çekelim. Yine de bu dolaylı ifadelerin, yukarıdaki hakaretamiz eleştirileri kurtaracağını sanmıyorum.[6]

Ancak Bediüzzaman Said Nursi'nin Abdülhamid'le ilişkisi, Mehmed

[5] ***Safahat (Edisyon Kritik),*** Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 335.

[6] Yalnız Akif'in Mısır'dayken, saygı duyduğu yakın dostlarından Yozgatlı Mehmed Efendi'ye söylediği şu sözler, hastalandığı yıllarda II. Abdülhamid hakkındaki görüşünü değiştirmiş olduğuna bir delil olarak kabul edilebilir: "Ölmez de iyileşirsem şu, şu konuları nazma döküp işleyeceğim. Bir de hatıralarını yazmak istiyorum. Hatıralarımda Sultan Abdülhamit'e karşı i'tizar [özür dileme] ve itiraflarım olacak." Aktaran: Şemseddin Şeker, "Mehmed Âkif ve Sultan Abdülhamit", ***Kültür: Sanat, Araştırma Dergisi,*** Sayı: 2, Ocak 2006, s. 67.

Akif'inki
nden
çok daha
girift,
renkli ve
ilginç bir
çerçevey
e
sahiptir.

Bediüzzaman Said Nursi ve Abdülhamid

Esasen İmam Bediüzzaman, o zaman da istibdâda hücum ederken son derece haklıydı. Ne var ki son dönemde misli görülmemiş bir istibdâdı elinde tutanlar, kabahatlerini örtmek için Eski Said dönemindeki zayıf istibdâdın sahiplerine (merhum Sultan Abdülhamid'e) saldırınca İmam Bediüzzaman yine izzet-i imaniyesi gereği, zâlimlerle aynı yere, aynı anda vurmamak için Eski Said'i kusurlu ilan etti.[1]

Celal Tetiker-Ramazan Balcı

SAİD NURSİ'Yİ, Sultan Abdülhamid'le olan ilişkisinde ve eleştirilerinde çağdaşlarından ve özellikle Mehmed Akif'ten ayıran asıl ince nokta, muhalefetini şahsîleştirmeyişindeki büyük başarısında yatmaktadır. O, prensipler üzerinde durur ve "Yıldız'daki baykuş" gibi genel geçer ve ucuz klişelere asla prim vermez. En ateşli yazılarında, hatta çağının modası olan "istib-dad"ı eleştirirken dahi muhalefetini ısrarla "müstebid"in şahsına bağlamaktan kaçınır. Belki bir parça Prens Sabahattin gibi, 'içtimaî Abdülhamid'i[2] teşrih etmek için bir tür 'model' olarak kullandığını dahi söylemek mümkündür istibdâdı.

İşe Bediüzzaman'ın Abdülhamid'le yollarının kesiştiği ve ayrıldığı

[1] Celal Tetiker ve Ramazan Balcı, ***Yeni Tarihçe-i Hayat: Bediüzzaman Said Nursi'nin Hayatı, Davası, Eserleri,*** İstanbul 2003, Gelenek Yayıncılık, s. 167.

[2] Prens Sabahattin'in görüşleri için bkz. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, ***Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,*** 2. baskı, İstanbul 1979, Ülken Yayınları, s. 327-329. Prens Sabahattin

noktaları belirlemekle başlayalım.

Bediüzzaman *Divan-ı Harb-i* Örfî'deki savunmasında İslam Birliği konusundaki seleflerini sayar. Bunlar (ölüm tarihlerine göre) Yavuz Sultan

Selim (1520), Ali Suavi (1878), Hoca Tahsin Efendi (1880), Namık Kemal (1888), Cemaleddin Afganî (1897) ve Muhammed Abduh'dur (1905).[3] Bu ilginç ve belki de tuhaf entelektüel soy zinciri, Bediüzzaman'ın 'istibdâd' karşısında geliştirdiği düşüncelerin hangi kaynaklardan beslendiğini ortaya koyar, ama aynı zamanda Sultan Abdülhamid'e muhalefetinin de ipuçlarını uzatır önümüze.

Bediüzzaman hazretlerinin saydığı isimlerden Ali Suavi, eski Sultan V. Murad'ı kaçırıp padişah yapmak ve Abdülhamid'i tahttan indirmek için Çırağan Baskını'nı örgütleyecek kadar gözü kara bir muhaliftir.

Hoca Tahsin Efendi, Cemaleddin Afganî'yle beraber Darülfünun'da ders veren, Mustafa Reşid Paşa tarafından gönderildiği Paris'te uzun yıllar yaşamış bir medreseli; ama aynı zamanda Abdülhamid döneminde köşesine çekilmek zorunda kalmış mağdurlardandır.

Bey'in aşağıda yer verdiğimiz "istibdâd"ın sosyal kaynaklarını teşhis eden görüşlerinin Bediüzzaman Said Nursi'nin "görüşleriyle mukayesesi bizi çarpıcı sonuçlara götürecek niteliktedir:

> İttihat ve Terakki zihniyeti, mutlak idare yerine meşrutiyetin, yani umumî kuvvetlerin filan şekli yerine filan şeklinin savunulmasını her derde deva sanmış, istibdâdın doğrudan doğruya içtimaî hayâtımızın zaafından ileri geldiğini sezmek bile istememişti. Bu yanlış görüş ıslahat diye yalnız siyasî ihtirasları genişleterek Türkiye'ye meşrutiyet adı altında eski devrin kötü günlerini aratacak feci bir devir daha yaşatıyor. İçtimaî hastalığımızın ilmî teşhisi yapılmadıkça ıslahat hakkında ileri sürülen fikirlerin hepsi bu sakat ve aldatıcı görüşleri çoğaltacak. Bunları tutan devlet adamları veya siyasî partiler en büyük iyi niyetle de hareket etseler, memleketin yıkılmasını hızlandırmadan başka bir şey yapmış olmayacaklar.

[3] Bediüzzaman Said Nursî, ***Kaynaklı, İndeksti, Lügatti Risale-i Nur Külliyatı***, cilt 2, İstanbul 1996, Nesil Yayınları, s. 1922.

Namık Kemal'in Abdülhamid'e hem muhalefet eden, hem de ondan maddî cihetten istifade etmeye çalışan tavrını daha önce görmüştük.

İslam Birliği ideologu sıfatıyla ortaya çıkan Afganî, Abdülhamid'in şüphelendiği ve bu yüzden de İstanbul'da gözü önünde bulunmasını ortalıkta gezmesine tercih ettiği Cemayizelevveli biraz karışık bir tiptir.

Muhammed Abduh'un da Sultan II. Abdülhamid'in bazen lehine, bazen de aleyhine düşünceler ileri sürdüğünü biliyoruz. Bazı araştırmacılar onun bu çelişkili tavırlarım, sözlerinin sarf edildiği ortamlara göre değerlendirmek gerektiği kanaatindedirler. Aynı durum,

talebesi Reşid Rıza için de geçerlidir. Reşid Rıza'nın başlangıçta hocasının etkisiyle Abdülhamid'i savunur ve tutarken, hatta çıkardığı *Menâr* adlı yayının ilk sayısında derginin meşrebinin "Osmanlı", lehçesinin "Hamidce" olduğunu söyleyecek kadar ileri giderken, son yıllarında onu müstebidlik-le suçlayacak noktaya geldiğini görmekteyiz.[4]

Yine de Bediüzzaman Said Nursi'nin bu kendisinden bir önceki nesle mensup aydınlardan etkilenme meselesini abartmamak gerekir. Etki vardır kuşkusuz ama aynı zamanda onun nev-i şahsına münhasır tefekkür dünyası ve aldığı verileri kendi potasında eritme ve yeni bir terkip geliştirme kudreti de araştırılmalı değil midir?

Bu arka planla 1907 yılında Şarktan kalkıp İstanbul'a gelen Molla Said, Doğu Anadolu'yu aydınlatacak hem geleneksel, hem de modern okullar, özellikle de Medresetü'z-Zehra adıyla bir İslam üniversitesi açma fikriyle doludur. 30 yaşlarındadır. Medreselerin mevcut halini düzeltmenin yolu, onları modern ilimle mücehhez kılacak yeni bir okul haline getirmektir. Mardin'de kaldığı günlerde Namık Kemal'in "Rüya"sıyla anayasa ve meşrutiyet fikirlerine uyanan Said Nursi, Van'da Tanzimat'ın getirdiği

[4] Afgani, Abduh ve Reşid Rıza'nın Abdülhamid hakkındaki düşünceleri için bkz. Hayreddin Karaman (Yazan ve Çeviren), ***Gerçek İslâm 'da Birlik,*** İstanbul tarihsiz, Nesil Yayınları, s. 25 vd., s. 105 vd., s. 134 vd.

Batılılaşma ve laikliğin Osmanlı eğitilmiş sınıfını nasıl etkisi altına aldığını bizzat gözlemleme imkânını bulmuştu. Medreselerin hali perişandı ama modern okullardan mezun olanların durumu da iç açıcı değildi: İslamiyet hakkında şüphe yayıyordu bu okullar. Giderek de geriliğimizin sorumluluğunu İslamiyete yüklemeye kalkıyorlardı. Öyleyse bu iki uçlu dejenerasyonu da önleyecek yeni bir eğitim modeli bulunmalıydı. Hem iman hakikatlerini ve İslamî bilgileri öğretecek, hem de modern bilimler ile iman hakikatlerini bağdaştıracak yeni bir medrese, ona göre, mevcut problemlere yegâne çözüm yoluydu.

Gerçi Sultan Abdülhamid de imparatorluğun dört bucağında sürekli yeni okullar açıyordu. Hatta bir üniversite (Darülfünun) de açmıştı İstanbul'da ve Pekin'de Çin Müslümanlarına tahsil görmeleri için Hamidiye Üniversitesi yaptıran da odur. Ama bu okulların amacı, resmî ideolojiyi pekiştirmek ve Halife-Sultan'a sadık adamlar yetiştirmekti. Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye gibi yüksek okullar ise muhalifler için bereketli

bir kaynak haline gelmişti. Sansür vardı gerçi ama Van'da Tahir Paşa'nın konağında bile yabancı postahaneler eliyle ülkeye giren ecnebi gazeteler rahatlıkla okunabiliyordu. Bunlar aracılığıyla Avrupa'dan ve Amerika'dan her türlü haber ve bilgi, içeriye denetimsiz bir şekilde akabiliyordu.

Tabii Bediüzzaman'ın kafasında projelerle Dersaadet'e geldiği yıllar, neresinden baksanız, Sultan Abdülhamid cephesinde 'zor yıllar'dır. Bir yandan Ermeni meselesini halletmek için uğraşırken, Bediüzzaman'ın İstanbul'a gelmesinden 2 yıl önce sarayının bahçesinde bomba patlamıştır. 1905 Temmuz'undaki Bomba Hadisesinden Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen 3 yıl, Abdülhamid idaresinin değişen dünya şartları karşısında yürüttüğü denge politikasının manevra şansının azalması ve aleyhindeki muhalif kampanyanın giderek yayılması karşısında yeni çıkış yollarının aranması çabaları ile geçer. Kaynar kazana dönen Balkanlar için sürekli yeni formüller geliştiren Abdülhamid, tam 31 Mart Vak'ası öncesinde, yıllar sonra Atatürk'ün tekrarlayacağı bir Balkan Paktı peşinde koşmaktadır. Ayrıca 1905'de vuku bulan Rus-Japon Savaşı'nın sonuçlarıyla yakından ilgilidir, çünkü dünya siyasetine yeni bir gücün, Japonya'nın girişine göre yeni hesaplar geliştirmekte olduğunu, Rauf Orbay'ın hatıralarından biliyoruz.

Velhasıl, Bediüzzaman Said Nursi'nin Medresetü'z-Zehra projesini sunduğu günlerde Abdülhamid'in başı gerçekten de fena halde derttedir. Aksi halde, üstelik Ermeni taleplerinin iyice ısındırdığı Doğu Anadolu'yu yeniden imparatorluğa raptetmeye yarayacak böylesine cazip bir projeyi desteklememesi için en ufak bir sebep görünmüyor ortada.

Bediüzzaman'ın Mayıs veya Haziran 1908 tarihinde Saray'a sunduğu eğitimin ıslahıyla ilgili arzuhalin başını derde soktuğu yazılıdır kitaplarımızda. Ancak eğitimle ilgili rapor sunan birisinin sırf bu sebeple göz altına alınmasını anlamak hakikaten kolay değildir. Asıl sebep, raporu sunarken, sarayda görevli üst düzey bürokratlarla dobra dobra konuşması olmalıdır. Saray çevresi, anlaşılan alışkan olmadıkları bu sert üsluba takılmıştır.

Bundan sonra bir Ermeni doktor tarafından muayene edildiğini ve Üsküdar'daki Toptaşı Akıl Hastanesi'ne kapatıldığını biliyoruz. Saray doktorunun verdiği rapor doğrultusunda akıl sağlığının yerinde olduğunun anlaşılması üzerine de hapishaneye konulduğunu.

Haziran ayının sonu gelmiş, kıyametin kopacağı 24 Temmuz 1908'e sadece bir ay kalmıştır. Bu sırada Zaptiye Nazırı'nın (Emniyet Müdürü) gözaltında tutulan Said Nursi'yi ziyaret etmesi, saraya sunduğu tavsiyelerin yine de değerlendirilmiş olduğunu gösterir. Paşa'ya göre, Bediüzzaman'ın teklifi Bakanlar Kurulu'nda görüşülecek, kendisi de açılacak üniversiteye rektör olarak tayin edilecektir. Bu sırada kendisine Saraydan maaş teklif edilmişse de bu teklifi geri çevirmiştir. Projeyi getirmekten maksadı, kendisini maaşa bağlatmak değildir kesinlikle. Ancak her şeyin devletten beklendiği bir düzende Said Nursi'nin bu müstağni tavrının bendegân-ı saray tarafından yeterince anlaşılamamış olması da normaldir. Said Nursi'nin, hükümetten gelen bu cazip teklifi kabul etmemesi ise her açıdan ilginçtir.

Bu görüşmenin hemen ardından Meşrutiyet ilan edilmiş ve Abdülhamid'in idare üzerindeki kontrolü belirgin bir biçimde azalmıştır. Artık o, mutlak yetkileri olmayan Meşrutî bir hükümdardır. Yeni bir sayfa açılmıştır tarihte. Şimdi Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart'a kadar sürecek 9 aylık Meşrutiyet kampanyası başlamıştır. Medresetü'z-Zehra sonraki yıllarda tekrar gündeme gelmişse de, hayata geçirilemeyen bir proje olarak kalmıştır. Ancak Erzurum'da 1950'lerde bir üniversite (Atatürk Üniversitesi) açılmasını, bu projenin soluk bir yansıması olarak görmek mümkündür.[5]

Şunu demek istiyorum: Bediüzzaman hazretleri, Abdülhamid Han idaresinin 31. yılında İstanbul'a gitmiş, 32. yılında, yani ihtilalin kopmak üzere olduğu fırtınalı bir ortamda "vilâyât-ı Şarkiyyede" mektepler açılması hakkındaki raporunu sunmuştu saraya. Muhtemelen daha uygun bir kanaldan ve daha uygun bir zemin ve zamanda sunulmuş olsaydı, Doğu Anadolu aşiretlerinin çocuklarını İstanbul'a getirterek Aşiret Mektebi' nde eğitmeyi düşünmüş ve "biçare vilayat-ı Şarkiyyenin bedevi aşâirini Hamidiye Alayları ile en yüksek bir derece-i askeri ve medeniyeye" sevk etmiş olan[6] Sultan'ın bu projeyi en azından "sadık bendeler" yetiştirmek

[5] Burada özetlediğimiz bilgilerde esas olarak Şükran Vahide'nin tarihçesi takip edilmiştir: *Islam in Modern Turkey: An Intellectual Biography of Bediüzzaman Said Nursi,* New York: 2005, SUNY Press, s. 3 vd.

üzere politik olarak ciddiye almaması düşünülemezdi.[7]

Her biri Abdülhamid'e düşmanlık doğuracak kadar ağır tecrübeleri (akıl hastanesine kapatılmak ve hapishaneye atılmak, sorgulanmak vs.) yaşamış bulunan Bediüzzaman'ın yine de bir noktada diğer muhaliflerden ayrıldığını net olarak görebiliyoruz. O, Sultan Abdülhamid hakkında, prensiplerden hareket etmek suretiyle hükümler vermeye devam etmiş, meseleyi şahsîleştirmekten ısrarla kaçınmıştır.

Evet, Abdülhamid'in idaresini "istibdâd" olarak gördüğü ve eleştirdiği doğrudur, fakat "istibdâd"ın, bir ihtilal atmosferinde abartıldığını fark etmesi de önemlidir. Halbuki *Münazarat'da* geçtiği üzere Abdülhamid'inki, bir şahsın "mecburi", "cüz'î" ve "hafif" istibdâdıdır. Ancak bu mecburi, cüzî ve hafif istibdâd bir kere başlayınca amip gibi bölünüp her yere yayılacak ve sonuçları pek şiddetli bir şekilde her tarafta hissedilecektir. Böylece müstebidin kendisi böyle olmasını amaçlamasa da, ortaya bir "mutlak istibdâd" çıkacaktır.

Demek ki, Bediüzzaman'ın Abdülhamid'in tek adam idaresine yaklaşımını, 'Yıldız'daki canavar' gibi ölçüsüz ve kastî yaklaşımlarla bir tutmak vahim bir hata olacaktır. Hatta *Divan-ı Harb-i Örfi'de*, sonraki keyfî, küllî ve ağır istibdâdı gördükten sonra onun yönetimini "zayıf istibdâd" diye bir kere daha hafiflettiğine şahit olunacaktır.

Nitekim talebelerinden Mustafa Sungur, Tek Parti döneminin sıkıntılarım ve istibdâdını gördükten sonra bir keresinde Bediüzzaman'ın Abdülhamid hakkında şunları söylediğini nakleder: "Keçel Said, sen

[6] Bediüzzaman Said Nursi, ***Münazarat***, Istanbul 1998, Yeni Asya Neşriyat, s. 150-151.

[7] Aşiret Mektebi hakkında geniş bilgi için bkz. Bayram Kodaman, ***Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası***, İstanbul: 1983, Orkun Yayınevi, s. 97 vd.

şefkatli bir padişaha müstebit diye itiraz etmiştin. Onun cezası olarak şu dehşetli istibdâdın cezasını çek bakalım."[8] Bir başka metin ise yine Mustafa Sungur'dan aktararak Bediüzzaman'ın Abdülhamid hakkındaki hükmünü şöyle kaydeder:

> Sultan Abdülhamid, velidir. Ben onu hususi dualarımın içine almışım. Her sabah, 'Ya Rabbi, sen Sultan Abdülhamid Han ve Sultan Vahidüddin ve Hanedan-ı Osmaniye'den razı ol' diye dualarımda yad ederim.[9]

Sultan Abdülhamid'in onun nazarında "veli" olduğuna dair bir başka belge, talebelerinden Muhsin Alev'in Necmeddin Şahiner'e aktardığı sözlerdir:

> İstanbul'da Sultan Abdülhamid hakkında kitap yazan bir adam, merhum padişaha çok hücum edip hakaret ediyormuş. Bunu Üstad duyunca üzüldü. Bize, "Sultan Abdülhamid 60 milyon Müslümanın halifesiydi. Ben ona bir veli nazarıyla bakıyorum" diye buyurarak Abdülhamid hakkında bir lahika mektubu neşretmişti.[10]

Said Nursi'nin, Meşrutiyet namıyla yapılan yeni istibdâdı ve Tek Partili yılların baskılarını yaşadıktan sonra Sultan Abdülhamid hakkındaki kanaatlerinde değişikliğe gitmek ihtiyacını duymuş olması, onun yine şahsa değil, prensiplere bağlılığım ortaya koyar. Zira şahsa dayalı bir

[8] Abdülkadir Badıllı, ***Mufassal Tarihçe-i Hayat'tan*** (I, s. 184) aktaran: İsmail Mutlu, ***Sorularla Bediüzzaman Said Nursi***, cilt 2, İstanbul 1995, Mutlu Yayıncılık, s. 18.

[9] Aktaran: Vehbi Vakkasoğlu, ***Başkasının Günahına Ağlayan Adam***, İstanbul 2005, Nesil Yayınları, s. 138.

[10] Necmeddin Şahiner, ***Son Şahidler Bediüzzaman Said Nursi'yi Anlatıyor***, Cilt 1, İstanbul 1994, Yeni Asya Yayınları, s. 307. (Bu nottan beni haberdar eden Veli Sırım Bey'e teşekkür ederim.) Bu mektubu aşağıya alıyorum. Bu bölümü okuma lütfunda bulunan Mehmed Fırıncı ağabey, yine Zübeyir Gündüzalp'tan naklen, Said Nursi'nin, Abdülhamid'le görüşmesine o sırada sarayda bulunan özel kalem müdürünün engel olduğuna inandığını söyledi. "Engel olmasalardı maksad hasıl olacaktı" demiş Said Nursi. Yani Bediüzzaman Said Nursi bu olayda kabahati Sultan'da değil, kendisini onunla görüştürmeyen çevresinde bulmuştur.

muhalefet yürütseydi, Mehmed Akif gibi, sonradan sözlerinden dönemeyeceği müşkil bir konumda kalırdı. Yahut Rıza Tevfik gibi, yine şahsî bir özür-name kaleme alması gerekirdi. Ancak Said Nursi'nin buradaki tavrı, tam bir Hakperestin tavrıdır. Duyguları değil, Kur'an'ın prensipleri yol gösterir bu konuda da kendisine. Nitekim Bediüzzaman, *Tarihçe-i Ha*yat'ta geçen, yıllar soma yapüğı bir değerlendirmede istibdâda karşı çıkmasının doğru, fakat hedefin hatalı olduğunu söylemiştir.

1953 yılında, Bediüzzaman henüz sağken talebelerinden Muhsin ve Ziya'nın yazdığı şu mektup, bir öğretmenin sorusuna cevap olarak kaleme alınmıştır:

> Evvelâ: Üstadımızın bütün hayatındaki birinci düsturu, Kur'an-ı Hakim'in bir kanun-i esasîsidir ki: "Bir adamın cinayetiyle başkası mesul olamaz" kaide-i Kur'aniyesi ile, "O padişahın zamanındaki hükümetin hataları ona

verilmez" diye daima hayatında ona hüsn ü zan etmiş, onun bazı zaman mecburiyetle ettiği kusurları da, onun muarızlarına karşı da tevile çalışmış.

Saniyen: Üstadımız, Hürriyet'in başında [1908] bütün kuvvetiyle şeriat dairesindeki hürriyet-i şer'iyeyi sena etmiş, nutukları ile halkları o hürriyete davet etmiş ve hürriyet-i şer'iyeye muhalif olanlara demiş ki:

"Eğer şeriat dairesinde olmazsa, istibdat namını verdiğiniz, bir şahsın mecburi, cüz'i ve hafif istibdâdı, pek şiddetli bir istabdad-ı küllî olup inkısam ed[ince] herkes, bir nevi müstebit olur. istibdâd-ı mutlak çıkar. Binler istibdâd hükmüne dönecek, yani hürriyet ölecek, bir istibdâd-ı mutlak çıkacak."

Hatta bu meselede Üstadımız, idam için kurulan Divan-ı Harb-i Örfi'de demiş ki: "Eğer meşrutiyet, İttihatçıların istibdâdından ibaret ise veya hilaf-ı Şeriat hareket ise, bütün dünya şahit olsun ki, ben mürteciyim."

Salisen: Üstadımız, o zamanda bir hiss-i kable'l-vuku nevinde şimdiki alem-i İslamın ecnebi istibdâdından kurtulmasını] ve bir Cemahir-i Müttefika-i İslamiye [Birleşik İslam

Cumhuriyetleri] tarzında tezahüre başlamasını tasavvur etmiş, ümit etmiş, hissetmiş ve bütün kuvvetiyle bağırmış, hürriyet-i şer'iyeyi takdir etmiş. O zamanki hutbelerinde demiş ki: "Hürriyet, terbiye-i İslamiye ile olmazsa ölecek; bir istibdâd-ı mutlak çıkacak."

Rabian: Üstadımızdan hem işitmiş, hem halinden anlamışız ki, ecnebilerin şiddetli desise ve kuvvetlerine karşı gösterdiği sebili ve kanaat, hususan alem-i İslamın kısm-ı azaminin halifesi olmak; hem biçare vilayat-ı Şarkiyenin bedevi aşairini Hamidiye Alayları ile en yüksek bir derece-i askeriye ve medeniyeye... sevk etmesi, Hamidiye Camii'nde her Cuma günü bulunması, şeair-i İslamiyeye elden geldiği kadar müraat etmesi, daima Yıldız dairesinde manevi üstadı kabul ettiği bir şeyhi [Ebu'l-Huda'yı ve Şazeli Şeyhi Zafir Efendi'yi kastediyor olmalı -M.A.] var olduğu gibi, çok hasenatı için, Üstadımız, bütün hayatında onun padişahlar içinde bir nevi veli hükmüne geçtiğini kanaat etmişti.

Ancak bazı basımlarda *Münazarat'ın.* sonuna eklenen bu mektubun bir de beşinci bendi vardır ki, çok önemlidir. Bu maddeyi Abdülkadir Badıllı'nın en geniş kapsamlı Bediüzzaman biyografisinden aktarıyorum:

İnsan hatasız olmaz. Eğer onun [Abdülhamid'in] hakkında o zaman nutuklarında, bir mecburiyet altında şiddetli hataları olsa da, elbette o hatanın hiçbir ehemmiyeti kalmaz. Hem Aşere-i Mübeşşere [Cennetle müjdelenen on sahabi] içinde, Hz. Ali ile Hz. Talha ve [Hz.] Zübeyr'in birbiri hakkındaki hataları, onların İslamî hakikatlere dair uhuvvetlerine zarar vermediği gibi, 50 sene evvel Üstadımızın merhum padişah [Abdülhamid] hakkında bir hatası medar-ı itiraz olamaz.[11]

Badıllı, *age*, I, s. 184.

1908'den 1953'e kadar geçen 45 yıllık depremler, Sultan Abdülhamid'in de imajını tazelemiş görünmektedir. Arkasından gelen sağır eden boşluk ve peşpeşe meydana gelen sarsıcı travmalar,

Sultan'ın nelere engel olmaya çalıştığını, görmek isteyenlere daha iyi göstermiş olmalıdır. Ve meseleye prensipler düzeyinde yaklaşan Bediüzzaman Said Nursi'nin, yüzünü nasıl yeniden hakikate döndürebildiğini de ibretle görmekteyiz.

Artık burada 'hata' da sevap anlamını yüklenmekte değil midir? Zira yol aynıdır. Fakat hakikat, peçesini yalnızca üzerinde samimiyetle yürümeye devam edenlere açmaktadır.

Abdülhamid ve çocuklarının nankörlüğü

> **Yerime geçenler beni o kadar temize çıkardılar ki, din ve devletime getirdikleri bunca felaketin acı hatırası olmasaydı kendilerine bunun için teşekkür bile ederdim.**
>
> **Sultan II. Abdülhamid**

BİRAZ DAHA bugünlere doğru yaklaşalım mı? Günümüzde Aka Gündüz diye bir yazarı tanıyan kaldı mı bilmiyorum. 1930'larda *Dikmen Yıldızı* adlı romanı ile şöhret basamaklarından aniden çıkan bu velut yazarın kısa hayat hikâyesini şöyle veriyor *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi:*

1886'da Selanik'de, Katerin'de doğdu, 1958'de Ankara'da öldü. Asıl adı Enis Avni'dir. (İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurlarına* babasının Binbaşı Kadri Bey olduğunu not düşüyor.) İlk öğrenimini Serez ve Selanik'de tamamladıktan sonra İstanbul Eğrikapı'daki 'Sırp Rüşdiyesi'ne devam etti. Daha sonra Galatasaray, Edirne ve Kuleli askeri idadilerinde okudu. Harbiye'nin ikinci sınıfındayken hastalanarak tahsilini yarım bıraktı. Paris'e gitti, hukuk ve güzel sanatlar okumaya başladı. Ancak

[1] "Aka Gündüz", ***Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,*** cilt 1, İstanbul 1977, Dergâh Yayınları, s. 83-84 (burada biyografik malumatı aynen değil, özet olarak verdim). Aka Gündüz'ün hayatı ve eserleri hakkında bir kitap kendisi sağken yayınlanmıştır: Murat Uraz, ***Aka Gündüz: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Eserlerinden Parçalar,*** İstanbul 1938, okulunu yine yarım bırakarak İstanbul'a döndü. Sürgün olarak Selanik'e gönderildi. 31 Mart Vak'ası üzerine (ansiklopedide 1908 yılında diye geçiyor ama doğrusu 1909 yılı olacak!) İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'na gönüllü olarak katıldı..)

Biyografiler aptalları kandırmak için yazılır sözü bu örnekten daha iyi doğrulanabilir mi? Bir hayatın böylesine düz akmış, böylesine 'sorunsuz' yaşanmış olması mümkün müdür? Selanik'de doğan, orada okula başlayan

ama İstanbul'a geldiğinde "Sırp Rüşdiyesi"ne giden bir Binbaşı oğlu olmak Osmanlı toplumunda hangi anlama gelmektedir? Biyografiler bu noktada zinhar ses vermiyor. Sonra birdenbire aynı çocuğu askeri liselerde okurken görüyoruz. Hastalanıyor ve bu yüzden askeri okuldan ayrılıyor. Sonra fikir değiştirip Paris'e gidiyor, orada da bir baltaya sap olamadan yurda dönüyor ve nihayet gazetecilik hayatına atılıyor. Yazarımızın hayatım bir zar gibi kuşatan bu 'başarılı istikrarsızlık' nedendir? Yine suskundur tercüme-i hal kitaplarımız.

Sonra sert ve muhalif yazılarından dolayı Sultan **II. Abdülha**mid döneminde kendi memleketine sürgüne gönderildiğini öğreniyoruz yazarımızın (bu nasıl sürgünse artık!). Nihayet onu, 1909'da Padişah'ı tahttan indirmek için İstanbul'a yürüyen ordunun saflarına gönüllü olarak karışmış buluyoruz. Neden gönüllü olmuştur? Cevap yok...

Hayat hikâyesinin bundan sonrasını merak edenler ilgili sözlüklere bakabilir. Bu kısımda epey şey söyleniyor. Onu 1932 ile 1946 yılları arasında TBMM'nde milletvekili olarak gördüğümüzü söylememiz yeterli olacaktır. Biraz sonra anlatacaklarımızla birleştirince Aka Gündüz'ün bu milletvekilliğini ne denli "bileğinin hakkıyla" kazandığını anlayacaksınız.

Semih Lütfi Erciyas: Suhulet Kitabevi. Hakkında yazılanları sıcağı sıcağına toplayan bir derleme için bkz. Hilmi Yücebaş, ***Bütün Cepheleriyle Aka Gündüz: Hayatı, Hatıraları, Eserleri,*** İstanbul 1959. Aka Gündüz hakkında bkz. Erol Özbilgen, "II, Abdüthamid'e muhalefet", 77. ***Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri,*** İstanbul 1992, Seha Yayıncılık, s. 178, dn. 66.

Aka Gündüz'ün ömrünün 22 yılını kapsayan bu açılmış portresinin yine de çenesi bağlıdır; nutka gelmeye hâlâ direnmektedir. "İmparatorluğun en uzun yüzyılı"nın sonunda, 1886-1908 devresinde geçmiş bir hayat için yine de fazla pürüzsüz bir öykü onunkisi. Bir şeyler daha kımıldıyor olmalı bu öykünün örtüsü altında. Ama ne?

Nihayet yaprakları sarı lekelerle kaplı bir eski zaman dergisinde gözlerime mıhlanıyor aradığım sır. Başlığını okuyorum: "Padişaha gidiyorum". Yazan: Aka Gündüz![2]

Evreka! Sır çözülüyor galiba.

Okuduğum yazı, tam da kıyametin koptuğu anda başlıyor. Yani 1909 Nisan'ınm 24'ündeyiz. Yazar Yıldız Sarayı'nın ünlü kayıklı havuzunun önünde, gönüllü olarak katıldığı askerî birliğiyle beraber beklemektedir. "Ortalıkta sinsi bir canlılık ve sıkıntılı bir ağırlık var"dır. II. Abdülhamid'i hal', yani tahttan indirme fetvası elinde saraya gelen heyetin korumalığını

üstlenmek ve padişah lehine bir direniş olursa onları süngüleriyle delik deşik etmek için buradadır.

Sarayın merdivenlerini çıkanlar arasında Arnavutluk'daki Draç mebusu Es'ad Toptanî Paşa'yı hatırlıyor, bir de sağındaki Yahudi mebuslardan Emanuel Karasu'yu. Yazarımız diğerlerini "Arap" zannediyor. Ne de olsa 22 yaşında bıyığı yeni terlemiş bir gönüllüdür. Hepsini tanıyacak hali yok elbette! O sırada Yıldız Sarayı bahçesinde bulunan Fethi Okyar Bey'den öğrendiğimize göre, Ayan azası senatör Ermeni Aram Efendi de oradadır, Lazistan mebusu Arif Hikmet Paşa da[3].

Bu dörtlü, Mabeyn'in merdivenlerine doğru yürürken bir şeyler kımıldıyor hatıralarının örtüsü altında. Bir anda yıllar,

[2] Aka Gündüz, "Padişaha gidiyorum", ***Yedigün,*** No. 315, 21 Mart 1939, s. 7-8 ve "Abdülhamit'le konuştum!", ***Yedigün,*** No. 316, 28 Mart 1939, s. 10-11.

[3] Fethi Okyar, ***Üç Devirde Bir Adam,*** s. 44 vd.

Yıldız Sarayı'nın bahçesinden Tarzan'ın sarmaşıkları gibi önüne kadar sarkıyor ve yazarımız onların birkaçına tutunarak çocukluğunun karanlık ormanına dalıyor. Daha doğrusu, sığmıyor. Vicdanı rahatsız, besbelli...

Meğer tahttan indirmek için kapısına dayandıkları Sultan Abdülhamid'in pencereden görünen siyah hayaletiyle 14-15 yıl öncesinde de karşılaşmıştır Aka Gündüz. O zamanlar belinde tokalı bir kemer vardır, şimdiyse havai fişeklik ile iki adet bomba; o gün elinde padişahın "yumuşak ve uzun parmakları" vardır, şimdiyse sımsıkı dolu bir silah!

1897'de yine bu bahçededir 11 yaşındaki Aka Gündüz. Ancak bu defa yanında saraya yakın bir büyüğü vardır. Padişaha gidip okumak istediğini, kendisini bir yatılı okula koymasını söyleyecektir. Birden ağaçların arasından 3-4 kişi çıkar karşılarına. Birisi öbürlerine göre daha iyi giyimlidir. Çocuğun dikkatini çeker bu zayıf ve hafiften öne eğilmiş sakallı adam. Adam kendisini yanına çağırır. Burada ne aradığını sorar. Aka Gündüz, olanca saflığıyla, buraya padişahı görmeye geldiğini ve okula gitmek istediğini, kendisine yalnız onun yardımcı olabileceğini söyler.

Çocuğun okuma konusundaki kararlılığı hoşuna gider adamın ve padişahla konuşup kendisinin zamanın en iyi eğitim kurumlarından Galatasaray'a yazılmasını, babasının sürgünden kurtarılmasını ve binbaşı yapılmasını sağlayacağını temin eder; yanındakilere çocuğa bir miktar harçlık vermelerini söyler. Çocuk sevincinden tekrar tekrar ellerini öper

adamın ve binbir mutluluk çiçekleri açtırarak içinde, sarayın hakkâkbaşının elinden tutarak babasına müjdeyi yetiştirmek üzere evine döner. Yolda hayretle öğrenir ki, elini öptüğü adam, padişah Abdülhamid'dir!

Bir çocuğun hayatının değiştiği, kaderin muhteşem anlarından birine rastlamıştır Aka Gündüz. Ancak kendisine belki de elindeki yazar kalemini borçlu olduğu bu adamı ömür boyu hayırla yad edeceğini sanıyorsanız aldanıyorsunuz!

r

Kürt Salim'in sadakati!

Tahttan indirildikten sonra Selanik'teki Alatini Köşkü'nde gözetim altında tutulan Abdülhamid'e Kürt Salim adlı bir muhafız tarafından ateş edilmiş ancak bu suikast girişimi hedefine ulaşmamıştı, işin garibi, Salim'in bizzat Sultan Abdülhamid tarafından Kuleli Askeri Lisesi'ne kaydettirilmiş ve kendisinden para yardımı görmüş olmasıydı. Topçu Salim diye de bilinen bu kişi, Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da özel bir eğlence aleminde saz çalmakta olan iki Ermeni çalgıcıyı durup dururken katletmiştir. Bkz. [Vasıf Bey,] "Sultan Hamid'in muhafızıydım: Alâtini Köşkü", *Hayat Tarih Mecmuası,* **Sayı:** 11, **Aralık** 1966, **s.** 29.

V J

İşte şimdi 20'li yaşlarında yine o sarayın avlusundadır ve elindeki tüfeği, bir zamanlar hayatını bir peri masalına çeviren bu uzun boylu, derin bakışlı adamın üzerine doğrultmuştur. Oysa o gün orada Abdülhamid, açtığı okullardan yetişenler tarafından tahtından indirilmiyor, aslında bir imparatorluğun kaderiyle oynanıyordu. O gün orada bir padişah tahttan indirilmiyor, değerli araştırmacı Thierry Zarcone'un tespitiyle söylersek, Osmanlı Devleti'ni sadece 9 yıl içinde giyotinle doğrayarak tanınmaz hale getirecek olan Mason İktidarı tahta çıkıyordu[4].

Velhasıl Sultan Abdülhamid'in neye karşı direndiğini anlamak için

[4] "Bu dönemde Masonluk demokrasi ve laiklik yolunda, Localarında İttihat ve Terakki'nin teşkilâtlanmasını organize etmiş, 2. Meşrutiyetin ilân edilmesinde, 31 Mart gerici reaksiyonunun bastırılmasında ve nihayet Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde yadsınamayacak önemli bir rol oynamıştır. Thierry Zarcone admda Fransız tarihçi 1908-1918 dönemini "Mason Devlet" olarak nitelendirmektedir. Mason milletvekili heyetleri Fransa, Macaristan ve İtalya'yı dolaşarak, Osmanlı İmparatorluğuna artık demokrasinin geldiğini ilân ediyor, lehte kamu oyu oluşturuyorlardı." Bkz. http://www.tesviye.org/sayi56/orta4.htm

Türkiye aydınının 1940'larda soluklanması gerekiyordu.

"Hamidiye kahramanı"nın gözünden Abdülhamid

Avrupa memleketleri, yegâne kurtuluşun, onların medeniyetini kabul etmekle mümkün olabileceğine dair garip bir kuruntu içindeler. Halbuki Müslüman Osmanlı kültürünün de, onlarınki kadar hükümran olmaya layık olduğu... aşikârdır.

Sultan II. Abdülhamid

"HAMİDİYE KAHRAMANI" Rauf Orbay (1881-1964), Sultan Abdülhamid'in çok-cepheli kişiliği karşısında kafası karışmış şahsiyetlerden biridir. Sultan'ı oldukça yakından tanıma bahtiyarlığına erişmiş, babası da has bir Abdülhamid hayranı bahriyeli olduğu halde, zamanla muhalefetin saflarına katılmış, hatta onun aleyhine iftira boyutlarına varan düşüncelere kapılmıştır.

Ne var ki, Rauf Orbay'ın, Başbakanlık makamına kadar çıktığı Cumhuriyet devrinde iş başından uzaklaşıp yurt dışına gitmesi, Atatürk'ün ölümü üzerine Türkiye'ye döndükten sonra da ısrarla susmayı tercih etmesi, II. Abdülhamid hakkında yaşlılık yıllarında da aynı düşünceleri paylaşıp paylaşmadığını öğrenmemizi imkân haricine çıkarmaktadır.[1] Ancak ölümünden soma yayınlanan

[1] Mesela gazeteci Ayhan Hünalp, röportaja gittiği Orbay tarafından yüz geri edilmiş ve kendisine, mahremiyetlerini kendisine saklamak istediğini söylemiştir. Bkz. "Rauf Orbay ile bir konuşma", ***Hayat Tarih Mecmuası***, Sayı: 5, Aralık 1970, s. 80.

II. Abdülhamid Han'ın kılıç kuşanma törenini gösteren bir gravür (*L'Illustration'dan).*

belgelerde, bu yılları "Bahriyeli" penceresinden değil, artık bir devlet adamı gözüyle gördüğünü belli eden satırlara rastlamak mümkün olabiliyor. Mesela Abdülhamid'in kılıç kuşanma merasimini gösteren bir gravürün arkasına, onun uyguladığı baskıların, padişahın "maharetle tatbik ettiği muvazene [denge] siyasetinin ülkenin sükûnu üzerindeki ne büyük kıymet olduğunu" unutturmuş olduğunu, bunun da onun tahttan indirilmesinden sonra açılan boşluk içinde anlaşıldığını ifade ediyor.[2]

Rauf Orbay yukarıda bahsi geçen Sultan'ı ilk ziyaretinin ardından defterine şu satırları not düşmüştür:

> Geniş salonun ortasını kaplıyan masanın üzerindeki büyük Kipert Paftası'nın coğrafî mevkileri ile sergilediği Rus-Japon topraklarında ve denizlerinde cereyan eden harbi Rus-Japon bayrakları flâmalarıyla tesbitliyen haritadan başını kaldırıp

[2] Cemal Kutay, ***Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir insanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964),*** Cilt 1, s. 262 vd.

bize baktığında, bu bakışlarda karşısındakinin ne düşündüğünü anlamışcasına nefsine hâkimiyet, âdeta, kat'î hüküm halinde beliriyordu. O kadar ki, huzurundan ayrıldığında Bagnam Paşa da bu intibaını ifâde etti:

"Padişahınız kendi fikir ve düşüncesini ifâdeden evvel, muhatabının fikir ve düşüncesini öğrenmek istiyor" dedi.

Kalın, davudi denilen tanılan bir sesi vardır. Kelimelerin hakkını vererek konuşuyordu. Suallerine verilen cevablar tatmin etmemişse, sorusunu genişletiyor, aldığı cevabı tatminkâr bulmuşsa bir baş işaretiyle yenisine geçiyor, görüşme temamlanmışsa, bunu hareketiyle tebliğ ediyordu. Nezaket ve mahviyet hududunda başlıyan hürmet telkin eden vekar sahibi idi.

Bizleri kabulünün asıl sebebi olan Rus-Japon Harbinin safhaları üzerinde Bagnam Paşa'a öyle sualler sormuştu ki, Amerikalı kaptan sık sık hayretler içinde kalıyor, başbaşa kaldığımızda:

"Hayret ediyorum: Ancak bu mevzularda sistemli tahsil ve uzun tecrübe neticesi elde edilebilecek malumata nasıl sahip olmuş" sualini soruyordu.

Bu suale hâlâ cevab bulabilmiş değilim.[3]

Samimi olduklarıyla konuşurken gayet canlı birisi olan Sultan Abdülhamid, yabancı insanlarla özellikle ilk görüşmelerinde, gayet kısa ve az konuşmasıyla tanınıyor. Malum, Osmanlı padişahlarının bir özelliği de kamusal alanda gayet az ve kısa konuşmalarıydı. Tarihlerimizde Murad-ı Hüdavendigâr'ın bu özelliği üzerinde çok durulmuştur.

Şurası açık ki, II. Abdülhamid keskin bir insan etkileme yeteneğine sahiptir. Karşısındaki insanın kim olduğunu, kıratını, sarf ettiği kelimelerden, üslup ve davranışlarından gayet iyi sezebilen, keşfedebilen 'sarraf bir tarafı olduğu kesin. Yabancılar da dâhil pek çok tanıyanı, onun şu özelliğini vurgulamışlardır:

[3] Kutay, *age,* I, s. 334

Abdülhamid'in bire bir iletişim kurduğu zaman ikna edemeyeceği kimse yoktur.

Rauf Orbay genç bir yüzbaşı iken 1905 yılında Bagnam (Bucknam) adlı Amerikalı amiralle birlikte Yıldız Sarayı'nda Sultan Abdülhamid'in huzuruna ilk adımını adım atmıştır.

Bundan sonra olanları Rauf Bey'in sözlerinden izlemeye devam edelim:

> Donanma müfettişi unvanıyla kendisine kaymakamlık rütbesi tevcih edilen Kaptan Bagnam'ın da, benim de yeni terfi ettiğim yüzbaşılık rütbesinin merasim üniformalarımız içinde ayakta selam resmi vaziyetinde idik. İlk defa yakından duyduğum kalın, davudi, ahenktar sesiyle ve masanın sağ sol tarafındaki yaldızlı koltukları göstererek "oturunuz" iradesini tebliğ etti. Nadir Ağa'dan öğrendiğimize bağlı kalarak iradenin ardı ardına üç defa tekrarından sonra yan yana koltuklara iliştik, ellerimiz önümüze kavuşuk irade-i şahaneleri bekliyorduk. Gözlerimiz de önümüzdeydi. Bana gelince, adeta rüyada idim. Bu arada bir gece evvel Bagnam Paşa'nın metnini çevirdiğim tercümenin masanın üzerinde ve aydınlığın ortasında olduğunu, savaşlara ait bilgilerin has isimlerinin altlarının kırmızı mürekkeple işaretlendiğini gördüm.

Burada ilginç bir noktaya değiniyor Rauf Bey:

Amerikan Amirali Bagnam Paşa padişaha bir rapor yazmış. Rauf Bey de İngilizcesi olduğu için Türkçeye tercüme ederek saraya takdim etmiş ki, kendileri ertesi gün yola çıkıyor. O gece rapor Abdülhamid tarafından okunmuş, kırmızı mürekkeple satırların altları çizilmiş, özel isimlere işaretler konulmuş. Bu, Sultan'ın iş olsun diye rapor yazdırıp da bir kenara atmadığını gösteren çarpıcı bir olay.

Rauf Orbay bunun üzerine şöyle diyor:

> Padişah'ın böylesine alakasına mazhar bir metni dilimize çevirmenin sahibi olarak o genç yaşımda gururla karışık haz duyduğumu saklamayacağım.[4]

Burada dikkatimizi çeken bir başka nokta var. Padişah, Bagnam Paşa'ya bir irade-i seniyye ile görev veriyor:

> Verdiği son rapor üzerine harb sahasına yerleştirilen işaretler doğru olarak vaz'edilmiş midir? Tetkik etsinler!

Bundan sonraki manzara ise Sultan Abdülhamid'in Rus-Japon Savaşı'nı ne büyük bir dikkatle takip ettiğim pek güzel aksettirmektedir:

> Padişahın hareketimizi alâka ile tâkib ettiğinin farkında idim. Bagnam Bey flamaları buna göre düzenliyordu. Meslek hayatının bir bölümünü geçirdiği uzak denizlerdeki meskun yerleri derhal buluyor ve gelmiş son bilgileri iki taraf donanmasının durumunu amblemlerini taşıyan flamalarıyla harita üzerinde tespit ediyordu.

Padişahın iki eli, ayrık vaziyette masanın üzerinde idi. Donanma-yı Hümayunu'na müfettiş tayin ettiği Amerikalı denizcinin çalışmasını ilgi ile tâkib ediyordu. Bu arada raporun Türkçe metninden yaptığım çeviri yanında, Bagnam Bey'e gerektiğinde tekrarladığım metinle de alakadar olduğunu şu iradesiyle anladım:

- Kelimeler hâlinde daha ağır telaffuz ederek tekrarlayınız!

Bu teknik alakadan Bagnam Paşa kadar Rauf Bey de şaşkındır. Tam selam verip huzurdan ayrılırken, o muhteşem hafızasıyla Sultan Abdülhamid, 25 yaşındaki Rauf Bey'i tanır ve sorar: "Siz Mehmed Muzaffer Paşa'nın mahdumu [oğlu] musunuz?" Tam isabet. Kendisine, "İnşaallahu teâla mülk ü millete faydalı hizmet ifa ve teali edersiniz", yani "Allah devlet ve millete hizmet etmeyi ve bu yolda yükselmeyi size nasip

[4] Kutay, *age*, I, s. 263.

etsin" duasıyla mukabele eder.

Belki bu, büyütülecek bir yanı olmayan sıradan bir olaydır. Fakat bize bir devlet adamının ufacık bir sarayın içinde dahi ne ince meselelerle meşgul olduğunu, dünyayı takip etme çabası yanında genç bir subayın dahi ailevî durumunu gözden kaçırmadığını çok güzel bir biçimde anlatıyor[5].

Ancak Rauf Orbay da, bir bahriyeli olarak propagandalara kapılmış ve adını ölümsüzleştiren "Hamidiye" adlı savaş gemisinin bile Sultan Abdülhamid tarafından, 1904 yılında Mecidiye ile birlikte İngiltere'den satın alındığını, yani şöhretini bile Abdülhamid'e borçlu olduğunu nedense unutmayı seçmiştir. Sultan'ın güya Cuma namazlarını dahi kılmadığını neden ima etsindi yoksa?

Bagnam Paşa... Bir gün bana... sordu:

-Genç dostum... Padişah Cuma günleri ne zaman namaz kılıyor?

Gülmemek için kendimi zor tutmuştum ama aynı soruyu kaç defa kendime sormuş, cevab bulamamıştım. Evet!.. Hünkâr Mahfiline, umumiyetle ezândan birkaç dakika evvel gelen Osmanlı Padişahı ve Dünya Müslümanlarının Halife'si, yâni Peygamber (s.a.v.) imizin vekili olan Müminlerin Emiri, namazı Hünkâr Mahfilinde olduğu zaman nerede kılıyordu?[6]

[5] Kutay, I, *age*, s. 262 vd.

[6] *Age*, I, s. 270.

Koskoca Hamidiye Kahramanı'nın bir defacık olsun Yıldız Camii'nin içerisine girmemiş olduğunu bu sözden daha iyi ne belgeleyebilir ki? Girseydi eğer, sol taraftaki hünkâr mahfilinin,

Sultan'ın kendi elleriyle yapılmış gül ağacından kafesi bulunduğunu ve namaz esnasında Sultan'ın da kafesin aralığından görülebildiğini fark eder ve bir Müslümana düpedüz iftira anlamına gelebilecek bu imada bulunmaktan kaçınırdı. Ve en azından dürüstlüğünü ve mahviyetkârlığını son günlerine kadar korumuş[7] nadir insanlardan birisi olarak tanınan Rauf Bey'in Abdülhamid'e olan husumetinin, ancak devrin atmosferiyle açıklanabileceğini göstermesi açısından ibretlik bir olaydır bu.

"Hamidiye Kahramanı"nın tavrı, acı bir örnektir sadece. Ama tek örnek değildir kesinlikle...

[7] Kendisine emekli maaşı bağlanmasını dahi istemeyecek, hatta Hamidiye Kahramanlığı ile ilgili hatıralarını anlatmasını isteyenlere, "Vazifemizi yaptık, o kadar!" diye kapıyı gösterecek kadar mahviyetkâr olduğunu biliyoruz. Kendisiyle yapılan son sohbetten hatıralar için bkz. "Son sohbetinde anlattıkları", ***Tarih Konuşuyor,*** Sayı: 8, Eylül 1964, s. 637-644.

Yahya Kemal ve son "Baba": II. Abdülhamid

Ha kendi evlatlarım, ha millet. Farkı yoktur...

Sultan II. Abdülhamid

CUMHURİYET'İN İLK NESİL aydınları, giden ve gelip gelmeyeceği bilinmeyen bir Baba'yı umutsuzca beklerken Ana'nın kucağında teselli aradılar. Onu bulup bulamadıkları konusunda ise rivayetler muhteliftir.

Oğulları (devrin aydınları) kendisine ne kadar isyan ederse etsin II. Abdülhamid, bilinçaltlarında "baba" figürünü temsil ediyordu. (Neticede isyan ancak evde bir baba varsa anlamlı değil midir?) Baba'nın tahttan indirilmesinin üzerinden 3,5 yıl geçmeden İttihatçıların gangster yönetimine ve 10 yıl geçmeden vatanın un ufak oluşuna tanık olmuş bu neslin dramını anlamak son derece önemli görünüyor bana.

Henüz 18 yaşındayken bir bakıma Baba'nın "baskısı"ndan Paris'e kaçan, üstelik de kaçarken kendisiyle konuşmak isteyen görevlilere, Avrupa'ya, Sultan Abdülhamid aleyhinde yazı yazmak için firar ettiğini söyleyecek kadar tepkili olan Yahya Kemal[1], ancak Baba iktidardan indirildikten sonra evine dönecektir. Paris'te müzmin muhaliflerin

[1] Yahya Kemal, ***Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım,*** İstanbul 1973, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, s. 82.

etkisiyle bilenen bilinci, Sultan'ı, annesi olarak kabul ettiği *Vatan'a gayri meşru olarak el koymuş bir gâsıp* gibi görmeye sevk etmiştir onu:

> Abdülhamid-i Sâni, eski bir Asya padişahının kıskanç hırsiyle memleketi bir zevceyi benimser gibi öyle benimsemişti ki yeni ruhlar ["oğullar"- M.A.], eski memleketin her şeyinden tiksinerek hârice fırlamak istiyorlardı.[2]

Baba'nın, Anne yerine koydukları Vatan'ı tutkuyla sahiplenmesi karşısında, oğullar Baba'yı öldürmek için birleşir ve onu annelerinden ayırmayı başarırlar. Muktedir Baba, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından alaşağı edilmiş ama ne yazık ki, kısa zamanda oğulların "iktidarsız" oldukları da ortaya çıkmıştır:

> 1908 İnkılabı oldu... Eski Kanun-ı Esâsî devrildi, Meclis-i Meb'usân toplandı. Lâkin ortada *iktidar mevkii* yoktu. Olmadığı için de 1909'da bir askerî ihtilal çıktı ve Türkiye'de devletin muayyen bir şekli de kalmadı... [İttihatçılar] iktidar mevkiine tedhişten ibaret bir istinadgâh yarattı.[3]

Nitekim Baba'sız kalan neslin biçareliği ve iktidarsızlığı, İttihatçıların hızlı reislerinden Dr. Nazım tarafından Cihan Harbi günlerinde Yahya Kemal'e şu yakıcı kelimelerle itiraf edilmiştir: "Hükümeti bırakmak istiyoruz, lâkin kime bırakalım, kime, söyle! Kime emniyet edelim de bırakalım? Hükümette zerre kadar gözümüz yoktur, halef görmediğimiz için zaruri katlanıyoruz."

Yılgınlık, dirayetsizlik ve çaresizlik hakimdir ortama. Yahya Kemal de İttihad ve Terakki'nin tedhiş yönetimi karşısında bunalmış ve Baba hakkında yeni baştan düşünmeye başlamıştır.

[2] Yahya Kemal, ***Eğil Dağlar: İstiklâl Harbi Yazılan,*** 3. baskı, İstanbul 1975, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı, s. 299.

[3] Yahya Kemal, ***Târih Musahabeleri,*** İstanbul 1975, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyata, s. 54.

1956-57'de yazmaya başlayıp da tamamlayamadığı *Her Gece Benimsin* adlı romanında bu sarsıntıyı çok çarpıcı bir şekilde dile getirir Yahya Kemal. Roman kahramanı genç, Paris'teyken bir rüya görür. Caddeden geçen bir gazete satıcısının Fransızca "Sultan öldü!" *(Le Sultan est mort!)* diye bağırdığını duyunca ruhu sarsılır ve şu derin düşüncelere dalar:

> Demek Sultan Abdülhamid ölmüştü. Paris'e firar edenlerin; yurtta hürriyet isteyenlerin büyük kâbusu sağ değildi. Fakat şimdi ne olacaktı? Bunca yıldır vatanı her şeye rağmen bu hükümdar idare etmişti. Birçok kavimlerden ve dinlerden kurulmuş bir imparatorluğu, her şeye rağmen ayakta tutmuştu.

> Şimdi, iç ve dış düşmanların ayaklanmasıyle, vatanda kim bilir ne korkunç vak'alar olacaktı?[4]

Romandaki genç kızın, Paris'ten dönen gence, yani Yahya Kemal'e Sultan'ı tahttan indirmenin tehlikeli olacağını söylemesi ve onu Sultanla anlaşmaya ve ona yardımcı olmayan ikna etmesi de gösteriyor ki, *Her Gece Benimsin'de* gençliğinin Baba'sı ile ilgili bazı yeni fikirleri işlemek istiyordu Yahya Kemal. Belki de her isyankâr gencin Baba'sız kaldığında yaşadığı nedametleri!

"Son, başa döner" (ya da "Müntehâlar buluşur"), derler. O Yahya Kemal ki, daha Paris'e gitmeden Baba'ya, sonradan gözlerden gizlemeye, ört bas etmeye çalışacağı bir medhiye yazmamış mıydı?[5]

1902'de, Padişah'ın tahta çıkışının 25. yıldönümünde kendi adıyla (Ahmed Agâh) *İrtikâ* dergisinde Abdülhamid'e övgüler düzen ve dualar eden bir Yahya Kemal vardır çünkü:

[4] Yahya Kemal, ***Siyâsî Hikâyeler,*** 2. bs., Istanbul 1976, Istanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı, s. 108.

[5] Yahya Kemal, aşağıya bir kıtasını aldığımız manzumesini unutmayı ve unutturmayı tercih etmiştir. Bkz. Sermet Sami Uysal, ***İşte Gerçek Yahya Kemal,*** İstanbul 1972, İnkılap ve Aka Kitabevleri, s. 88.

*Olsun bugün sürür **ile** pirâye **kâinât** Dolsun bugün hubûr-ı saâdetle şeş cihât **Zir**â bu günde verdi o Şâh-ı melek-sıfât Rûh-ifütûh-i saltanata tâze bir hayât Yâ Rabbi haşre dek yaşasın Pâdişâhımız.*

1957'den 1902'yi çıkartırsak 55 kalır. En az yarım asır gerekiyor galiba kaybettiğimiz Baba'nın kadrini anlamamız için!

Atatürk'e göre Abdülhamid

Abdülhamid'in idare tarzı, âzami müsamahadır.

Atatürk

NİZAMETTİN NAZİF TEPEDELENLİOĞLU, 1930'lu yılların delişmen kalemlerinden biridir. İstikbalin parlak ediblerinden biri olarak bakılır kendisine. Ancak 21. yüzyıla *Ordu ve Politika* adlı kitabının yeni basımıyla girebildiğini söylemek zorundayım. Demek ki, zaman dediğimiz gizemli varlık, bazen bu denli acımasız davranabiliyor şöhretli kalemlere.

Nizamettin Nazif'in ilginç bir hatırası, onu Abdülhamid kitabının içine taşıyıverdi. Neydi bu hatıra?

23 Temmuz 1958 tarihinde *Hürriyet* gazetesi Nizamettin Nazif'in bir yazı dizisini yayınlamaya başlar. Niye bu tarihte yayınlanır yazı dizisi? Meşrutiyet'in ilanının üzerinden 50 yıl geçmiştir de ondan.

Bu hatıraların bir yerinde, 31 Temmuz 1958 tarihlisinde o zamana kadar bilinmeyen bir hatırasını anlatır Tepedelenlioğlu (kendisinin ünlü âsi Tepedelenli Ali Paşa'nın torunu olduğunu belirtelim). Anlattıkları gerçekten de hayret vericidir. 1937'de artık devlet adamlığında iyice olgunlaşan Atatürk'ün Abdülhamid'i nasıl gördüğüne ilişkin çarpıcı bir anekdottur anlattığı. Kendisinden dinleyelim.

> 1937 yılında idi. Yaz aylarından biri.
>
> Doğrudan doğruya kendi kontrolündeki bir gazetede "Makedonya" adlı bir eserim tefrika ediliyordu. Bir akşam üstü başyaver Celâl Bey beni telefonla

aradı. Dolmabahçe sarayına davet edildim ve saraya gidince de, hemen hiç bekletilmeden, üst kata çıkarıldım. Bir kapı açıldı, kendimi büyük adamın karşısında buldum. Saygılarımı bildirince mutad bir iki nezaket cümlesi ile beni taltif etti. Sonra:

- Yazını okuyorum, dedi. Hürriyetin ilân edildiği zaman küçük bir çocuk olman lâzım. Fakat tebrik ederim, o günleri iyi canlandırıyorsun. Yalnız Abdülhamid'i hiç sevmediğin belli.

Biraz durdu. Elindeki bir renkli kalemi, önünde açık duran kalın ciltli bir Fransızca kitaba dikine vurarak düşünür gibi oldu. Ben susuyordum. Bu hal bir iki dakika devam etti. Sonra birdenbire şu sözler çıktı ağzından:

-Sevme Abdülhamid'i. Gene de sevme! Fakat sakın hatırasına hakaret edeyim deme. Senin neslin biraz daha temkinli kararlar vermeye alışmalı. Bak çocuk! Şahsî kanaatimi kısaca söyleyeyim:

Tecrübe göstermiştir ki, toprakları üstünde yaşayan insanların çoğunun ahvali meşkûk [ne olacakları şüpheli] ve hudutları yalnız düşmanlarla çevrili bir büyük devlette Abdülhamid'in idare tarzı, azamî müsamahadır [en yüksek hoşgörüdür]. Hele bu idare, on dokuzuncu yüzyılın son yıllarında tatbik edilmiş olursa...

Bunun üzerine ayrılmama müsaade buyurmuşlardı. Saygılarımı tekrarlayarak huzurlarından uzaklaşmıştım.

Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *İlân-ı Hürriyet ve Sultan II.ci Abdülhamit Han*, İstanbul 1960, Yeni Çığır Kitabevi, s. 39-40.

Bitmeyecek kitabın son satırları..

Cenab-ı Allah'ın huzuruna çıkacağım vakit temiz bir yüze sahip olarak çıkmaktan büyük emelim yoktur.

Sultan II. Abdülhamid

ESKİDEN ÖZELLİKLE KAYBEDİLEN savaşlardan sonra ağıtlar yakılırdı. İşte Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sivas'ta yakılan bir ağıt, halkın hissiyatına bir ayna gibi tercüman oluyordu:

Bizden selâm eylen Sultan Reşad'a Kınalı
beşikler kaldı köşede Sultan Hamid gerek
asker yaşada O da hal edildi devrâna bakın.

Ağıtta dikkatimizi çelmelemesi gereken mısra, "Sultan Hamid gerek asker yaşada" dır ve Berat Demirci'nin dikkatimizi çektiği gibi, halk nazarında Abdülhamid Han'ın adının *ölüm* ile değil, *hayat* ile hatırlandığına minik bir numune teşkil eder. Aydınımızın hercai dikkati es geçse de, bu halkın feraseti, ondaki farklılığı kavramıştı. Fark, Sultan II. Abdülhamid'in adeta içerisine itildiği 2 savaş ('93 Harbi ile '313 Teselya Harbi) haricinde bir sıcak çatışmaya sokmadan sorumluluğunu üstlendiği gemiyi sahil-i selamete çıkarma yolundaki insanüstü çabasında yatmaktadır.

Döneminde tesis edilen uzun barış ortamında ağır savaş zayiatı yüzünden 'baba'sız kalmış bir halka babasını iade etmiş, nesiller arasındaki zincirin kopmasına mani olmuş ve askeri öldürmeden terhis etmenin sihirli formülünü icat etmişti. Belki de çok uzun bir süredir, ilk defa altın değerindeki bir 30 yılımızı genç neslini savaş meydanlarında heder etmeden geçirmiştik; ama o bununla da yetinmemiş, Urfa deyişiyle 'ölüm kesesi'nden geri kazanılan bu insan kaynağını, eğiterek yetiştirme yönünde ciddi bir atılımı da fişeklemişti.

Okullar başta olmak üzere Polis teşkilatından tutun da Darülaceze'ye, Konya'daki sanat mektebinden tutun da İtfaiye teşkilatına kadar Osmanlı Devleti'ni modern bir kimliğe kavuşturmanın altyapısını hazırlamış ve gelecekteki o kaçınılmaz hesaplaşmaya, daha doğrusu **Osmanlı kıyametine** elden geldiğince hazırlıklı çıkmak için nice terler dökmüştü.

Kerkük'te yaptırdığı köprüyü de, Bursa'nın Aksu köyündeki çeşmeyi de, İstanbul halkını suya kandıran Hamidiye tesislerini de yaptıran oydu; Ermeni genci Onnik'in takma bacağını taktıran da. Halkın temel gıdası olan ekmek fiyatlarına zam yapılmaması için harekete geçen de, Laleli postanesinde çalışan bir telgraf memurunun hanımına hususi doktorlarını gönderip doğumun sağlıklı bir şekilde yapılmasını temin eden de oydu.

Tahttan indirilmesinin üzerinden 9 yıl geçmesine rağmen, halk tarafından unutulmadığının en büyük delili ise pencerelerden uzanan kadınların "Bizi bırakıp da nerelere gidiyorsun?" feryadları olmuştu.

Bunun için de devrin kurtlarıyla uzun ve yorucu bir dansa çıkması gerekmiştir. Bu kuralları olmayan oyunda hamle üstünlüğünü kapmak için zorlu ve zorunlu bir mücadele, herşeyden önemlisi de, dünyaya "Biz buradayız!" mesajının verilmesi gerekliydi. "Biz buradayız ve yalnız Anadolu'da değil, Afrika'da, Çin'de, Basra Körfezi'nde, hatta Arnavutluk'ta dahi kurtlarla mücadeleye hazırız" mesajı, renkli uygulamalarıyla ispatlanıyordu.

Zamanın ABD Başkanı Theodore Roosevelt'i çıldırtan soğukkanlılığı, "Türk düşmanı" İngiltere Başbakanı Gladstone'un öfke dolu tehditlerini boş çıkartan oyunları, Alman Şansölyesi Bismark'ın takdirlerini kazanan diplomatik dehası, Rusya ile iyi geçinerek İngiliz emperyalizminin bir başka tuzağına düşmekten özenle sakınması, anlamlıdır. Bu arada özellikle kara kuvvetlerini hızla yeniden yapılandırması ve silahlandırması, müstakbel ve belki de kaçınılmaz bir cihan harbine hazırlık yapmış olması, bu amaçla Çanakkale Boğazı'na Krupp toplarını yerleştirmesi, 1915'de emperyalizme karşı verdiğimiz direnişin altyapısını oluşturmuştu.

Aslında Çanakkale savaşları anlatılırken Sultan Abdülhamid'in atlanması feci bir hatadır. Neden mi? Hem bizzat onun açtırdığı okullarda yetişen bir neslin mücadelesi olması (çünkü bu direniş ruhunu o okullarda edinmişlerdi), hem de bizzat onun silahlarını kullanmış olmaları yüzünden. Tabii bir de Beylerbeyi Sarayı'ndaki sürgününde *Buhari-i Şerif* okuyup Fatihalarını Çanakkale semalarına üflemesinden... Velhasıl o, önlerinde (direnişi örgütleyerek), yanlarında (toplarıyla) ve arkalarında (dualarıyla) idi.

Ama bir başka açıdan "gerçek Çanakkale" olarak da okuyabiliriz Abdülhamid Han'ın yapıp ettiklerini. Belki "sessiz Çanakkale" de diyebiliriz onun zamana yayılmış direnişine. Ancak temel bir farkı vardı Sultan Abdülhamid'in: Kimsenin burnunu kanatmadan yazıyordu Çanakkale destanını. Ölüm değil, hayat önemliydi onun için. Şehidlerin ardından yakılacak ağıtlar yerine, varsın fakir olsun ama hayat içre bir türkü söylensindi topraklarında. Arnavut çobanlarıyla Yemen çobanları,

aynı coğrafyanın onurlu evladları olarak güvenle çalacaklardı kavallarını. Abudabi'de İngiliz sosyetesine garsonluk yapacaklarına, Osmanlı sancağı altında Kabataş Lisesi'nin yerinde kurulan Aşiret Mektebi'nde geleceğin onurlu askerleri olarak yetiştirileceklerdi. Ne yazık ki, Chicago Fuarı'na "Mevlevi dansçıları" göndermeyişindeki ince tavrım anlayabilenler pek azaldı etrafımızda. Çünkü aynı zamanda folklorik bir gösteriye indirgenmeye çalışılan İslamın kutsal merasimlerinin izzetinin kurtarmakla yükümlü hissediyordu kendisini.

Halifeydi çünkü. Son Halife. Son Sultan. Son İmparator. Son Büyük Direnişçi.

Eline silahı alarak, parmak tetikte; ama silahı asla patlatmadan direnen son büyük muhafız. Son Ada'nın son büyük kalecisi bir başka deyişle. Nüfus azaltan değil, artıran Sultan.

Seni ne kadar az anıyor, ne kadar az anlıyoruz.

Ve senin gerçek Çanakkale'miz olduğunu ne zaman hakkıyla idrak edeceğiz?

Ne demiştin bir seferinde (bu kitaptaki son sözün de bu olsun mu):

> Yatağından taşan bir nehre benziyoruz... Biz hiç de can çekişen bir millet değiliz. Canlı, kuvvetli bir milletiz. Bizi zinde tutabilecek yegâne kuvvet, İslamiyettir.

Sultan II. Abdülhamid dönemi kronolojisi (1876-1909)

1876 Bulgar isyanı; amcası Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve öldürülmesi; ağabeyi V. Murad'ın padişahlığı; 3 ay sonra V. Murad'ın tahttan indirilmesi

ve Abdülhamid'in tahta çıkışı; Meşrutiyet'in ilanı; İstanbul'da Tersane Konferansı'nın toplanması.

1877 Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesi; Meclis-i Mebusan'ın açılması; 93 Harbi'nin başlaması; Plevne savunması.

1878 Ruslar karşısında uğranılan bozgun; Meclis'in tatili; Rusya ile Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşması; Ali Suavi'nin Çırağan baskını; Kıbrıs'ın geçici olarak İngiltere'ye bırakılması; Berlin Kongresi.

1879 Adalet reformu.

1880 Ziya Paşa'nın ölümü.

1881 Muharrem Kararnamesiyle Osmanlı hazinesinin borçlarını ödeyemeyeceğini ilam ve Düyun-ı Umumiye idaresinin kurulması; Tunus'un Fransa himayesine girmesi.

1882 Alman askerî heyetinin Osmanlı ordusunu reorganizasyonu; İngilizlerin Mısır'ı işgali.

1883 Sanayi-i Nefise Mektebi'nin (Güzel Sanatlar Akademisi) açılması.

1884 Midhat Paşa'nın Taif'te öldürülmesi; tarihî eser kaçakçılığının önüne geçmek için Asâr-ı Atika Kanunu'nun çıkarılması; eğitim reformu için yeni kaynak sağlamak amacıyla vergi konulması.

1885 Doğu Rumeli vilayeti ile Bulgar Prensliği'nin birleştirilmesi.

1886 Dünyadaki 2 ve 3 numaralı denizaltıların Osmanlı deniz gücüne kazandırılması.

1888 Namık Kemal'in ölümü; Orient Express'in İstanbul'a ulaşması; Ziraat Bankası'nın kuruluşu.

1889 Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya'ya gönderilmesi; II. Wilhelm'in ziyareti; Tıbbiye'de Jön Türk oluşumunun başlaması.

1891 Doğu Anadolu'da Hamidiye Alayları'nın kurulması; Ahmed Vefik Paşa'nın ölümü.

1892 İstanbul'da Aşiret Mektebi'nin kurulması. Ankara'ya ilk trenin ulaşması.

1894 İstanbul ve çevresinde deprem; Sason'da Ermeni isyanı ve bastırılması.

1895 Ermeni ve Jön Türk muhalefetlerinin harekete geçmesi; İstanbul'da "Ermeni Patırtısı"; Ahmet Rıza'nın Paris'te İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni kurup gazete çıkarmaya başlaması.

1896 Ermeni teröristlerin Osmanlı Bankası'nı basıp Büyük Güçleri müdahaleye çağırmaları; Düvel-i Muazzama'nın Abdülhamid'i tahttan indirme planlarına başlaması; Sultan'a karşı başarısız bir suikast girişimi.

1897 Yunan Harbi ve zafer.

1898 Girit'in elden çıkmaması için özerkliğine razı olunması; II. Wilhelm ikinci defa Türkiye'de.

1899 Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi.

1900 Darülfünun'un açılması: Hicaz Demiryolu'nun inşaatına başlanması; Gazi Osman Paşa'nın ölümü; Abdülhamid'in müdahalesiyle Azerbaycan okullarından Türkçe yasağının kaldırılması.

1901 Fransızların Midilli'yi işgalleri; Theodore Herzl'in Sultan'la görüşmesi.

1902 Paris'te Jön Türk Kongresi toplandı; ilk Makedonya ihtilali; Sultan'ın Makedonya için reform önerisi.

1903 Selanik'de Ermeni terörü; büyük Makedonya ayaklanmasının başlaması.; Makedonya'da reform.

1904 Hicaz Demiryolu'nun Kudüs'ün güneyindeki Maan şehrine ulaşması; V. Murad'ın vefatı.

1905	Makedonya ve Yemen'de karışıklıklar; Yıldız'da bombalı suikast girişimi; Büyük Güçler'in Midilli ve Limni adalarımn posta-telgraf dairelerini işgali.
1906	Mısır'da Akabi meselesinin halli ve İngiltere'nin Abdülhamid'in Hilafet siyasetine karşı oyunları.
1907	Paris'te 2. Jön Türk Kongresi; gümrük vergilerinin artırılması.
1908	Makedonya meselesi için İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola'nın Reval'de (Estonya) buluşmaları ve Balkanlarda kalmış son Osmanlı topraklarını paylaşmaya karar vermeleri; Jön Türk ayaklanması; Abdülhamid'in Meşrutiyet'i ilan edip Anayasa'yı yeniden yürürlüğe koyması; seçimlerin yapılıp Meclis'in açılması; Bulgaristan'ın bağımsızlığının ilanı; Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklaması, Girit'in Yunanistan'a bağlanması.
1909	Abdülhamid'i tahttan indirmek için bir koz olarak kullanılmak üzere tertip edilen 31 Mart sözde "gerici" ayaklanması; Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürümesi, Abdülhamid'in tahttan indirilip Selanik'e sürgüne gönderilmesi...

MUSTAFA ARMAĞAN

ABDÜLHAMID'İN

Sultan II. Abdülhamid 33 yıl boyunca etrafı **"kurtlar"**la çevrili bir ülkeyi **sağ salim sahile çıkarmanın** mücadelesini verdi. **Hasta Adam**'ın mirasının paylaşılması konusu 1850'lerde gündeme gelmişti. 1878'de Rusya karşısındaki ağır yenilgimiz, emperyalizmin iştahını kabartmıştı ve Türkiye'de darbe üstüne darbe yapılıyordu. Önce **Sultan Abdülaziz**'e yapıldı darbe, sonra **V. Murad**'a. Sanıldı ki, Osmanlı'nın kaderi pamuk ipliğine bağlı. Nitekim Sultan Abdülhamid tahta geçtiğinde İngiliz Dışişleri Bakanı, kendisini tehdit etmiş, **'Ayağını denk alsın, ona da öncekilere yaptığımızı yaparız'** demişti.

Çöküş için gün sayılırken, bu 34 yaşındaki adam, **30 yılını adayacağı** bir icraatın düğmesine basıyordu. Ülkeyi bir barış dönemine sokarken, kazanılan zamanda demiryolu ağından eğitim yatırımlarına kadar **bir dolu projeye** imza atıyordu.

Kendisini feda etmişti ama 30 yılda yetiştirdiği nesil, Çanakkale'den Sina çölüne kadar emperyalizme karşı Akif'in deyişiyle 'kıta kapma' oyunu oynayacaktı.

"Kızıl Sultan" demişlerdi ona. Kendi açılarından haklıydılar. Çünkü Osmanlı'nın paylaşımını pahalıya getirmişti Avrupa'ya. Kansız olacağını sandıkları Osmanlı gövdesindeki ameliyat, **30 yıllık gecikme** sayesinde Avrupa'nın kanlı bir iç savaşına dönüşmüş ve bir **dünya meselesi** haline gelmişti.

Osmanlı tarihini yeniden yazmaya koyulan **Mustafa Armağanın** titiz ve akıcı kaleminden **Son Sultan**'ın kurtlarla **dansı...** Kitabı okuyunca **dansın bugün de devam ettiğini** siz de fark edeceksiniz...